

32506

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI

KÜRT MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

(II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ)

(YÜKSEKLİSANS TEZİ)

Yöneten
Doç. Dr. Cezmi ERASLAN

Hazırlayan
Fatih ÜNAL

İSTANBUL 1995

ÖNSÖZ

Kürt meselesi ve tarihimiz içerisinde Kürtlerin içtimâî ve siyâsî konumları, ilmî çevrelerin genellikle ilgisiz kaldığı bir saha olmuştur. Bu ilgisizlik, gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti üzerinde siyâsî ve ekonomik emelleri bulunan yabancı devletlerin, yaptıkları sistemli çalışmalarla bu konuda söz sahibi olmalarına imkan tanımış ve siyâsî amaçlarla yoğun bir faaliyete girmelerine zemin hazırlamıştır. Maalesef günümüzde meselenin ilmî tedkiklerden ziyâde siyâsî amaçlı çalışmalara konu olması üzüntü verici bir durumdur. İç ve dış istismâra mevzu olan meselenin kökenlerinin ilmî bir yaklaşımla ortaya konması zarureti bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyeti geri getirme çabasında yardımlarını sağlamak için her türlü özgürlüğü vaadettiği gayrimüslim unsurlar arasında, 1909 anayasa düzenlemelerinden sonra ayrılıkçı fikirlerin yoğunlaştığını görüyoruz. Bu ayrılma çabaları, imparatorluk üzerinde emelleri bulunduğunu ifade ettiğimiz yabancı devletler tarafından körüklenmiştir. Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik akımlardan biri olarak yabancı devletlerin desteğinde hayat bulacak olan " Kürtçülük "de, Meşrutiyetin ilanının hemen akabinde belirli bir kavim bilincine sahip bazı Kürt kökenli aydınların bölgesel amaçlı ve kültürel ağırlıklı faaliyetleri ile İmparatorluk gündemine girmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu -Kürt- halkına rağmen, ilk defa Sevr'de " Bağımsız Kürdistan " istekleri uluslararası boyut kazandı. Batılı devletlerin de yardımları sonucu bağımsız bir Kürt devleti kurma girişimleri, söz konusu olmuştur.

Başlangıçta, " II. Abdülhamid Döneminde Doğu Anadolu ve Kürt Meselesi " olarak tesbit ettiğimiz konu ile ilgili olarak yaptığımız ön çalışmalar bize gösterdi ki, ne Osmanlı Devleti'nin daha önceki devirlerinde, ne de II. Abdülhamid Döneminde devletin böyle bir meselesi olmamıştır. Zaten Osmanlı Devleti'nin millet, ümmet ve milliyet anlayışları, böyle bir meselenin ortaya çıkmasına imkan tanımamıştır. Bu sebeble araştırmalarımızı, dönem itibarıyla biraz daha yakın tarihlere getirerek, Osmanlı Müslüman unsurlarındaki ümmet bilincinin, milliyet esaslarına göre şekillenmeye başladığı II. Meşrutiyet yılları üzerinde yoğunlaştırdık.

Beş bölüm halinde hazırladığımız tezin " Giriş " kısmını, sonraki gelişmelerle de ilgili ve aydınlatıcı olması hasebiyle geniş tutmaya özen gösterdik. Hemen belirtmeliyiz ki, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinin hızlandığı 19. Yüzyıl Doğu Anadolu'sunun ve buna

II

bağlı olarak Kürtlerin durumunun, siyâsî maksatlardan uzak, ilmî esaslar çerçevesinde tedkik edilmesi gerekmektedir.

Tezimizin I. Bölümünde, Doğu Anadolu kökenli - bir çoğunun Kürt olmadığı bilinmektedir - Osmanlı aydınlarından bazılarının, Meşrutiyetin getirdiği geçici hürriyet ortamından ve diğer müslim veya gayrimüslim etnik unsurlardan etkilenecek, devletin aslî unsuru olan Türklerden ayrılma eğiliminde bulunduklarını tesbit ettik ve bu amaçla giriştikleri çeşitli faaliyetlerini ele aldık.

II. Bölümde, Meşrutiyetin Doğu Anadolu da yaşayan, müslim - gayrimüslim Osmanlı vatandaşları üzerindeki çoğu olumsuz tesirleri ve bunun somut göstergeleri olan çete hareketlerini ve isyanlarını ele aldık. Özellikle de Kürt ve Ermeni toplumlarının bu dönemdeki ilişkileri ve Kürtleri devlet karşıtı bir konuma sürüklemeye Ermenilerin çabaları üzerinde durduk.

Araştırmamız esnasında şahit olduk ki, gerek Kürtçülüğün bir fikir olarak ortaya çıkmasında, gerekse devlete karşı tepkilerin sergilenmesinde, Doğu Anadolu'nun toplumsal yapısı gereği mevcut olan nüfuzlu aileler önde gelmişlerdir. Bunlardan Bedirhanlıları ve dînî bir nüfuzun temsilcisi olan Şeyh Ubeydullah Efendizâdeleri, hangi şartların Kürtçülük yapmaya zorladığı III. Bölümümüzün konusu olmuştur.

IV. Bölümde ise, meselenin ortaya çıkmasında ve büyütülmesinde önemli derecede dış mihrakların etkisi olduğunu müşahade ettiğimiz için bunu konu edindik. Tezimizin sınırları gereği incelemeye çalıştığımız dönem içerisinde, Kürt meselesinin ortaya çıkmasında en fazla Rusların gayretkeş olduklarını gördük ve bu amaçla Rusların Kürtlerle münasebetlerini tarihî süreç içerisinde inceledik.

Son bölümde ise, Osmanlı, İran ve Rus hudûdunun kesiştiği noktada sakin olan Şikak Aşireti'ni ve uzun yıllar bu aşiretin reisi bulunan Simko (İsmail Ağa)'nın gerek İran gerekse Osmanlı Devleti'ne karşı bazen bir eşkiya bazen de siyâsî bir hüviyetle Rusların desteğinde yürüttüğü mücadeleleri inceledik.

Çalışmalarımız esnasında bir çok zorluklarla karşılaştığımızı belirtmemiz gerekiyor. Konunun genelde devletin birliği ve bütünlüğü açısından sakıncalı görülmesi dolayısıyladır ki, yapılan araştırma ve incelemeler sınırlı düzeyde olmuştur. Bir mesele olarak Türkiye gündemine hızlı bir şekilde girmesinden sonra, bilimsel olmaktan çok siyasi maksatlı yurt içinde ve yurtdışında yapılan çalışmalar ve ortaya konan eserlerdeki bilgilerin çoğu zaman birbiriyle çelişiyor olması daha etraflı çalışmalar yapılmasını gerekli kılmaktadır. Yer, Aşiret

III

ve şahıs isimlerini vesikadan okunduğu şekliyle vermeye özen gösterdik, ancak bazı hataların olması muhtemeldir.

Konunun belirlenmesinden başlayarak, çalışmalarımın her aşamasında kontrol eden, uyarıcı ve aydınlatıcı açıklamaları yanı sıra maddi ve manevi yardımlarını benden esirgemeyen Danışman Hocam Doç. Dr. Cezmi Eraslan'a teşekkür ediyorum. Ayrıca teşvik ve yardımlarından dolayı Prof. Dr. Mehmet Saray'a, Dr. Ali Arslan'a, Dr. Mustafa Budak'a, bağlı bulunduğum Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü çalışanlarına, araştırmalarım esnasında çalışma yaptığım Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri, Beyazıt Devlet ve Hakkı Tarık Us Kütüphanesi mensuplarına teşekkür etmek istiyorum.

Fatih Ünal/ İstanbul 1995

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	IV
KAYNAKLAR HAKKINDA.....	VII
KISALTMALAR.....	IX

GİRİŞ

a-) Kürtlerin Osmanlı Himâyesine Girişi	1
b-) XIX. Yüzyılda Doğu Anadolu ve Kürtler	6
c-) II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikaları	13

I. BÖLÜM : II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE KÜRTÇÜLÜĞÜN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Jöntürkler içinde Kürt Osmanlılar	23
2. Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti	28
a-) Kürt Tâvün ve Terakkî Gazetesi.....	31
3. Kürt Talebe Hevi Cemiyeti.....	36
a-) " Roj Kürd " ve Mensublarının Fikirleri.....	37

II. BÖLÜM : II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU

1. Meşrutiyetten Sonra Ermeniler.....	42
2. İttihatçıların Kürt - Ermeni Unsura Yaklaşımı.....	44
3. Bölgenin Genel Meseleleri.....	47
a-) Arazi İhtilâfları.....	47
b-) Aşiret Alayları'nın Islâhı Çalışmaları.....	50
c-) İç ve Dış Kaynaklı Hükümeti Yıpratma Çabaları.....	53
4. Kürt Çetelerinin Ortaya Çıkması.....	55
a-) Eyüphanzâde Said Çetesi.....	55
b-) Mîr Muhiy Çetesi.....	62
5. Hükümetin Kürt Çetelerine Karşı Tutumu.....	65
a-) Askerî Tedbirler.....	66
b-) Nasihat Heyetleri.....	67
6. Bitlis İsyanı (Molla Selim veya Şeyh Selim İsyanı).....	70
a-) II. Meşrutiyetin İlanı ve Bitlis'te Kürt - Ermeni ilişkilerine Tesiri.....	70
b-) İsyanı Doğru Bitlis'te Gelişmeler.....	71
c-) Rusya'nın Bölgedeki Tutumu.....	72

d-) Bitlis'te İsyân Hazırlıkları.....	74
e-) İsyânın Başlaması ve Bastırılması.....	76

III. BÖLÜM : NÜFUZLU AİLELERİN KÜRT MESELESİNİN ORTAYA ÇIKMASINDAKİ ROLÜ

A- BEDİRHANLILAR

1. Bedirhanlıların Doğu Anadolu'daki Faaliyetleri.....	82
a-) Meşrutiyetin İlanından Önce Bedirhanlıların Devlete Karşı Tutumu.....	82
b-) II. Meşrutiyetin İlanından sonra Bedirhanlıların Bölgeye Dönüşü.....	84
c-) Seçimler ve Bedirhanlılar Hakkında Kürtçülük Şüpheleri.....	87
d-) Bedirhanlıların Mahalli İdareleri Yıpratma Çabaları.....	88
e-) Bedirhanlıların Bölgede Nüfuz Kazanmaları ve Hükümetin Aldığı Tedbirler.....	89
f-) Almanların doğu Anadolu'da Etkinlik Kurumları ve Bedirhanlılar.....	92
2. Bedirhanlı Abdürrezzak'ın Ruslarla İlişkileri.....	94
a-) Bedirhanlı Abdürrezzak'ın Trablusgarb'a Sürgün Edilmesi.....	94
b-) Meşrutiyetin İlanı Sonrası Abdürrezzak'ın Ruslarla İtibata Geçmesi.....	95
c-) Şikak Aşireti Reisi Simko ile İşbirliği Çalışmaları.....	97
d-) Abdürrezzak'ın Ruslar Adına İran Meşrutiyetçilerine karşı tutumu.....	101
e-) Abdürrezzak'ın Affı Meselesi ve sonu.....	102

B- ŞEMDİNLİ ŞEYHLERİ VE SEYYİD TAHA'NIN RUSLARLA İLİŞKİLERİ

1. Şemdinli Şeyhleri (19. Yüzyılın İkinci Yarısı).....	107
2. Seyyid Abdülkadir Efendi ile Seyyid Taha Arasındaki Anlaşmazlıklar.....	109
3. Kara Karyesi Vukûatı.....	110
4. Taha'nın Affı Meselesi.....	110
5. Seyyid Taha'nın Ruslarla İşbirliğine Girmesi.....	111
6. Taha'nın Nevâhi-i Şarkiye'deki Faaliyetleri.....	114
7. Seyyid Taha'ya Karşı Alınan Önlemler ve İlticası Konusu.....	116
8. Birinci Dünya Savaşı ve Taha'nın Sonu.....	117

IV. BÖLÜM : RUSLARIN KÜRTLERLE MÜNASEBETLERİ

1. 19. Yüzyıl Osmanlı - Rus Harplerinde Rusların Kürtlerle Temasları.....	119
a-) Kürt Aşiretleriyle İlk Temasları.....	119
b-) Kırım Harbi (1853 - 1856)'nde Kürtlerle Münasebetleri.....	121
c-) 1877-78 Osmanlı - Rus Harbi Esnasında.....	125
d-) Rusların İran Kürdistanı'nda Nüfuz Kazanmaları.....	127

2. II. Meşrutiyetten Sonra Rus - Osmanlı Münasebetlerinde Kürtler.....	129
a-) Rusların Ermeni ve Kürtleri Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları..	129
b-) Rusların Kürtlerle Doğrudan Temas Kurmaları.....	130
c-) Osmanlı - İran Hududu Üzerinde Eşkiyalık.....	131
3. Nevâhi-i Şarkiye Meselesi ve Kürtler.....	132
a-) Nevâhi-i Şarkiye'nin Askeri, Siyasi ve Sosyal Durumu.....	132
b-) Rusların Nevâhi-i Şarkiye'deki Pozisyonu.....	134
c-) Rus Ajanı Minorsky'nin Bölgedeki Faaliyetleri.....	135
d-) Osmanlı Devleti'nin Bölgedeki Varlığı.....	137
e-) Rusların Bölgeyi İşgalinden Önce Kürtlerle Meskun Bölgelerde Askerî Denetim Kurma Çabaları.....	137
f-) Nevâhi-i Şarkiye'nin Osmanlılar Tarafından Tahliyesi.....	141
g-) Rusların Bölgeyi İşgâli.....	142
h-) Rusların Doğu Anadolu'ya Yönelik çalışmaları.....	144
i-) Rusların Nevahi-i Şarkiye Kürtlerini Sindirme Çabaları.....	145
j-) Osmanlı - İran Hududunun Belirlenmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması.....	14

9

V. BÖLÜM : SİMKO (İSMAİL AĞA) HAREKETİ

1. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Şikak Aşireti ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri.....	151
2. Simko'nun Şikak Aşireti Reisliğine Yükselmesi ve Osmanlı - İran Hududu Üzerindeki Konumu.....	155
3. Osmanlı Devleti'nin Simko'ya Karşı Tutumu	156
4. Osmanlı - İran Hükümetleri ve Simko.....	158
5. Simko'nun Ruslarla İşbirliği ve Şikak Aşiretleri İhtilafı.....	161
6. Simkonun Affı Meselesi.....	163
7. Simko - Şemsiki Aşireti Husûmeti ve Osmanlı Devleti'nin Yaklaşımı.....	164
8. Simko'nun Ruslarla Tam İşbirliğine Başlaması.....	165
9. Bacirge Hudud Bölüğü Hadisesi.....	167
10. Birinci Dünya Savaşı ve Simko'nun Sonu.....	169

NETİCE.....	174
--------------------	------------

BİBLİYOGRAFYA.....	180
---------------------------	------------

KAYNAKLAR HAKKINDA

Yaptığımız bu çalışmada kullandığımız kaynakların en önemli kısmını Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri oluşturmaktadır. Arşiv belgeleri devletin resmî kaynakları olması dolayısıyla mahiyetleri itibarıyla güvenilir olduğu kadar, devletin veya hükümetlerin görüşünü yansıtmaları açısından da önemi tartışılmaz. Ayrıca araştırmamızın konusu günümüzde de bir mesele özelliği taşıması dolayısıyla, siyasî maksatsız hemen hiç bir yayının mevcut olmaması arşiv belgelerinin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır. Arşiv belgeleri içerisinde de Dahiliye Nezareti Siyâsî Kısım Belgeleri ile Bâb-ı Ali Evrak Odası Belgeleri en verimli tasnifler olmuştur. Sadaretin en önemli dairelerinden birisi olan Bâb-ı Ali Evrak Odası, Sadaretin diğer nezaret ve devlet daireleri ile yaptığı yazışmaların tanzim ve idare edildiği bir merkez olmasından dolayı kıymetli belgeleri ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra, Kalem-i Mahsus, Şifre Kalemi, İradeler ve Yıldız Arşivi'nin çeşitli evrakları da kullanılmıştır. Ancak dönem itibarıyla İttihatçıların veya Meşrutiyet taraftarlarının Doğu Anadolu'ya veya Kürt Meselesine bakışını yansıtmaları, vesikaların değerlendirilmesinde gözönünde bulundurduğumuz hususların başında gelmiştir.

Arşiv belgeleri dışında faydalandığımız kaynakların hemen tamamı, çalışmamızın " Giriş " kısmında ve ilgili yerlerde kullanılmıştır. Bunlar içerisinde Bedirhanlılarla ilgili bölümlerde başvurduğumuz, Nazmi Sevgen'in Belgelerle Türk Tarih Dergisi'nde yayınladığı **Kürtler** adlı makalelerindeki belgeler esas alınmakla birlikte, Bedirhanlıların kendi savunması niteliğindeki **Emir Bedirhan** adlı eserden, bu özelliği dikkate alınarak istifade edilmiştir. Hamidiye Alayları başta olmak üzere II. Abdülhamid dönemi ile ilgili yararlandığımız eser, yine arşiv belgelerinden istifade edilerek ortaya konulmuş olan, Bayram Kodaman'ın, **II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası** adlı eseri ile Mehmet Sadık'ın tercüme ettiği **Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistiği** önemli bilgiler vermektedir. Bu iki eserin Hamidiye Alayları ile ilgili verdiği malumatın birbirine çok yakın olması dikkat çekmektedir. Yine aynı konuyla ilgili P. Avrianoğlu'nun, **19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri; Türk, İran, Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hâzıraları** adlı eserde geniş bilgi mevcuttur. Ancak eserden daha çok, Rusların Kürtlerle ilişkileri bahsinde faydalandığımızı belirtmeliyiz. Eserin ilaveler kısmında yayınlanmış olan Rus askerî makamlarının belgeleri, ulaşabildiğimiz yegane Rus yaklaşımını vermesi açısından önem arz etmektedir. Bu eserdeki bilgilerden önemli derecede istifade ettiği anlaşılan bir diğer çalışma Halfin'in **19. Yüzyıl Kürdistan Üzerinde Mücadele** adlı çalışmasıdır.

Hatırat niteliği taşıyan eserlere gelince; bunlar arasında Mehmet Kasım'ın hazırladığı **Talat Paşa'nın Anıları**, Hürriyet Vakfınca yayınlanan **Halil Mentеше'nin Anıları** ile Dergah yayınlarından Sultan Abdülhamid'in **Siyasi Hatıratım**'ı zikredebiliriz. Ayrıca İbrahim Arvas'ın **Tarihi Hakikatler** adlı eseri Simko ile ilgili bilgi veren eserlerin başında gelmektedir. Gerek bu konuyla gerekse ilgili kısımlarda dikkate aldığımız modern araştırmalar türünden bir diğer eser olarak Bruinessen'in **Kürdistan Üzerine Yazılar** adlı eserini zikredebiliriz. Ayrıca Berhem'den yayınlanan **Simko Hareketi** adlı eser ile yine Simko hakkında önemli bilgiler bulunduğu bilinen M. S. Lazarev'in **Kürt Sorunu (1891-1917)** adlı eserlere ulaşamadığımızı burada belirtmeliyiz.

Tezimizde kullandığımız kaynakların ikinci derecede önemli kısmını gazete ve dergiler oluşturmaktadır. Ancak, çok sınırlı ve doğrudan konuyla ilgili gazeteleri inceleme fırsatımız oldu. Bu gazeteler içerisinde bütün nüshalarına ulaşamamakla birlikte **Kürt Teâvün ve Terakki Gazetesi**, **Roj Kürd** ve **Şark ve Kürdistan** gazetelerinin yanısıra, müracaat edilen diğer bazı gazeteler de bibliyografyada gösterilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Kürt aydınlarının gayretleri ile çıkarılmış olan bu gazetelerdeki fikirlerin, devletin kontrolünü elinde bulunduran İttihat ve Terakki döneminde ortaya çıkmış olması önemlidir. Gazetelerin yayın sürelerinin kısa olması ise gerçek fikirlerini ne ölçüde yansıttığını tartışmalı hale getirdiği gibi fikirlerinin henüz netleşmemiş olmasını da dikkate alarak daha çok alıntılar yapmayı uygun gördük.

Son olarak, yerli arşivler içerisinde ATASE'de çalışma yapma imkanı bulamadığımızı belirtmeliyiz. Bunun yanısıra yabancı devlet arşivlerinden de istifade etme imkanımız olmadı. Yabancı arşivlerden, konumuz ve dönem itibarıyla özellikle Sovyet arşivlerini inceleyememiş olmanın eksikliğini hissetmekteyiz. Ayrıca, bilimsel olmaktan ziyade siyasi amaç taşıyan yayınları da gözden geçirmeye çalıştığımızı, ancak, bu eserlerin faydadan çok zararı olduğunu belirtmeliyiz. Zira, verilen bilgilerin ve yorumların birbirinden farklı yanlarının çok olması, araştırmayı zaman açısından olumsuz yönde etkilediği gibi, belli bir önyargıyla yazılmış olmaları, bizi mümkün olduğu kadar arşiv belgeleriyle yetinmek zorunda bırakmıştır. Bu yüzden, bazı hususların eksik kaldığını ancak dipnotlarla bu çelişiklere temas ettiğimizi söylemeliyiz.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BEO.	: Bâb-ı Âlî Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD.	: Belgelerle Türk Tarih Dergisi
c.	: Cild
DH. KMS.	: Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH. SYS.	: Dahiliye Siyâsi
DH. ŞFR.	: Dahiliye Şifre
dn.	: Dipnot
gös. yer.	: Gösterilen Yer
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.D.	: İrâde Dahiliye
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
KTTCN	: Kült Teâvün ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi.
No.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Terc.	: Tercüme
YA. Hus.	: Yıldız Arşivi Husûsî
YA. Res.	: Yıldız Arşivi Resmî
Y. Mtv.	: Yıldız Mütenevvî

GİRİŞ

a-) Kürtlerin Osmanlı Himâyesine Giriş

Kürdistan'ın Hudutları: İlk defa Selçuklular zamanında ortaya çıkan¹ ve zamanla Kürtlerin yaşadığı yeri işaret etmekle coğrafi bir anlam kazanmış olan Kürdistan², genel bir tarifle, Urmiye ve Van göllerinden başlayarak, Kerhe ve Diyale nehirlerinin çıktığı noktaya ve oradan Dicle Nehri'nin menbainâ kadar uzanır. Kuzeybatı hududu, Dicle'nin mecrasını takip ederek Fırat'ı oluşturan Karasu havzasına ve oradan Kuzeye doğru, Aras havzasını Fırat ve Dicle havzasından ayıran bölgeye kadar ulaşır³. Kürdistan diye adlandırılan bu bölgenin sınırları hususunda doğal olarak farklı yaklaşımlar söz konusudur.

Genel hatlarıyla yukarıda işaret ettiğimiz coğrafyaya mukâbil, beşerî coğrafya esas alınarak sınırların bazen daha dar, bazen daha geniş çizildiği görülmektedir. Nitekim, bazı araştırmacılar tarafından, bir yandan Akdeniz'e, diğer yandan Basra Körfezine ve Doğu da Huzistan'a kadar dayandırıldığı ileri sürülmekle birlikte⁴, "üzerinde Kürtlerin yaşamış ve yaşamakta olduğu öz vatanları" olarak da değerlendirenler vardır⁵. Bu farklı tanımlar, si-

¹ V. Minorsky, "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi* (İ.Â), c. VI, s.1089-1114.

² Kürdistan denilen bölge daha sonraki dönemlerde de ahalisinin ekseriyetini Kürtler oluşturduğu için aynı isimle zikredilmiştir. Hentüz milliyetçiliğin Osmanlı unsurlarına tesir etmediği dönemlerde Kürdistan tâbiri, gerek Osmanlı ve gerekse İran devletleri tarafından sadece bir bölgeyi tarif etmek amacıyla kullanılmıştı. Zamanla Osmanlı Devleti'nde "Kürdistan Valiliği" kurulduğu gibi İran'da da "Kürdistan Eyaleti" bu isimle anılmıştı. İran'da Kürtlerin yaşadığı toprakların yaklaşık 4/3 ünü kapsayan "Kordestan" adlı bir eyaletin varlığı bilinmektedir. bkz. Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, (Terc. Remziye Arslan), Ankara, s.31.

³ Şemseddin Sami, *Kamûsü'l - Â'lâm*, c V, İstanbul 1314, s.3840. ;

⁴ Lucian Rambout, *Çağdaş Kürdistan Tarihi*, Fırat - Dicle Yayınları, İstanbul 1992, s. 13-14.

⁵ M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Beybün Yayınları, Ankara 1992, s. 17-20. Burada, Kürtlerin menşei hususunun da genelde siyâsî ağırlıklı yaklaşımlara konu olduğuna işaret etmek zarureti vardır. Konumuzla doğrudan ilişkisi olmadığı için ayrıntıya girmemekle beraber, bu siyâsî yaklaşımlar çerçevesinde Kürtlerin, Karduk (Karduk), Med (İran), Arap, Hint-Avrupa, Gürcü-Ermeni ve Guti-Sümer asıllı oldukları hakkında iddialar olduğunu belirtmeliyiz. Bunun yanı sıra, Türklerle aynı kavmi menşee sahip oldukları hakkında da güçlü ipuçları mevcuttur. Zira, güntümtzde dahi varlığını devam ettiren ve

yaşı olarak hiç bir devlete ad olmamış ve başka bir adla da Kürtler tarafından burada bir devlet kurulmamış olmasındandır. Yani, tarihte Kürt ve Kürdistan adlarıyla anılan bir devlet olmamıştır⁶.

Osmanlı Hakimiyeti Öncesinde Kürdistan: Uzun bir zaman Bizanslıların elinde bulunan bu bölgeye, İslam orduları ilk defa Hz. Ömer'in halifeliği zamanında hâkim olmuş, her dönemde merkezî özelliklere sahip olan Diyarbakır şehri, Hz. Muhammed'in sahâbelerinden İyaz İbn Ganem ve Halid b. Velid tarafından fethedilmişti⁷. Bölge daha sonra, İran, Bizans ve çeşitli İslam devletlerinin idaresi altında aralıklarla el değiştirmiş fakat uzun müddet tam hâkimiyet tesis edilememiştir. Ancak, Malazgirt zaferinden sonra Müslüman Türklerin büyük bir göç olarak Anadolu'ya girmeleri, söz konusu bölgenin, farklı isimler altında kurulmuş Müslüman Türk devletlerinin idaresi altındaki hayatının da başlangıcı olmuştur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Musul-Kerkük bölgesi Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Atabeklikler şeklinde yarı bağımsız birer devlet haline gelmişlerdir. Bunlardan, Mengüçükler (Erzincan, Şebinkarahisar, Divriği), Saltuklular (Erzurum, Bayburd), Ahlatşahlar (Sökmenler) - (Van gölü çevresi), Dimlaçlılar (Bitlis - Erzen Yöresi) birer beylik halinde teşekkül etmişlerdi. Yine aynı şekilde Güney Doğu Anadolu'da da Artuklular (Mardin - Hısnkeyfa) ve Yınallar (Diyarbakır Çevresi) hâkimiyet kurmuşlar, Müslüman ve Müslüman olmayan tebâlarını adaletle idare etmişlerdi. Hâkimiyet sahalarını sosyal eserlerle süsleyerek Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında önemli hizmetlerde bulunmuşlardı. Yaklaşık bir asır varlığını devam ettiren Türk beylikleri, Türkiye Selçukluları ve Eyyübler tarafından ortadan kaldırılmışlardı⁸. Bölgede uzun bir süre varlığını devam ettiren Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türk devletleri de Anadolu'nun siyasî, sosyâl ve kültürel bakımlardan Türk karakterini kazanmasında etkili olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nden önce, son olarak bölgede hâkimiyet kurmuş olan Akkoyunlu Türk Devleti'nin çöküşü, Safevîlerin buralarda hâkimiyet kurmasına imkan hazırlamıştı.

Kürt olarak tanınan Beydilli, Karakeçili, Millî, Celâli, Türkân ve daha birçok aşiretin Türkmen asıllı oldukları bilinmektedir.

⁶ Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet..., s.31.

⁷ Ali Emiri, *Osmanlı Vilâyet-i Şarkıyyesi*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1334 (1918), s.51; Salih San, *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*, (Haz. Gürsan Öner), Ankara 1982, s.112.

⁸ Beylikler dönemi Doğu Anadolu tarihi hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara 1990; Yine bkz. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993.

XVI. yüzyılın başlarında Safevîler (İran), bir çok kale ve şehirleri ele geçirmişler ve hâkimiyetlerini genişletmişlerdi. Diğer taraftan Batı'da yükselmekte ve cihan hâkimiyetine hazırlanmakta olan Osmanlı Devleti'nin, Doğu sınırını tehdit eden İran üzerine bir sefer yapması kaçınılmaz hale gelmişti.

Osmanlı Yönetiminin Kurulması: Osmanlı Devleti'nin hızla yükselmekte olduğu devirde Safevîlerin Doğu'daki faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin dikkatlerini önemli ölçüde bu tarafa yöneltti. Bu esnada Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Yavuz Sultan Selim, henüz tahta geçmeden önce Trabzon valisi iken İran'dan gönderilen Şii halifelerinin Anadolu'nun birliği ve dînî hayatı üzerindeki kuvvetli tesirine yakından şahit olmuş, tehlikeleri hakkında merkezî hükümeti ikaza çalışmıştı. Yavuz Selim, bir yandan da Erzincan ve Bayburt'a kadar Safevî topraklarına akınlar düzenliyordu. Tahta geçtiğinde Anadolu ve Rumeli'ye kadar yayılmış olan Şiileri tesbit ettirip, önemli bir kısmını imhâ ettiren Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferiyle Anadolu üzerindeki İran emellerine kesin bir darbe indirmiştir⁹.

Bu şekilde Çaldıran'da gerçekleşen Osmanlı üstünlüğünün oluşturduğu olumlu hava, Kürt beyleri arasında Osmanlı nüfuzunu önemli ölçüde artırmıştır. Buna rağmen, Kürtlerin yaşadığı bölgeler XVI. Yüzyılın başlarında Safevîlerin nüfuzu altındaydı. Kürt beyleri İran idaresinden hoşnut olmamakla birlikte, bağımsız yaşamağa alışmış oldukları için aralarında ittifak tesis edemiyordu. Bu durum ise bölgede kızılbaş hâkimiyetinin devamına sebep oluyordu. Bölgedeki hemen bütün yerleşim merkezleri İran yönetimi altında idi¹⁰.

Osmanlı yöneticileri Doğu'da İran nüfuzunda bulunan yerlerin Osmanlı hâkimiyetine alınması için öncelikle Kürt beyleri arasında bir ittifakın tesis edilmesi gerektiğini görmüşlerdi. Bu amaçla Bitlis'in soylu ailelerinden ilim ve fazileti ile meşhur Molla İdris¹¹ - daha sonra İdris-i Bitlisi olarak tanınacaktır - Kürt beyleri arasında birliği sağlamak amacıyla Merend'den Urmi ve Eşni yöresine gönderilmişti. Molla İdris'e Diyarbakır'dan Malatya'ya kadar bütün Kürt beylerini Osmanlı Devleti'nin adaletine bağlama görevi de verilmişti. Bu

⁹ Bekir Küttükoğlu, *Osmanlı - İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1962, s.3.

¹⁰ Hoca Sa'dettin Efendi, *Tâcü't - tevârih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), c. IV, Ankara 1992, s.245.

¹¹ Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın oğlu Yakub'un yanında bir memur iken daha sonra Yavuz Sultan Selim'in hizmetine girerek, İran'a karşı yapılan sefere katılmıştı. Kürdistan'ın ilhâkında ve idaresinin tanziminde önemli rol oynamıştır. İlk sekiz Osmanlı Padişahı hakkında Farsça manzum *Heşt-Behişt* adlı bir eser bırakmıştır. CL. Huart, " İdris Bitlisi ", *İ.Â.*, c. 5 (II), s.936; İdris-i Bitlisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, *Bitlisli İdris*, Ankara 1991.

amaçla harekete geçen Molla İdris ilk önce Brâdest beylerinden¹² Urmi ve Eşni beylerine padişahın buyruğunu kabul ettirmeyi başardı. Daha sonra da Soran Meliki Şah Ali oğlu Emir Seyyid'i ikna etti. Ardından İmadiye ve Bohti beylerini de İran'a karşı kışkırtmakta başarılı oldu. Zaten İran yöneticilerinin zulmünden kurtulmak ve Osmanlı Devleti'ne sığınmak için fırsat beklemekte olan Kürt beyleri padişahın buyruğunu kabul ederek, minber ve mescidlerini padişahın adıyla donatmaya başlamışlardı¹³.

Çok geçmeden Molla İdris, Hasankeyf, Bitlis ve Hizan yöresine gitmiş; bölgedeki Kürt beylerine padişahın gönderdiği fetihnâmeleri iletti. Bunun üzerine bölgedeki melik ve beylerden oluşan nüfuzlu 25 temsilci, büyük bir toplantı düzenleyerek Osmanlı Devleti'ne bağlılık yemini etmişlerdi. Bunlar içinde en ünlülerinden biri Hasankeyf Hâkimi Melik Halil Eyyübi ile Tebriz seferinde padişaha bağlanan Bitlis Meliki Emir Şerefeddin idi¹⁴. Osmanlı Devleti'ne bağlanmış olmanın verdiği moralle Kürt beyleri, İran işgaline uğramış olan eski hâkimiyet bölgelerini kısa zamanda kurtarmışlardı. Fakat, Çaldıran savaşından sonra Irak'a kaçmış olan Şah, Osmanlı ordusunun Tebriz'den ayrılmasını fırsat bilerek bölgedeki hakimiyetini gerçekleştirmek için tekrar harekete geçti. Öncelikle Diyarbakır'ı ele geçirerek, Kürt beylerini itaat altına almaya çalıştı. Bu amaçla İranlılar, Karahan'ın önderliğinde Diyarbakır üzerine yürüterek kaleyi kuşatınca Diyarbakır ahalisi kuşatmaya karşı direniş gösterdi. Diğer taraftan Bitlis ve Ahlat yöresine de hareket eden İran kuvvetlerine karşı, Bitlis, Hizan, Şirvan ve Sason melikleri ittifak halinde karşı koyarak, İranlıları Bargiri ve Abagay dağlarına kaçırmaya muvaffak olmuşlardı¹⁵. Fakat bu sırada Diyarbakır kalesinde İran ordusunun kuşatması halen devam etmekteydi. Kuşatmayı kaldırmak için Bıyıklı Mehmet Paşa'nın Diyarbakır'a doğru harekete

¹² Brâdest Beyleri, *Şerefname*'ye göre " *Goran* " Aşiretinden gelmekteydi. Yine Şerefhan'ın belirttiği başka bir rivayete göre, Dinever ve Şehrezol hükümdarları olan Hilal b. Bedir b. Hasanveyh soyundandırlar. Brâdestların birinci kolu, Somay Beyleri'ne, ikinci kolu ise Terkewer ve Davut Kalesi beyleri olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Brâdest Hükümdarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Şerefnâme Kürt Tarih**, (Terc. Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1975, s.368-374.

¹³ **Tâcü't-tevârih**, s.246-247; Bölgenin Osmanlı himâyesine girişi hakkında Ali Emiri'nin *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyesi* adlı eserindeki tesbiti oldukça önemlidir. Bu sebeble aynen vermek durumundayız. " *Vilâyât-ı Şarkiye, kahr ve cebr sîretiyle dâhil-i memâlik-i Osmâniye olmayup, ahalisinin Devlet-i Altiye'ye kemâl-i meyl ve muhabbetlerinden dolayı kendi hışn-ı rıza ve arzuları ve hatta muhâliflere senelerle kılıç sallamaları kuvvetiyle husûle gelmiştir. O tarihten şimdiye kadar 400 seneden mütecâvidir ki gerek Diyarbekir ve gerek sair Vilâyât-ı Şarkiye Devlet-i Osmaniye'nin sâye-i adâletinde yaşamaktadır.* " bkz. Ali Emiri, **Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyesi**, s.72.

¹⁴ **Tâcü't-tevârih**, s.247-248.

¹⁵ **a.g.e.**, s.252-254.

geçtiğini haber alan Karahan, kuşatmayı kaldırarak Mardin yöresine kaçtı. 10 Eylül 1515'te Diyarbakır kalesine giren Osmanlı ordusu, ahalinin sevinç gösterileriyle karşılandı¹⁶. Daha sonra Mardin ve İran hâkimiyetinde bulunan diğer bir çok kale, Kürt beyleri aracılığı ile Osmanlı hâkimiyetine yeniden girmiş oldu.

İdris-i Bitlîsi ve Bıyıklı Mehmet Paşa bölgenin ilk idarî teşkilatını yaparak, Diyarbakır merkez olmak üzere Musul, Diyâr-ı Râbia, Muzar ve Bitlis'den oluşan geniş bir vilayet teşkil etmişlerdir. İdris-i Bitlîsi vasıtasıyla 22'si berat, 1'i beylerbeyi beratı ve 7'si istimâlet-nâme muhtevalı tevcihat yapılmış, Kürt beylerinin, hizmet ve sadâkatlerinin karşılığı olarak eski hakimiyet bölgeleri sancak itibar edilerek tayin edilmişlerdir¹⁷.

Bölgede Osmanlı Devleti'nin uyguladığı idarî yapıya gelince; Öncelikle Osmanlı Devleti'nin genel teşkilatlanmasına göz atmak gerekmektedir. Bu noktada baktığımızda, karşımıza üç farklı statüye sahip sancak şeklinin olduğu görülmektedir. Bunlar, Klasik Osmanlı Sancakları, Hükümet Sancakları ve Yurtluk-Ocaklık veya bir diğer tabirle Ekrad Sancaklarıdır. Doğu eyaletlerinde (Diyarbakır, Van, Erzurum, Rakka, Halep) yaygın olması dolayısıyla Hükümet ve Ekrad sancaklarından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bu sancaklar fetih sırasındaki hizmet ve itaatlerinden dolayı idaresi eski sahiplerine verilmiş olan sancaklardır. Sancak beyliği, belli bir sülalenin mülkiyetindedir. Sancak beyi ölünceye kadar beylik yapar, ancak devlete karşı itaatsizliği görüldüğü zaman kendi oğullarından veya kardeşlerinden birisi yerine tayin edilirdi. Aksi taktirde merkezî hükümetin azl veya nasb yetkisi yoktu. Bu sancaklarda tahrir yapıldığı gibi - Hükümet sancakları hariç - Timar ve Zeâmet sistemleri bulunmaktadır. Sancak beyi sadece kendisine tahsis edilen hasları kullanmakta, padişaha ayrılan hasların gelirleri merkez tarafından tahsil edilmektedir. Askerî hizmetle yükümlü olan bu sancaklar sefer zamanında beylerbeyinin yanında hazır bulunmaktadırlar¹⁸.

Hükümet ve Ekrad sancakları, bölgenin sosyal ve coğrafi özellikleri yanı sıra Osmanlı - İran mücadelelerinin meydana getirdiği özel şartlarda teşekkül etmiş, ancak hiçbir zaman merkezî otoritenin denetimi dışında bulunmamıştır. Şunu da belirtmeliyiz ki, devlet birtakım sebeplerden dolayı sancakların statüsünü değiştirebilmekte ve yörede nüfuz sahibi

¹⁶ a.g.e., s.257-258.

¹⁷ Mehmet Ali Ünal, " XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyâletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri ", X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22 -26 Eylül 1986), c.5, Ankara 1994, s. 2211-2220; Diyarbakır'ın Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra uygulanan idarî teşkilatı ile ilgili bkz., Nejat Göyünç, " Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı ", I.Ü., Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, XXIII, 1969.

¹⁸ M. Ali Ünal, a.g.m.

beylerden ve aşiretlerden istifade etmekte idi. Bunların devlete olan sadâkatlerini kuvvetlendirmek için diğer yörelerde olduğu gibi burada da bazı imtiyazlar tanınmıştır. Ancak bu imtiyazların devlet kontrolünü üzerlerinden atacak şekilde olmamasına özen gösterilmiştir¹⁹.

Ancak bu itaat her zaman geçerli olmamıştır. Nitekim Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti'ne karşı ilk itaatsizlik Bitlis Meliki Şeref Han (I)'dan gelmişti²⁰. İsyanın bastırılmasına görevlendirilmiş olan Ulama Paşa asileri kısa zamanda bozguna uğratmıştı. Bunun üzerine Ocaklık olarak Şeref Han'a verilmiş olan Bitlis, Irakeyn Seferi sonunda Ulama Paşa'ya devredilmiş ve Şeref Han'ın oğlu Şemseddin de Malatya Sancağı'na tayin edilmişti. Bu durumdan müteessir olan Şemseddin, İran şahı I. Şah Tahmasb'a iltica etmişti. Şah ta ona Hanlık payesi ile Saray ve civarını vermiştir. Şemseddin'in oğlu Şeref Han (II)'a, Şah İsmail (II) zamanında İran tarafından Ekrad Beylerbeyliği tevcih olunmuş ise de kendisini çekemeyenler Şeref Han (II)'ı Nahcivan ve Kazvin'den uzaklaştırmaya muvaffak oldu. O da Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek af dileğiyle ecdadının ocaklığı Bitlis sancağına talib olmuştur. Bitlis'in yanısıra, muharebelerde gösterdiği gayretten dolayı Muş nahiyesi de tevcih olunmuştur²¹. Şeref Han (II), Kürt tarihine ait "*Şerefnâme*" adlı Farsça bir eserin de müellifidir²².

b-) XIX. Yüzyılda Doğu Anadolu

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da uyguladığı idari yapı, özel durumlarda değişmekle birlikte idarî yapıda merkeziyetçiliğin ve modernizasyonun gerekliliğinin hissedilmeye başlandığı döneme kadar ciddi manada değişiklik göstermemiştir. XIX. Yüzyılın başlarına kadar bölgede varlığını kısmen de olsa devam ettiren Kürt sancaklarından bir çoğu zamanla kendiliğinden ortadan kalkmış bulunuyordu. Geride kalanlar ise bu tarihten itibaren imtiyazlarını kaybederek merkezin daha çok tesirinde kalmıştır.

¹⁹ gös, yer; Ayrıca, Mîr aşiretliği ismiyle Van, Diyarbakır ve Şehrîzor'da 400 kadar aşiret reisliklerinin varlığı bilinmektedir. Bunlar derece itibarıyla Sancak beyi ve zeâmet sahipleri arasında bir statüye sahiptiler. Sancak beyi ile birlikte sefere giderler, öldükleri zaman dirlikleri çocuklarına veya en yakınına verilir. bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara 1988, s. 581.

²⁰ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992, s.129; Şeref Han isyanı için bkz. Kenan Akbulut, *Şeref Han İsyanı*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Genel Kitaplık No 1873.

²¹ Bekir Kütükoğlu, " Şeref Han ", İ.A., c. XI, s.427-429 ; Kütükoğlu, *Osmanlı - İran ...*, s.65.

²² Şeref Han ve eserine dair tafsilatlı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Vakanüvis (Makaleler)*, s.363-365.

II. Mahmut iktidara geldiğinde bir dizi reform hareketine yöneldi. Ancak bu reformlar muhafazakar Osmanlı toplumu tarafından endişe ile takip edilmekteydi. Reformların Osmanlı imparatorluğuna Batılı güçler tarafından zorla kabul ettirildiği inancı, yapılan uygulamalarla toplum nazarında daha da kesinlik kazanmaktaydı. Nitekim yapılan reformlarla Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin Gayrimüslimler içerisinde daha rahat faaliyet gösterme imkanı doğmuştu. Bu faaliyetler özellikle Doğu Anadolu'da hemen etkisini göstermiş, Batılı güçleri arkasında hisseden gayrimüslim unsurların mahalli idarelere karşı başkaldırmaya yönelik faaliyetleri ilişkileri giderek gerginleştirmişti.

Sultan II. Mahmut tahta geçtiği zaman (1808-1839) Doğu Anadolu'daki Kürt Beylerinin yanı sıra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de yerel nüfuzlu aileler, idari yapıyı ele geçirmiş, bulundukları bölgelerde kısmen bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. İçerideki bu otorite boşluğunun yanı sıra, yüzyılın başındaki savaşta, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında mağlubiyeti, yine 1828-29'da Erzurum ve Trabzon'un Rusya tarafından işgali ve ardından Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi (1828) II. Mahmut'ta merkeziyetçilik fikrini güçlendirmişti.

Vakit geçirmeden İmparatorluğun yeniden toparlanması için çalışmalar başladı. Öncelikle Anadolu'dan hareketle, 1826 yılına kadar Anadolu'daki nüfuzlu aileler pasifize edildi. Öte yandan Reşit Mehmet Paşa Doğu Anadolu'da oldukça güçlenmiş olan aileleri ortadan kaldırmak için askerî hazırlıklara başladı. Bu beyler içinde devleti en fazla uğraştıran ve yabancı müdâhalesine sebebiyet veren de hiç şüphesiz eski Cezire Beylerinin²³ takibçisi ve son Botan Beyi Bedirhan Paşa olmuştur. Doğu Anadolu'nun XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıl başlarına kadarki içtimâî ve siyâsî durumunda oldukça etkili olan Bedirhanlılar hakkında bilgi vermeyi, ileride anlatılacak olaylara açıklık kazandıracağı cihetle uygun gördük.

Bedirhan Paşa İsyanı: Tanzimatın ilan edilmesinden sonra ülke yönetiminde bazı idari değişiklikler yapılmaya başlanmıştı. Bu değişiklikler zaman zaman bölgelerde huzursuzluklara neden olmaktaydı. Fakat bu bölgede Tanzimata karşı asıl direniş, Yurtluk ve Ocaklık'lardan gelmekteydi. Tanzimatın uygulanmasında en büyük tepki ise yukarıda bahsettiğimiz Bedirhan Beyin nüfuz sahası olan Cizre ve Hakkari yöresinde meydana

²³ Cezire Beyleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Şeref Han, *Şerefnâme...*, s.147-190. Şeref Han, Cezire Beylerini, Azîzî, Gurgil ve Fınık olmak üzere üç gruba ayırmaktadır.

gelmiştir²⁴. Halid b. Velid'in soyundan geldikleri rivayet olunan²⁵ Bedirhanlılar ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar neredeyse tamamen etkisiz bir konumda iken, Bedirhan Bey'in ailenin başına geçmesiyle yeniden bölgede etkin olmaya başlamışlardı. Bedirhan Bey, emaretin başına geçince, bozulmuş olan idareyi düzene koymuş, dağınık ve isyan halindeki küçük aşiretleri de itaatine alarak bölgede otoritesini tesis etmişti. Eşkiya çetelerine karşı amansız bir mücadele verdiği gibi, Mehmet Ali Paşa isyanında devlet saflarında önemli hizmetlerde bulunmuş,²⁶ karşılığında ise Miralay rütbesiyle birlikte birkaç kazânın idaresi de uhdesine verilmişti²⁷.

Bedirhan Bey'in ikametgâhı olan Cizre kazası, eskiden beri anlaşılmadığı Musul valisi Mehmet Paşa'nın hükümete yaptığı ısrarlar sayesinde Diyarbakır eyaletinden ayrılarak Musul'a bağlanmıştı (1842). Fakat yine de kazânın bazı nahiyeleri Diyarbakır tarafından idare edilmekteydi. Musul valisi, Cizre'nin idare ve emniyetinin sağlanması için geride kalan nahiyelerin de Musul'a bağlanması hususunda ısrar etmekteydi. Bu durum bölgede büyük bir nüfûza malik olan Bedirhan Bey'le aralarının bozulmasına neden olmuştu. Bedirhan Bey Cizre'nin tekrar Diyarbakır'a bağlanması için çabalıyor, gerekirse Musul'dan gönderilecek askerî güçlere mukâbelede bulunacağını açıkça söylüyordu. Osmanlı Hükümeti, bölgedeki Kürt aşiret reislerinin ve özellikle Bedirhan Bey gibi nüfuzlu Kürtlerin herhangi bir gaileye sebebiyet vermemeleri için Cizre'nin Diyarbakır'a bağlanmasını kararlaştırır²⁸.

Bölgedeki gerginliğin artmasında ve olayların patlak vermesinde Gayrimüslim azınlıkların tutumları önemli ölçüde etkili olmaktadır. Orta doğuda faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlayan Yabancı misyonerlerin bölgedeki gayrimüslimlerle diyalog kurmaları ve onları, kendi devletlerinin, imparatorluktaki çıkarları için kullanmak üzere tarafdarlıklarını kazanma girişimleri bunları cesaretlendirmişti. Öyle ki meşrû görülen kanun ve kurallara uymamağa, mahallî yetkilileri tanımamağa başlamışlardı. Misyonerlerin kışkırtmaları so-

²⁴ Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991, s.193-194.

²⁵ **Şerefnâme...**, s.147. Bedirhanlılar da, Bedirhan Bey'in, Halid b. Velid'in soyundan geldiğini iddia ederler. bkz. **Emir Bedirhan**, (Neşreden Lütfi), Matbaa-i İctihad, s.5 ; Ve nesebini şu şekilde sıralarlar. " *Bedirhan b. Abdullah Han b. Mustafa Han b. İsmail Han b. Mansur Han b. Emir Şeref Hân-ı Sâni b. Emir Muhammed Han b. Emir Şeref Hân-ı Evvel* ". Daha önceki dönemi de Şerefnameye atfederler. **a.g.e.**, s.8; Bedirhanlıların Abbasilere mensub oldukları da rivayet kabilindendir. bkz. " *Bedirhanpaşazâdeler* ", **Osmanlı**, No 22, 15 Eylül 1898.

²⁶ **Emir Bedirhan**, s.12-15.

²⁷ Nazmi Sevgen, " Kürtler ", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi (BTTD)**, VIII, 12, s.42.

²⁸ **a.g.m.**, s.43-45.

nucu zaman zaman bölgede çatışma çıktığı da olmaktadır. Bu sıralarda Nastûrilerden Tiyar Aşireti bir Müslüman köyüne saldırarak iki Kürt seyyidini öldürmüştü. Kendisini bölgenin istikrârından sorumlu gören Bedirhan Bey de Nastûriler üzerine şiddetli bir te'dib hareketi yaptı (1843). Nastûri patriği Marşemun yakınlarıyla birlikte kaçarak Musul'da İngiliz konsoloslukuna sığındı²⁹. Bedirhan Bey'in bu hareketinin ardında, üzerinde büyük etkiye sahip olan bir Nakşibendi Şeyhinin bulunduğu ileri sürülmektedir³⁰. Fakat bu hareketi, merkezî idareyi bölgede etkili kılmak için fırsat beklemekte olan hükûmetin işine meşru bir zemin oluşturmuş oldu.

Tanzimatın ilanı bölgeyi, yabancı devletlerin nüfuz kurma mücadelelerinin merkezi haline getirdi. İngiltere, Nastûrilerin hâmilîğine soyunarak müstakil bir hükûmet hüviyetine sahip olmalarına çalışıyor, Fransa ise Keldânî unsurla temaslarını sağlamlaştırıyordu. Bedirhan Bey'in Nastûriler üzerine yaptığı bu hareket, İngiltere ve Fransa'nın Bedirhan meselesinde Osmanlı Devleti'ne baskı yapmalarına fırsat verdi. Fransız elçisi, " *vücûdu devlet için utanç verici* " diye nitelediği Bedirhan'ın yumuşaklıkla değil de cebren yokedilmesi konusunda Hariciye Nezareti'ni sıkıştırıyordu³¹.

Bir yandan Musul valisinin diğer yandan İngiliz ve Fransızların baskıları sonunda, Bedirhan Bey üzerine askerî bir hareket devlet tarafından da zorunlu görülmeye başlanmıştı. Oysa Bedirhan Bey, Nastûri ve Keldânî unsurlara yakınlık gösteren Musul valisine cephe alarak bölgenin Musul'a bağlanmaması için mücadele ediyordu. Bunun yanı sıra devlete karşı herhangi bir itaatsizliğinin olmadığını her defasında dile getiriyordu. Ancak, hükûmetin kendisine karşı askerî hazırlık yapmakta olduğunu haber aldığı anda bir takım tedbirlere başvurmaktan da geri kalmıyordu. Kayınpederi Van'lı Han Mahmut, İmadiye'li İsmail Paşa ve diğer Kürt reisleriyle ittifak ederek muhtemel bir taarruza karşı hazırlık yapmıştı. Bu arada bölgesinde hükûmranlık alâmeti olarak adına hutbe okutmak gibi merkezî yönetimi tanınamaya yönelik uygulamalarda bulunduğu işaret edilmektedir. Hükûmet Doğu Anadolu'da yaygın olan Nakşibendi tarikatı ileri gelenlerini nasihat etmeleri için Bedirhan bey'e göndermiş³² ise de bir netice alınamamıştır. Bunun üzerine askerî yöntemler kullanılmak mecburiyeti hissedildi. İstanbul'dan gönderilen askerî birliklerin yanı sıra, Arabistan ordusundan da Musul'a birlikler sevk edilmeye başlanmıştı. Cizre'ye yaklaşmakta olan Ferik Ömer Paşa kuvvetleriyle Bedirhan Bey'in adamları arasında çar-

²⁹ a.g.m., s.46.

³⁰ Bruinessen bu şeyhin, Nakşibendi Tarikatı'nın Hâlidî kolunun kurucusu olan Mevlânâ Halid'in Şemdinli'deki halifesi Şeyh Ubeydullah'ın babası Seyyid Taha olduğunu tahmin etmektedir (Layard'dan naklen Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İstanbul 1992, s.131).

³¹ Nazmi Sevgen, " Kürtler ", *BTTD*, VIII, 13, s.45; Musa Çadırcı, a.g.e., s.195.

³² Sevgen, " Kürtler ", *BTTD*, VIII, 12, s.49-51.

pışmalar başlamış, asilerin bir kısmı hezimete uğratılmıştı. Hükümetin bu esnada Bedirhan Bey'i zayıf düşürmek için maiyyetindeki ileri gelenlere çeşitli memuriyetler vererek devlet saflarına meylettirdiğine işaret etmeliyiz³³. Ferik Ahmet Paşa da, giderek tehlikeli bir vaziyet alan Van'daki asilere karşı kuvvet sevk ederek 5 Ramazan 1263'de Van'a girmiştir. Diğer yandan Müşir Osman Paşa Cizre dolaylarında Bedirhan Bey'in esas güçlerine doğru harekate geçmişti. Çatışma, Hasankeyf mevkinde yoğunlaşmış, askerin ânî baskını sonucu Bedirhan Bey civar dağlara çekilmek zorunda kalmıştı³⁴.

Anadolu ordusu karşısında tutunamayacağını anlayan Bedirhan Bey ve adamları Oruh (Eruh) kalesine çekilmiş, kardeşi İbrahim Bey ve bazı Kürt reislerinin teslim olmalarından sonra Bedirhan Bey de 1846'da ailesi efradı ile birlikte teslim olmuştur³⁵. Bedirhan Bey, Han Mahmut ve beraberindekiler, Kaymakam Reşit Bey'in muhafazasında İstanbul'a getirilerek Zaptiye Nezareti'nde tevkif edilmişlerdi. Neticede Bedirhan Bey ve yakınları Girit'e, Han Mahmut ve tayfası Ruscuk'a nefyedilmişlerdi. Bedirhan meselesi ortadan kaldırıldıktan sonra İngiliz ve Fransızlar bundan duydukları memnuniyetlerini dile getirmişlerdir³⁶.

Böylece Doğu Anadoludaki son Kürt Beyi de ortadan kaldırılmış, bundan dolayı Sultan Abdülmecid'e Meclis-i Vâlâ tarafından " **Kürdistan Fatihî** " ünvanı verilmiştir³⁷. Sıra Tanzimatın gereklerini bölgede uygulamaya gelmişti. İsyanın bastırılmasının hemen akabinde merkezi Erzurum olan " **Kürdistan Eyaleti** " teşkil edilerek Valiliğe Esat Muhlis Paşa (Musul Valisi) getirilmiştir. Van, Diyarbakır, Cizre, Bohtan ve Mardin Kürdistan Eyaleti'ne dahil edilerek, " **Kürdistan Eyaleti Defterdarlığı** ", " **Kürdistan Mollalığı** " gibi idari değişiklikler yapılmıştır. Buralara atanan devlet memurlarına dolgun maaş verilmesi³⁸ dikkate değer bir durumdur. Fakat bütün çabalara rağmen, Tanzimatın öngördüğü düzen, bu bölgelerde gerçekleştirilememiştir³⁹.

³³ Sevgen, " Kürtler ", **BTTD**, IX, 14, s.59.

³⁴ Sevgen, " Kürtler ", **BTTD**, X, 15, s.55-57.

³⁵ Sevgen, " Kürtler ", **BTTD**, XI, 16, s.39.

³⁶ Sevgen, " Kürtler ", **BTTD**, XI, 16, s.39-40. Bedirhanlılar, İngiliz ve Fransızların, Bedirhan'ın bölgeden uzaklaştırılmaları için Osmanlı Devleti'ne baskı yaptıklarını, 1900'lu yıllarda yayınladıkları *Emir Bedirhan* adlı risale ile reddetmişlerdir. İddialarına göre, İngiltere, kendi himâyesini kabul ettiği taktirde Bedirhan Bey'e müstakil bir Kürt hükümeti teşkili yönünde yardım edeceğini vaad etmiş ise de Bedirhan Bey, " *İngilizlerin himâye ve muavenetiyle olacak saadete Osmanî esâreti tercih etmiştir* ". (*Emir Bedirhan*, s.25.)

³⁷ Çadırcı, a.g.e., s.194.

³⁸ Sevgen, " Kürtler ", **BTTD**, XI, 16, s.43-46.

³⁹ Çadırcı, a.g.e., s.197.

Bedirhan Bey ise 10 yıl kadar Girid (Kandiye)'de oturduktan sonra, Sultan Abdülmecid'in Girid'i ziyareti sırasında iltifâtına mazhar olmuş ve Padişah İstanbul'a döngünde Bedirhan'ın affını meclis-i vükelâya havale etmişti. Affa uğrayan Bedirhan Bey İstanbul'a gelmiş bir müddet kaldıktan sonra kendi isteğiyle tekrar Girit'e dönmüştür. 8 yıl daha Girid'te kalmıştır. Girit hadisesinden sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş, 8 yıl kaldıktan sonra 1867'de Şam'a nakledilmiş, bu süre zarfında Anadolu'nun hiç bir yerinde ikametine müsaade edilmemiştir ki bu durum, aile fertleri için II. Meşrutiyetin ilanına kadar devam etmiştir. 1870 (1285) yılında Şam'da vefat ederek Salihîye mevkiinde toprağa verilen Bedirhan Bey'in, geride 21 oğul, 21 kız evlat bıraktığı bilinmektedir⁴⁰.

Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılması, esasen, İmparatorluğun giderek artan Avrupa devletleri karşısındaki teslimiyetçiliği ile doğrudan ilgiliydi. Osmanlı Devleti Tanzimatı ilan etmek zorunda kalmış, Müslim-Gayrimüslim unsurlar arasındaki statü Müslüman unsurlar aleyhine tecelli etmeye başlamıştı. Yabancı devletlerin Gayrimüslim tebâyâ sahip çıkmasını, Osmanlı Devleti'nin çaresiz kabulü, Müslüman halkın tepkisine yol açmıştı. Hele Doğu Anadolu gibi, feodal yapılı aşiret ve ailelerin tepkisi, Osmanlı Devleti'ni uzun süre rahatsız edecek ve bölgedeki huzursuzlukların başlıca âmili olacaktır.

Yukarıda kısaca izah edilmeye çalışıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu hakimiyeti uzun uğraşlar sonucu tetricen gerçekleşebilmişti. XIX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde çoğu beylikler merkezi yönetimin müdahalesi olmaksızın kendiliğinden ortadan kalkmış bulunuyordu. Son olarak ta Bohtan Emaretinin ortadan kalkmasıyla, devlet var gücüyle bölgede doğrudan varlığını hissettirme yoluna gitmişti. Ancak yine de Doğu Anadolu uzun yıllar Osmanlı Devleti'ni uğraştırmıştır. Esasında Doğu Anadolu'nun kendine has politik ve içtimai yapısındaki değişim, bir nevi aşiret düzeninin hâkim olduğu karakterik yapısı da dikkate alındığında birtakım huzursuzlukların çıkması pek tabi idi. Bölgede kısmen istikrar unsuru olan beylikler ortadan kaldırıldıktan sonra işbaşına gelen hükümet görevlileri aşiretler ve ahali üzerinde yeterli otoriteyi sağlayamamışlardı. Devlet kendi hakimiyetini tam olarak tesis edememiş, bölgede görevlendirdiği yetkililer halkın arzu ve ihtiyaçlarına cevap veremedikleri ve bundan dolayı da meşrûiyet kazanamadıkları için istedikleri düzenlemeleri yapamamışlardı. Ve zaman zaman yine güçlü aşiretlerin desteğine başvurmak zorunda kalmışlardı. *Kürdistan Eyaleti*'nin kurulmasından sonra, bölgede denetim sağlayamayan yetkililer, aşiret reislerine maaş bağlayarak, kaza müdürlerinin yaptıkları görevleri vermişlerdir. Bunda, aşiret halkını vergi verme ve asker olma yükümlülü-

⁴⁰ *Emir Bedirhan*, s.32-34. Bedirhan beyin ahfâdı uzun yıllar Osmanlı hükümetlerine karşı düşmanca tutum sergilemiş, bazı isyan girişimlerinde bulunmuşlardır. Sultan II. Abdülhamit döneminde de Jöntürk grupları içerisinde devlete olan muhalefetlerini gizlice devam ettirmişlerdir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Bedirhanlı ailesinin Doğu Anadoludaki faaliyetleri için bk., s.?

ğüne alıştırma gayesi güdülmüş ise de olumlu sonuç alınamamıştır⁴¹. Devletin bazı aşiretleri gözetmesi diğer aşiretlerin rekabet hissine yol açmaktaydı. Nitekim parçalanmış beyliklerin daha küçük aşiretlere ayrılarak uzun yıllar rekabet hissiyle Doğu Anadolu'nun asayişini tehdit ettiklerini ifade etmek mümkündür.

Ailelerin nüfuzunun kırılmasından sonra tarikatlar bir nebze olsun bölgenin istikrârını muhafaza etmeye çalışmışlardır. Emirlerden boşalan nüfuzu büyük ölçüde tarikatlar doldurmaya çalışmıştır. Doğu Anadolu'daki tarikatlar içinde en yaygın olan Nakşibendilik idi. Bu tarikat Mevlâna Halit ile birlikte 19. yüzyıl boyunca Doğu Anadolu'nun siyâsî ve içtimâî hayatında önemli bir rol oynamıştır. Mevlâna Halit'in, Nakşibendi Tarikati'ne Hindistan'da girdiği ve Şehrezor bölgesinde yaşayan bir Kürt ailesinden olduğu bilinmektedir. 1808'de Irak'a döndükten sonra tarikati yeniden canlandırarak İmparatorlukta Nakşibendiler arasında önemli sayıda taraftar toplayan Mevlâna Halit, Nakşibendiliğin Halidî kanadının kurucusudur. Nakşibendi-Halidî, Doğu Anadolu'da oldukça yaygınlık kazanmıştı. Halid'in atadığı halifelerin yarıya yakınının Kürt olduğu ve daha sonraki bir çok dîni isyanın önde gelen liderlerinin Mevlâna Halit'in kolundan olduğu müşahade edilmiştir⁴².

Bölgenin asayişini tehdit eden önemli bir gelişme de misyoner faaliyetlerinin giderek genişlemesi olmuştur. Gerçekten de 19. Yüzyılda yapılan reformlar sayesinde Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde açılan yabancı okullar ve konsolosluklar, misyonerlerin daha rahat faaliyet göstermesine ortam hazırlamıştı. Bundan güç alan bölgedeki Hristiyan gruplar mahallî Kürt beylerine kafa tutmaya başlamışlardı. Gayrimüslim azınlıkların giderek artan şımarıklığına mukabil Osmanlı Devleti'nin tavizkar politikaları Doğu Anadolu müslüman ahalisinin zaman zaman hükûmete karşı tepkisine yol açtı. Bedirhan Bey ile başlayan isyanlar, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin en kritik anlarında tekrar kendini göstermeye başlamış ve hep böyle devam etmiştir. Kırım Harbi (1853-56) esnasında, bu defa Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdanşir, Rusların tahrikleriyle 1855'de isyan ederek Doğu Anadolu'nun bazı şehirlerini işgal etmişti. Ancak Osmanlı Devleti isyanı bastırmış ve Yezdanşir, İstanbul'a getirilerek tevkif edilmiştir⁴³. Bu olaydan sonra, Bedirhanlı ailesinin 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin hemen akabinde küçük çapta bir isyan girişimi ve ardından meydana gelen Şeyh Ubeydullah hareketine kadar Doğu Anadolu'da belirgin bir huzursuzluk yaşanmamıştır.

⁴¹ Çadırcı, a.g.e., s.196.

⁴² Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s.126. Şeyh Ubeydullah'ın babası Şeyh Taha Mevlâna Halit'in halifelerindendi. Cumhuriyet döneminin Doğu Anadolu'daki ilk isyanı olan Şeyh Said İsyanının yönlendiricileri de bu koldandı. a.g.e, s.157.

⁴³ Şadiillili, Vedat, *Türkiyede Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar I*, Ankara 1980, s.30.

c-) II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikaları

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılları genelde Osmanlı Devleti'nin, özelde Doğu Anadolu'nun istikbaldeki alacağı vaziyeti belirlemede önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir.

1877-78 Osmanlı - Rus Harbi'nde imparatorluğun mağlûbiyeti, Gayrimüslim unsurların devlete karşı takınacağı tavrı belirlerken, yabancı devletlerin üzerlerindeki emellerini de resmileştiriyordu. Berlin Antlaşmasıyla (61. Madde) Ermeniler Batılı devletlerin koruması altına giriyordu. Savaşın getirdiği olumsuzluklar memleketin bir çok yerinde huzursuzluğa yol açtığı gibi, devleti, acil tedbirler almaya da sevk ediyordu. Abdülhamid'in ilk yıllarında Doğu Anadolu'da devleti uğraştıran olaylardan ilki Şeyh Ubeydullah'ın isyan teşebbüsü idi. Ubeydullah'ın devlete karşı bu tavrından II. Meşrutiyet sonrasında çocukları tarafından da devam ettirilmiş olmasını dikkate alarak kısaca bahsetmeği uygun gördük.

Şeyh Ubeydullah Hareketi: Şeyh Ubeydullah, Hakkari (Şemdinan) yöresinde ikâmet eden ve daha önce Bedirhan isyanında etkisi olduğunu zikrettiğimiz Şeyh Taha'nın oğlu olup nüfuzu Osmanlı Kürtlerinin yanı sıra, İran'ın Kürtlerle meskun bölgelerine kadar uzanmaktaydı. Aslında isyanın kökleri Osmanlı - Rus Harbi'nin öncesine gitmekteydi. İran'ın Urmiye ve Hoy bölgesindeki Kürt aşiretlerinden vergi istemesi üzerine aşiretler Ubeydullah'a müracaat ederek buna engel olmasını istemişlerdi. İran'ın, bölgeye (Kürt yerleşim yerleri) tayin ettiği memurlar Kürt ahaliyi yıldırılmıştı. Her türlü yolsuzluk hüküm sürmekte, haksız yere bir takım vergiler toplanmaktaydı. Yapılan bu müracaat üzerine Şeyh, meseleyi öncelikle diplomasi kanalıyla halletmeyi deneyerek Osmanlı Hükûmeti'ne başvurmuş ve İran'ın ikaz edilmesini talep etmişti. Ancak Osmanlı Hükûmeti'nin İran nezdindeki teşebbüsleri, Osmanlı-Rus Harbi'nin patlak vermesiyle yarım kalmıştı. Harbin getirdiği huzursuzluklar Doğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de mahallî ayaklanmaların çıkmasına neden olmuştu. Mahallî idarecilerin ve askerlerin bu ayaklanmaları şiddet kullanılarak bastırması üzerine halk, bunları tek yetkili merci tanıdığı Şeyh Ubeydullah'a şikâyet etmiştir. Şeyh Ubeydullah'ın da İstanbul Hükûmeti'nden mahallî idarecilerin cezalandırılmalarını istediğini görüyoruz⁴⁴. Hükûmetin bu isteği hoş karşılamamasına mukâbil II. Abdülhamid'in, İran'a karşı şeyhin nüfuzundan istifade etmek istediği bilinmektedir. Bu amaçla 1880'de kendisine sadakat etmiş olan Bedirhan Bey'in oğlu Bahri Bey'i Şeyh Ubeydullah'ın nezdine göndererek İran topraklarındaki Kürtlerin İran'a karşı korunmasını Şeyhin uhdesine vermiştir⁴⁵. Şeyh, Osmanlı Devleti'nin yanı sıra İngiliz ve Rus konsolos-

⁴⁴ Şadillili, a.g.ê., s.30-32.

⁴⁵ Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987, s.28.

luklarıyla da irtibata geçmişti. İran üzerine yapacağı harekât için Erzurum ve Van Rus konsoloslarına temsilci göndermiş ise de Rusya bu sıralarda daha çok Osmanlı Hristiyanları ile ilişki kurmakla meşgûl bulunduğu için olumlu cevap vermemişti⁴⁶. Fakat İngilizlerin Van konsolosu ile teması olumlu neticelenmiş ve silah yardımı almıştı. Ubeydullah, oğlu Seyyid Abdülkadir ve Sıddık ile birlikte çok sayıda Aşiret reisinin katılımıyla İran üzerine harekete geçer. Kendisine bağlı aşiretlerin yoğun olduğu Mehâbat, Meyandiya ve Meraga'yı zabtederek Tebriz'e doğru yaklaşır. Ancak güçlendiği oranda Osmanlı Devleti'ne itaatsizliğe de başlaması üzerine hükûmet, üzerine kuvvet göndermek zorunda kalmıştır⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nin bu tavır değişikliğinin esas sebeblerinden bir diğeri ise İngilizlerin Ubeydullah sayesinde bölgede nüfuz kazanmasını önlemektir. Yine bu durumdan rahatsız olan Rusya'da Osmanlı Devleti'ni uyararak duruma müdâhale etmesini istemiştir⁴⁸.

Osmanlı güçlerinin bölgeye gelmesi üzerine işgal ettiği yerleri bırakarak geri çekilen Şeyh Ubeydullah, ele geçirilerek İstanbul'a getirildi. 1882 yılında, bu sefer de Ruslardan yardım almayı ümid ederek kaçmaya teşebbüs eden Şeyh yakalanarak ailesi ile birlikte Mekke'ye sürgün edilmiş ve aynı yıl Mekke'de ölmüştür⁴⁹. Şeyh Ubeydullah'ın bu hareketi Abdülhamid'i Kürtler üzerinde ciddi tedbirler almaya yöneltmiştir. Zaten 1877-78 harbinde bazı Kürtlerin (Yezidi) boyunlarına haç takarak Rusların saflarında Osmanlıya ihanet etmeleri ise yetkililerin dikkatlerini önemli ölçüde Kürtler üzerine çevirmişti.

Bu esnada Ermenilerin durumuna bakacak olursak, Berlin Antlaşması'ndan hemen sonra Rusların ve İngilizlerin Ermeniler üzerinde yoğunlaşan nüfuz mücadelelerinin, Ermenileri devlete karşı daha pervasız davranmaya sevkettiğini görürüz. Batılı devletler Doğu Anadolu'daki konsolosları vasıtasıyla dîni ve siyasî maksatlarla açtıkları okullarda Hristiyan azınlıkları devlete karşı tahrik ediyordu. Yabancı ülkelerde bir çok komite ve ba-

⁴⁶ Halfin, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, İstanbul 1992, s.83.

⁴⁷ Şadillili, a.g.e., s.30-32. Bruinessen, Şeyh Ubeydullah'ın gerçek amacının Osmanlı ve İran devletleri arasında bağımsız bir Kürt devleti kurmak olduğunu ileri sürmektedir. bkz., Bruinessen, Kürdistan Üzerine... s.228; Aynı iddia Minorsky'de de mevcuttur. bkz. İ.A. "Kürtler"; Yine bkz. Sevgen, " Seyyid Taha ", Tarih Konuşuyor, c. 7, S 40, Mayıs 1967, s.3165-3167. Ayrıca, Şeyh Ubeydullah'ı, Kürt devleti kurulması yönünde teşvik edenin Bedirhan'ın oğullarından Bahri Bey olduğu ileri sürülmektedir. bkz. Şadillili, a.g.e., s.28-29.

⁴⁸ Halfin, XIX. Yüzyılda Kürdistan ..., s.91.

⁴⁹ Şadillili, a.g.e., s.30-32.

sın yayın kuruluşları Osmanlı Devleti'nde Ermeni meselesini oluşturmaya çalışırken, içerdeki Ermeni gizli cemiyetleri de faaliyetlerini yoğunlaştırmaktaydı.

Bütün bu gelişmeler karşısında Abdülhamid, merkezî otoriteyi güçlendirici tedbirler almak lüzumunu hissetmişti. Diğer bir politik değişim ise, Tanzimatla birlikte başlayan ve Gayrimüslim Osmanlı unsurlarının imparatorluktan ayrılma eğilimlerinin netleştiği Berlin Antlaşması ile iflas eden Osmanlılık fikrinin, yerini İslamcı siyasete terketmesiydi. Böylece devlet daha çok Müslüman unsurlara yönelmiş, Tanzimattan beri Gayrimüslimler lehine yapılan reformlar artık İmparatorluğun aslî unsurları lehine de yapılmaya başlanmıştı⁵⁰. Yine Abdülhamid'in dış politikadaki denge siyaseti iç politikada da farklı unsurlar arasında muvazeneyi gerçekleştirmek şeklinde vukubulmuştu. Bunun en açık örneği Doğu Anadolu'da yaşayan Müslim - Gayrimüslim unsurlar üzerindeki uygulamalardır. Abdülhamid'in Doğu Anadolu'ya (Kürtlere) yönelik politikalarından en belirginini, Aşiretlerden " **Hamidiye Alayları** " teşkil etmesidir ki, bu uygulamada, İmparatorluk genelindeki bütün politik değişimlerin tesirini görmek mümkündür⁵¹.

Hamidiye Alayları: Daha, Şeyh Ubeydullah hadisesinin hemen akabinde Padişahın talimatıyla IV. Ordu kumandanı Müşir Zeki Paşa ve Valiler, Aşiret reisleriyle yakınlık kurmaya başlamışlardır. Bu ilişkiler Batılı devletlerin kışkırtmaları sonucu Ermenilerin yer yer isyan çıkarmaya başladığı 1890 yılına kadar iyice güçlenmişti. Müşir Zeki Paşa'nın Aşiretlerden bölgenin asayişini sağlamada askerî yönden de faydalanma teklifi, II. Abdülhamit tarafından olumlu karşılanarak hemen çalışmalara başlanılmıştır⁵².

Aşiretlerden askerî birlikler kurulması devlete bir çok yönden fayda sağlayacaktı. Alayların teşkili düşünülürken daha çok şu hususlar hedeflenmişti; " *merkezi otoriteyi tesis*

⁵⁰ Bu hususta geniş bilgi için bkz, Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1992.

⁵¹ Kodaman, **a.g.e.**, s.22-24.

⁵² Kodaman, **a.g.e.**, s.33; Aşiretlerden alay teşkil edilmesi fikrinin ilk defa kim tarafından ortaya atıldığına dair çeşitli görüşler vardır. Sultan Abdülhamid bu fikrin, Zeki Paşa'dan çıktığını belirtmektedir. bkz. Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, s.75. Avrianof, Kürtlerden Alay teşkil edilmesi fikrinin Şakir Paşa'ya ait olduğunu ve bu fikrin tatbikinin IV. Kolordu Müşiri Zeki Paşa'ya havale edildiğini ileri sürmekte ve esas amacın, Kürtleri mülkî idareye alıştırmak olduğunu belirtmektedir. bkz., P. Avrianof, **19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri; Türk - İran - Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hâzıraları**, Kafkas Askerî Dairesi Erkân-ı Harbiyyesi Neşriyatı (Terc. Adil Efendi, Mustafa Efendi), Ankara 1926, s.132; aynı amaç için bkz. **Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistikî**, (Terc. Mehmet Sadık), İstanbul 1330 s.131. Kürt aşiretlerinden oluşturulan bu alaylar, Rusya'daki " Kazak Kıtaaı " na benzetilmiştir. bkz. **Van ve Bitlis...**, s.195.

ederek devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo - politik denge kurmak, aşiretlerden askeri güç olarak istifade etmek, Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak, Müslümanlarla Gayrimüslimler arasında denge kurmak ve yabancı devletlerin tahriklerine engel olmak⁵³. Bu arada Kürtlerin Halifenin şahsında devlete bağlılıklarını sağlamak da muhakkak düşünülmüş idi. Devletin bu planları aşiretler için de cazib gelmişti. Hamidiye Alayına sahip olma sayesinde Aşiretler, nizâmî orduda askerlik yapmak yükümlülüğünden kurtuluyordu. Böylece hem aşiretinden hem de memleketinden uzaklaşmadan askerlik yapmış oluyordu. Aşiretin ve aşiret reisinin devlet katında, Halife nazarında itibarı artıyordu. Nişan, fahri ünvan, rütbe verilmesi aşiretin şânı için önemli bir imtiyazdı. Bunun yanısıra maddi güç de elde etmiş olacaktı.

1891 yılında bir çok Aşiret Reisi İstanbul'a gelerek II. Abdülhamid'i ziyaret etmişler, bağlılıklarını bildirmişlerdi. Abdülhamit de bu Aşiret reislerini çeşitli hediyelerle taltif etmişti. İstanbul'a gelemeyenler ise IV. Ordu merkezine giderek Zeki Paşa ile görüşmüş ve onun vasıtasıyla Padişah'a bağlılıklarını bildirmişlerdi. İrtibata geçen Aşiretlerin bu yaklaşımı bölgedeki diğer aşiretlere de tesir etmiş, çeşitli yerlerden gelen Aşiret reisleri Zeki Paşa'ya müracaatla Padişahı ziyaret için tavassutunu istemişlerdi⁵⁴.

Bu arada (1891) Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerindeki Kürt ve Karakalpaklardan yaklaşık 45 Alaydan oluşacak bir teşkilat kurulması karar altına alınmıştı. Aşiretler Hamidiye Alaylarına katılmak için birbirleriyle yarışa başlamışlardı⁵⁵. Hatta çoğunluğu rütbe, nişan vesaire alabilmek için aşiretlerini sayıca olduğundan fazla göstermeye çalışmışlardır⁵⁶. Başlangıçta alay kurma hakkı elde edebilmek için bazı kısıtlamalar getirilmiş ise de sonraları bütün Aşiretlere Hamidiye Alaylarına katılma hakkı verilmiştir. Alayların kurulması için uygun görülen iki bölge, maksadın da vuzûha kavuşması açısından dikkat çekmektedir. Birincisi Erzurum - Van arasında Rusya'nın, diğeri Mardin - Urfa arasında İngiltere'nin siyâsi faaliyetleri dikkate alınarak seçilmişti. Ayrıca her iki hat hükümet nüfûzunun az olduğu Ermeni örgütlerinin faaliyet sahasıydı. Aşiretlerden kurulan sülvari birliklerine, nizami ordu subaylarından alay ve bölük komutan tayin edilmişti. Aşiret reisleri ise kuvvetlerine göre alay komutan yardımcısı, yarbay, binbaşı, aşiretin diğer ileri gelenleri ise teğmen rütbesiyle görev yapacaktı⁵⁷.

⁵³ Kodaman, a.g.e., s.29-30.

⁵⁴ Kodaman, a.g.e., s.36; Avrianof, a.g.e., s.134-135.

⁵⁵ Kodaman, a.g.e., s.36.

⁵⁶ Avrianof, a.g.e., s.134.

⁵⁷ Kodaman, a.g.e., s.37-38.

Alayların kurulması bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmekteydi. Kurulan alaylar IV. orduya bağlı idi. Bütün sorumluluğun Müşir Zeki Paşa'ya ait olması onu kısa sürede aşiretlerin otorite mercii yapmıştı. Paşa'nın onayı olmaksızın Hamidiye Alayları mensublarını işledikleri bir suçtan dahi yargılamak imkansız hale gelmişti⁵⁸. Böylece aşiretler mahallî hükümet memurlarını tanımamağa başlamış, mahallî memurların nüfuzu oldukça kısıtlanmıştı. Bu durum valilerle Zeki Paşa'nın arasının açılmasına sebep olmuştu. Gerçekten de mahallî hükümet nüfuzunun Hamidiye Alayları nezdinde yok olması aşiretlerin eski adetlerine dönmelerine yol açtığı gibi bu duruma şahit olan ahali, hükümetten ziyade Hamidiye Alaylarını otorite olarak görmeye başlamış ve aşiretler giderek halk nazarında daha güçlü pozisyon elde etmişlerdi⁵⁹. Bu otoriteye dayanan Hamidiye Alayları ekonomik yönden de oldukça iyi bir duruma gelmişlerdi. Nitekim Aşiret Kürtlerinden verginin tahsili Hamidiye Alaylarının uhdesine verilmişti. Bu gelirlerden bir kısmı Hamidiye Alaylarında hizmet eden kişilere, geri kalan kısmı ise mal sandığına verilmesi gerekmekte iken çoğu zaman bu kurala riayet edilmediği görülmüştür⁶⁰.

Bütün bu olumsuz gelişmeler karşısında hükümet, kendi oluşturduğu bu yapıyı ıslah etmede kararlı, ancak o kadar da zor bir durumla karşı karşıya idi. Nitekim, 1893 yılında Hamidiye Alaylarını eğitmek için İstanbul'dan Van'a gelen Nizamiye Sûvarisi zabıtları, bütün gayretlerine rağmen olumlu neticeler alamamışlardı. Aşiret reisleri, adamları üzerindeki nüfuzlarının kaybolacağı endişesiyle bu subaylara itaat etmekten kaçınmışlardı⁶¹. Aşiret reisi istediği zaman efradını başına toplamakta, hazır bulunmayanların yerine başkalarını getirmekteydi. Alayların teşkilinden beri ümerâ ve zâbitân harp tekniklerine göre talim görmemiş ve bildikleri şeyler, kendilerine mahsus ata binmek ve cirit oynamaktan öte gidememişti⁶².

1895 yılında alayların sayısı 56'ya yükselmişti. Her alaya sıra numarası verilmiş, alayların bir kısmı yakınlığı sebebiyle Halep'deki 5. Orduya bağlanmıştı. 1896 yılında yapılan yeni bir nizamname ile Hamidiye Alaylarının bölgede meydana getirdiği rahatsızlıklar giderilmek istenmiştir. Bu nizamname ile alaylar daha disiplinli hale getirilmeye çalışılmış, yeni oluşturulacak alayların yine Türkmen, Kürt, Karakalpak ve Arap aşiretlerinden teşkil edileceği ve ileri gelenlerin yüzbaşı, albay rütbeleri dışında çeşitli rütbeleri hâmil olarak subay olacakları açıklanmıştı. Eskiya takibinde alaylardan faydalanılacağı ve bu harekete

⁵⁸ Van ve Bitlis..., s.196.

⁵⁹ Avrianof, a.g.e., s.140-141.

⁶⁰ 1891 senesinden 1897 senesine kadar Van vilayeti Hamidiye Alaylarından, mal sandığına hiç para girmemiştir. (Avrianof, a.g.e., s.141).

⁶¹ Avrianof, a.g.e., s.138.

⁶² Said Paşa'nın Hatıratı, c. 2 (II), İstanbul 1329, s.372-373.

katılanlara harbe katılmış gibi muamele edileceği belirtilmekteydi ki bununla daha önce adı eşkiyalığa karışmış alaylar da ikaz ediliyordu. Bu yeni nizamname ile alay ve bölük kadrolarının yetiştirilmesi için aşiret çocuklarının askeri okullarda okutulması da kabul edilmişti. Aşiret ileri gelenleri mahallî meclis azalığına kabul ediliyor, böylece mahallî idarelerde söz sahibi olabiliyordu. Neticede yalnızca şehir eşrafı ve âyanın hakim olduğu idarî meclislerde denge kurulmaya çalışıldığı görülmektedir⁶³.

Hamidiye Alaylarının kuruluş gayelerinden biri olarak bilinen Ermeni taşkınlıklarına set çekme işlevi için zemin oluşmaya başlamıştı. Ermeniler arasında bağımsızlık fikirlerinin oluşmasında Ermeni Ruhânî Reislerin önemli etkisi olmuştu. Manastırlarda Hristiyan - Müslüman düşmanlığı üzerine nutuklar atılmaktaydı. Batılilar da kendi menfaatleri doğrultusunda oluşturulan bu düşmanlıktan istifade ederek Osmanlı Devletinin başına Ermeni meselesini icad etmişlerdi. Berlin Antlaşmasıyla elde ettikleri, " *Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanlar lehine yapılacak ıslâhatlara nezaret etme*" yetkisiyle, Bâb-ı Âli'ye baskı yapmaya başlamışlardı. Hamidiye Alaylarının teşkili ise tabiatıyla Ermenilerin bağımsızlık faaliyetleri için büyük bir engel teşkil edeceği için sürekli olarak Ermeniler tarafından Batı'ya şikayet vesilesi oluyordu. Ermeni Komiteleri yaptıkları propagandalarda Hamidiye Alayları teşkilinin gayesinin Ermeni köylerini yağmalattırmak olduğunu iddia ediyorlardı⁶⁴.

Abdülhamid, 1897'de Şakir Paşa'yı Hamidiye Alaylarının inzibat ve intizamlarının sağlanması hususunda harekete geçirmişti. Bu sırada Şakir Paşa, Anadolu Islâhâtı için bölgede teftiş çalışmalarında bulunmaktaydı. Şakir ve Zeki Paşalar bu hususta bir rapor hazırlayarak padişaha sunmuşlardı. Rapora göre; Hamidiye Alaylarının kanun ve nizamnamelere göre talimleri yapılmadığı, Alaylara tayin edilen Nizami orduya mensub kurmay subayların aşiretler üzerinde otorite tesis edemedikleri tesbit edilmişti. Tayin edilen alay ve bölük kumandanlarının liyâkatsizliği sebebiyle aşiret ileri gelenlerinin doğrudan ordu kumandanlarıyla muhâberelerde bulunmakta oldukları ve askerî terbiyeden geçirilememiş, ıslâh edilememiş oldukları belirtilmişti. Hamidiye Alaylarının intizama sokulması için yeni bir takım tedbirler alınması kararlaştırılmıştı⁶⁵. Fakat bu tedbirlerin de kağıt üzerinde kaldığı ve istenilen derecede fayda sağlamadığı zamanla anlaşılmıştı.

⁶³ Kodaman, a.g.e., s.43-47.

⁶⁴ Van ve Bitlis..., s.132.

⁶⁵ Kodaman, a.g.e., s.51-53. Şakir Paşa, daha Hamidiye Alaylarının kuruluşu esnasında çalışmalarına katılmış ve aktif görev almıştı. Anadolu Islâhâtını teftiş sırasında bu alayların vaziyetlerini kontrol etme imkanını bulmuş, 1897'de Trabzon'da iken kendisine verilen bir emirle Alaylarla ilgili bazı düzenlemeler yapmakla görevlendirilmişti. Bu amaçla, bir süredir çeşitli eleştirilere mâruz kalan Alaylarla ilgili plan ve projeler sunmuştur. Buna rağmen Şakir Paşa kendisini çekemeyenler tarafından, Hamidiye

Gerçekten de arkalarında devletin gücünü hisseden Hamidiyeli Aşiretler, hem alaysız aşiretlere hem de şehir eşrafına karşı daha güçlü konuma gelmişlerdi. Bu ise Aşiretler arasında daha önceden var olan rekâbeti güçlendirdiği gibi, alaylı olmayanların alaylılara ve devlete karşı husûmetini artırmıştı. Bunlara ilaveten Abdülhamid'in aşiretlerle hükûmetin aracılığı olmadan doğrudan bir bağ kurması aşiretlerin hükûmetten ziyade kendisine bağlanmasını sağlamıştı. Hatta kendisini " **Kürtlerin Babası** " diye tabir ettiği vaki olmuştu⁶⁶ ki bu da olumsuz bir gelişme gösterecektir. Aşiretler sürekli sürtüşme içerisinde oldukları mahalli idareleri, hükûmetin bir uzantısı olarak görüyorlardı. Abdülhamid'e bağlılık ise onun hal'inden sonra alayların devlete karşı olumsuz yaklaşımında etkisini gösterecek ve bir çok alay ya ülkeyi terkederek Rus ve İran topraklarına sığınacak, ya da meşrutiyetçi görünerek mesleğine devam edecekti. Bu arada, uygulanan politikaların devamlılığını sağlayacak mülheseleşmenin gerçekleştirilememesinin acısını devlet daha uzun yıllar çekecektir.

Aşiret Mektebi: Abdülhamid'in Doğu Anadolu'ya yönelik bir diğer politik uygulaması ise Aşiret çocuklarının eğitimi alanında olmuştur. Bunda, aşiret reislerinin ve ağalarının çocuklarını Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlı kalmalarını temin etmek amaçlanmıştı. Bu hedefe ulaşmada en etkili araç ise " **Aşiret Mektebi** " olmuştur. Aşiret mektebi herkese açık olmayıp sadece imparatorlukta aşiretlere mensub muteber kimşelerin çocuklarına mahsus bir okuldu. İlk başlarda yalnız Arab çocuklarına tahsis edilmiş olan bu mektep vasıtasıyla, Arab çocuklarını bir nevi Türkleştirmek gayesi gözetildiği de ileri sürülmektedir⁶⁷. Daha sonraları Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinin ve Hamidiye Alayları ileri gelenlerinin dikkatini çekmiş ve bazı aşiret reisleri kendi çocuklarının da bu mektebe alınmalarını istemişlerdir. Şakir Paşa'nın aracılığıyla Aşiret ileri gelenlerinin ve Hamidiye Alayları subaylarının çocuklarından ve her alaydan iki çocuğun her yıl okula alınması, tahsillerinin sonunda teğmen rütbesiyle alaylara gönderilmesi kabul edilmiştir⁶⁸.

Aşiret mektebinin nizamnamesi ve iki senelik hazırlanan ders programı 1892 tarihinde tesbit edilmesine rağmen ancak iki sene sonra eğitime başlayabilmiştir⁶⁹.

Alaylarına muhalefet etmekle suçlanmış, hatta Mabeynden kendisine bu konuda açıklama yapması istenmiştir. Verdiği cevapta bütün bunların asılsız olduğunu belirtmiştir. Şakir Paşa'nın Hamidiye Alayları ile ilgili çalışmaları için bkz. Ali Karaca, **Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)**, İstanbul 1993, s.173-182.

⁶⁶ Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1983, s.123. Aşiretler arasındaki bu rekabetlere en çarpıcı misal olarak Hormekli ve Cibranlı aşiretlerini gösterebiliriz.

⁶⁷ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, c. 3, İstanbul 1941, s.978.

⁶⁸ Kodaman, **a.g.e.**, s.75.

⁶⁹ Ergin, **a.g.e.**, s.977.

Mektebin yeri için Esmâ Sultan'ın Kabataş'taki Sarayı tahsis edilmişti. Devlet parasız yatılı okulu hüviyetinde olup, 12-16 yaşlar arası aşiret çocuklarının alındığı okulda talebelere ayda 30'ar kuruş maaş verilmekteydi. Mezun olanlar kendi aşiretlerine döndüklerinde oralarda açılacak okullarda öğretmenliğin yanısıra, memuriyetlerde de istihdam edilebileceklerdi⁷⁰. Öğrencilerin Türkçe eğitimleri öngörülmekteydi. İlk olarak 50 Arap çocuğuyla öğretime başlayan mektep, daha çok İbtidai ve Rüşdi okullar seviyesindeydi⁷¹.

Bir çok aşiret reisi, çocuklarını bu okula kaydettirmeye çalışmıştır. Bu rağbet karşısında Aşiret mektebinin kapıları doğu illerinden bütün aşiret çocuklarına açılmıştır. Daha sonra Arnavudluk'tan gelen 18 çocuk dahi Aşiret mektebine kabul edilmiştir. Aşiret mektebi mezunları Harbiye ve Mülkiye mekteplerine de kabul edilmişler, buralardan mezun olanlar çeşitli memuriyetlere tayin edilmişlerdir. 1907'de Aşiret Mektebi öğrencileri yemek boykotu yaparak okul idaresine isyan etmişler, bu ise okulun kapanmasına sebep olmuştur⁷².

Aşiret Mektebi mezunlarından bazıları, Meşrutiyet sonrasında Doğu Anadolu'da ortaya çıkan Kürt çetelerine katılarak istihbarat vesaire hususlarda işbirliği yaptıkları gibi, bir kısmı da çeşitli Kürt Cemiyetlerinde faaliyet göstermişlerdir.

Netice olarak Abdülhamid'in Doğu Anadolu'da özellikle Kürtlerle ilgili politikaları gerek içerden ve gerekse dışardan bir çok tenkide uğramıştır. Kürtlerden oluşturulan alayların Ermenilere vahşice davrandıklarını ileri sürmüşler, teşkilatlandırılan bu Kürtlerin, istiklallerini ilan etmek için isyan edeceklerinden endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Buna karşılık Abdülhamid, "...Muhabirler, Kürdistan'daki vaziyeti, Beyoğlunda oturdukları rahat köşelerini terketmeksizin, ancak Ermenilerin görüş zaviyesine göre mütalaa ediyorlar..."⁷³ diyerek bunlara aldırış etmemiştir. Aynı şekilde Abdülhamid, " Kürt Ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbul'a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkid edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hristiyan Ermeniler Nazır mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi

⁷⁰ Kodaman, a.g.e., s.71. Bunun bir örneği Cibranlı aşiretinde görülmüştür. Aşiret Mektebi'nden mezun olan, Cibranlı Halit Bey, babası Mahmut Bey'in yerine II. Cibran Aşireti Alayı Kaymakamı olarak aşiretinin başına geçmişti. bkz. Şerif Fırat, *Doğu İlleri*...s.135. Yine Aşiret Mektebi'nden mezun, Miri Katibizâde Ahmet Cemil çeşitli ilçelerde Kaymakamlık yapmıştır. bkz, Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara 1992, s.137.

⁷¹ Kodaman, a.g.e., s.73-74. ; Ergin, a.g.e., s.978.

⁷² Kodaman, a.g.e., s.79. ;Ergin, a.g.e., s.978-981.

⁷³ Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınları, İstanbul 1984, s.74-75.

bir zarar olabilir? ⁷⁴ diyerek Kürt politikasında haklı olduğunu savunmuştur. Abdülhamid'in Bedirhanlıları himaye ederek merkezde muhafaza etmesi de eleştirilere uğramasına sebep olmuştur⁷⁵.

Meşrutiyet Öncesinde Genel Durum: Bütün bu çabalara mukabil Aşiret Alayları politikasının olumsuz bir takım sonuçları da olmuştur. Nitekim, Doğu Anadolu'nun aşiret yapısı Abdülhamid döneminde de devam etmiş ve Hamidiye Alaylarına dahil olan aşiretlerin bölge halkı üzerindeki nüfuzu daha da artmış, bazıları da bu gücü çoğu zaman istismar etmişlerdi. Bunların en tanınmışlarından Viranşehirli İbrahim Paşa⁷⁶ ve Cezire'li Mustafa Paşa, Hamidiyeli olmanın avantajlarını kullanarak bölgelerindeki devlet memurlarından bazılarının da işbirliği ile maddi yönden güçlenirken, bölgedeki siyâsi etkinliklerini de artırmışlardı. Bir nevi derebeyini de andıran bu kişiler Abdülhamid döneminde binbir güçlkle ve iyi niyetlerle kurulan Hamidiye Alayları sayesinde yarı bağımsız hareket etmeye başlamışlardı.

İmparatorluk merkezindeki gelişmeler Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde de etkilerini göstermeye başlamıştı. Abdülhamid yönetimine muhalefet ederek meşrûî bir yönetimi savunan Jöntüklerin 1908 öncesindeki etkileri imparatorluk bünyesinde ciddi boyutlar kazanmış bulunmaktaydı. Jöntüklerin illegal basın yayın ve örgütsel çalışmaları Doğu Anadolu'nun merkezî yerlerinde tarafdar bulmaktaydı. Bölgedeki Jöntürk tarafdarları tabi olarak Devlet yanlısı olan Hamidiye Alayları ve onun destekçilerine karşı cephe almış durumdaydılar. Onlar için Meşrutiyet, ferdi hükûkun ön plana çıktığı, aşiret yapısının ortadan kalktığı, ahalinin aşiret zulmünden kurtulduğu bir dönemin başlangıcı olacaktı. Bu gelişmeler karşısında vaziyetin aleyhlerine tecelli edeceğini anlayan bazı Hamidiyeli aşiretler daha Meşrutiyetin ilanından önce hükûmete itaatsizliğe başlamışlardı. Bunların başında da Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa gelmektedir. İçlerinde Ziya Gökalp'in de bulunduğu bir grup ahali daha Meşrutiyet ilan edilmeden önce, iki kez telgrafhaneyi basarak, yıllardır halka eziyet eden İbrahim Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılmalarını istemişlerdi. Bir kısmı da daha önce temas ettiğimiz gibi Meşrutiyetin ilanı ve kısa bir süre sonra Abdülhamid'in hal'iyle ya ülkeyi terkedecekler ya da iktidara gelen İttihat ve Terakki Hükûmetiyle işbirliği yaparak Meşrutiyetçi bir tavır değişikliğine yöneleceklerdir. Bu geçiş sürecinde 1906'da Erzurum'da bazı karışıklıklar meydana geldi. Bunu takiben Dersim'de 1907 ve onun de-

⁷⁴ a.g.e., s.75.

⁷⁵ gös. yer.

⁷⁶ Doğu Anadolu'da ve özellikle etkili oldukları Viranşehir yöresinde bir çok isyana önderlik eden ve Osmanlı devletini dağılma döneminde huzursuz eden Milli Aşireti ve şahsî hırsları için aşireti ardından sürüklemiş olan resi İbrahim Paşa hakkında ayrı bir çalışmamız devam etmektedir.

varını niteliğinde olan 1908'de iki kez küçük çaplı isyanlar başgösterdi⁷⁷. Aynı şekilde Bitlis'te, Sivas'ta vesair illerde bir takım rahatsızlıklar ortaya çıkmıştı. Bu sıkıntıların kaynağı doğrudan meşrûti istekler olmamakla birlikte imparatorluktaki genel huzursuzluğun Doğu Anadolu'daki yansımaları mahiyetinde idiler.

Meşrutiyetin hemen öncesinde, Hamidiye Alayları yüzünden bölgedeki Ermenilerin şikayetleri ile Jöntürk taraftarlarının şikayetleri arasında bir paralellik mevcuttur. Meşrutiyetten sonra Ermeniler Hamidiye Alaylarından intikam almak ve bölgeden uzaklaştırılmalarını sağlayarak Doğu Anadolu'da hâkimiyeti ellerine geçirmek amacındaydılar. İleride de görüleceği üzere, bunlar aleyhindeki şikayetleri uzun zaman hükümet yetkililerini uğraştırmıştı. Mahallî Hükümet yetkililerinden bazıları meşrutiyetçi olarak Ermenilerle birlikte " *Devr-i Sabık* " 'ın yolsuzluklarının üzerine giderken, bir kısmı da feodal Kürt aşiretleri tarafını tutarak maddi menfaatler için işbirliğinin devamına çalışmışlardır. İleride ayrıntılı bir şekilde verileceği üzere Meşrutiyetten sonra Doğu Anadolu'nun ahvali eskisinden daha da istikrarsız bir vaziyet alacak, Müslüm - Gayrimüslim unsurlar arasındaki iyi-kötü kurulmuş olan dengeler Müslümanlar aleyhine tecelli edecek ve bu da dinî vasıflı tepkilere neden olacaktır.

⁷⁷ Eşkiyalık, Dersim aşiretlerinin gelenekselleşmiş bir özelliği idi. Dersim'in özel durumu sebebiyle Osmanlı Devleti en güçlü olduğu devirlerde dahi bölgeye tam nüfûz edememişti. Bu sebeble Dersim'in ıslahı girişimleri yüzyılın başlarında ciddi şekilde ele alınmaya çalışılmıştı. 1907 ve 1908'deki isyanların esas sebebi çapulculuktan dolayı aşiret kavgalarının yeniden hareketlenmesidir. Bu isyanlarda Dersim aşiretlerine Ermenilerin silah yardımı yaptıkları tesbit edilmişti. Hükümet Dersim'in Ermeni fesat ocağı haline gelmesini önlemek amacıyla askerî tedbirlerle ayaklanmayı bastırır. Tafsilatlı bilgi için bkz. Bürhan Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, 1937 Askeri Matbaa; Yine bkz. Suat Akgül, *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, İstanbul 1992, s.22-25.

I. BÖLÜM. II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE KÜRTÇÜLÜĞÜN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Jöntürkler İçinde Kürt Osmanlılar

Hiç bir dönemde halk hareketi veya tabandan gelen bir zorlama ile ortaya çıkmamış olan Kürtçülük, Osmanlı Devleti ile aydınları arasındaki ilişkilerin en fazla ayrıştığı bir zamanda, Jöntürk hareketi içerisinde yer alan çok az sayıdaki Doğu Anadolu kökenli Osmanlı - Kürt - aydınları tarafından dile getirilmiştir. Bu sebeble Kürtçülüğün oluşumu Jöntürk hareketi çerçevesinde ele alınmalıdır.

II. Abdülhamid'i tahttan indirmek ve 1876 Anayasasını yeniden yürürlüğe koymak amacıyla 1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencilerinden beş kişinin temelini attığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki kurucu üyesi Kürt kökenli idi. Bunlardan Abdullah Cevdet gerek Jöntürk hareketi içerisindeki fikrî faaliyetleri, gerekse II. Meşrutiyet sonrası ve hatta Cumhuriyetin ilk yıllarındaki farklı düşünceler ve görüşleriyle, " Kürt " olmaktan öte tipik bir Jöntürk aydınıydı. Hâkezâ İshak Sukûti de yaşamının sonuna kadar mücadelesine devam etmiş fakat erken ölümü sebebiyle meşrûti ihtilalin gerçekleştiğini görememişti. Başlangıçta " Osmanlılık " a ne kadar bağlı olduğunu gördüğümüz Abdullah Cevdet ve Jöntürk hareketine iştirak etmiş olan bazı Osmanlı - Kürt - aydınlarının zamanla nasıl Kürtçülük eğilimine yöneldiklerini sırası geldikçe belirtmeye çalışacağız.

Jöntürk hareketinin geniş tarafdar kitleleri kazandığı dönemde imparatorlukta bazı Kürt aydınları da harekete ilgi duymuşlar ve faaliyetlere iştirak etmişlerdi. Bunlar içerisinde daha önceki dönemlerde bazı isyan girişimlerinden sorumlu görülen ve neticede bir tedbir olarak İstanbul'da ikamete mecbur edilen ailelerin çocuklarının yanı sıra, II. Abdülhamid döneminde kurulan Aşiret mektebinden yetişmiş Doğu Anadolu'nun nüfuzlu ağalarının ve aşiret reislerinin çocukları da bulunmaktaydı. Adı, II. Meşrutiyet sonrasında sıkça duyulacak olan Şeyh Ubeydullah Efendi'nin oğlu Seyyid Abdülkadir, 1896'da İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde bulunuyordu⁷⁸.

En faal olarak harekete iştirak edenler de Bedirhanlı ailesi fertleriydi. Bunlardan Abdurrahman Bedirhan " Kürdistan " gazetesiyle Jöntürk hareketinin önemli bir Kürt kanadını temsil etmekteydi. " Kürdistan ", İttihat ve Terakki'nin yayın organı " Osmanlı " ile birlikte aynı amaç uğruna yayınlarda bulunmaktaydı. Hatta her iki gazetenin birbirleriyle

⁷⁸ Sina Akşin, *Jöntürkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s.29-30.

yardımlaşma ve diyalog içerisinde bulunduğu da bilinmektedir. Gazetenin yöneticisi ve başyazarı Abdurrahman Bedirhan, yazılarında, Abdülhamid yönetiminin Doğu Anadolu'daki uygulamalarına şiddetle karşı çıkıyor, Kürtlerin eğitimsiz bırakıldığı, Ermenilere karşı Kürtlerin kullanıldığını ileri sürüyordu. Ermenilerle Kürt halkı arasında bir meselenin bulunmadığı, ancak yönetimin bu iki toplumu karşı karşıya getirdiği kanaatini taşıyan Abdurrahman'ın, 1900'lerde Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni ihtilalcilerine karşı kıyasıya mücadele eden öz oğlu Osman Paşa'yı evlatlıktan reddettiği de ileri sürülmektedir⁷⁹.

Bu dönemde Osmanlı Kürdleri arasında etnik milliyetçilik henüz " **Osmanlılık** " fikrinin çok gerilerinde bulunmaktaydı. Ancak daha sonraki dönemlerde, " **Osmanlılık** " şemsiyesi altında bir Kürt varlığının tanınması şeklinde gelişme gösterecektir. Gerçi Bedirhanlı ailesinden bazı fertlerin Jöntürk hareketine iştirak etmelerinde, ailenin sürgün edilmesinden dolayı devlete karşı bir husumetin mevcudiyeti etkili olmuşsa da, Batı'dan gelen milliyetçilik akımları ve bunun Balkanlardaki tezahürlerinin Osmanlı aydınlarında olduğu gibi, bu aydınlar içerisindeki Kürtlere de tesir ettiği unutulmamalıdır. Bu tesirler Bedirhanlı ailesinin Doğu Anadolu'da vesair yerlerdeki Kürtler üzerinde ciddi bir nüfuz sahibi olmaları ile birleşince, Osmanlı Devleti'ne bağlı, ancak işlerinde özerk bir " **Müstakil Kürdistan Emareti** " fikrinin kuvvetle ortaya çıkması sürpriz değildi. Nitekim Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının muhtemel görüldüğü anlarda bu fikirlerin daha da belirginleştiği görülecektir.

Sultan Abdülhamid'in hal'inden başka, aralarında ortak düşüncelerin çok nadir görüldüğü Jöntürkler arasında ilk ciddi ayrılıklar, I. Jöntürk Kongresi olarak bilinen ve Prens Sabahaddin ekibinin girişimiyle gerçekleşen 4 Şubat 1902 Tarihli kongre ile resmîyet kazanmıştı. Bütün Osmanlı unsurlarının temsil edildiği kongrede Prens Sabahattin'in, Edmond Desmolin ve Frederic Le Play'dan aktardığı İlm-i İçtima (Science Sociale) doktrinlerinden etkilenecek ortaya attığı " **Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet** " prensipleri, imparatorlukta Gayrimüslim ve Türk olmayan Müslüman unsurların temsilcilerine cazib gelmişti. Bunlar, meşrûî idareye dönüp ihtilâli gerçekleştirmek için her türlü dış müdahaleyi kabul ediyorlardı. Auguste Comte'nin pozitivizminden etkilenen diğer kanadın temsilcisi Ahmet Rıza ise, ihtilali gerçekleştirmede şiddete ve yabancı müdahalesine karşı çıkıyordu. Ahmet Rıza, 1902 kongresinin çıkmaza girmesi üzerine grubunu " **Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti** " adıyla ayırmış ve her iki taraf düşüncelerini Osmanlı toplumuna kabul ettirmek çabasına girmişti⁸⁰. Bu ortamda oluşan iki kanatlı

⁷⁹ E. E. Ramsaur, **Jöntürkler ve 1908 İhtilali**, (Terc. Nuran Yavuz), İstanbul 1982, s.81. Dn, 29.

⁸⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. 1, 1984, s.21; Akşin, a.g.e., s.57-57.

fikrî ayrılık meşrutiyetin ilanından sonra da iktidar - muhalefet şeklinde devam edecektir. Osmanlı Devleti'ndeki bütün unsurların zamanla kendi haklarının savunucusu pozisyonuna girmeleri üzerine Ahmet Rıza ve ekibi devletin asli unsuru olan Türklerin haklarını savunmaya yönelecek ve meşrutiyetin ilanından sonra iktidarı ellerine alan İttihatçılar giderek Türkçü bir politik atmosferin kapılarını aralayacaktır. Bu durum ise diğer unsurların tepkisine yol açarak muhalif partiler içinde yer almalarını sağlayacaktır. Bu kongreye Kürtleri temsilen Abdurrahman Bedirhan'ın katıldığı görülmektedir⁸¹.

Yukarıda işaret ettiğimiz fikrî ayrılığın, hareketin gücünü azalttığına görülmüşü üzerine 1906 yılı başlarında, Jöntürk hareketini yeniden toparlamak için çalışmalar yapılır ve bir program hazırlanması görevi de Prens Sabahattin'e verilir. Sabahattin'in programa, yine adem-i merkezîyet ilkesini sokması Jöntürk hareketinin bölünüşünü kesinleştirdi. Bunun üzerine Prens Sabahattin 1906'da " **Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkezîyet** " cemiyetini kurar. Cemiyetin yayınlanan tüzüğü, her milliyetin sayısal oranına göre oluşturulacak vilayet umûmi meclislerinin, vilayetlerin maliyesi, kanun ve nizamla ait konularda tam ve geniş yetkiye sahip olmasını öngörmekteydi. Ayrıca mebusların vilayet meclis üyeleri arasından seçileceği esası kabul ediliyordu⁸². Merkezî yönetimin gücünü zayıflatıcı, buna mukabil yerel yönetimlere geniş yetkiler tanımaya yönelik Cemiyetin bu anlayışı, Gayrimüslimlere ve Türk olmayan Müslüman unsurlara cazip gelmiştir. Arnavud, Arab ve Kürtlerin cemiyeti destekledikleri daha sonraki gelişmelerle görülmüştür. Abdullah Cevdet, siyasi faaliyet açısından, Meşrutiyet öncesinde *Adem-i Merkezîyetçi* grubun Mısır'daki şubesiyle ilişki kurmuş ve kısa sürede önemli üyelerden biri haline gelmişti⁸³. Jöntürklerin pek çoğunda görülen " **Osmanlı Birliği** " arzusu Abdullah Cevdet'te, İmparatorluk dahilindeki ulus ve etnik grupların kültürlerini geliştirerek bir " **Çıkar Birliği** " oluşturmak şeklindeydi⁸⁴. Bu düşüncelerini Meşrutiyetin ilanından sonra kültüre dayalı bir etnik milliyetçi olarak sık sık işlediği görülecektir. Buna mukabil Osmanlı-Kürt aydınının tamamının Adem-i Merkezîyetçi olduğunu söylemek mümkün değildir. Hükûmete yakın olan ve kendisini, Kürt olduğunu inkar etmemekle birlikte, Osmanlı kimliğiyle tanıyan ve her zaman bunu ön plana çıkaran Osmanlı Kürt aydınları, Kürtlerin geleceğini belirlemede daha ağırlıkta idiler. Bunlardan, Kürtler üzerinde ciddi nüfûza sahip olan Said-i Nursi, Prens Sabahattin'in Adem-i Merkezîyet düşüncesini tasdik etmekle birlikte, O dönem için Osmanlı İmparatorluğunun siyasî ve içtimai yapısının Adem-i Merkezîyetçiliği kaldıramayacağını savunuyor ve karşı çıkıyordu. " **Prens**

⁸¹ Ramsaur, a.g.e., s.81. Dn, 29.

⁸² Akşin, a.g.e., s.47-48.

⁸³ M. Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s.287.

⁸⁴ Hanioglu, a.g.e., s.278.

Sabahattin Bey'in Güzel Fikrine Cevap " başlığını taşıyan açık mektubunda, " *Bu topraklar üzerinde bütün yaşayanları aynı kültür ve düşünce seviyesine erdirmekten adem-i merkeziyet fikri veya kardeşioğlu (Amcaoğlu) olan her unsura mahsus kulüpler kurdurursak, zaten merkezden nefret eden diğer unsurlar ve milliyetler büsbütün alevlenecek, ayrılık fikirlerini tatbiki dökme imkanı bulacaklardır...muhtelif ırk, din ve milliyetler önce muhtariyet, daha sonra istiklal isteyeceklerdir...*"⁸⁵ diyerek önemli bir tesbitte bulunmuştur.

Hem Osmanlı Devleti'nin idarî olarak geleceğini belirlemede, hem de bu idarî yapı içerisinde Osmanlı unsurlarının konumuna ilişkin tartışmalar yoğunluk kazanmakta iken, meşrûti ihtilali hızlandırıcı gelişmeler cereyan etmekteydi. 1906 Eylül'ünde Selanik'te Mithat Şükrî'nün evinde, çoğunluğu III. Ordu subayları olan 10 kişinin katıldığı bir toplantıda, " **Osmanlı Hürriyet Cemiyeti** " kurulmuştu. Bu komite mensublarının en ilginç özellikleri ise Mason olmalarıdır. Bu cemiyet, 27 Eylül 1907'de Ahmet Rıza'nın " **Terakki ve İttihat Cemiyeti** " ile birleşti⁸⁶. 27 Aralık 1907'de Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Malumyan'ın (Ermeni) ortak başkanlığında yapılan II. Jöntürk kongresinden sonra hazırlanan bildirgede Osmanlı Devleti'ni oluşturan milletlerin birlik olmayı başardıkları ve amaca ulaşmaya değin ihtilal yolunda ısrar edecekleri açıklandı. Kongre, Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavudça, Ermenice, Bulgarca, Rumca risaleler bastırılmasını ve özellikle köylüler, memurlar, asker subay, ulemâ ve yüksek sınıflara dağıtılmasını kararlaştırmıştı⁸⁷. Bu gelişmelerin nihayetinde 3 Temmuz 1908'de Resneli Niyazi Bey, kuvvetleriyle harekete geçip fiilî olarak isyanı başlattı. 23 Temmuz'da Manastır'da meşrutiyet ilan edilince Abdülhamid de 23/24 Temmuz gecesi bu oldu bittiği kabul etmek zorunda kaldı. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti üzerinde tek hakim olmaya çalıştı. 1908 Genel seçimleri öncesinde siyasal hayatta partileşme sürecini başlatan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısına, Adem-i Merkeziyet akımının temsilcisi olan " **Osmanlı Ahrar Fırkası** " çıktı. Ahrarcıların fikirlerinin başında, Osmanlı ülkesindeki etnik unsurlara eşitlik tanınması, daha ileri bir düşünceyle adem-i merkeziyete dayanan bir siyasi düzenin kurulması geliyordu⁸⁸. Parti, seçimlere sadece İstanbul'dan katılmış fakat tek mebus bile çıkaramamıştır. Ancak adem-i merkeziyetçi özelliği ile Arab, Arnavud, Rum ve Ermeni mebusların desteğini aldı. Diğer taraftan İttihat ve Terakki'nin karşısındaki bütün kuruluşlar da dolaylı olarak Ahrar'ın destekçisi olmuşlardır.

⁸⁵ Cemal Kutay, *Tarih Sohbetleri*, c. 4, s.212'den naklen Necmeddin Şahiner, **Bilinmeyen Tarihleriyle Bediüzzaman Said-i Nursî**, İstanbul 1979, s.114-115.

⁸⁶ Tunaya, a.g.e., s.21-22; Akşin, a.g.e., s.60-63.

⁸⁷ Akşin, a.g.e., s.65-68.

⁸⁸ Tunaya, a.g.e., s.144-145.

İmparatorluğu dağılmaktan kurtarmak için tek çare olarak görülen Meşrutiyetin, her yerde deva olamayacağı kısa zamanda anlaşılmıştı. Aksine devletin dağılmasını hızlandırdığı bir gerçektir. Meşrutiyetin ilanının ilk senesinde Gayrimüslimler görünüşte de olsa Osmanlılığa bağlı kalacaklarını açıklamışlardı. Devlete ve " Osmanlılığa " sıkı sıkıya bağlı görülen unsurlar, bu aşırı hürriyet ortamının beraberinde getirdiği olumlu olumsuz bütün gelişmelerin tesirinde kalıp daha dar teşkilatlanmaya yönelerek, kendi toplumlarının çıkarlarının peşine düşmüşlerdi. Aslında İmparatorluktaki bağımsızlık emellerinde olan unsurlar daha meşrutiyetin ilanından çok önce çeşitli dernek ve cemiyetler kurarak kendi toplumlarının çıkarlarını korumaya ve mümkün olan ilk fırsatta bağımsızlıklarını kazanmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Gayrimüslim unsurlarda başlayan ayrılıkçı düşünceler zamanla imparatorluğun Türk olmayan Müslüman unsurlarına da tesir etmişti. Hürriyet ortamı, Ermeni, Sırp, Bulgar, Rum cemiyetlerinin yanısıra Arnavud, Arab ve Kürt unsurların da cemiyetleşmelerine ortam hazırlamıştı.

Gayrimüslim unsurların kurmuş olduğu çok sayıda ayrılıkçı örgütlerden burada bahsetmek konunun sınırlarını aşacağı için yalnızca Müslüman unsurların bu amaçlı teşkilatlanmalarına kısaca temas etmekle yetineceğiz. Bunlardan Arnavudlar, Jöntürk hareketine aktif olarak iştirak etmişler, cemiyetin 1902 ve 1907'deki kongrelerine katılmışlardı. 1908'de elde edilen hürriyet ortamından istifade ile Sultan Mahmut Türbesi karşısında " **Başkim (İttihat) Cemiyeti** " ni kurmuşlardır. Cemiyetin görünüşteki amacı, Osmanlıca ve Arnavutça'nın öğretilmesi ve yayılmasıdır. Osmanlılığa bağlı görülen Başkim Cemiyeti, aslında ayrılıkçı karaktere sahip idi. Öyle ki, Arnavut isyanlarının bazıları bu cemiyetin şubelerinde tertib edilmişti⁸⁹. 1908 yılının başlarında Osmanlılık çizgisinde iken 1912 yılına doğru, Arnavut mebusların çoğunun milliyetçilikleriyle iftihar etmeye başlamaları dikkat çekici bir gelişmedir.

Aynı şekilde İmparatorluktaki Arablar da çok sayıda dernekler kurarak faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Meşrutiyetin ilanından önce de bir takım cemiyetler kurmuş ve gizli faaliyet göstermişlerdi. Meşrutiyet sonrasında kurulan ilk Arab teşekkülü ise 2 Eylül 1908'de açılan " **İha El- Arabi El- Osmâni** " (Osmanlı - Arab Kardeşliği Cemiyeti) cemiyetidir. Cemiyet programını yaklaşık dört ay kadar sonra ancak yayınlatabilmiştir. Arab vatandaşlar arasında Arab milleti düşüncesini yerleştirmek, Arab kültürünü yaymak için bir takım faaliyetlerde bulunmak gibi hedefler tayin etmiş olan Cemiyet, genel olarak " **Meşrutiyet** " ve " **Osmanlı Birliği** " ni savunmakla birlikte, hiç bir zaman Osmanlı hüvi-

⁸⁹ Tunaya, a.g.e., s.539.

yeti taşıma gayreti göstermemiştir⁹⁰. Arab cemiyetlerinin kurucu ve hâmleri de Osmanlı parlamentosundaki Arab mebus ve azalardan oluşuyordu. Arab cemiyetlerinin çoğunun lideri, Âyan azası Abdülhamit Zöhravî Efendi idi. Arab cemiyetleri içinde en etkili El-İha'nın kapatılmasından sonra 1909'da İstanbul'da öğrenciler tarafından kurulan " **El Müntedâ-ül Edebi** " adlı teşekküldür. Esas olarak İstanbul'daki Arab öğrencilerinin korunması amaçlanmış ise de zamanla siyasî faaliyetlere iştirak etmişlerdir. Cemiyetin kurucularından Ahmet İzzet Azamî, Arap gençliğine milliyetçilik ruhu kazandırmada etkili olmuştur⁹¹. Cemiyetin kurucuları, Adem-i Merkeziyete karşı çıkan İttihat ve Terakki Fırkası'nın muhalifi olmuşlar ve " **Ahrar** " ve " **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** " nın Adem-i Merkeziyet konusundaki tavizkar politik anlayışlarından dolayı bu partileri desteklemişlerdir. Çoğu ayrılıkçı cemiyetlerde olduğu gibi, ıslâhat, özerklik ve bağımsızlık aşamaları Arab cemiyetlerinin de ortak hedefi olmuştur.

İşte bu ortamda Doğu Anadolu kökenli Osmanlı aydınlarından bazılarında reaksiyoner bir Kürtlük şuuru gelişmeye başlar ve özellikle öğrenciler arasında belirginlik kazanır. Kadri Cemil Paşa bu duruma işaret ederek, Rumelili öğrencilerin Arnavudluklarıyla, Arab öğrencilerin Arablıklarıyla, Doğu Vilayetlerinden gelen öğrencilerin ise Kürtlükleriyle gurur duymaya başladığını söylemektedir⁹². Böyle bir ortamı değerlendiren İmparatorluk merkezindeki Doğu Anadolu mebuslarından bazıları ve o bölgelerce nüfuza sahip kişiler, Kürtleri bir arada toplama gayretine girmişler ve çeşitli kuruluşlara yönelmişlerdir. Bunlardan ilki de, çoğu zaman Kürt Teâlî Cemiyeti ile karıştırılan Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti'dir.

2. Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Yükseliş ve Yardımlaşma Cemiyeti)

5 Eylül 1908'de cemiyetin kurulması ile ilgili çalışmalar başlamıştır. İlk olarak bu tarihte, İstanbul'da bulunan Kürt meşâyih, ulemâ, eşraf ve ileri gelenlerinden oluşan yaklaşık 500 kişi, teşkil edecekleri Osmanlı Kürt Teavün ve Terakki Kulübünün hazırlık çalışmaları için Vezneciler'deki " **Osmaniye Kırathanesi** "nde toplanmışlardır. Önemli olması dolayısıyla bu toplantıya kısaca temas etmeliyiz. Muş'lu müftizade Reşid Bey'in açış konuşmasında değindiği hususlar, cemiyetin bir siyasî teşekkül olmadığı ve Kürtlerin

⁹⁰ Zekeriya Kurşun, **Türk - Arap İlişkileri**, İstanbul 1992, s.88-92. İttihat ve Terakki muhalifi olarak gelişen bu cemiyet, diğer bir çok cemiyet gibi 31 Mart hadisesinde parmağı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. gös. yer.

⁹¹ Bu dönemde kurulan Arap cemiyetleri ve etkinlikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, a.g.e.

⁹² Zinar Silopi (Kadri Cemil Paşa), **Doza Kurdistan (Kürdistan Davası)**, (Haz. Mehmet Bayrak), Ankara 1991, s.28.

içinde bulunduğu kültürel amaçlı bir zaruretin ortadan kaldırılmasının amaçlandığı şeklindeydi. Reşid Bey, bütün Osmanlı Kürtlerinin ilerlemesi ve mutluluğunu, vatanın selamet ve saadetini teminat altına alan Kanûn-i Esâsi'yi muhafaza uğrunda gerekirse kanlarının son damlasını akıtıncaya kadar gayret ve fedakârlıkla çalışacaklarını belirtmişti. Kanûn-i Esâsi'ye aykırı, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kararlarına ters düşecek hiç bir maksat gütmediklerini de ifade ettikten sonra Kulübün kuruluş gayesini şu şekilde açıklıyordu : "...Kürtlerin, Kânun-i Esâsi'nin bahşettiği salâhiyet dairesinde ilmen, ticareten, medeniyeten, terakkî ve teâlîsine çalışılacağı..."⁹³ bunun yanı sıra "...asırlardan beri bir uhuvvet-i tâmmе-i vataniye ile hüsn-ül muâşeret ve âmizeş ettikleri halde devr-i sâbık-ı istibdat'ta hükûmetin siyaset-i şahsiyesine alet olan bazı menfaatperest, hamiyetsiz memurların ilkâat ve tesvîlât-ı hâinâneleri seyyiesi olarak bir takım Kürtlerle Ermeni kardaşlarımız arasında husûle getirilen burûdet ve ihtilaf efkârı her halde izâle ile bir nokta-i itilafda tevhidlerine fevkalâde bir gayretle çalışmak..."⁹⁴. Daha önceki dönemlerde Ermenilerle Kürtler arasında meydana gelmiş olan olaylarda tek sorumlu olarak zamanın yönetimlerini suçlamanın Jöntürk hareketine iştirak etmiş Kürtlerin hemen tamamının ortak tavrı olduğuna işaret etmeliyiz.

Cemiyetin teşekkül aşamasında tertib edilen bu toplantıda, Reşid Bey'in konuşmasının hemen ardından söz alan Diyarbakırlı Kaymakam Cemil Bey'in daha konuşmaya başlamadan orada bulunanlardan birinin, Trablusgarb'da sürgün olarak bulunan Bedirhanlı Ali Şamil Paşa'nın tahliye edilmesi için teşebbüste bulunulması teklifi üzerine Reşid Bey tekrar söz alıp bu tür meselelerin kulübü değil hükûmeti ilgilendireceğini söylemiştir. Cemiyet daha önce de bahsedildiği gibi siyasi bir teşekkül olmadığını bu tavrıyla anında sergilemiş ve orada bulunanlar üzerinde de iyi bir izlenim bırakmıştır⁹⁵. Bir sonraki toplantının, " ...Kürtlerin Salâbeti Dîniyesine yakışacak bir mahal-i ictimâ olmak üzere... Ayasofya Cami-i Şerifi'nde..." yapılarak kulübün idare heyetinin seçilmesi ve nizamname maddelerinin belirlenmesine karar veren toplantı, " yaşasın vatan ", " yaşasın ordu ", " yaşasın Osmanlılık ", " yaşasın Kürtlük " sloganlarıyla son bulmuştu.

Cemiyet resmi olarak 2 Ekim 1908'de İstanbul'da kuruldu⁹⁶. Bu dönemde çeşitli dernek ve cemiyetler kurarak Hürriyet ve Meşrutiyet taraftarı, Sultan Abdülhamid karşıtı olarak gözükmekle birlikte bir noktada geleceği teminat altına almak olduğu unutulmamalıdır.

⁹³ " Osmanlı Kürt Teavün ve Terakki Kulübü ", *İttifak*, No 22, s.3, 6 Eylül 1908.

⁹⁴ gös. yer.

⁹⁵ gös. yer.

⁹⁶ Mehmet Şükrü Sekban, *Kürt Meselesi*, Ankara 1979, s.153; Şadillili Vedat, a.g.e., s.154; Abdülhaluk Çay, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin İngiltere'nin desteğiyle kurulan ilk ayrılıkçı teşekkül olduğunu ileri sürmekte ise de bu iddiaya başka yerde rastlamadık. bkz. Abdülhaluk Çay, " II.*

Cemiyetin hazırlanan nizamnâmesinden anlaşılacağı üzere, ilk toplantıda kararlaştırıldığı gibi Ayasofya Câmi'inde İstanbul'da ikamet eden Kürtlerden ulemâ, şeyhler, eşraf ve aydınları bir araya gelerek cemiyetin idare heyetini belirlemişlerdi. Seçim gizli oylama ve çoğunluk usûlüyle gerçekleşmiştir⁹⁷. İdare heyetine âzâ olabilmek için Türkçe-Kürtçe konuşabilmek ve yazabilmek, Kürtçe bilinmediği takdirde yabancı dillerden birine vâkıf olmak⁹⁸ gibi şartlar dikkate alınmıştır. Ayrıca bir de istişare heyeti oluşturulmuştur. Cemiyet, Şeyh Ubeydullah Efendizâde Seyyid Abdülkadir Efendi'yi " zâtıyla kâim ve kendilerine münhasır " olmak üzere başkan, damadı İsmail paşazâde Mûşir Ahmet Paşa'yı da ikinci başkan olarak seçmiştir⁹⁹.

Cemiyetin kuruluş maksadı nizamnâmesinin birinci maddesinden de anlaşılacağı gibi, hemen hemen ilk toplantıda Reşid Bey'in temas ettiği hususlar esas alınmıştır. Buna göre : Cemiyetin gayesi, Kanûn-i Esasınin nimetlerini Kürtlere anlatmak, Osmanlılık sıfatını, meşrutiyet ve meşvereti muhafaza etmek, Ermeni, Nastûrî ve diğer unsurlar arasındaki ilişkileri düzenlemek, Doğu Anadoludaki aşiret ve kabileler arasındaki düşmanlık ve ihtilafları ortadan kaldırmak, maarif, sanayi, ticaret ve ziraati teşvik etmektir¹⁰⁰. Bu haliyle bir hayır cemiyeti olduğunu ilan eden cemiyet, İstanbul'da Kürtçe ve Türkçe haftada bir defa olmak üzere bir gazete neşretmeye karar verdi¹⁰¹. Cemiyet Kürtçe lisanı (?)'yla ibtidâî tadrîsât için Kürtçe (tedvir) ve yine Kürtçe sarf ve nahiv, mükemmel bir kamus ile din ve fen ilimlerine dair Kürtçe ders kitaplarının hazırlanmasını gerekli görüyor ve en güzel Kürtçe ders kitapları hazırlayanları da ödüllendireceğini vaad etmek suretiyle teşvik ediyordu¹⁰². Cemiyet Türkçe'yi mekteplerde ve Kürtler arasında öğretmeyi zorunlu görmekle birlikte, ne kadar matbû ve gayr-ı matbû Kürtlerle ilgili eserler varsa hepsinin toplanması, öğretilmesi ve Kürt Edebiyatı (?) nın bir tarihçesinin hazırlanarak neşredilmesi vazifesini kendi üzerine almaktaydı. Yine Kürdistan'a heyetler göndererek Kürtlerle Ermeniler ve diğer unsurlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek, Kürt aşiretleri arasındaki husûmetin sebeplerini araştırarak ve onlara nasihat edecekti. Bu konuda ayrıca Ermeni

Meşrutiyet Sonrası İhanet Şebekeleri ", Türk Kültürü, S. 84; Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopi)'ya göre cemiyet, meşrutiyetin ilanından sonra durumlarını gittikçe tehlikede gören Saray'a bağlı Kürt ileri gelenleri tarafından Gedikpaşa'da kurulmuştur. bkz. Kadri Cemil Paşa, a.g.e., s.28-29.

⁹⁷ Tunaya , " Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi " (Bundan sonra KTTCN) , a.g.e., s. 409-413. Madde 4.

⁹⁸ KTTCN, Madde 5.

⁹⁹ KTTCN, 7. Maddenin Zeyli.

¹⁰⁰ KTTCN, Madde 1.

¹⁰¹ KTTCN, Madde 10.

¹⁰² KTTCN, Madde 11.

cemiyetlerinden de istifade ile İstanbul'da Kürt - Ermeni karma komisyonu oluşturularak bölgede incelemeler yapılması öngörülmekteydi¹⁰³.

Cemiyet, nizamnâmesinde öngörüldüğü üzere Doğu illerinde şubeler açmaya başlamıştı. Diyarbakır'da açılan şubenin başkanlığını Müfti Subhi Efendi üstlenmiş, Bitlis ve Musul'daki şubeleri ise ancak 17 Aralık 1908'de açılabilmiştir¹⁰⁴.

Cemiyetin faaliyetlerine gelince; 1909 yılında " *Anadolu ahvâlinin tahkik ve ıslâhı için* " acil tedbirler alınmasını öngören bir muhtırayı Kamil paşa hükûmetine vermişti. Bu uyarıyı ciddiye alan hükûmet, Âyan'dan Galip Bey başkanlığında bir heyetin kurularak icraatlara başlaması ve yine ikinci bir heyetin kurularak, Kürtlerle Ermeniler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünü üstlenmelerine karar vermiştir¹⁰⁵. Bu kanunların uygulamaya konulup konulmadığına veya ne gibi bir netice verdiğine dair her hangi bir bilgi edine-medik ise de bu dönemde Kürt ve Ermeni aydınları arasında görünüş itibarıyla bir fikir paralelliğinin mevcut olduğu, ancak zamanla Doğu Anadolu'da her iki unsuru bir arada, kardeşçe yaşatma hayallerinin artık çok gerilerde kaldığı görülecektir.

a-) Kürt Teâvün ve Terakkî Gazetesi

Cemiyetin, fikirlerini aydınlara ve halka aktarmak için bir gazete çıkarmaya karar verdiğini ve nizanamesinde bu hususa temas ettiğini zikretmiştik. Bu amaçla cemiyetin ismini taşıyan " **Kürt Teâvün ve Terakkî Gazetesi** " adlı bir yayın organı çıkarılmıştır. Haftalık olarak yayınlanmakta olan gazetenin müdürü Süleymaniyeli Tefik, başyazarı ise Diyarbakırlı Ahmet Cemildi. Gazetede Molla Said-i Kürdî (Said-i Nursî), Malatyalı Bedri, Mehmet Tahir Cezrî, Erzincanlı Hamdi Süleyman gibi isimler yazmaktaydı. Halil Hayâlî ise Kürtçe ve Türkçe yazılarıyla, Kürt dili üzerindeki çalışmalarıyla tanınmaktaydı¹⁰⁶.

Meşrutiyetçi bir politika izlemekte olan gazeteyi diğer ittihatçı yayınlardan ayıran önemli özelliği Kürtlerin Osmanlı toplumundaki konumlarına ve istikbale dair bazı hedefleri tayin etmesidir. " **Osmanlılık** " tan ayrılıkçı belirgin hiçbir tutumunu göremediğimiz bu cemiyet ve gazete'nin en fazla üzerinde durduğu husus haklı olarak Kürtlerin eğitimi meselesiydi. Çünkü, Doğu Anadolu'da ikamet eden Kürtlerden vilâyet, sancak ve kazâ merkezlerinde oturanlar hem Türkçe hemde Kürtçe konuşmakta, köylerde oturanlar ise

¹⁰³ KTTCN, Madde 13-15.

¹⁰⁴ Tunaya, a.g.e., s. 404.

¹⁰⁵ Tunaya, a.g.e., s.405.

¹⁰⁶ Halil Hayali, daha Meşrutiyetten önce Kürtçe üzerinde bazı çalışmalarda bulunmuştu. Ziya Gökalp ile birlikte " Kürt Grameri ve Sözlüğü " nı hazırladıkları, ancak bu çalışmanın daha sonraları Ziya Gökalp tarafından yakılmış olduğu iddia edilmektedir. bkz. Kadri Cemil Paşa, a.g.e., s.29-30.

eğitim imkanlarından yoksun oldukları için yalnızca Kürtçe bilmekteydiler. Bu ise onların maariften yeterince istifade edememesine ve Osmanlı toplumuna entegre olamamasına yol açmaktaydı. Bu sebeble eğitimde öncelik olarak köylerde yaşayan Kürtlerin eğitimi ve Osmanlılığa kazandırılması fikri bu dönem Osmanlı Kürt aydınlarının üzerinde durdukları hususların başında gelmekteydi¹⁰⁷.

Erzincanlı Hamdi Süleyman bir yazısında, bölgede okulların açılmasını, öğretmenlerin gönderilmesini, ibtidâî tahsilin mecbûrî kılınmasını gerekli görmekteydi. Eğitimin - Kürtçe eğitim araçlarının mevcut olmaması cihetiyle - Türkçe yapılmasını isterken, lisanlarının ortadan kaldırılmamasındaki ısrar dikkat çekmekteydi. Ayrıca Kürtçe'nin ortadan kalkmaması için Kürdistan'da açılacak mekteplerde, özel bir şekilde Kürtçe tahsil yapılması için, Kürtçeye vâkıf olan kişilerden oluşturulacak bir komisyonun teşkil edilmesini ve sarf, lûgat ve bir Kürt Tarihi (?) yazılmasını önermekteydi¹⁰⁸. Yine Malatyalı Bedri de gazetedeki bir yazısında, Kürtlerin en büyük noksanının "Maarifsizlik, Maarifetsizlik" olduğuna işaret ediyor ve onların esâsen üstün meziyetlere sahip olduklarından bahisle, *"...İstikbalde bu mülk-ü milletin, bu Osmanlılığın en büyük ve en mühim hizmetlerini kimseye vermeyecekler, medeniyet -i gârbiye yerine medeniyet-i İslâmiye ve Şarkîye ihya edebileceklerini"* söyleyerek, meşrutiyetle birlikte bütün bunlar için en büyük adımın atıldığını ifade ediyordu¹⁰⁹.

Görülebileceği üzere cemiyet ve gazete mensubları Osmanlılığa ve İslamıya gönülden bağlı bulunmakta ve Osmanlı Devleti içerisinde diğer unsurların olduğu gibi Kürtlerin de eğitim sayesinde imparatorluğun belki de en önemli bir uzvu olacağına inanmaktaydılar.

Yine aynı dönemde yayınlarında Kürtlere özel bir yer veren başka bir gazete de "Şark ve Kürdistan" idi. Bu gazete meşrutiyetin hemen akabinde Hersekli Ahmet Şerif, Malatyalı Bedri ve yine Hersekli İsmail tarafından tesis edilmişti. Bu gazetede de yine "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi"nde olduğu gibi Kürtlerin eğitimi en önemli konular arasında görülmektedir.

¹⁰⁷ Erzincanlı Hamdi Süleyman, "Kürdistan'da Maarifin Tarz-ı Tensik ve İhyası", Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, c. 1, No 8, s.60-61.

¹⁰⁸ gûs. yer.

¹⁰⁹ Malatyalı Bedri, "Kürtler ve Şecaat-i Akvam", Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, c. 1, No 6, s.45.

Bediüzzaman Said-i Nursî'nin daha önceleri mabeyne veripte neticesinde bir çok musibetlere mâruz kaldığı ileri sürülen¹¹⁰ lâyiha sureti de gazetede aynen yayınlanmıştı. Said-i Nursî bu lâyhada, Kürdistan'da Türkçe lisanıyla yapılan eğitime karşı çıkmış, okullardaki öğretmenlerin Kürtçeyi bilmemeleri yüzünden Türkçe bilmeyen Kürt çocuklarının yeterince maariften istifade edememekte oldukları ve böylece halkın cahil kaldığını ileri sürmüştü¹¹¹. Benzer görüşler diğer Kürt aydınlarında da görülmektedir. Malatyalı Bedri de "...*Millet-i Osmâniyenin senelerden beri mütehasırâne beklediği kâbe-i meşrûa-i meşrûtiyetin fedâkârı olduğumuzu bütün fiiliyatımızla bütün gayretimizle göstereceğiz...*" diyerek artık meşrutiyetle birlikte, cahil bırakılmış, Avrupa tarafından - Ermeni propagandaları neticesi - vahşi, barbar olarak görülmüş olan Kürtlerin istikbâlden oldukça ümitli olduğunu gösteriyordu¹¹².

Bu faaliyetlerine rağmen Cemiyet, Seyyid Abdülkadir Efendi ile Bedirhanlıların anlaşmazlıkları yüzünden kısa zamanda dağılma noktasına gelmiş¹¹³, İmparatorluk merke-

¹¹⁰ Yıldız Askerî Mahkemesinde yargılanmış, Mektûb-i Askerîye Nazırı Zülüflü İsmail Paşa'nın tavsiyeleriyle, kurtulması için deli raporu alınmış ve Toptaşı Tımarhanesi'ne kapatılmıştı. Daha sonra tekrar Zabtiye Nezareti'ne gönderilmiştir. Said-i Nursî'nin mahkemedeki ifadelerini, bu dönem İslamî nokta-i nazara sahip Kürtlerin " Kürtlüğe " genel yaklaşımını yansıtmaları açısından önemli gördüğümüz için aynen veriyoruz. Yıldız Askerî Mahkemesi'nde, Hademe Feriki Şakir Paşa'nın kendisine sorduğu " *Hangi Kürt Aşiretine mensubsun ?* " sorusuna " *Sen hangi Tatar Aşiretine mensubsun ? Ben Osmanlıyım. Benim Kürtlüğüm, doğduğum ve büyüdüğüm yerin halkına verilen isim dolayısıyladır* " diye cevap vermiştir. Cemal Kutay, *Tarih Sohbetleri*, c. 2, s.202'den naklen Necmeddin Şahiner, a.g.e., s.88-89.

¹¹¹ Molla Said-i Meşhur, " Kürdler Neye Muhtaçtır ", *Şark ve Kürdistan*, 19 Teşrin-i Sani 1908. Said-i Nursî Kürt ahalinin eğitimi için Van'da bir medrese kurularak dîni ve fen ilimleriyle öğrenci yetiştirilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Kurulacak olan medreseyi " *...maddî ve manevî olarak Kürdistan'ın hayât-ı istikbâliyesini temin eden esbâb-ı mühimneden...* " olarak görmekteydi.

¹¹² M. Bedri, " Kürtler ve Kürdistan ", *Şark ve Kürdistan*, 19 Teşrin-i Sani 1908.

¹¹³ Kadri Cemil Paşa, a.g.e., s.28-29. Seyyid Abdülkadir Efendi ile Bedirhanlılar arasındaki bu anlaşmazlık, Kürt aydınların ayrılıkçı tutumlarının açıkça ortaya çıktığı Birinci Dünya Savaşı sonrasında da devam edecektir. Nitekim ayrılıkçı bir Kürt örgütü olan *Kürdistan Tealî Cemiyeti* içerisinde de bu farklı görüş ve uygulamalar devam etmiştir. Cemiyetin, Seyyid Abdülkadir Efendi başkanlığındaki bir kanadının, Kürdistan'a, Osmanlı toprak bütünlüğü içerisinde *Otonom* bir statü kazandırma tarafdarı olduğu görülürken, diğer kanadın ileri gelenlerinden Bedirhanlılar ve Cemilpaşazâdeler Bağımsız Kürdistan tarafdarı olmuşlardır. bkz. Oya Girit, *Millî Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kütüphane No 771, İstanbul 1994, s.45.

zindeki gelişmeler ise cemiyetin dağılmasına zemin hazırlamıştı. İttihat ve Terakki'nin muhalifi olan ve bir çok Kürt aydınının desteklediğini zikrettiğimiz Ahrar Fırkası taraftarlarının adem-i merkeziyet fikirleri karşısında ittihat ve Terakki, bu cemiyeti de bölücülükle suçlamaktaydı. Sonunda aralarındaki gerginlik daha da derinleşti. Ahrarcıların İttihat ve Terakki'ye karşı Ermeni komiteleriyle işbirliği gayretleri doruk noktasına çıkmıştı. İttihat ve Terakki'nin muhalifi her gazete Ahrarın yanında yer almıştı. Cemiyetin 31 Mart hadisesiyle ilişkili bulunarak bir çok üyesi yargılanmış veya sürülmüştü¹¹⁴.

Bu dönemde kurulmuş olan " Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti ", Kürt çocuklarının tâlim ve tedrisine mahsus olmak üzere, " Mekteb-i Meşrutiyet " adı altında bir okul açılması için hükûmete müracaatta bulunmuş ve okulun açılmasına izin verilmiştir¹¹⁵. Sultan Mahmut Türbesi karşısında açılan Kürt Meşrutiyet Mektebi'nde okunan bir Mevlid-i Şerif'ten sonra, okulun ileri gelenleri, Meşrutiyetin faydalarından bahsetmişler, Kürtler için eğitimin gerekliliği ve faziletleri hakkında, dinleyicilere nasihatlerde bulunmuşlardı¹¹⁶.

Bu arada imparatorluğun genel siyasi gelişimiyle doğrudan ilgili olan bu türlü faaliyetlerin daha bir anlaşılması için gelişmelere işaret etmek gerekmektedir. Bu noktada İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğe yaklaşımına karşı çıkan Ahrar, 31 Mart hadisesiyle birlikte ortadan kaybolmuş, fakat üyelerinin bazıları 1911'de yaklaşık aynı siyâsî paralelde kurulan " Hürriyet ve İtilaf Fırkası " nda yer almışlardır. Meclis, ancak Mayıs - Ağustos ayları arasındaki dönemde çalışma yapabilmiş ve bazı kanunlar meclisten geçirilebilmişti. 1908 ihtilaliyle tanınan aşırı serbestliklerin imparatorluğu dağılmaya götürdüğünün İttihat ve Terakki tarafından anlaşılması üzerine sözkonusu hakların bazı kanunlarla kısıtlanması yoluna gidilmiştir. Bu kanunlarla devlete daha merkeziyetçi bir yapı kazandırılıp, İmparatorluğun çeşitli unsurlarını " Osmanlılaştırarak " ülkede birlik ve bütünlük sağlama çareleri aranmıştır¹¹⁷.

Bu meyanda " Cemiyetler Kanunu " ile ırkî bir temele dayanan ya da bir millet ismi taşıyan politik derneklerin kurulması yasaklanmış, " Eşkiyalık ve Fesatçılığın Önlenmesi " ile ilgili kanunla Rumeli ve Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren çetelerin silahsızlandırılması

¹¹⁴ Tunaya, a.g.e., s.147-149.

¹¹⁵ Yeni Tanin, No 33-502, 26 Ocak 1910. 1900'de Diyarbakırlı Fikri Efendi'nin girişimiyle kurulan *Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti* nin üyelerinden Kürdî Zâde Ahmet Ramiz Bey bu okulda Müdürlük yapmıştır. Kadri Cemil Paşa, a.g.e., s.31.

¹¹⁶ Tanin, No 563, 28 Mart 1910. Yaptığımız çalışmalarda Kürt Meşrutiyet Mektebi hakkında daha fazla güvenilir bilgi elde edemedik, ancak araştırılması gerektiğine inanıyoruz.

¹¹⁷ Feroz Ahmad, a.g.e., s.111.

ve ortadan kaldırılması için özel askerî birliklerin kurulması kararlaştırılmıştı¹¹⁸. Fakat bu tedbirler fazla olumlu bir gelişme sağlayamamıştı. Sonunda İttihat ve Terakki, 27 Temmuz 1910'da ilan ettiği " **Millete Beyanname** " sinde, Osmanlı unsurlarının bir arada tutulması için uyguladığı yöntemlerin başarısız olduğunu itiraf ederek, ırka dayalı toplulukların Osmanlılığı karşı olduğunu kabul etmişti. Bundan sonra, birlik ve bütünlüğü sağlamak için İmparatorluğu maddi refaha kavuşturmak, eğitime önem vermek ve bütün unsurları bir çıkar ortaklığı etrafında birleştirmeye karar verdiğini açıklıyordu¹¹⁹.

Ahrar Fırkası'ndan sonra muhalefet olarak ortaya çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyetin en büyük ve en güçlü muhalefet partisi olmuştur. Ahrar'da olduğu gibi İttihat ve Terakki'nin karşısındaki bütün muhalefet grupları biraraya gelmişlerdir. " **Osmanlı** " götünmeleriyle birlikte, bağımsızlık ve milliyetçi amaçları olan Rum, Bulgar, Arnavud, Arab ve Ermeni mebusların büyük bir kısmı bu fırkaya katılmışlardı. Bununla birlikte İttihatçıların giderek Türkçülüğe kayan düşüncelerinin çok uluslu imparatorluğun sonu olacağını bilincinde idiler. Kendi bağımsızlıkçı fikirlerini örtmek için ise " **Osmanlı** " olduklarını savunmaktaydılar¹²⁰. Ortak olan tek amaçları İttihat ve Terakki Fırkası'nı devirmektir. Bunun yanı sıra eski Ahrarcılar kanalıyla aktarılan adem-i merkeziyetçilik düşünceleri de mevcuttu.

İmparatorluk merkezindeki Kürt ileri gelenlerinden bir çoğu Partiye yakınlık duymaktaydılar. Kapanan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin başkanı ve aynı zamanda Ayan âzâsı olan Seyyid Abdülkadir Efendi Parti ile görüşbirliğindeydi. Mütareke yıllarında Kürtçü olarak ortaya çıkacak olan Şerif Paşa ve daha bir çok adem-i merkeziyetçi Kürt ileri gelenler bu cemiyetin içerisindeydiler. Fırkanın bazı üyeleri Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra çeşitli yerlere sürgün edilmişlerdi. Bu aşamada Şerif Paşa'nın Paris'te örgütün organizmesini üstlendiğini görüyoruz¹²¹.

¹¹⁸ Ahmad, a.g.e., s.112-113.

¹¹⁹ Ahmad, a.g.e., s.148; Akşin, a.g.e., s.187.

¹²⁰ Tunaya, a.g.e., s.264-268.

¹²¹ Tunaya, a.g.e., s.282-283. Şerif Paşa, Bâb-ı Ali Baskınından sonra Paris'e dönerek, İttihat ve Terakki'yi şövenist ve ayrımcı politikalarından dolayı eleştirmiş ve bu politikalarla karşı oluşan muhalefetin, baskı, işkence ve cinayetlerle susturulmaya çalışıldığını ileri sürmüştür. Düşüncelerinin esası, dîm ve etnik gurupların eşit biçimde temsil edildiği meşrûti bir siyasi düzen ve liberal bir ekonomik sistem şeklinde özetlenmektedir. Paris'te bulunduğu yıllarda Kürtçü bir siyasi kimliği benimseyen Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansına bir Kürt temsilcisi olarak katıldığı görülmektedir. Hazırladığı memorandumla, Kürt haklarını savunarak Wilson Prensipleri çerçevesinde bir Kürt Devleti kurulmasını talep etmiş ve Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa ile bu yolda bir anlaşma imzalamıştır. (Şerif Paşa, **Bir Muhallifin Hatıraları**, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s.12-13.)

İttihat ve Terakki 1912 seçimlerinde iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra kısa bir süre için de olsa adem-i merkeziyetçiliğe sıcak bakmaya başlamıştı. Bu aşamada baskı politikalarından vazgeçilerek, farklı unsurlara imtiyazlar tanıyan, uzlaşma taraftarı bir politika takib edilmesi Parti tarafından öngörülmüyordu. Bu ılımlı tutumu ise muhalif çevreleri yenisinden harekete geçirdi. Bu ortamda Kürt adıyla oluşan bir diğer örgüt ise " **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti** " idi.

3- Kürt Talebe Hevi Cemiyeti

Cemiyet Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi öğrencilerinden Kadri Cemil (Zınar Silopi), Fuat Temo ve Cerrahzâde Zeki tarafından 1912'de¹²² kurulmuştur. Cemiyetin kurulmasında Halil Hayâlî'nin ve özellikle maddi destekleriyle Mehmet Şükrü Sekban'ın gayretleri dikkat çekmektedir. Hevi Cemiyeti'nin ilk merkezi Sirkeci'de bulunuyordu. Sorumlu sekreterliğini Ömer Cemil Paşa'nın yaptığı derneğin bir şubesi de Darahinili (Bingöl'ün Genç ilçesinin eski adı) Tayyib Ali tarafından Erzurum'da açılmaya teşebbüs edilmiştir. Hevi'nin bir diğer şubesi de Kürtleri Avrupada tanıtmak amacıyla İsviçre'deki Kürt öğrencileri tarafından kurulmuştur¹²³.

Kerküklü Necmeddin, Hevi Cemiyeti'nin, "...Osmanlı unsuru olup ve olacağında azm eden Kürt unsurunun teâli ve terakkisi için..."¹²⁴ teşekkül ettiğini belirtiyordu.

Hevi cemiyeti merkezi daha sonra Sirkeci'den alınarak Mehmet Şükrü Sekban'ın maddi desteğiyle Şehzadebaşı'na nakledilmiştir. 1913 yılında burada yaptığı bir kongrede üyelerinden bir kısmı Kürtçülük yapıldığına kanaat getirerek cemiyetten ayrılmışlardır. Bundan kısa bir süre sonra da kanunsuz olarak kurulduğu gerekçesiyle Hükümet tarafından kapatılmış, üyelerinden bazıları gözaltına alınmıştır¹²⁵. Bu dönemde Hevi Cemiyeti içerisinde, bir Kürt Devleti'nin kurulmasını düşünenler olmakla birlikte açıkca bunu ifade etmemişlerdir. Cemiyetin en faal elemanlarından Şükrü Sekban çok sonra yayınladığı eserinde, Hevi üyelerinin durumunu "...Hevi üyelerinin gerçekten Kürdistan'ın ayrılmasını düşündüklerine inanmıyorum. Onların tam itimadına mazhar idim, böyle bir

¹²² Bir diğer iddiaya göre cemiyet esasen Meşrutiyetten hemen sonra kurulmuş fakat resmi olarak ancak 1912 yılında faaliyetine başlamıştır. bkz. Şadillili Vedat, a.g.e., s.156.

¹²³ Kadri Cemil Paşa, a.g.e., s.34-35.

¹²⁴ Kerküklü Necmeddin, " Kürt Talebe Cemiyeti ve Kürtlerin Makâm-ı Hilâfete Hizmetleri ", Roj Kürd, 14 Recceb 1331, c. 1, s.5-6.

¹²⁵ Kadri Cemil Paşa, a.g.e., s.42-43. Bu dönemde Hevi'nin, Türk Ocağı'na katılması ve kendilerine Türk Ocağı bünyesinde bir oda tahsis edilebileceğine dair başkan Hamdullah Suphi'nin teklifde bulunduğu ve Hevi yetkilileri tarafından reddedildiği ileri sürülmektedir. Aynı yer.

düşünceleri olsa idi bana îma ederlerdi... Ama bu, bir Kürt Devleti'nin kurulmasını düşünen hiç bir Kürt yoktu, demek değildir. Belki vardı, ama bunu itiraf edemiyorlar, bu gizli emellerini açıkça beyan etmiyorlardı " ¹²⁶ şeklinde açıklamıştır.

a- " Roj Kürd " ve Mensuplarının Fikirleri

Cemiyet 1913 yılında, Süleymaniyeli Abdülkerim Bey'in idaresinde " **Roj Kürd** " ismi altında aylık Kürtçe-Türkçe bir dergi neşretmeye başlamıştır. Derginin muharrirlerinden bazılarını, tanınmış itihâtcılardan Abdullah Cevdet, Babanzâde İsmail Hakkı, Kerküklü Necmeddin, Lütfi Fikri ve Bedirhan ailesine mensub Salih ve Mithat Bedirhan oluştuyordu. Dergi kapatıldıktan sonra da, Müküslü Hamza Bey'in yönetiminde çıkarılan " **Hetave Kürd** " adı altında yayınına devam etmiştir. Birinci Dünya Harbi'nin başına kadar yayınına sürdüren derginin maddi destekçisinin Seyyid Abdülkadir Efendi olduğu belirtilmektedir¹²⁷.

Hevi Cemiyeti mensuplarının ve o dönem Kürd aydınlarının fikirlerini tam olarak öğrenebilmek için yayın organı olan Roj Kürd'e müracaat etmemiz gerekiyor.

Bu dönem Kürt aydınları, Osmanlı adı altında yaşayan kavimlerin aydınlarının ayrı ayrı cemiyetler tesis ederek kendi kavimlerinin terakkîsi için çalışmalarının Osmanlı Devleti'nin geleceği için daha faydalı olacağı kanaatinde idiler. Gerekçeleri de, her kavmin aydınlarının kendi kavimlerinin ihtiyaçlarını diğerlerinden daha iyi anlayacağı ve ona göre çaresini bulmakta güçlük çekmeyecekleri inancı idi. Fakat her şeyden önce samimi olmanın gerektiği de düşünülmekteydi. Kerküklü Necmeddin Bey, Roj Kürd'deki bir yazısında, "...ahlâk ve istîdatça mûmtaz yere sahip olan Kürt kavminin terakkîyât-ı fikriyesi için gayret etmek derece-i vücûbdadır. Kürtler tahsîle meyillidir, ilim ve irfâna âşinâ, cehlden bî-gâne olmak isterler..." derken Kürtlerin kültürel düzeylerinin yükseltilmesini gerekli görmekteydi¹²⁸.

Abdullah Cevdet'te yazdığı yazılarda, yaşanan asrın milliyetlerin ortaya çıktığı asır olduğuna işaretle, Kürt gençlerinin, cesaret ve şecâati prensib edinmelerini gayeye ulaşımda birinci esas olarak görüyordu. Abdullah Cevdet Bey, Kürtlerin kendilerini tanımalarını, geçmişini bilme ve geleceğini şekillendirmeleri için mükemmel bir Kürt Tarihi (?)'nin

¹²⁶ M. Şükrü Sekban, a.g.e., s.29.

¹²⁷ Kadri Cemil Paşa, a.g.e., s.40-42. *Hetave Kurd* dergisinin yanısıra *Pejdeki* adlı bir derginin daha yayınlandığı bilinmektedir. Fakat bu dergi hakkında her hangi bir malumat elde edemedik. Şadillili Vedat, a.g.e., s.156.

¹²⁸ Kerküklü Necmeddin, " Kürt Talebe Cemiyeti ve Kürtlerin Makâm-ı Hilâfete Hizmetleri ", *Roj Kürd*, 14 Receb 1331, c. 1, s.5-6.

ortaya konmasını lüzumlu bulmaktaydı. Roj Kürd'deki bir yazısında, Kürtlerin "Şerefnâme" den başka mazbût ve mükemmel bir tarih kitabına sahip olmadıklarını ve bu sebeble Kürtlerin, "...Şeref-i Tarihisini ve Tarih-i Şerefini tasarruf ve muhâfaza.." edemeyeceğini belirtmekteydi. Yine, "...geçmiş ve geleceğinin tarihine mâlik olmayan millet memlûk olur, başkalarının malı olur. Kürtlerin asra uygun bir tarih kitabı mevcut değildir. Ya idealleri..." devam ediyor ve Kürt gençlerine "...Osmanlı imparatorluğunda bir unsur mu ? unsur, fakat nasıl unsur, çürüten ve çürüten bir unsur mu yoksa müteceddit, hay ve muhiy bir unsur mu ?" olmak istediklerini soruyordu¹²⁹.

Buna benzer görüşlerden biri de Bulgaristanlı Togan (?)'dan gelmekteydi. Kürt gençlerine yaptığı hitabda, Türk gençlerinin (Gençtürkler) düştüğü hataya düşmemeleri için Kürtlerin fikrî ve iktisâdî yönden güçlendirilmelerinin zorunlu olduğuna işaret ediyordu. Ancak "...bu yapıldığı takdirde Kürt milletini yeniden hayata getirmek değil, hiç yoktan bir Kürt milleti (?) imal etmiş olursunuz..." diyordu. Ve bu amaçla iyi muallimler yetiştirecek bir kaç Dârü'l - Muallimîn tesis etmelerini tavsiye ediyordu¹³⁰.

Kürtçe'nin ilk defa tartışma zemini bulduğu bu ortamda, daha İslâmî bir çizgiye sahip olan Baban Ailesine mensub Babanzâde İsmail Hakkı, Kürtler için olması gereken programı şu şekilde belirlemekteydi. " Evvela İslâm sonra Kürt...Kürtçe'yi İslâmiyete hizmet edeceğinden dolayı neşr ve tamim etmek...hissiyât-ı dindârânesi meşhûr-u âlem olan Kürt kavmi için bundan daha mukaddes ve âlî program tasavvur edilemez "¹³¹.

İmparatorluk merkezinde yeni yeni belirginlik kazanmakta olan Kürtlük bilinci, sınırlı sayıda Doğulu aydınlar tarafından hürriyet ortamının gündemine girmişti. Fakat, adına konuştukları Doğu Anadolu ahalisi tarafından hiç bir şekilde destek bulmaları mümkün değildi. Gerçi Kürtçe olarak bazı yayınlar bir süredir yapılmaya başlanmış ve bir kısmı Doğu Anadoluya ulaştırılmaya çalışılmıştı. Lutfi Fikri Bey, 1912 seçimleri münasebetiyle Mamûretü'l - Azîz'e giderken Urfa üzerinde bir Kürt köyünde misafir olduğu sırada, Kürtçe yazılmış bir risaleye rastladığını ve köylüler tarafından dînî bir kitap menzelesinde muhterem tutulduğunu nakletmektedir. Bu müşâhadeden sonra kendi kendine " ...Beyhûde teşebbûs, bu ceryân-ı millînin önüne kimse geçemez..¹³² kanaatine ulaşmıştı.

Meşrutiyetin ilanının ilk yıllarında gördüğümüz Ermeni ve Kürt aydınları arasındaki yakınlık ve Doğu Anadoludaki Müslim - Gayrimüslim ahalinin uzlaşmasını sağlamak için

¹²⁹ Abdullah Cevdet, Roj Kürd, " Bir Hitab ", 14 Receb 1331, c. 1, s.3-4.

¹³⁰ Bulgaristanlı Togan, " Milletinize Karşı Vazifeniz ", Roj Kürd, 14 Şaban 1331, c. 2, s.2-5.

¹³¹ Babanzâde İsmail Hakkı, " Müslümanlık ve Kürtlük ", Roj Kürd, c. 2, 14 Şaban 1331, s.5-7.

¹³² Lutfi Fikri, " Kürt Milliyeti ", Roj Kürd, c. 4, 10 Şevval 1331, s.2-5.

düşünülen işbirliği çalışmaları, Ermenilerin bağımsızlık faaliyetlerinin ortaya çıkmasıyla bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde Doğu Anadolu için her iki taraf da hak iddia etmeye başlamış ve bunu isbat etme gayretine düşmüştür. Bu hususta, bazı gazeteler aracılığı ile Ermeni ve Kürt aydınları arasında tartışmaların olduğu da görülmektedir¹³³.

Meşhur Bâb-ı Âli baskını ile iktidarı tamamen eline alan İttihat ve Terakki ileri gelenleri yavaş yavaş Türkçü politikalara ağırlık vermeye başlamışlardı. Bu politik değişimde Balkan Savaşlarının ve Rumeli'nin kaybedilişinin önemli ölçüde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Böylece Osmanlıcılık düşüncesi açıkça iflas etmiş oluyordu. Bu işe, zaten bir süredir açığa çıkan Gayrimüslimlerin ve daha sonra Türk olmayan Müslüman unsurların İmparatorluktan ayrılma eğilimlerini güçlendirmişti. Mehmet Emin Zeki çok sonraları kitabına yazdığı önsözde bunu açıkça ifade etmekteydi. "...Türkiye'de ' Osmanlı ' sözcüğü anlamı ile birlikte ortadan kalkıp, onun yerini ' Türkçülük ', ' Turancılık ' sözü ve kavramı alınca; Osmanlı yönetimindeki diğer halklar gibi, ben de Kürt ulusunun, yani kendi ulusumun bünyesinde yerimi aldım. Daha doğrusu ulusal bilinci bütün gücümle duymaya çalıştım "¹³⁴.

İşte bu gelişmelerden sonra Kürtlerin ağırlıklı olarak yer aldıkları kuruluşlar da, giderek artan Arab ve Arnavud'ların özerklik kazanma çabaları¹³⁵ Kürtlerde de kendini göstermeye başlar. Mesela Dersim mebuslarından Lütfi Fikri'de bunu görmek mümkündür. O Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bir Kürt birliğinin kurulmasına taraftar olurken, ba-

¹³³ Abdullah Cevdet, *İctihat*, No 50, 16 Ocak 1913, s.1151-1153; *İctihad*, No 54, 14 Şubat 1913, s.1209-1211.

¹³⁴ Mehmet Emin Zeki, *Kürdistan...*, s.13. Bu zat, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunda önemli askerî görevlerde bulunmuş, bundan dolayı çeşitli madalya ve nişan almıştır. 1923 yılına kadar Harp Tarihi Dairesinde görevlendirilmiş ve bu tarihten itibaren Irak'a dönmüş ve Milli Savunma ve uzun yıllar Ulaştırma Bakanlıklarında görev yapmıştır. Irak'ta bulunduğu yıllarda Kürtlerle ilgili eserler kaleme almıştır. bkz., a.g.e., s.7-9.

¹³⁵ Meşrutiyet yılları bir dizi Arnavud isyanlarıyla karşı karşıya kalmıştır. İsyanların arkasının kesilmesi üzerine Osmanlı Hükümeti Arnavudlara karşı bastırma harekâtına son verir ve kendilerine bir heyet gönderir. Rumelililerin askerliklerini Rumelide yapmaları, memurların bulundukları yerin dil ve göreneklerini bilmeleri, İbtidâî, Rüşdî ve İdâdî'lerde yerli dilin okutulması gibi özerklik yönünde Arnavudların teklifleri genel anlamıyla kabul edilir. bkz. Akşin, a.g.e., s.210-211. Yine Arablar da kısa bir süre sonra Özerklik yönünde bazı avantajlar elde ederler. 3 Ocak 1913'de Beyrut Vilayet Meclisi bir Islâhat lâyihası kabul ederek, Arabça'nın resmi dil olması, yerel askerlik esasının getirilmesi ve genel olarak Adem-i Merkeziyet yönünde karar alır. İttihat ve Terakki Hükümeti ilk başta bu istekleri kabul etmemişse de daha sonra bu tavizleri vermek zorunda kalır. bkz. Akşin, a.g.e., s.257-258.

ğımsız bir Kürdistan'a karşı tavır almıştı¹³⁶. Abdullah Cevdet'de ise Meşrutiyetle birlikte gelişen kültüre dayalı etnik milliyetçilik düşüncesi, mütareke döneminde etnik ayrılıkçılık noktasına varacaktır¹³⁷.

Meşrutiyet yıllarında Kürtlerin eğitim sayesinde Osmanlılığa kazandırılma fikirleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında otonomi fikirlerine dönüşmüştür. Bu gelişmelerde yabancı devletlerin tesirleri açık bir şekil almıştı. Özellikle Ruslar, savaş yıllarında, Kürtleri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak için önde gelenleriyle işbirliği kurmaya çalışmışlardır. Bunlardan Şeyh Abdülkadir, Kürtlere otonomi verilmesi şartıyla Ruslarla anlaşma yapmıştır. Buna bağlı olarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Anadolu'da özel mektuplar dağıtılarak, Kürtlerin Rus kuvvetlerine karşı savaşmamaları istenmiştir¹³⁸.

Birinci dünya savaşı yıllarında, iktidarı elinde bulunduranlar artık iyice Türkçülük - Turancılık davasına kalkışmışlar, halen " Osmanlılık " ünvanını taşımakta direnen unsurların dahi birbirine olan emniyet ve güveni tamamen ortadan kalkmıştır. Savaşı bahane eden İttihat ve Terakki Hükümeti, kendisine muhalif olan bütün unsurları " *icab-ı harb ve zarû-ret-i siyâset* " perdesi altında ezmeye çalışmıştır¹³⁹. İttihat ve Terakki'nin 1916'daki kongresinde, Osmanlı ve İttihâd-ı Anâsırcı niteliğini terkederek Türkçü ve Milliyetçi bir karaktere bürünmesiyle¹⁴⁰, " Osmanlı Birliği " ni savunmakta olan Kürt aydınlarından ayrılıkçı olanların hükümete karşı tavırları kesinlik kazanmaya başlar. Devletin İttihat ve Terakki vasıtasıyla " *Türkleşme* " ye başlamasıyla, Kürt aydın tabakasında " *Kürtleşme* " nin belirgin bir hal aldığını söylemek mümkündür.

Meşrutiyet döneminde kurulan çoğu legâl Kürt cemiyet ve kuruluşlara gelince; Bunlar, mütareke ve daha sonraki dönemlerde kurulmuş olan ayrılıkçı, " *Kürdistan Teallî Cemiyeti* ", " *Kürt İstiklâl Komitesi* " ve " *Azâdî* " gibi örgütlere temel oluşturmuşlardır. Bu cemiyetler bağımsızlık uğrunda faaliyet göstermişlerdir. Bu cemiyetlerin ayrılıkçı tutumlarında muhakkak ki Wilson'un " *her kavm ve milletin kendi mukadderatını tayin etme* " prensibinin etkisi olmuştur. Bu dönemde Kürtlerle en fazla yakından ilgilenen yabancı

¹³⁶ M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, Roj Nû Yay, 1986 Stockholm, s.36'dan naklen, Naci Kutlay, a.g.e., s.97-98.

¹³⁷ Hanioglu, a.g.e., s.315.

¹³⁸ Kemal Mazhar Ahmed, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, (Terc. Mustafa Düzgün), Ankara 1992, s.37. Savaş yıllarında, eski mebuslardan Seyyid Taha ile birlikte Seyyid Abdülkadir'in *İstihlâs-ı Kürdistan Cemiyeti* 'ni Mısır'da kurdukları bilinmektedir. Nikitin, *Les Kurdes*, s.195'den naklen Tunaya, a.g.e., s. 408.

¹³⁹ Ali Emiri, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 1334 (1918),s.15-16.

¹⁴⁰ Tunaya, a.g.e., s.31.

devletlerden, özellikle İngiltere'nin bu cemiyetler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden bir Kürdistan koparma gayretinde olduğu âşikârdır. İngilizlerle doğrudan ilişkileri bulunan bu cemiyetlerin ilk çekirdek kadroları Cumhuriyetin başlangıcındaki Doğu Anadolu isyanlarında da etkili olmuşlardır. Özellikle Şeyh Said İsyanında bu kadroların doğrudan dahli olduğu bilinmektedir¹⁴¹. Konumuzu, Meşrutiyet dönemi ile sınırlandırdığımız için Şeyh Said İsyanının mahiyetine girmemeye, ancak, isyana Kürtçü bir karakter kazandırmaya çalışanların Meşrutiyet döneminin türünleri olduğuna işaret etmeliyiz.

¹⁴¹ Yaşar, Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç Ve Dış Olaylar*, Ankara 1992, s.115-128. Milli Mücadele yıllarında kurulmuş olan Kürt Cemiyetleri, liderleri ve faaliyetleri hakkında geniş malumat için bkz. Oya Girit, a.g.t.

II. BÖLÜM. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU

1- Meşrutiyetten Sonra Ermeniler

Ermenilerin önde gelenlerinden bir grup, meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce Jöntürkler ile işbirliği yaptıkları için ihtilalin gerçekleşmesinde kendi paylarının da olduğunu düşünmekteydiler¹⁴². Bu yüzden Abdülhamit (II) döneminde yurtdışına giden Ermeniler meşrutiyetin ilanından sonra ülkeye zafer edası ile dönmeye başlamışlardı. İstanbul'a dönen Ermeni ileri gelenleri gösterişli merasimlerle karşılanmış, Abdülhamit döneminde ihtilalci faaliyetlerinden dolayı öldürülen Ermeniler için yas tutulmuş, nutuklar atılmış, meşrutiyet için dualar ve yeminler edilmişti. Jöntürkler de Ermenilere karşı oldukça samimi bir tavır takınarak bu mutluluğu paylaşmışlar ve yeni rejimin Osmanlı unsurları arasında barışın teminatı olacağına gönülden inanmışlardı¹⁴³.

Aynı şekilde ihtilalci Ermeni örgütleri de silahlı çatışmalara son veriyorlardı. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Ermeni Hınçak komitesi başkanı Kafkasya Ermenilerinden Sabah Gülyan, Beyoğlu Surp Yervartyun Kilisesi'nde yaptığı açıklamada, "Biz Hınçaklar artık ihtilâl çalışmalarına son vererek bütün varlığımızla vatanın yükselmesine çalışacağız"¹⁴⁴ diyordu. Bir diğer Ermeni ihtilâl örgütü olan Taşnaksütyun Cemiyeti başkanlarından Aknoni, "Taşnaksaganların en önde gelen görevlerinden biri de Osmanlı Meşrutiyet rejimini korumak, Osmanlı kavimlerinin birbirleriyle kaynaşmalarını sağlamak, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmak"¹⁴⁵ olarak görünüşte Ermeni politikalarını belirlemişlerdi.

¹⁴² Daha 1907'de İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı'nın Reval'de görüşmelerinde, Türkiye'nin bölüşülmesiyle, Ermeni ve Makedonya meselelerinden söz edilmişti. Ermeni meselesini öteden beri siyasi çıkarları için kullanmakta olan İngiltere ve Rusya'nın bu konuyu tekrar gündeme getirmesi Ermenileri umutlandırmıştı. Reval görüşmeleri devam ederken Ermeni Taşnaksütyun komitesiyle Genç Türk Adem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında Paris'te meşruti idare için işbirliği yapılmıştı. bkz., **Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller**, (Haz. İsmet Parmaksız), Ankara 1981, s.33.

¹⁴³ **Talat Paşa'nın Anıları**, (Haz. Mehmet Kasım), İstanbul 1986, s.59. Meşrutiyet dönemini yaşamış olan umum Osmanlı aydınları, meşruti ihtilalin bu ilk yılının oldukça ümid verici olduğu yolunda hemfikirdirler. Diyarbakırlı Ali Emiri bu ortamı "İd-ü meâlf" ye benzetmektedir. Ali Emiri, a.g.e., s.11.

¹⁴⁴ **Ermeni Komiteleri...**, s.34.

¹⁴⁵ gös. yer.

Bu sırada dikkat çekici bir şekilde Doğu Anadolu'da eski hasımlarına karşı hükümetin tam desteğini alabilmek için, Kürtlerin, meşrutiyet karşıtı olduğunu iddia ediyorlardı. Taşnak Partisinin 5. Genel toplantısında alınan kararların 1. maddesinde daha çok Hamidiye Alaylarını kastederek; " *Feodal beylerin artıkları, eski rejimden faydalanmış olan imtiyazlı sınıflar, Meşrutiyet rejimini kendi varlıkları için bir tehdit saydıklarından bir karşı hareket yapma fırsatını beklemektedirler* " deniliyordu. Bu karşı harekate müsaade etmeyeceklerini genel kurulun 4. maddesinde, " *örgütümüzün yetenekli organları; Meşrutiyet rejimine olabilecek herhangi bir darbeye karşı korumak için gerekli olduğu zaman her yolla savaşmak zorunluluğundadır* " ¹⁴⁶ deniliyordu. İttihat ve Terakki Hükümeti Ermeni İhtilal komitelerinin, meşrutiyetten sonra izleyeceği bu politikalarından memnun olmuş, Ermeni düşüncülerini arasında sıvıran kişilere önemli memuriyetler vermek suretiyle bu işbirliğini pekiştirme yoluna gitmişti.

Aslında Ermeniler meşrutiyeti, bağımsızlığa giden yolda sadece bir atlama taşı olarak görüyordu. Mevcut ortam da bu emellerine kavuşmaları için müsait şartlar ihtiva ediyordu. Zira, " *Bağımsız Ermenistan* "a kavuşmak için meşrutiyetin getirdiği imkanları, yasal sınırları zorlayarak ve arkasına sığınarak her türlü faaliyetlerinde serbest kalıyorlardı ¹⁴⁷. Nitekim kısa bir süre sonra meydana gelen Adana olayları Ermenilerin meşrutiyete ne kadar bağlı olduklarını ortaya koydu. Olayların, Ermenilerin kışkırtması sonucu ortaya çıktığı soruşturma komisyonu üyesi olan Ermenilerin de itirafları ile doğrulanmıştı. Bütün bunlara rağmen meşrûti hükümet vatandaşlarının hepsine tarafsız davrandığını göstermek gayretiyle Müslüman veya Hristiyan farkı gözetmeksizin kanuni uygulama yapmış, olayları tahrik ettiği iddia edilen müftü ve diğer zanlıları idama mahkum etmişti ¹⁴⁸. Aslında Ermeni komiteleri Adana İhtilalini daha 1905'te Paris'te yaptıkları toplantıda kararlaştırmışlardı ¹⁴⁹. Adana ihtilâliyle bölgenin istiklâli hedeflenmişti. 31 Mart olayı ise Adana ihtilali için tam bir fırsat oluşturmuştu. Adana ihtilalinin meşrutiyetin ilanına rağmen yapılması, Ermenilerin 1908 öncesi ve sonrası tutumlarında hiçbir değişikliğin olmadığı, hatta ihtilalci faaliyetlerin daha da hızlandırıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Nitekim bir süre sonra Ermeniler üzerinde tam bir nüfuz tesis etmeye çalışan " *Taşnaksütyun* ", " *Hınçak* ", " *Veragaz Miyal Hınçak* " ve diğer komiteler ihtilalci faaliyetlere son vereceklerine dair verdikleri teminatı bir tarafa bırakarak yeniden örgütlenmeye ve memleketin her yerinde şubeler açmaya başladılar. Diğer yandan da gazete, ki-

¹⁴⁶ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni - Kürt İlişkileri*, (Tercüme Bedros Zartaryan - Memo Yetkin), İstanbul 1992., s. 145-146.

¹⁴⁷ Garo Sasuni, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁴⁸ *Talat Paşa'nın Anıları*, s.24-25.

¹⁴⁹ *Ermeni Komiteleri...*, s.43.

tap, mecmua vesaire ile Osmanlı - Türk düşmanlığı işlenerek Ermeni milliyetçiliği canlandırılmaya başlanmıştı. Ermeni vatandaşlar arasında askerî ve lojistik eğitimleri, örgütlenmeleri ve isyan plânları hakkında eğitici çalışmalar yapıldığı gibi okullardaki ihtilâlcî öğretmenler de Ermeni çocuklarına okuttukları kitaplarda Türk düşmanlığını işlemekteydiler¹⁵⁰.

Buna rağmen iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki'nin Ermenilere karşı ılımlı tavırları Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Müslüman ahâlinin olduğu gibi Doğu Anadolu halkının da hükûmete güvenleri noktasında endişelerinin artmasına sebep oluyordu. Ayrıca İttihat ve Terakki hakkındaki dinsizlik, masonluk gibi iddialar böylece güçlenmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştı ki, dîni oluşumların tepkiye dönüşmesinde bu iddiaların etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bilindiği gibi Ermeniler, Abdülhamit döneminde, yabancı devletlerin tahrik ve teşvikleri sonucu bir çok isyan girişiminde bulunmuşlardı. Hemen hepsi kısa sürede bastırılmış olan isyanların olumsuz neticeleri sonraki yıllarda etkisini göstermişti. Bir kısım Ermeniler yabancı ülkelere sığınmış ve meşrutiyyetin ilanından sonra tam bir Ermeni milliyetçisi olarak yurda dönmüşlerdi. Özellikle, Sasun isyanı sonrası çeşitli ülkelere dağılan Ermeniler, memleketlerine döndükten sonra giderken bıraktıkları topraklarında hak iddia etmeye başlamışlardı ki bu durum dîni endişelerin yanısıra iktisâdî olarak da Doğu Anadolu halkının büyük tepkisiyle karşılaşmıştı.

Ermeniler, İttihat ve Terakki hükûmetinin " Osmanlılık " politikasının ardına sığınarak müslüman ahaliye karşı adeta önceki yılların intikamını alırcasına tahriklere başlamışlardı. Öte yanda bir kısım Kürtler - Çoğu Hamidiye Alaylarına sahip aşiretler - ise Ermenilerin tam aksine kendisini " Kürtlerin Babası " olarak tanımladığı bilinen Abdülhamid'in destekçisi oldukları için Meşrutiyyet rejimine düşman olmaya başlamıştı.

2- İttihatçıların Kürt - Ermeni Unsura Yaklaşımı

Yeni rejimin Doğu Anadolu halkına (Müslim - Gayrimüslim) yaklaşımındaki değişimleri ve bunun ne gibi neticeler verdiğini ortaya koyabilmemiz için daha önceki dönemlere kısaca değinmemiz gerekmektedir. Bu meyanda Abdülhamit döneminde, Doğu Anadolu'da uygulanan politikalar önem arz etmektedir. Osmanlı Hükûmeti'nin Kürt aşiretlerini Doğu Anadolu'nun güvenliği için himaye etmesi, rütbe, nişan vesaire ile taltif etmesi, Müslim - Gayrimüslim gerginliklerini artırdığı gibi, Kürt aşiretleri arasındaki rekâbeti de güçlendirmişti. Devletin bu siyasetinin faydalı yanlarının olmasına mukabil Doğu Anadolu

¹⁵⁰ Ermenilerin Osmanlı - Türk düşmanlığı faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz., *Ermeni Komiteleri...*, s.35-42.

uzun süre yağma ve cinayetlere mekan olmuştu. Ahalide mal ve can emniyeti kalmadığı gibi devlet, nüfûzunu, imtiyazlı Aşiretler vasıtasıyla korumaya çalışmıştı. Aşiret reisleri de çoğu zaman devletin kontrolünden uzak, imtiyâzı derecesinde, keyf ve arzularına göre hareket etmişlerdi.

Bu durumda imtiyazlı Aşiret reisleri ve ağaların süstümâline mâruz kalan, Ağalık, Şeyhlik gibi doğal kurumlara ve her hangi bir aşirete bağlı olmayan Kürt ahali zulme uğramış, köle durumuna düşürülmüştü. Aynı şekilde ihtilâl örgütlerine ve Kürt aşiretleri gibi kendiliğinden teşekkül etmiş cemaatlere bağlı bulunmayan ve çoğu zaman Müslümanlarla aralarında pek problem çıkmayan Gayrimüslim unsurlar da bundan nasibini almıştı. Ancak Ermeniler, Kürt ahaliye oranla daha şanslıydılar. Çünkü Ermeniler, şikayetlerini murahhasahâne ve Patrikhâne gibi kurumlara gerek hükûmete gerekse yabancı devletlere daha hızlı ve tesirli bir surette duyurmağa muvaffak oluyordu. Kürt ahali ise " Tevekkeltü Alâllah " diyerek kaderine boyun eğiyordu. Ermeniler üzerinde yabancı devletlerin doğrudan hâmilîğini dikkate alan ve bunu kırmaya çalışan meşrûî hükûmet dahi Kürt ahâli-den ziyâde Ermenilerin sorunlarına öncelik tanımak zorunda kalmıştı¹⁵¹. Hükûmetin bu yaklaşımını suistimal eden Ermeniler, iltizam sahibi Kürtlere, köylerinin aşarını vermemeye başlamış, hatta gelen tahsildarlara saldırarak bir çok olayın çıkmasına sebep olmuşlardı. Bu gibi olaylar Ermenilerle Kürtler arasındaki gerginliklerin artmasına yol açmaktaydı¹⁵².

Meşrutiyetin getirdiği imkanlarla Ermeni örgütleri bağımsızlıkçı faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütüyor, ekonomik alanda olduğu gibi eğitim alanında da hızlı bir şekilde çalışıyorlardı. **Hem çocuklarını Ermeni milliyetçisi olarak yetiştirmek hem de bölgedeki Kürt çocuklarını eğiterek Ermenileştirmek amacıyla açtıkları okullarda Hınçak Partisi'nin isteği doğrultusunda faaliyet göstermekteydiler**¹⁵³. İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin Ermenilerle uzlaşma sağlama çabaları 1913 yılı sonlarına doğru Ermenilerin bölgedeki gizli faaliyetlerinin farkına varana kadar sürdü. İşte bu tarihten sonra hükûmete yakın olan Kürt aydınlarının da tavsiyeleri ile olacak ki, hükûmet Kürt ahalinin eğitimiyle doğrudan ilgilenmeye başlamıştır. Bu girişimlerde, Ermeni örgütlerinin ve yabancı devletlerden özellikle Rusların, bazı Kürtleri elde ederek Kürt halkını Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırmak çabaları etkili olmuştur. Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde okul ve benzeri eğitim imkanlarının kısıtlı olması yüzünden ileri gelen ailelerin çocuklarının İstanbul'da eğitim görmeleri mahalli yetkililer tarafından lüzumlu

¹⁵¹ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne 15 Mart 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH.SYS., 23-1/ Lef 135-146.

¹⁵² Sadareten Adliye, Mezahip ve Hariciye Nezaretlerine gönderilen 21 Aralık 1912 Tarihli Tahrirat. BOA. BEO. 309426.

¹⁵³ İbrahim Arvas, **Tarihî Hakikatler** (İbrahim Arvas'ın Hatıratı), Ankara 1964, s.8.

görülmekteydi. Bu amaçla Van'ın devlete sadık olan ailelerinden 20 kadar Kürt çocuğunun Mektebi Sultânî'de tahsil görmeleri vilayetin isteği üzerine kabul edilmişti¹⁵⁴. Ayrıca vilayet dahilinde de eğitim imkanları oluşturulmaya çalışılıyordu. Bu sebeble masrafları Evkaf'tan ya da Maariften karşılanmak üzere birkaç yerde Medrese-i İbtidâiye adıyla gece okulu, yine 50'şer kişilik üç veya dört Mekteb-i İbtidâi açılarak Kürt çocuklarının buralarda tahsil görmeleri için gayret sarfedilmekteydi¹⁵⁵.

Osmanlı Hükümeti oldukça müşkül, ancak o derece gerekli bir politika izlemek durumundaydı. Bir yandan Ermenilerin yeniden Kürtlerin zulmüne mâruz bırakılmamasına, diğer taraftan Kürtlerin de gurur ve izzetinin okşanmasına çalışılıyordu. Yani iki tarafı da idare etmek zaruretinin farkına varmıştı. Gerektiği zaman Kürt aşiret reislerinin para ve ünvan ile taltif edilerek hükümete sadâkatlerinin kuvvetlenmesine özen gösteriyordu. Hükümet Kürtlere uygulayacağı bu politikada Ermenilerin tepki göstermesini engellemek için ileri gelen bazı Ermenilere açıklayıcı bilgi verilmesini de düşünmüştü¹⁵⁶. Fakat, bu teşebbüsün geçmişi hatırlatacağı için faydadan çok zarar verebileceği ihtimal dahilindeydi. Çünkü meşrutiyetle birlikte Ermeniler, Kürt ahaliye nazaran daha rahat ve huzurlu bir ortama kavuşmuştu. Doğu Anadolu'da bulunan Ermeni Rüesâ ve Âyân'ının hemen tamamı Taşnak Komitesi'nin mensubu idi. Bu hususlar gözönüne alınarak, izahat verildiği takdirde hükümetten şüphelenmelerine ve Taşnak Komitesi'ni harekete geçirmelerine sebep olacağı endişesiyle vazgeçilmişti¹⁵⁷. Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, Doğu Anadolu'daki toplumsal yapı, yalnızca Kürt ve Müslümanlarla sınırlı değildi. "Ağa", "Bey", "Aşiret" ve "Ahali" (Maraba) gibi toplumsal tabakalaşma Hristiyan unsurlarda da mevcuttu. Ermeni, Nastûrî gibi Hristiyan gruplar bölgede güç odakları oluşturmuşlardı. Kürt Ağa ve Bey'lerin, Müslüman ahali ile olan ilişkileri, Ermeni Rüesâ ve Âyân'ı için de sözkonusu idi. Bunun için meşrûti hükümet, Doğu Anadolu'da yapmak istediği düzenlemelerde Gayrimüslimlerin bu vaziyetlerini de gözönüne almak durumundaydı. Kısacası hassas bir denge politikasının takibi zarureti vardı. Bu çerçevede Ermeni örgütlerinin hükümete karşı düşmanca tavırlar sergilemeye başladığı yıllarda dahi meşrûti hükümetin, Ermenilerle Kürtler arasındaki ilişkileri düzenlemeye ve farklı toplumlar arasındaki uzlaşmayı sağlamaya çalıştığını görüyoruz. Bu esnada Ermenilerle Kürtler arasında meydana

¹⁵⁴ Van vilayetinden Maarif Nezaretine 8 Nisan 1914. BOA. DH.KMS., 20/49, Lef 1/1. Nezaret 20 Kürt çocuğunun seçilerek gönderilmesini istemiştir. Aynı Vesika, Lef 3.

¹⁵⁵ Van Vilayetinden Maarif Nezaretine 8 Nisan 1914. BOA. DH.KMS., 20/49, Lef 1/1.

¹⁵⁶ Sadarettin Dahiliyeye 12 Şubat 1911. BOA. DH.SYS., 23-1, Lef 113.

¹⁵⁷ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 15 Mart 1911 Tarihli Mütalaa. BOA. DH. SYS., 23-1, Lef 135-146.

gelen olayları önlemeye çalışan hamiyetli, vatanperver Kürt ileri gelenleri başkalarına da örnek olması amacıyla ödüllendiriliyordu¹⁵⁸.

Hükümetin Meşrutiyet sonrasındaki ilk iki yıl içinde Doğu Anadolu'da başarılı olduğu hakkında görüşler yaygındır. Herkesin kanun önünde eşit olarak hukukunun muhafaza edildiği, Müslim - Gayrimüslim unsurlar arasındaki muamelelerde tarafsızlık kaidesine uyulduğu ve bu iki esasın bölgede huzur ve âsâyişi sağladığı umûmen düşünölmekteydi. Bu sebeble aynı yaklaşımın devam etmesinin daha da iyi neticeler vereceği görüşü hakimdi. Daha da etkili kılabilmek için Meşrutiyetin feyizlerinin halka maddi delilleriyle gösterilmesi bölgedeki devlet memurlarının ahali ve aşiretlerle diyaloglarını kuvvetlendirmesi, gerektiğinde hediye ve bahşişlerle kalblerinin devlete ısındırılması mahalli yetkililerce lüzumlu görölmüyordu¹⁵⁹. Fakat Doğu Anadolu'nun problemleri hiç de öyle kısa zamanda çözülecek nitelikte değildi.

3- Bölgenin Genel Meseleleri

a-) Arazi İhtilafları

Meşrutiyetin ilanından sonra bölgede karışıklıkların çıkmasında en fazla etkisi olan şüphesiz arazi meseleleriydi. Aslında bu mesele daha önceki uygulamaların bir neticesiydi. Uzun yıllar Doğu Anadolu'daki devlet memurları, aşiret beyleri, ağalar ve zenginler çeşitli vesilelerle ahalinin arazisini ele geçirmişlerdi. Hükûmete yakın olan bu kişiler halkın arazisini ele geçirmek için zayıf ahaliyi, komitecilik, katl veya asker kaçakçılığı gibi iftiralarla, hükûmet nezdinde suçlu duruma düşürüyor, daha sonrada himaye etmek vadiyle nüfuzuna alarak elindeki arazi ve emlakı tedricen tasarrufuna geçiriyorlardı. Öyle ki bazı köyler zamanla, arazi, emlak ve hatta ahali ile birlikte güçlü ağaların tekeline girmiş bulunuyordu. Arazilerin bir çoğu icara verilmiş, büyük arazi sahipleri, ahaliye kendi köyünde bir miktar tarla ve çayır vererek ektirip biçirmekte, fakat üründen en büyük payı yine kendileri almaktaydı. Bazen üç beş kuruş karşılığında bütün hâsılâtı da aldıkları olmaktaydı. Kısacası geçmişten beri devam eden ekonomik dengesizlik halkın bilinçlenmesi paralelinde sorun olarak ortaya çıkıyordu. Ayrıca bölgenin merkezî idareye uzak olması, hükûmet nüfuzunun fazlaca etkin olmaması hasebiyle Ağa'lar vergi dahi vermiyor veya çok az bir miktarla geçiştiriyorlardı. Ekonomik yönden Ağa'ya bağlı hale gelen ahali

¹⁵⁸ Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e 10 Temmuz 1913. BOA. BEO., 314602. Şemsiki Aşireti Hafif Süvari Kaymakamı Sadun Bey, Reşadiye Nahiyesi Eşrafından Hacı Musa Bey, Takori Aşireti Reisi Hafif Süvari Kaymakamı Hüseyin Beyler nişanla taltif edilmişlerdi.

¹⁵⁹ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 15 Mart 1911 Tarihli Mütalaa. BOA. DH. SYS., 23-1, Lef 135-146.

yerinden dahi emin olmadığı için ziraat yapamıyor, oturduğu köyde ev yaptıramıyordu. Ağa'ya karşı en küçük bir itaatsizliği, Ağa'nın nüfuz sahâsının dışına çıkmasını gerektiriyordu. Hal böyle iken, hürriyet, adalet ve eşitlik ilkelerini hayata geçirmek üzere iktidarı eline alan meşrûti hükûmet, tabi ki bu duruma karşı çıkacaktı. Bunun için ilk olarak arazi meselesine el attı. Hükûmet ağırlıklı olarak köylünün arazi sahibi kılınarak toprağına bağlanması ve aşiret reisine bağımlılığın ortadan kaldırılmasının gerekliliği üzerinde durmaktaydı. Köylü halkın iktisadi durumu o denli vahim bir vaziyet almıştı ki, geçimini temin etmek için bazen sınır ihlâline teşebbüs ediyordu. Mesela, çoğunlukla görüldüğü gibi İran hududuna yakın Osmanlı aşireti, İran arazisine veya oradaki bir aşiret Osmanlı arazisine girmek zorunda kalıyor, bu da çeşitli olayların çıkmasına sebep oluyordu¹⁶⁰.

Diğer yandan Sasun isyanı sırasında, bir daha dönmek amacıyla yabancı ülkelere giden Ermeniler geride bıraktıkları arazilerini hakiki değerinden çok düşük fiyatlarla satmışlar, bazılarının karşılığını dahi alamamışlardı. Bu insanların Meşrutiyetin ilanından sonra ülkeye dönerek arazi ve emlakleri üzerinde tekrar hak iddia etmeleri, eski ve yeni sahipleri arasında ihtilâflara yol açmıştı¹⁶¹. Ancak, Ermeniler Rusya vesair yerlere giderken Osmanlı vatandaşlığından çıktıklarına dair senet imzalamışlardı. Ermeni patriği meşrutiyetten sonra, Ermenilerin Rusya'ya gidişlerinin ve vatandaşlıktan çıktıklarına dair senet imzalamalarının mecburiyet karşısında gerçekleştiğini ileri sürerek hem vatandaşlığa kabulleri hemde eski arazi ve emlaklarına yeniden kavuşmaları için gerekçeler bulmaya çaba sarfetmekteydi. Esasen Ermeniler hak iddia ettikleri bu arazilerin bir kısmını daha önceleri de tapu kaydı olmadan kullanmışlardı. Diğer kısmı ise kendi mallarıydı, bunları da giderken hakiki değerine bakmaksızın satmışlardı. Şimdi ise bu arazileri tekrar elde etmek için çeşitli yollara başvurmaktaydı. Öncelikle yeni mal sahiplerini - çoğunlukla Kürt aşiretleri -, arazileri az fiyatla veya zorla ele geçirmekle suçluyorlardı. Tarıma elverişsiz bozkırların, îmar ve ihyâsına çalışanlara resmi belge karşılığı verilmesi üzerine, buraların kendi topraklarına sınır olduğunu, dolayısıyla kullanımının kendilerine verilmesini istiyor, hâlâ tapusuz ise doğrudan hak iddia ediyorlardı. Ve daha bir çok yolla bölgede huzursuzlukların çıkmasına sebep oluyorlardı¹⁶².

Söz konusu bu ihtilâflardan istifade ile bölgede sâkin Müslim ve Gayrimüslim ahâlinin de haksız kazanç elde etme peşine düşmesiyle mesele tam bir çıkmaza girmişti.

¹⁶⁰ Meşrutiyetin ilanından sonra, yeni yönetimin Doğu Anadolu'da yapmayı tasarladığı düzenlemelerle ilgili olarak oluşturulan Tensik Komisyonu Lâyihalarından. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 12/1-2-3.

¹⁶¹ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 22 Kasım 1910 Tarihli Rapor. BOA. DH.SYS., 23-1/ Lef 130-134.

¹⁶² Cezmi Eraslan., " I. Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devletinin Karşılaştığı Problemler ", Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1995 (Basımda).

Osmanlı yönetimi, Ermenilerin boş bırakıkları toprakları "İskân-ı Muhâcîrîn Komisyonu" ve mahallî idareler vasıtasıyla senet mukabilinde müslüman muhacirlere vermek-teydi. İhtilâfların bu denli büyümesi karşısında hükümet, hem ahaliyi hemde Ermenileri memnun etmek için, aşiretlerin eline geçen yerler dışında, Müslüman halk tarafından kul-lanılan arazilerin toplam tutarını nakit olarak ödemeyi kabul etti. Bunun yanısıra "Şûrâ-yı Devlet" te de bir kanun layihası hazırlanmıştı. Ermenilerin arazi ve emlak davaları, mahallî tapu kayıtları incelenmek suretiyle neticelendirilme yoluna gidilmişti. Mahallî tapu kayıtlarında ise söz konusu arazilerin Ermenilere ait olduğuna dair hiç bir kayıt bulunmu-yordu. Bu sebeble hükümet şikayetçilerin mahkemeye başvurmaları tavsiyesinde bulun-u-yordu. Oysa hak talep edilen kişilerin çoğunun halen mahallî idarelerde meclis idare âzâ-lıklarında bulunuyor olmasının yanısıra, mahallî memurlar ve halk üzerindeki nüfuzlarının da devam ediyor olması, Ermenilerin itirazlarına yol açmıştı. Bu sebeble meseleyi mahallî mahkemelere havale etmek beklenen neticeyi vermekten uzak kaldı.

Şûrâ-yı Devlet'te hazırlanan lâyiha da ihtiyaçlara cevap verememiş, hükümet bu defa görevi Dahiliye Nezareti'ne havale etmişti. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti arazi ihtilâf-larının yoğun olduğu vilayetlerden mesele hakkında geniş izahat isteyerek işe başlamıştır. Mahallinden gönderilen raporlara göre, arazi meselelerinin hallinin ancak yeteri kadar "Seyyar Hey'et-i Hâkime-i Sulhiye" teşkilî ile mümkün olacağı bildiriliyordu. Bu heyet-ler, vilayetlerin Bidâyet ve İstinaf mahkemeleri âzâsından veya Vali tarafından seçilen iki Aşiret Reisi, Defter-i Hâkânî vergi idarelerinden ehliyetli birer memur, veya muallimden oluşuyordu. Ayrıca bir Zabıt Kâtibi ile Defter-i Hâkânî dairesinden bir kâtibin katılması, heyete mahkeme reisi veya mahkeme-i istinaf âzâsından vilayet tarafından seçilecek biri-sinin başkanlık etmesi öngörülmüyordu¹⁶³.

Bir süre daha müzakereler ve tartışmalar devam ettikten sonra, neticede Dahiliye Nezareti'nce hazırlanan lâyiha esas alınıyordu. Buna göre; Abdülhamit zamanında giden-lerin yerlerine yerleştirilen muhacirlere verilen topraklar, iddiacıların tapu veya kayıt gös-terebilmeleri halinde, aradan geçen zaman dikkate alınmaksızın asıl sahiplerine veriliyor, muhacirlere ise başka yerler gösteriliyordu. Eğer muhacir kendi çabasıyla araziye bir şeyler katabilmişse bunun bedeli ilk sahibinden alınmak şartıyla hükümet tarafından mu-hacire ödeniyordu. Ayrıca bölgede herhangi bir vatandaş, arazisinin Sasun isyanından sonra gasbedildiğini iddia ve isbat ederse mevcut kullanım belgeleri ve tapular geçersiz sayılıyordu¹⁶⁴.

¹⁶³ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Kasım 1910 Tarihli Rapor. BOA. DH.SYS., 23-1/ Lef 120-129. Raporda Arazi Meselelerinin çözümü için 22 Maddelik bir tasarı sunulmuştur.

¹⁶⁴ Eraslan., a.g.m.

Hükümetin, arazi meselelerine yaklaşımı Kürtlerin olduğu gibi, Doğu Anadolu'nun Türk mebuslarının da itirazlarına yol açmıştı. Bu mesele yüzünden İttihat ve Terakki Hükümeti aleyhine kuvvetli bir tepki oluşmuştu. Ancak bunu dikkate almayan hükümet, aldığı kararları zorla uygulattırmaya karar vermiş bulunuyordu. Buna rağmen, Ermeniler, Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekmek çabasıyla alınan kararları yetersiz bulmuşlardı. Bunun için yapılan görüşme ve değiştirme işlemlerini uzatmaya, çıkmaza sokmaya çalışmaları¹⁶⁵ da Ermenilerin asıl meselesinin ekonomik olmadığının göstergesiydi. Zira hedefleri, hem Kürtlerle devlet arasında uçurum yaratmak hemde bölgedeki mahallî idarelerle merkezî hükümetin arasını açmaktı. Ancak bu sayede bir dış müdahaleye zemin oluşturabilirlerdi.

Toprak meselesi konusunda devletin aldığı bu kararların Kürtler nezdindeki etkisine gelince, durum hiç iç açıcı görülüyordu. Zira devletin arazi meselesindeki bu tutumu bir çok ahali ve aşireti mağdur etmişti. Yaklaşık 17-18 yıl ekip biçtikleri toprakların bir anda ellerinden çıkması, zaten şüphe ile yaklaştıkları İttihat ve Terakki Hükümeti hakkındaki kanaatlerini iyice kesinleştirmişti. Bir çok mağdûrın açıkça hükümete tavır alırken, bir çok aşiret de Osmanlı topraklarını terkederek İran ve Rus topraklarına sığınmıştı ki ileride bu aşiretler adı geçen devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmaya çalışılacaklardır.

b-) Aşiret Alaylarının Islâhı Çalışmaları

Abdülhamit döneminde teşkil edilen Hamidiye Alayları, bütün çabalara rağmen ıslah edilememiş, kuruluş maksatlarına ulaşamamıştı. Abdülhamid'in benzeri bir çok politikalarında görüldüğü gibi, Hamidiye Alayları teşkilatı da muhalifleri olan Jöntürkler tarafından eleştirilere maruz kalmıştı. Bu alayların kuruluş ve çalışmaları Ermenilere yönelik olduğu için - ihtilâlciler Ermenilerin emellerine ulaşamamasında inkar edilemeyecek hizmetleri olduğu ifade edilmelidir - meşrutiyetin ilanından önce ve sonra Ermeniler tarafından sürekli hükümete ve yabancı devletlere şikâyet vesilesi olmuştur. Zaten Padişah (II. Abdülhamid)'a gönülden bağlı olan bu aşiretler ihtilâlden sonra yeni kurulan hükümet tarafından da pek benimsenmemişti. Tamamının bir anda ilgâ edilmesi hükümeti müşkül duruma sokabilirdi. Bu yüzden derece derece ortadan kaldırılması ya da yeni rejimin bölgede yapmak istediği icraatlara engel teşkil etmeyecek bir biçime sokulması düşünülmüyordu.

Bu maksatla iki komisyon teşkil edilerek, birinci komisyon Trabzonlu Binbaşı Hacı Hamdi Bey başkanlığında Rus hududuna yakın olan aşiretlerin, ikinci komisyon da Fahrettin Altay başkanlığında Güneydoğu bölgelerindeki aşiretlerin yeniden organizesi

¹⁶⁵ Talat Paşanın Anıları, s.65-66.

için görevlendirilmişlerdi. Bu komisyonlar gittikleri yerlerde alayların kayıt defterlerini incelemişler ve askerlik yaşı gelenlerin kayıtlarını yapmışlardır. Alayların atları muayene edilmiş, aşiret ileri gelenlerine yeni rütbelere verilerek 1910 yılına kadar yeni teşkilatlanma tamamlanmıştır. Alayların adı Mahmut Şevket Paşa tarafından değiştirilerek " Aşiret Alayları " adını almıştır. Tamamı 64 olan Aşiret alaylarına yeni sancaklar ve fermanlar verilerek meşrûti hükûmete sadâkatlerinin kuvvetlendirilmesine çalışılmıştır¹⁶⁶.

Hükûmet, Hamidiye Alaylarını yeni bir nizamname ile de düzene koymaya çalıştı. Yeni nizamnamenin 2. maddesine göre Hamidiye Alayları ismi kaldırılarak " Aşiret Süvari Alayları " ismi kabul ediliyordu¹⁶⁷. Fakat yine de bu değişikliklerin alaylar üzerindeki kötü imajı değiştirmeye yetmediği anlaşıldı. Nitekim bir süre sonra alaylarla ilgili yeni tedbirlerin alındığını görüyoruz.

Bu çerçevede tamamı 64 Alaydan oluşan Hafif Süvari Alaylarının 23-24 Alaya indirilmesi için çalışmalar başlamıştır. Alaylara mensub olanlar askerî hizmetten ve bazı vergilerden muaf tutuldukları için kadro haricinde kalacak olan alaylar bölgede bir tehdit unsuru olabilir veya yabancı ajanlar tarafından eski husûmetin istismarıyla Ermenilere saldırtılarak olay çıkarılabilirdi. Bu sebeble de hükûmet bazı tedbirler almayı uygun görmüştü. Tensikâta başlanmadan önce her alayın başına askeriyeden faal ve muktedir kumandanlar tayininin yanısıra, yine Süvari Alayları mıntıklarına piyade kıtaları ikame edilmesi kararlaştırıldı¹⁶⁸. Fakat Tensikât işleminin biraz uzaması aşiret alayları arasında infiale yol açmıştır. Bu ortam, İttihat ve Terakki muhaliflerini harekete geçirerek Hafif Süvari Alayına sahip aşiretlere, hükûmetin alayları ortadan kaldıracağına dair propaganda yapmalarına vesile oldu. Neticede bu durum aşiretler arasında bazı huzursuzluklara sebebiyet vermiş, aşiretlerden bazıları kuşkulananarak yapılan düzenlemelere riayet etmemeye başlamıştı. Bu yüzden hükûmet tensikât işlemini hızlandırmak zorunda kalmış, Aşiret Alaylarının yeni teşkilatının tatbikine başlanması, Van, Erzurum, Sivas ve Diyarbakır vilayetlerine bildirilmişti¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s.62-63.

¹⁶⁷ *Düstur*, Tertib-i Sâni, c. 4, Matbaai Amire, Dersaadet 1331, s.371. Aşiret Süvari Alayları Hakkında Nizamname metni için bk. s.371-398. Alayları şahısla kaim kıma düşüncesinden müesseseleşmeye doğru bir gelişme sayılabilecek bu uygulama aynı zamanda eski Padişahın (II. Abdülhamid) ismini unutturmaya da yönelik idi.

¹⁶⁸ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 19 Mart 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2.

¹⁶⁹ Harbiye Nezareti Süvari Dairesi Tarafından Dahiliye Nezaretine 21 Kasım 1911. BOA. DH.SYS., 23/1, Lef 45.

Gerek maksadın layıkıyla anlaşılmasından, gerekse bu işte kullanılan memurların yetersizliğinden tensikât işleminde de bir çok problemler ortaya çıkmıştı. Aşiret efradı hayvanlarının çoğu damgalanmayarak kabul edilmemiş, kadro haricine çıkarılanlara da görevliler kötlü muamelede bulunmuşlardı. Bazı alaylar lağv edilmiş bazıları da diğerlerine bağlanmıştı. Bir haneden olan aşiret efradının bir kaç alaylara kabul edilirken diğer birkaç da " ahz-ı asker " muamelâtına tâbi tutulmuştu. Bu sebeble bölgedeki aşiretler arasında huzursuzluk oldukça gergin bir vaziyet almıştı¹⁷⁰.

Bazı Aşiretler yeni düzenlemeler sonucu kadro dışında kalmışlardı. Hükümet bu aşiretlerin olay çıkarmaması veya Rus ajanlarının tahriklerine kapılmaması için rütbelerinden mahrum bırakılmayarak gelecekteki düzenlemeler için ümit vermişti. Hükümetin tensikât işleminde aşiret reislerinin en güçlülerini hükümete rabtettmeye özen göstermiş olması dikkat çekicidir. Yine Rusya'ya meyilli aşiretlere öncelik tanıyarak tekrar Osmanlı Hükümeti'ne celbetmeye çalışmış olması şartlara uygun bir politika olarak değerlendirilebilir. Bunlardan Zilanlı ve Celâli Aşiretleri'nin bir kısmı Rusya ve İran topraklarında yaşadıkları için tensikâta dahil edilmişlerdi¹⁷¹.

Kadro dışında kalan aşiret alayları ise sahip oldukları bütün imtiyazlardan mahrum kalmışlardı. Bu yüzden çeşitli toplantılar yaparak hükümeti protesto ediyorlardı. Bu tavrın özellikle Rus hududuna yakın olan aşiretlerden gelmiş olması hükümet yetkililerini ciddi şekilde endişelendirmiştir. Bunlardan Karakilise aşiret reisleri hukuklarını müdafa için Bayezit aşiret reislerini Karakilise'de toplantıya davet ediyordu. Bayazıt aşiret reisleri Erciş, Van, Bitlis ve Bayezit bölgelerinde dağınık olarak bulunduğu için toplantının Erciş'te yapılmasını kararlaştırmıştı. Tam bu esnada Doğu Anadolu'da olay çıkarmak için her yola başvurmaktan çekinmeyen Rusya'nın Bargiri ve Abaga'ya çok sayıda silah ve mühimmat göndermesi mahallî idarecileri telaşlandırmış¹⁷², bu aşiretlerin Ruslarla işbirliğine girmesinden korkulmuştur.

Ancak durumdan haberdar olan hükümet bu aşiretlerin aleyhde bir faaliyete girişmemesi için Karakilise'ye mahallî ulemâdan Şeyh Hacı Mehmet Efendi ve Küçük Hasan

¹⁷⁰ Erzurum Hapishane Müdürü Adıv Beyin Erciş'ten Erzurum'a Gönderdiği 25 Ocak 1912 Tarihli Tahrirat Sureti. BOA. DH.SYS., 24/2-4, Lef 64.

¹⁷¹ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 6 Aralık 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 24/2-3, Lef 33-34-35.

¹⁷² Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 16 Aralık 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 24/2-3, Lef 37-38.

Efendileri göndererek aşiretlere nasihat edilmesini istemiştir¹⁷³. Bu şahıslar gittikleri yerlerde etkili olmuş olacaklar ki, her hangi bir olumsuz hadise yaşanmamıştır.

Neticede Alaylar, kadro dışında bırakılanlar da dahil olmak üzere bütün bu karmaşaya rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı kahramanca savaşmışlardır. Bu dönemde bazı Kürt kökenli subayların Hamidiye Alaylarına " **Kürtçülük** " aşılamaaya çalışmalarına karşın hiçbirisinin bu propagandalara kanmadıklarını biliyoruz¹⁷⁴. Hınıs yakınındaki Zoru Deresi mevkiinde Cibranlı Halit Bey büyük kahramanlıklar göstermiştir. Ancak Enver Paşa'nın Sarıkamış harekâtından sonra alaylar kabilelerle cepheden firar ederek eşkiyalığa başlamışlardır. Diğer yandan bir kısmı da savaşta Ruslara yardım eden Ermenilere saldırarak bir kısmını tenkil bir kısmını da Rus ordusuna doğru kaçırmışlardır¹⁷⁵.

c-) İç ve Dış Kaynaklı Hükümeti Yıpratma Çabaları

Abdülhamid'in hal'inden sonra iktidara gelen İttihatçılar hakkında, dinî anlayışın hakim olduğu çevrelerde olumsuz bir kanaatin mevcut olduğunu zikretmiştik. İşte bu durum gerek ekonomik gerekse feodal istekleri engellenmeye çalışılmış olan kesimler tarafından istismar edilmeye çalışılmıştır. Maddi menfaatlerini kaybetme endişesiyle meşrûfî hükümet aleyhinde ahaliyi isyana teşvik eden bu gruplar, Kuzey İran'da başına buyruk yaşayan İran hanları tarafından da desteklenmekteydi. Bunlar içerisinde de Makû Hakimliği ön sırada gelmekteydi. Gerek arazi meselesinden kırıncı olan gerekse kadro dışında kalan aşiretler öncelikle Makû Hakimi'ne sığınmaktaydı. En büyük Kürt aşiretlerinden birisi olan Haydaranlı Aşireti Reislerinden Ali Bey hükümetin arazi meselesindeki tutumu üzerine bazı aşiret reisleri ile birlikte İran'a firar etmiş ve Makû Hakimi'nin desteğiyle eşkiyalığa başlamıştı. Bu durumun yaygınlaşmasının ileride büyük tehlikelere yol açacağını düşünen yetkililer harekete geçerek Haydaranlı Ali Bey'le temas kurmuş ve avdet edeceğine dair söz alınmıştı¹⁷⁶. Bir süre sonra bu aşiretlerden bazıları yaptıklarından pişmanlık duyarak, tekrar hükümete müracaatla teslim olmaya başlamışlardı. Bunlardan

¹⁷³ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine. 6 Nisan 1912. BOA. DH.SYS., 24/2-4, Lef 57.

¹⁷⁴ Kadri Cemil Paşa, **Doza Kürdistan**, (Haz. Mehmet Bayrak), Ankara 1991, s.45-46. Kadri Cemil Paşa, Birinci Dünya savaşı'nda Erzurum Hafif Süvari Alaylarından, Hasenan ve Cibran Aşiretlerinin oluşturduğu İhtiyat livâsına gönderilmişti. Burada Hasenan ve Cibran Alayları subaylarına Kürtçülük aşılamaaya çalışmış ise de İslam Halifesine büyük bir sadâkatle bağlı olduklarını müşâhede ettiği bu alayların Kürtçülükle hiç ilgilenmediklerini itiraf etmektedir.

¹⁷⁵ Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1983, s. 143-144.

¹⁷⁶ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 61.

Erciş'in Kalkanlı Aşireti Reisi olan Hacı Mirza, Van'a kadar gelerek teslim olmuştu¹⁷⁷. Bu olumlu gelişmelere rağmen Kürtlere yönelik olumsuz propaganda faaliyetlerinin arkası kesilmiyordu. Nitekim Selanik'ten gönderilen bazı kişiler, Kürtler arasında faaliyette bulunuyor, onları meşrûfî hükümet aleyhine isyana davet ediyordu. Hükümet yetkilileri bu telkinlerin etkilerinin giderilmesi için, halk üzerinde tesiri olan kişileri görevlendirerek köylerde vaaz verdirmişti¹⁷⁸. Propagandacıların halkı isyana teşvik etmek için kullandığı en etkili yöntem dînî hislerinin istismar edilmesi idi. Örneğin, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bundan sonra hutbelerde Çeharyâr-ı Güzîn yerine hürriyet kahramanı Enver ve Niyazi Bey'lerin adlarını okutacağına dair yapılan propogandalar¹⁷⁹ oldukça etkili olmuş, aşiretler arasında hükümete olan güvensizliği derinleştirmiş gözükmemektedir. Hükümet, yanlış anlaşılmalardan kaynaklanan bu rivayetlerin ortadan kaldırılması için Şeyh Sıddık Efendi'yi açıklamalarda bulunmak üzere ahali arasına göndermişti¹⁸⁰. Kürtleri Osmanlı yönetiminden soğutmak için onların samimi imanlarına, dînî heyecanlarına el atılarak istismâra çalışıldığı dikkat çekici bir gelişmedir. Ancak İttihatçıların pozitifizmeye yatkınlıklarının kolaylaştırdığı bu duruma karşı tedbirlerde kusur edilmediği de görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kürtlerle yakından ilgilenecek olan İngilizler, bu dönemde daha çok Osmanlı Gayrimüslimleri arasında faaliyetlerini yoğunlaştırmış bulunuyorlardı. Mektep açmak vesilesiyle Tayyârî Aşireti'ni bağımsızlık için teşvik etmekteydiler. Aşiretin, hükümete itaatsizliğe başlaması üzerine ileride büyük bir gaileye sebep olmaması için tedbir alınması gerekli görüldü¹⁸¹. 1914 yılı başlarında Doğu Anadolu'daki dış mihraklı propagandalar daha da yoğunluk kazanmıştı. Bu dönemde bazı Arab cemiyetlerinin de " *Urban ve aşâiri, Türklük ve Hükümet-i Osmâniye aleyhinde musallehan kıyam ve isyana* " davet ettikleri görülmüyordu¹⁸².

¹⁷⁷ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 10 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 43.

¹⁷⁸ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 8 Mayıs 1911. BOA. DH.SYS., 23/1, Lef 100.

¹⁷⁹ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 19 Mart 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2. Erciş'deki 68. Alay imamı Abdülaziz'den Şemsiki Aşireti Reisi Ali Ağa'ya yazılan bir mektup ele geçirilmişti.

¹⁸⁰ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 21 Mart 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 23/1, Lef 36-37.

¹⁸¹ Dahiliye Nezaretinden Van vilayetine Gönderilen 14 Haziran 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH.ŞFR., 42/12.

¹⁸² Dahiliye Nezaretinden Suriye Vilayeti'ne Gönderilen 19 Mart 1914 Tarihli Mahremane Şifre. BOA. DH. ŞFR., 39/19.

4- Kürt Çetelerin Ortaya Çıkması

Ermenilerin Meşrutiyetin ilanından sonra bölgede Kürt ahaliye nazaran üstün pozisyona gelmiş olduklarını daha önce zikretmiştik. Bu psikolojik üstünlükten istifade ile yöredeki Kürt Âyan ve eşrafına karşı propoganda savaşına başlamış olan Ermeniler, **Kürtleri devlet nazarında suçlu, meşrutiyet düşmanı olarak lanse etmeye, hükümeti Kürtlere karşı kışkırtmaya çalışıyorlardı.** Öte yandan Abdülhamit'in hal'inden sonra Kürtler de devletten yavaş yavaş soğumaya ve giderek husûmetlerini açığa vurma noktasına gelmişlerdi. Bunlardan bazıları Kürtler arasında dolaşarak, meşrûfî hükûmet aleyhinde propaganda yapmaya başlamışlardı. Aşiret alayları mensublarından merkezle irtibâtı olan bazıları bu kişilerin Kürtler arasında tarafdar bulamayacaklarına inanıyorlardı¹⁸³. Ancak mevcut bütün olumsuzluklar ahali arasında devlete karşı güven-sizliğe ve bölgelerindeki tanınmış, nüfuzlu kişilerin etrafında kenetlenmeye vesile teşkil ediyordu. Gerçekten de kışkırtıcılar halkın belli bir kesiminden destek bularak yörede huzursuzluk çıkarmada etkili olmuşlardı. Bu tarihten itibaren Doğu Anadolu'da bazı Kürt eşkiya çetelerin ortaya çıktığını görüyoruz. Burada bunların en etkili iki tanesi hakkında açıklayıcı bilgiler vermeye çalışacağız.

a-) Eyüphanzâde Said Çetesi

Said'in babası olan Eyüp Han, Hamidiye Alaylarının teşkili sırasında Musul taraflarından göç ederek Van vilayetine yerleşmiş, burada arazi ve mal-mülk sahibi olmuştu. Ermenilerin Sasun isyanı sonrasında Rusya'ya göçetmesiyle boşalan arazilerin bir kısmını tasarrufuna geçirmiş bulunuyordu. Ancak Meşrutiyet sonrasında Ermenilerin Doğu Anadolu'ya dönerek bıraktıkları topraklarda hak iddia etmeleriyle, bu durumdan mutazarrır olan ve arazilerin yeni sahibi bulunan oğlu Said ile Ermeniler arasında uzun bir mücadele dönemi başlıyordu.

Meşhur Bedirhan Paşa'nın da yeğeni olan Said, daha Meşrutiyetin ilanından hemen sonra 30-35 kişilik çetesiyle hükûmet aleyhinde faaliyetlere başlamıştı. Ele geçirilen bir mektubundan anlaşıldığına göre İtilat ve Terakki Hükûmeti'nin Ermenilerle işbirliğini protesto ediyor, Meşrutiyetin vaadettiği hürriyetin sadece Ermenilere tevdi edildiğini belirtiyordu. Hristiyanların Osmanlı mülküne iştirâkının Şerfata aykırı olduğunu ileri süren Said, özellikle adliyede davaların sürüncemede bırakılmasından dolayı şikayetçi idi.

¹⁸³ Aşiret 3. Alay Kumandanlığından 4 Ocak 1912 Tarihiyle Karakilise 2. Aşiret Fırkası Kumandanlığı'na Gönderilen Mektupta, Kürtlerin Meşrutiyete bağlı olduklarından bahisle, "...*Kürt Kavmi kadar Meşrutiyet-i Meşrûfaya sâdık kalan ve nâm-ı mukaddesiyle müftehir olan diğer kavim olamaz...*" deniliyordu. BOA. DH. SYS., 90/1-6, Lef 14/1.

Mektubunda haksız yere yıllarca gözaltında tutulan kişilerin suçsuz olduğunun anlaşılmasından sonra devlete kırılgın olarak mecburen eşkiyalığa tevessül etmekte olduğunu dile getiriyordu¹⁸⁴. Kendisi de hükümetin bu tutumlarından dolayı eşkiyalığa başlamıştı.

Daha çok Van vilayeti civarında köylere baskınlar yapıyor, ahaliden haraç topluyor, kendisine bir siyasi süsü vererek Kürtleri meşrûfî hükümet aleyhine kışkırtıyordu. Tâkibâta alındığı zaman İran topraklarına kaçarak kurtuluyordu¹⁸⁵. Hükümet yetkilileri Said'in ele geçirilmesi için, yakınlarıyla temasa geçmiş ise de izine rastlayamamıştı. Said'in gerek aşiretler arasında gerekse Süvari Alayları arasında hükümete karşı kin ve nefret tohumları ekmeye çalışmasının tesirleri kısa sürede ortaya çıkmaya başlamıştı. Aşiret Alayları arasında yavaş yavaş tepkilerin olduğu görülmektedir. Ele geçirilen adamlarından birinin üzerinde bulunan mektubunda, benzerini daha önce de zikrettiğimiz gibi " ...irâde-i tel-graflı sıldır etti ki, bâdemâ huthede Çeharyâr-ı Güzîn efendilerimizin isimleri yerine kahramân-ı hürriyet Enver ve Niyazi kesânların ismi okunsun. Halk kabul etmedi. Şimdilik sükûr " ifadesi yer alıyordu. Propogandanın bu noktada yoğunlaştığını anlayan Hükümet bu konuda vaaz vermesi için ulemayı ahali ve aşiretler nezdine göndermişti¹⁸⁶.

Eşkiya çetelerini himâye ettiğini söylediğimiz Makûl Hakimi Murtaza Ali Kuli Han, Osmanlı makamlarının girişimi neticesi Said'in İran toprağından çıkarılması için emir verdiğini açıklamış ise de bölgedeki Aşiretlerin Said'le olan iyi münasebetlerinden dolayı bunun pek mümkün görülmediğini ifade etmiştir. Said bu esnada Osmanlı topraklarında bulunan aşiretleri ittifaka davet ederek isyan çıkarmaya çalışıyor, mesafe de alıyordu. Nitekim, Haydaranlı Aşireti Reislerinden Mustafa Bey diğer aşiret reislerine adam göndererek Said'e destek vermelerini istemişti. Takori Aşireti Reisi Hüseyin Bey, Şemsiki Aşireti Reisi Sa'dun Bey'ler yardım edeceklerine dair teminat vermişlerdi. Ayrıca, Malazgirt kazasında oturan Hasenanlı Aşireti Reislerinden Kuli Han tarafından da iki adam gönderilerek Said'in yaptıkları takdir edilmiş, her türlü yardıma hazır olduklarına dair söz verilmişti¹⁸⁷.

Buna karşılık hükümet ve mahalli yetkililere gelince, Said ve adamları daha çok Mahmûdî kazası civarında faaliyette bulundukları için muhtemel bir isyana karşı daha çok

¹⁸⁴ Said'in Mektubu Sureti. BOA. DH.SYS., 7/2-3, Lef 104-105.

¹⁸⁵ Van Vilayeti Vali Vekili Defterdar Kazım Bey Tarafından Dahiliye Nezaretine Gönderilen 25 Şubat 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 86-87-88.

¹⁸⁶ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 19 Mart 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH.SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2.; Aynı Mealde, DH. SYS., 23/1, Lef 36-37. Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 21 Mart 1911 Tarihli.

¹⁸⁷ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 20 Mart 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 80-84. Şakir Ağa'nın da Said'e iltihak etmek üzere söz verdiği belirtilmektedir.

burada askerî tedbirler almışlardı. Mahmûdî'deki nizamiye taburunun seferber hâle getirilmesine, zâbit eksikliklerinin giderilmesine ve özellikle efrâdının Kürtlerden oluşmasına dikkat edilmiş olması önemli görülmektedir. Zira Daha önce askeriye içindeki bazı Kürt kökenlilerin Said'le işbirliği yapmış olmaları askerî yetkilileri bu hususta dikkat etmeye yöneltmiştir. Said'in ikamet ettiği köy civarına, sivil kıyafetli ve civarda tanınmayan polislerin gönderilerek göz hapsine alınması, maneviyatlarının kınılması için Mahmûdî'ye iki dağ topu gönderilmesi, aşiret reislerinden yardım istenmemesi, mahallî hükümet memurları tarafından dikkat edilen hususlardı. Bunun yanısıra Said'e yardım vaad eden aşiretler hakkında kânûnî tahkikat yapılması istenirken, ona iltihak etmeyen aşiretlerden Milan ve Mukri Aşiretleri Reislerinin gizli olarak taltif edilmeleri de münasib görülmüyordu¹⁸⁸. Alınan bu tertîbâta baktığımızda, ele başının varlığıyla kâim olan bu tür örgütlenmelere karşı hükümetin, kesin darbe vurmaya yönelik çözümlerini göremiyoruz. Yalnızca, çetenin zayıflatılması veya emellerinden caydırılması amaçlanmış gibi görülmektedir.

Bütün bunların yanında, hükümet tarafından tâkîbâta alınan diğer bazı eşkiyalar da İran topraklarına kaçıyor ve Said'e iltihak etmek zorunda kalıyordu. Böylece Said giderek güçlenmeye başlamıştı. Durumun gittikçe nazikleştiğini gören hükümet, aşiretler üzerindeki nüfûzunu muhafaza edebilmek için Said ve adamlarının bir an önce ortadan kaldırılmasına karar verdi¹⁸⁹.

Osmanlı Hükümeti'nin bu âsîden kurtulmak için yaptığı işlere baktığımızda, öncelikle Said'in devlet tarafından affolunacağına dair kendisine hususi adamlar gönderildiğini, mektup yazıldığını, ancak Said'in pek itibar etmediğini, hâkim ve memurların çoğunu Ermeni taraftarı olarak suçladığını görüyoruz¹⁹⁰.

Hükûmete isyankâr bir tavır alan bu tür grupların kısa bir zamanda güçlendiği gibi, aynı hızla zayıfladığı da bir gerçektir. Bunun en önemli sebebi ise, yaptığı baskınlarda elde ettiği gelirle ilgilidir. Ne kadar çok baskın ve soygun yaparsa o kadar adam ve malzemeye sahip oluyorlardı. Aradan geçen zaman zarfında her hangi bir ciddi icraat gerçekleştiremeyen Said, hükümetin aldığı önlemlerle köşeye sıkışmıştı. İşte bu dönemde hükümetin meselenin üzerine daha bir ciddiyetle yaklaşması, Said'in faaliyet sahasını daraltmıştı. Bir süre sonra da Said'in adamlarının yavaş yavaş dağılmaya başladığı görülmüştür. Hatta bazı adamları iltica etmek üzere hükûmete başvurmaya başlamıştı ki, Said'in de ileride af tale-

¹⁸⁸ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 20 Mart 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 80-84.

¹⁸⁹ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 20 Mart 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 80-84.

¹⁹⁰ Said'in Mektubu Sureti. BOA. DH.SYS., 7/2-3, Lef 104-105.

binde bulunacağı tahmin edilmekteydi¹⁹¹. Gerçekten de kısa bir süre sonra Said, Van Hudûd-ı Irânîye Komiser Kaymakam Behçet Bey'e müracaat ederek iltica talebinde bulunmuştu¹⁹². Fakat iltica etmekten son anda vazgeçerek yeniden hükümeti yıpratmaya devam etmiştir. Bundan kısa bir süre sonra da eşkiya çetelerini tenkil için görevlendirilmiş olan bir askeri müfreze ile çatışmaya girmişti. Bu esnada adamlarından üç kişi ele geçirilmiş, Said'de yaralı olarak İran'a firar etmiş¹⁹³ ve Kürtlerle meskun bölgelerde destek aramaya çalışmıştır.

Said, her ne kadar dînî sebepleri kendisine perde yapmakta ise de esas olarak Ermenilerle arazi meselesinden dolayı eşkiyalığa başlamıştı. Köyünden ayrılmasından sonra ise Ermeniler tarlalarına, mal ve mülküne zarar vermeye başlamışlardı. Bu sebeble Said, Van Ermeni Murahhasahânesi Meclisine Ermenileri şikayet ediyor, Ermenilerin bu tutumda devam ettikleri takdirde her tarlası için bir Ermeni öldüreceği tehdidinde bulunuyordu¹⁹⁴. Böyle durumları bir koz olarak değerlendirmeyi prensip edinen Murahhasahâne, durumu Patrikhâneye bildirerek Ermenilerin Kürtlerin saldırılarına maruz kaldığını, kiliselerinin yakıldığını, metropolidin katledildiğini ileri sürüyor, hükümete Said konusunda baskı yapılmasını istiyordu¹⁹⁵. Aynı şekilde Said ve çetesinden Müslüman ahali de şikayetçi idi. Çıkarları gereği Müslüman Hristiyan ayrımı yapmayan Said ve çetesinin zulmüne maruz kalan Müslüman ahali de, eşkiya tarafından gasbedilen malının hesabını hükümetten sormaya başlamıştı.

Diğer taraftan Said, yaptığı bütün girişimlere rağmen Kürt aşiret reislerinden istediği desteği alamamıştı. Aşiret reislerinin bazıları, hükümetin arazi meselesi başta olmak üzere diğer hususlarda da Ermenilere yönelik tâvizkâr politikalarına karşı çıkıyor ve Said'in is-

¹⁹¹ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 61.

¹⁹² Dahiliye Nezaretinden Sadarete 14 Mayıs 1911. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 40/1. Behçet Beyin Şifresi 8 Mayıs 1911 Tarihlidir. Aynı Vesika, Lef 41.

¹⁹³ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 30 Ağustos 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 116.

¹⁹⁴ Eylüphanbeyzâde Said'den Van Murahhasahâne Meclisine Gönderilen 13 Eylül 1911 Tarihli Mektup Sureti. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 142.

¹⁹⁵ Ermeni Patrikhanesi'nden Adliye ve Mezahip Nezaretine 16 Eylül 1911. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 141. Dahiliye Nezareti 1 Ekim 1911 Tarihli Şifre ile Van vilayetinden hakikat hâlin bildirilmesini istemiş (BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 140/1), Vilayet 7 Ekim 1911 Tarihli şifresinde Metropolit katli ve kiliselerin yakılması iddialarını yalanlamıştı (BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 92). Said'in Ermenilere karşı bu tavrı Petersburg Telgraf Ajansı tarafından neşredilerek, Ermenilere yönelik Kürt baskılarından bahsedilmiştir. bkz., BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 92.

yanına hak veriyorlardı. Ancak isyan ederek, dağa çıkarak haklılıklarını bu şekilde savunma yöntemini benimsememişlerdi. Bu yüzden ona katılmaktan kaçınmışlardır. Osmanlı müfrezesi ile girdiği çatışmadan sonra, kaçtığı İran topraklarında daha etkili ve farklı bir yol izlemek için arayışa girdiğini görüyoruz. Bu esnada yine aynı bölgede bağımsız bir Kürdistan kurma hayalinde olan Bedirhanlı Abdürrezzak ile temas kurmuştu. Bu tarihten itibaren, Rusların emir ve hizmetlerinde bulunan Abdürrezzak ile işbirliği yaptığını ve Ruslarla dolaylı müttefik olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu gelişmelerin Said'in yeniden güçlenmesine vesile olduğunu belirtmekte de fayda vardır.

Aslında Osmanlı Hükümeti, Said ve çetesini ortadan kaldırma hususunda ılımlı bir politika izlemiş, Rusya gibi, Kürt eşkiya çetelerini elde etme hususunda mahir dış mihraklar tarafından kullanılmasına izin vermemeye çalışmıştı. Said'in hükümet tarafından affedileceğine dair teminat vermiş, nezdine adamlar göndermiş ise de, Said hükümete güvenemediği için pek yanaşmamıştı. Esasen bu ılımlı tavırlar Said'i daha da şımartmıştı. Öyle ki adamlarının talimini Van vilayet merkezine çok yakın sahalarda yaptırmaya başlamıştı¹⁹⁶. İlk başlarda çok az kişiyle yola çıkmıştı, ancak, Rusların da desteği ile kısa zamanda adamlarının sayısını oldukça artırmış, aynı zamanda mükemmel bir şekilde techizatlandırmıştı. Bu oranda eşkiyalık faaliyetlerini artırarak Rusların gözüne girmeye çalıştığını ifade etmeliyiz. Nitekim elde ettiği bu destekle harekete geçerek, Ercik nahiyesinin telgraf telerini tahrib etmiş, nahiye merkezine yarım saat mesafedeki Akzilan köyünü basarak ahaliyi soymuş, birkaç kişiyi de yanında götürmüştü. Makû hududundaki Osmanlı komiserinin tahkikâtına göre Said, Makû hakimi tarafından silah ve cephaneye yönünden desteklenmekteydi¹⁹⁷. Adamlarının, Rus mavzer silahlarına sahip olduğu ve çoğunun Makû bölgesi Kürtlerinden olduğu tesbit edilmişti ki, bu durum Makû Hakimi'nin hem Osmanlı hem de Rus makamlarını idare ettiğini ortaya koyuyordu.

Said bir taraftan eşkiyalığa devam ediyor diğer taraftanda kendisini " *Din hâdimi vatan nâcîsi* " olarak göstererek ilişkiye girdiği Kürtleri Osmanlı Hükümeti'ne karşı cihada davet ediyordu. Van vali vekili Nazım Bey, Said'in Kürtlere saçtığı nifak tohumlarını izâle etmek için Vilayet müftüsünü Said'in dolaştığı bölgelere göndermişti¹⁹⁸. Düşünce sahasında alınan bu tedbirle birlikte mahallî hükümetin zâbıta kuvvetlerini de harekete geçirdiğini görüyoruz. Bu cümleden olarak bir askerî müfreze, ahaliyi Abdürrezzak ve Rus

¹⁹⁶ Van Defterdarlığının 7 Ekim 1911 Tarihli Şifretelgrafnamesi Sureti. BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 99-100.

¹⁹⁷ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 1 Ekim 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 124.

¹⁹⁸ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 12 Ekim 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 119.

emellerine hizmet etmeye çağırmak üzere Said tarafından görevlendirilmiş 3 ve bunlara yataklık eden 4 kişi olmak üzere toplam 7 kişiyi ele geçirerek ifadelerini almış ve vilayete sevk etmiştir. Yakalanan bu kişilerin bilfiil irticâa hizmetlerinden dolayı doğrudan Divân-ı Harbe verilmek üzere hemen darsaadete sevkleri; bölge ahalisinden eşkiyalığa mütemâyil olanları caydıracağı cihetle uygun görülmüştü¹⁹⁹. Diğer yandan Said'e yardım ve yataklık ettikleri anlaşılan aşiret reislerinden, Haydaranlı Aşireti Reislerinden Kaymakam Mustafa ve Mehmet Sıddık Beyler, Takori Aşireti Reislerinden Kaymakam Hasan Bey, Mukri Aşireti Reisi Binbaşı Necip Ağa ve Milan Aşireti Reislerinden Kaymakam Mehmet Bey'in oğlu Binbaşı Osman Bey - Aşiret içinde esas nüfuz sahibidir-'lerin Van vilayetinin sükûn ve âsâyişinin sağlanması için bölgeden uzaklaştırılmaları gerekli görülmüştü²⁰⁰. Bunun, yerinde bir karar olduğunu kabul etmekle birlikte burada bir hususa işaret etmeliyiz. Bilindiği gibi, meşrutiyetin ilanından sonra Doğu Anadolu'da görevlendirilen veya meşrutiyet taraftarı olduğu için bölgedeki görevine devam etmesine izin verilen mahallî idareciler, bölgede, hükümetin gücü dışında nüfuz odaklarının yaşamasına her zaman için karşı olmuşlardır. Meşrutiyetin ilanından önce de Aşiret Alayları ile mülkî idareciler arasında anlaşmazlıkların olduğunu biliyoruz. İşte bu hususlar da gözönüne alınırsa, bölgedeki idarecilerin, yukarıda saydığımız aşiret reislerini, Said ile işbirliği kurmuş olmalarını da bahane ederek, bölgeden uzaklaştırmak istemiş olmaları düşünülebilir. Çünkü meşrutiyet sonrası gelişmeler bu kişiler tarafından pek sıcak karşılanmamıştı. Bu hususu, Said'in kendilerine yaptığı teklife ilk etapda karşı çıkmamış olabileceklerini de eklemeliyiz.

Bu sırada Osmanlı makamlarının çalışmalarının etkisiyle, Makûl Hakimi tarafından himâye olunan aşiretlerin tekrar Osmanlı Hükûmeti'nden ilticâ talebinde bulundukları görülmektedir. Yine Makûl Hakiminin ikaz edilmesi üzerine Said bölgeden kovulmuştur. Makûl Hakimi'nin bu tavrına karşın Said daha önce işbirliği içerisine girdiği Ruslardan yardım istemiştir. Bu amaçla Hoy Rus konsolosuna gönderdiği mektupta, Osmanlı Devletinin uyarısı üzerine Makûl Hakimi'nin kendisini de kovduğunu ileri sürerek ikaz edilmesini istemiştir²⁰¹. Bu gibi fırsatları kaçırmayan Rusların, Said'e sahip çıktıklarını gö-

¹⁹⁹ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 24 Ekim 1911. BOA. BEO., 296705. Sadarettten Adliyyeye 26 Ekim 1911 (BOA. BEO., 296509). Otuzbir Mart hadisesinden sonra, hükümet şeklini değiştirmek amacıyla olanların yakalanarak Divân-ı Harb'e verilmeleri irade buyurulmuş idi. Said ve adamlarında Meşrutiyet aleyhindeki faaliyetlerinin tesbitinden sonra bu kapsama alınmışlardı.

²⁰⁰ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 2 Ocak 1912 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-3, Lef 60-63.

²⁰¹ Said Tarafından Hoy Rus konsolosuna gönderilen Farsça Mektubun Tercümesi Suretinden. BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 28. Yine Said kendisini bölgede rahatsız ettiğinden dolayı İkbâl El Saltana'nın

rüyöruz. Said, Hoy Rus konsolosunun himâyesiyle Hoy'a civar " Kelevanes " köyüne yerleştirilmiş, Bedirhanlı Abdürrezzak'ın yanısıra Simko²⁰² ile de irtibat kurarak Rusların hizmetine girmişti²⁰³. Bir süre sonra da Makû Hakimi, Rusların uyarısı ile Said'le iyi münasebetler kurmuş, hatta emrine Makû Kürtlerinden adam vermiştir. Böylece o da Osmanlı Devleti'ne karşı Rus emellerinin hizmetçisi olmuştur. Said Rusların Kürdistan'da isyan planları için önemli bir vasıta idi. Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı muhalif Kürt gruplarını tek çatı altında toplamaya çalıştığı bu esnada Said, aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden kendi adamlarından biri²⁰⁴ tarafından öldürüldü. Bu olay, zaten fırsat kollamakta olan müttefiklerini harekete geçirmeye yetti ve 500 kişiden oluşan Rus kuvvetleri (4 topu hamil) ile birlikte Simko'nun 50 kişilik çetesi harekete geçerek Karaağaç köyünü işgal ettiler. Said'in öldürülmesinden, Osmanlı Devleti taraftarlığı ile tanınan Arusan Aşireti'ni sorumlu tutarak, aşiretin bulunduğu köye doğru ilerlemeye başlamışlardı²⁰⁵. Arusan Aşireti, İslâma ve Osmanlı Hükümeti'ne bağlı cesur bir aşiret olarak tanınmaktaydı. 1500 hane ahaliye sahip olan Arusanlılar bu gelişmelerden haberdar olarak Ruslara karşı mukâbeleye hazırlanmaya başlamışlardı. Osmanlı yetkililerine yaptıkları açıklamada Ruslarla sonuna dek savaşacaklarını, nihayetinde Osmanlı topraklarına sığınma ihtimalini de düşünerek aşiret reislerinden bir heyeti izin almak için Mahmûdî merkezine göndermişlerdi²⁰⁶. Osmanlı yetkilileri, Arusan Aşireti'nin Ruslara mukâvemet edemeyerek hududdan içeriye mecbûri dehâlet ederse kabul edilmesini, Rusların Arusanlıları takib bahânesiyle hududdan içerilere sokulduğu takdirde mukâvemet edilmesini kararlaştırmıştı. Kısa bir süre önce ge-

da sert bir dille ikaz edilmesini muhtevî diğör bir mektubu da Rus Tacirbaşısı Hacı Hasan Ağa'ya göndermiştir. Aynı Vestka.

²⁰² Osmanlı, İran ve Rus hududunda tanınmış bir eşkiya olan Simko, bölgenin en güçlü aşiretlerinden Şikak Aşireti'nin bu dönemdeki en güçlü liderlerinden birisiydi. İleride ayrıntılı bir şekilde temas edileceği gibi, bölgenin Osmanlı, Rus ve İran devletleri açısından önemli bir konuma sahip olması, Simko'nun ince zekası ile birleşince uzun bir zaman yabancıların da dikkatlerini çekmeye ve çoğu zaman da kendisini desteklemelerine imkan vermiştir.

²⁰³ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 17 Şubat 1912 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 68.

²⁰⁴ Said, bir öldürme suçundan dolayı firar ederek kendisine iltihak eden Mahmut Bey tarafından öldürülmüştü. Yine aynı olayda, Said'in yeğeni İslam Bey ve Yusuf adlı eşkiya da öldürülmüşlerdi. Bu olay üzerine Mahmut Bey hükümet güçlerine teslim olmuştu. bkz. BOA. BEO., 322594. Dahiliye Nezaretinden Sadarete 7 Temmuz 1914.

²⁰⁵ Mahmudi Kaymakamı Kemal Beyin işarı üzerine Van'dan Dahiliye Nezaretine gönderilen 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 322594.

²⁰⁶ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 322594.

niş yetkilerle Kürtlerin yaşadığı bölgede görevlendirilen ve bir Kürdistan vaadiyle eşkiyalıkla tanınan Kürtlerden dikkate değer bir güç oluşturan **Hoy Rus konsolosu Çerkof, Rus taraftarı Kürtlere verdiği talimatlarda " Osmanlı toprağında, Ermeni , Müslüman, Nesturi, memur zabıt kim olursa olsun öldürünüz, yakınız, yıkınız. Ancak o zaman bir Kürdistan teşekkül edebilir "** diyerek onları tahrik ediyordu. Gerçekten de Azerbaycan topraklarında bulunan Rus siyâsî memurlarının yeğâne mesleği, Osmanlı topraklarında isyan, katliam, anarşi çıkarmak olmuştur. Kürdistan vaadlerinde de samimi değillerdi. Rusların amacı, Kürtlerin ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde, kendi himâyelerinde kurulacak bir Ermenistan'ın temellerini atmaktır. Kullandıkları Kürt grupları ise Ruslar katında, ancak Bağımsız bir Ermenistan için önemlidir. Yine Çerkof, " *Ağustos nihayetinde mutlaka Van'a, Bayazıt'a, Makû'ye Rus askeri girecektir, fakat siz verdiğiniz programı takip ediniz "* şeklinde bir talimatlara birlikte oldukça yüklü bir parayı bu Kürt gruplarına vermişti. Yeter ki dış müdahaleye sebebiyet verecek bir ortam oluşsundu. Çerkof'un Van valisini Selanik'ten beri tanıdığını, vücudu ortadan kaldırılmadan Kürtlerin refah ve selâmetinin sağlanamayacağını, dahası valinin Ermeni taraftarı olduğunu da söyleyerek valiyi hedef göstermesi²⁰⁷, Rus taraftarı Kürt grupları ile Ermeniler arasındaki husûmetin mevcut olduğunun anlaşılması bakımından önemlidir.

Said'in çetesi gibi hemen aynı özelliklere sahip bir diğer çete ise, Şitak bölgesinin tanınmış aşiretlerinden Girâdi Aşireti'ne mensub Mir Muhîy tarafından teşkil edilmiş ve zaman zaman Said'le birlikte, hükûmete karşı ortak tavır sergilediği de görülmüştür.

b-) Mir Muhîy Çetesi

Meşrutiyet sonrasında gelişmelerden memnun olmayarak eşkiyalığa başlayan ve Said'den sonra ikinci derecede öneme sahip görülen Mir Muhîy, Van vilayetinin Şitak kazası ve Nürdüz nahiyesinde ikamet eden Girâdi kabilesindendi. Zorba ve gaddar olarak tanınan Mir Muhîy'in, nüfuz sahasındaki ahali, zulmünden dolayı başka yerlere göçetmek zorunda kalmıştı. Meşrutiyetin ilanından sonra çetesiyle birlikte eşkiyalığa başlamış, ilk olarak Nürdüz taraflarında 7 Ermeni'yi öldürmüş, takibine gönderilen Jandarma nizamiye müfrezesi ile çatışmaya girerek iki jandarma ile bir nizâmiye zabıtını şehit etmişti. Hükûmet güçlerinin takibi üzerine Osmanlı - İran hududundaki Şikak Aşireti reisi olan Simko'ya iltica ederek Kotur'a sığınmıştı. Daha sonra tekrar Hamidiye ve Nürdüz taraflarına geçerek bir kervanı soymuş, bir Nasturi ile bir Ermeni'yi katletmişti²⁰⁸. Bu olaydan

²⁰⁷ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 322594.

²⁰⁸ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen, 24 Haziran 1910 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 91. Dahiliye Nezaretinden Adliye Nezaretine Gönderilen 16 Ağustos 1910 Tarihli Tahrirat.Aynı vesika, lef 94/1.

sonra Şitak Ermenileri hükûmete müracaat ederek Mir Muhiy ve adamlarının cezalandırılmasını, Şitak'ta oturan amcası Girâdî Aşireti Reisi Şâkir Ağa'nın eşkiyaya yardım ve yataklık ettiğini ileri sürerek bölgeden uzaklaştırılmasını istediler. Hem Şitak Ermenileri hem de Girâdî Aşireti'yle rekabet içinde olan bazı gruplar da şikayetlerini dile getiriyordu²⁰⁹. Ermeniler, hükûmeti, meşrutiyetin gereklerini yerine getirmeye davet ediyor, Girâdî Aşireti'nin bir an önce bölgeden uzaklaştırılmadığı taktirde kazada bulunan bütün Ermenilerin hicret edeceği tehdidinde bulunuyorlardı²¹⁰. Mir Muhiy'in, meşrutiyet sonrası hükûmetle Ermeniler arasındaki iyi münasebetlere karşı çıktığı ve Ermenilere karşı kin ve nefret taşıdığı bilinmektedir. Hükûmet tarafından da bir eşkiya olarak tanınması, Ermeniler için bir koz olarak değerlendirilmiştir. Ermenilerin asıl amacı Mir Muhiy'i hükûmete şikayet etmek değil, amcası Şâkir Ağa'yı ve aşireti halkını bölgeden uzaklaştırarak daha serbest faaliyet ortamı oluşturmaktır.

Şâkir Ağa, aşiretiyle birlikte Abdülhamit Döneminde Ermeni takibatına karışmış fakat meşrutiyetin ilanından sonra hükûmetin en sâdık aşiretlerinden biri olmuştu. Hatta Nürdüz ve Şitak bölgelerindeki eşkiya çetelerinin tenkîlinde askeri müfrezelere kılavuzluk yapmış, eşkiya çetelerinin İran topraklarına atılmasında gayretleri görülmüştü. Ermenilerin bu şikayetten amacı hem aşireti bölgeden uzaklaştırarak dağıtmak hem de Abdülhamid döneminde yaptıklarından dolayı intikam almaktır²¹¹. Bunlardan birincisi önem arz etmektedir. Zira, Ermeniler bu dönemde Doğu Anadolu'yu, Ermeni yurdu yapmak için kendilerine engel olarak gördüğü kişi ve gruplardan temizlemeyi amaç edinmişlerdi. Şâkir Ağa da bunlardan birisi idi. Bu amaçla direnen Şitak Ermeni ahalisinden 30 kişi Ahtamar Katogikosu başkanlığında Van'a gelerek Mir Muhiy tarafından Ermenilere zulüm yapıldığını, bu durumun Şitak'ta huzursuzluk meydana getirdiğini ve Mir Muhiy'in Şâkir Ağa tarafından teşvik edildiğini ileri sürerek cezalandırılmalarını istemişti. Bunun üzerine Şâkir Ağa hakkında adli tahkikat başlatılır²¹². Öte tarafdand Van vilayeti defterdarı Kazım Bey'in

²⁰⁹ Şitak Ahalisi tarafından Sadarete çekilen 12 Kasım 1910 Tarihli Telgraf. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 103.; Diğer şikayetler için bkz. Aynı Vesika, Lef 104.; Yine bkz., Aynı Vesika, Lef 108.

²¹⁰ Şitak Ahalisinden Sadarete, Suretleri Meclis-i Ayan ve Mebusan Riyasetlerine Yazılan 3 Ocak 1911 Tarihli Telgraf Sureti. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 105; Yine aynı mealde bir telgraf için bkz, Aynı Vesika, Lef 106.; Şâkir Ağanın Defterdar vekili tarafından himaye edildiği hakkındaki iddialar için bkz. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 125-126-127. Murahhasa Vekili Keşiş Mıgırdış, Şeyh Halit, Şeyh Ali ve çok sayıda Ermeninin imzasıyla Şitak'tan Dahiliye Nezaretine Çekilen 27 Mart 1911 Tarihli Telgraf.

²¹¹ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 18 Ocak 1911 Tarihli Şifretelgrafname Sureti. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 108-109.

²¹² Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 22 Haziran 1911 Tarihli Telgraf. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 136.

Şâkir Ağa'yı himâye ettiği iddiaları üzerine de, defterdarın başka bir bölgeye tayininin istenmesi²¹³, hükümetin bu dönemde Ermeni politikasını yansıtmaya açısından önemlidir.

Hükümet cephesinde bunlar olurken, Mir Muhiy en yakın adamlarından Kadir ve Câfer ile Osmanlı topraklarına girerek talan yapıp, cinayet işliyor, askerî müfrezelerin tâkibâtıyla karşılaştığında İran topraklarına sığınarak belli bir süre orada ikamet ediyordu. Aynı şekilde İran topraklarında faaliyet göstermeleri, İran makamlarını da harekete geçirmişti. Nihayet köşeye sıkışan Kadir ve Câfer adlı eşkiya elebaşları, İran memurları tarafından Hoy'a yarım saat mesafedeki bir köyde yakalanmıştı. Durumu haber alan Hoy Osmanlı Şehbenderi hemen teslim edilmelerini istemiş, Van vilayetine de haber göndererek eşkiyanın teslimi için asker gönderilmesini talep etmişti²¹⁴. Fakat Kadir ve Câfer'in teslim edilmedikleri, hatta 1914 Şubat'ına kadar eşkiyalığa devam ettikleri görülmektedir. Daha sonra İran memurları tarafından tekrar yakalanarak Osmanlı Hükümeti'ne teslim edildiklerinde ise Bitlis mahkemesinde de yargılanarak müebbed hapse mahkum edilmişlerdi. Yakalanan adamlarından bazıları da mahkeme neticesi beraat etmişlerdir²¹⁵.

Ermenilerin şikayetlerine hedef olan Mir Muhiy ve çetesi, amcası Şâkir Ağa'ya yaptıklarından dolayı Ermenilere karşı daha da kinlenmişti. Sürekli vur kaç taktiği uygulayan çete, bunun intikamını almak için yeniden Şitak bölgesine saldırıya başlamıştır. İran topraklarında tertip ettiği 37 kişilik çetesiyle yaptığı ani bir baskınla Şitak ve Nürdüz bölgele-
rinin asayişini ihlal etmiş, tekrar ortadan kaybolmuştu. Bölgedeki Jandarma kuvveti yetersiz olduğu için, Nürdüz'deki Şeydan Aşireti'nden oluşan Hamidiye Alayından bir bölük silah altına alınmış, Nizâmiyeye mensub zabitlerin kumandası altında jandarma ile nizâmiyeden tertib edilen müfrezeye yardımcı kuvvet oluşturularak²¹⁶ tâkibâta başlanmıştır. Bunu da yeterli bulmayan Van vilayeti, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, Mir Muhiy çetesine kesin bir darbe vurmak için, efrad muhassesâtı olmak üzere 20 kişinin geçici olarak jandarma kayıt olunmasına ve umum jandarmaya bu konuda izin verdirilmesine müsaade istemekteydi²¹⁷. Askeri hazırlıkların yanı sıra, yöredeki Aşiretlerin Mir

²¹³ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 26 Haziran 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 130.

²¹⁴ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 1 Nisan 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 71.

²¹⁵ Hasan Fehmi tarafından Sadarete 25 Nisan 1914. BOA. DH.KMS., 2-1/36, Lef 23/1.

²¹⁶ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Temmuz 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 29. Özellikle Şeydan Aşireti'nden istifade edilmesinde, Mir Muhiy ile aralarındaki ezeli düşmanlık dikkate alınmıştır.

²¹⁷ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Temmuz 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 32.

Muhiy'e iltihak etmelerini önlemek amacıyla aşiretlere nasihat etmesi için Şeyh Mehmet Sıddık Efendi görevlendirilmişti. Şeyh Mehmet Sıddık Efendi aşiretlerle görüşerek Mir Muhiy'in din ve hükümet düşmanı olduğu yolunda telkinlerde bulunmuş, vaazlarının olumlu tesirleri görülmüştü. Temas edilen aşiretler, Mir Muhiy'e yardım ve yataklık etmeyeceklerine dair söz vermişlerdi²¹⁸.

Kısa bir süre sonra Mir Muhiy'in takibine çıkan askerî müfreze alınan bunca tertibata rağmen Zîr deresinde çetenin pususuna düşmüş, silah ve mühimmâtı eşkiya tarafından zabtedilmişti. Askerî müfreze içindeki Müslüman zabıtlar eşkiya tarafından salıverilirken, Ermeni olduğu tesbit edilen iki nefere ise işkence yapıldıktan sonra bırakılmıştır²¹⁹. Daha önce Osmanlı askerleri ile de çatıştığını gördüğümüz Mir Muhiy'in bu tavrı, esas probleminin Ermenilerle olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Yine Mir Muhiy 50 kişilik çetesiyle Nürdüz nahiyesinin Erz köyünü basarak üç kişiyi yaralamış, ahaliden zorla para toplamıştı. Her zaman olduğu gibi, Jandarmanın kfiyetsizliği, askerî vilayet asayişini muhafaza edecek sayıda olmaması gibi hususlar eşkiya çetelerini iyice cesaretlendirmişti²²⁰. Daha sonraları Mir Muhiy'in kendi aşiretinden (Girâdi Aşireti) Kurt Bey tarafından öldürüldüğü ileri sürülmektedir ki, bu durum Ermenilerin Giradi Aşireti hakkındaki Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı şikayetlerin - Şakir Ağa Meselesi - yersiz olduğunu göstermektedir²²¹.

5- Hükümetin Muhalif Kürt Çetelerine Karşı Tutumu

Osmanlı Hükümeti'nin Meşrutiyet sonrasında Doğu Anadolu'da uygulayacağı politikalar yeni sistemle uyum içinde olmalıydı. Bölgede Gayrimüslim çeşitli azınlık grupları yanında, ırk, dil ve din yönünden de çok farklılıklar mevcuttu. Uzun süredenberi birbirine düşman nazarıyla bakmak mecburiyetinde kalan bu farklı toplulukları birarada ve kardeşçe yaşatmak, henüz politik ve devlet mekanizmasıyla yeni tanışmış Jöntürkler için pek de kolay olmayacaktı. Nitekim bütün çabalara rağmen Jöntürk idealleri Doğuda yavaş yavaş ümidleri ortadan kaldırmış ve bu toplumları birarada yaşatmanın ancak ortak menfaat-

²¹⁸ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Temmuz 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 24.

²¹⁹ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 26 Ağustos 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 19-20-21.

²²⁰ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 15 Ekim 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-2, Lef 101-103.

²²¹ Süleyman Sabri Paşa., Van Tarih ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler, (Haz. Gamze Gayeçoğlu), Ankara 1982, s.45.

lerle mümkün olacağı düşüncesi hakim olmaya başlamıştı. Doğu Anadolu'nun kendine has dini tutuculuğu, Gayrimüslim unsurların eşitliğini hiçbir zaman kabul etmeyecekti. Zaten Gayrimüslim unsurlarda böyle bir yaşama ta başından beri inanmamakta idiler. Onlar için meşrutiyet, bağımsızlığa kavuşmak için en önemli bir merhale idi. Hükümet ise ne Doğu Anadolu'da özel politikalar üretecek, ne de onları uygulayacak imkanlara sahipti. Bu sebeple Doğu Anadolu'da giderek büyüyen karışıklıklara karşı ciddi tedbirler alınamamış, çoğu zaman reaksiyoner bir tavır sergilenmişti. Bununla beraber gösterilen çabaları iki grupta mütalaa etmemiz mümkündür.

a-) Askerî Tedbirler

Öncelikle hükümetin, Kürt çetelerinin faaliyet gösterdiği bölgelerdeki güvenlik güçlerinin durumuna bakmakta fayda vardır. Bu meyanda, Askerî müfrezelerin, Jandarmanın, Hamidiye Alaylarına mensub aşiretlerin, bunun dışında devlete bağlılığını isbatlamış olan Kürt aşiretlerinin ve Kürt çetelerinin zulmüne maruz kalan halkın, bütün olumsuzluklara rağmen gayret ettiklerini görüyoruz. Bunun dışında bölgenin coğrafi yapısı ve eşkiyaların baskınlar neticesi sığındıkları bölgeler dikkate alınarak " Esterli Takib Müfrezeleri " oluşturulmuştur. Kürt eşkiya çeteleri karşısında hükümetin aldığı bu tedbirlerin çoğu durumlarda istenilen neticeyi vermemesinin sebeplerine gelince; Öncelikle istihbarata dayalı tedbirlerin yeterli derecede olmadığını ve bu yüzden bir çok defalar eşkiya çetelerinin yok edilmesi için büyük fırsatların kaçırıldığını belirtmeliyiz. jandarmalık maaşlarının az olması yüzünden halk tarafından pek cazip bir meslek olarak görülüyor, katılanlar ise yine bu sebepten dolayı gereken gayreti gösteremiyordu. Aynı şekilde nizâmiye müfrezeleri de gerekli başarıyı gösterememekteydi. Mahallî idarelerdeki jandarma güçleri sayı ve kalite bakımından oldukça yetersiz durumdaydı. Buna karşılık, Kürt çetelerinin bölgeyi daha iyi tanımaları ve ona göre müsademe yollarına sapmaları askerî müfrezelerin başarısızlığının diğer önemli sebebiydi. Kürt çetelerinin mensub oldukları aile veya aşiretlerden yardım görmeleri, gerektiğinde hükümetin askerî planları hakkında bilgi alabilmeleri işlerini kolaylaştırıyor, tâkib müfrezelerinden kurtularak hududun öte tarafına sızmalarını temin ediyordu. Diğer taraftan hükümetin askerî yönden Kürt çetelerine karşı çoğu başarısız girişimleri çeteleri cesaretlendirdiği gibi ahaliden katılımları da beraberinde getiriyordu. Böylece Kürt çeteleri kısa bir sürede güçleniyor ve yaptıkları baskınlar da o derecede talan ve yağma gerçekleştiriyorlardı.

Bu zaafın farkına varan hükümet, askerî müfrezelerin yetersiz kaldığı durumlarda " Gönüllü Birlikleri " kurmaya yönelmiş, eşkiyayı ele geçirenlere mükafat verileceğini ilan

ederek olayı cazib hale getirmeye çalışmış, ahalinin desteğine her zaman için ihtiyaç göstermiştir²²².

Diğer yandan hükümet yetkililerinin de ortak bir karar ve tavırlarının olmadığına dikkat çekmeliyiz. Bir taraftan eşkiya çeteleri önemsiz olarak görülüyor, tâkib müfrezelerinin yıpranmaması için eşkiya takibine çıkan müfrezeler geri çekiliyor, diğer yandan eşkiyanın bölgedeki zulmü ahalinin tepkisiyle karşılaşınca mahalli idareler zor durumda kalıyordu. Yani başarısızlığın kaynaklarından biri de mülkî ve askerî makamların yeterli işbirliği kuramamış olması idi.

Hükümet eşkiya çetelerinin ani saldırıları karşısında zâbit eksikliklerinin giderilmesine, taburların seferber haline getirilmesine çalışmaktaydı. **Kürt eşkiya çetelerine karşı oluşturulan askerî birliklere özellikle Kürd efrâdın alınmaması yanında, özel durumlarda Kürt aşiretlerinden de destek alınmamasına dikkat edilmekteydi ki, bu davranış eşkiya çeteleri ile askerîye içindeki kürt kökenliler arasında bir takım ilişkilerin mevcut olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.** Bunun yanısıra hükümete bağlı olan Hamidiye Alaylarından önemli derecede istifade edildiği görülmüştür²²³. Çetelerin varlığı elebaşının varlığı ile mütenasib olduğu cihette öncelikle çete liderinin ortadan kaldırılması esas alınmış, bu sebeble elebaşının ikamet ettiği yer çoğu zaman bilindiği için, bulunduğu köy civarına, sivil kıyafetli, yörede tanınmayan polislerin gönderilerek tarassut altında tutulması bir tedbir olarak görülmüştür. Ayrıca çetelerin mâneviyatlarının kırılması için merkezî yerleşim yerlerine askerî mühimmât sevki yapıldığı da olmaktaydı²²⁴ ki, bu durumun merkezî yerlere uzak bulunan köylere saldıran eşkiya çeteleri için pek etkili olduğu söylenemez.

b-) Nasihat Heyetleri

Osmanlı Devleti, ötedenberi, devlete karşı itaatsizliği görülen ve bazen isyana sebebiyet veren mahallî liderlere öncelikli olarak etkili olabileceği düşünülen bir nasihatçi gön-

²²² Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 6 Temmuz 1910. BOA. DH. SYS., 7/2-1, Lef 98. İlk olarak 24 kişiden oluşan " Gönüllül Birliği " ne maaş tahsis edilmesi istenmiş, daha sonra bu birliğin 26 kişiye çıkarılması uygun görülmüştür. Aynı Vesika, Lef 96-97.

²²³ Eşkiya çetelerinin tenkil edilmesinde Hafif Süvari Alaylarına mensub Milan Aşireti'nden istifade edilmişti. Hükümet bu aşiretlerin eşkiya ile çatışmada harcadıkları cephancyi tekrar iade etmekteydi. bkz., BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 89/1. Dahiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine Gönderilen 28 Ocak 1911 Tarihli Tahrirat.

²²⁴ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 20 Mart 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 7/2-1, Lef 80-84.

dermeyi prensip haline getirmiştir. Doğu Anadolu'da meydana gelen isyanların hemen tamamında, devletin asker sevk etmezden önce böyle bir girişimde bulunduğu görülmektedir. Bu nasihatçıların zaman zaman büyük musibetleri önlediği görülmekle birlikte, âsileri ikna etmede tamamen başarılı olamadıkları da vâkidir.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise bu kişilerin sayı ve etkinliği önemli derecede azalmıştır. Bunun sebeplerine gelince; Hükümet, mahallî yetkililer ve halk arasında bir nevi köprü vazifesi gören bu kişiler, dînî nüfûza sahip olan ve özellikle Doğu Anadolu için söyleyebiliriz, belli bir tarikate veya cemaate mensub olan kişilerdi. Ancak Hristiyan unsurların (Ermeni, Rum v.s) Osmanlı mülküne iştirakinin fiilî olarak yürürlüğe girdiği bu dönemde, bu kesimlerin hükümete karşı sessiz bir bekleyişi söz konusu olmuştur. Bu durumdan ise daha çok İslâmı, Şeriatı kendisine perde yapan Kürt çeteleri istifade etmiştir.

Kürt çeteleri, bölgedeki Kürt ahalinin çoğu zaman dînî hislerini istismar ederek hükümet aleyhine tahrik etmekteydiler. **Meşrûfî hükümetin dînsiz ve masonlardan oluştuğunu, dînin hâmisiz kaldığını ileri sürerek, Kürtleri silahlı kıyâma davet ettikleri görülmektedir.** Diğer yandan Rusya'nın uzun süredir Kürtler üzerindeki sîî telkînâtı semeresini vermiş, bazı Kürt grupları Rusya'dan medet ummaya başlamıştı. Hükümet bütün bu olumsuzlukları bertaraf etmek için huzursuzluk çıkan veya Kürt çetelerinin daha çok faaliyet gösterdiği bölgelere yukarıda bahsettiğimiz şekilde Nasihat heyetleri göndermekteydi. Bu kişilerin çoğu, Doğu Anadolu'da uzun süre ahalinin eğitiminde ve içtimâî hayatın düzenlenmesinde önemli bir yeri olan Tarikat - Doğu Anadolu'da ve Kürtler arasında yaygın olması hasebiyle genellikle Nakşibendiye - mensubu kişilerdi. Bunlar içinde özellikle Kürtler arasında sevilen ve itaat edilen âlim ve şeyhlerin görevlendirilmesine çalışılmıştı. Nasihat heyetlerinin Kürt ahali ve aşiretlere yapacakları telkinat ise daha çok dönemin şartları nazar-ı dikkate alınarak şu hususlara yönelik olmuştur;

- 1- Kürtleri ibâdete teşvik etmek.
- 2- Başkasının hukûkunu çiğnememek ve yalandan sakınmak.
- 3- Nikah ve talâk hususunda dikkatsizliği terketmek.
- 4- Ulu-l Emr (Hükümet)'e tam itaat etmek.
- 5- Aşiretler ve bölgedeki Müslim - Gayrimüslim ahali arasındaki düşmanlıkları ortadan kaldırmak.
- 6- Dışarıdan gelecek tahriklere kapılmamak.
- 7- Gayrimüslim komşuların ve vatandaşların hukûkuna riâyetin farzolunduğu ve onların hukûkuna kendi hukuklarından daha fazla dikkat etmenin İslâmın gereği olduğu yolunda bilgi vermek.

8- Meşrutiyetin ilâhî emirlere müstenid ve meşrû olduğu, devletin ve milletin ilerlemesinin teminâtı olduğu yolunda aydınlatmak²²⁵.

Dinî vecibelerin yanısıra burada özellikle dikkati çekmemiz gereken hususların başında, hükümetin Müslüm ve Gayrimüslim unsurlar arasında bir uzlaşma meydana getirmeyi amaçlaması gelmektedir. İkinci olarak, aleyhinde bir çok propaganda yapıldığı dikkate alınarak meşrutiyete sahip çıkmaları istenmiştir. Bütün bunlara ise İslâmî bir kılıf uydurularak etkili olmasına çalışılmıştır. Ahali ve aşiretlere gönderilen vaizlere, hükümete bağlılıklarını kuvvetlendirecek vaaz vermeleri ve özellikle Ermenilerle iyi münasebetler kurmaları sık sık görülen önlemlerdendir²²⁶.

Hükümet, Doğu Anadolu'da eşkiya çetelerine yönelik politikalarda devlete bağlı olan nüfuzlu Kürtlerin bîgi ve tavsiyelerini de dikkate almaktaydı. Bu sebeble Aşiretler üzerinde hürmet ve itibar sahibi olan ve meşrutiyet döneminde kurulan Kürt cemiyetlerinde etkili bir lider olarak gördüğümüz Şeyh Abdülkadir Efendi çeşitli zamanlarda hükümete bu hususlarda yardımcı olmuştur. Doğu Anadolu'nun vaziyeti, Kürtlerin durumu hakkında bilgisine ve önerilerine başvurulmuş ve hükümete cephe almış olan eşkiya çeteleri ile devlet arasında arabuluculuk görevleri yapmıştır. Ancak hükümetin, Abdülkadir Efendi ve benzeri hükümete yakın olan ve aynı zamanda Kürtlerle ilgili siyasi ve kültürel çalışmaları bulunan kişilere fazlaca itimat etmediği de görülmektedir. Nitekim, bir defasında, Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren Kürt çeteleri ile hükümet arasında tavassutta bulunması için Erkân-ı Harbiye'ye çağırılmış, eşkiya elebaşlarına mektup göndererek ikna etme teklifi ise, bölgedeki yetkililer tarafından, onlar üzerinde nüfuzunun tanınması anlamına geleceği için pek makûl karşılanmamıştı ²²⁷.

Hükümetin bu tedbirleri kısa vadeli çözümler getirmekle birlikte, ancak halk tarafından dikkate alınmaktaydı. Eşkiya çetelerinin tenkili için bir başarı sağlanması oldukça zordu. Nitekim bir süre sonra hükümet, eşkiya çetelerinin ortadan kaldırılması için nasihatçıların yanısıra kanûni bir yaptırım denemiş ve bu amaçla "Çeteler Nizamnamesi" nin bölgede uygulanmasını düşünmüş ise de bölge, İmparatorluk genelinden farklı bir pozisyona sahip olduğu için muvaffâkiyetten ziyâde olumsuz neticeler vereceği hesaba katılarak uygulamaya konulmamıştır. Çünkü Doğu Anadolu'da hadiseler zaman zaman fevka-

²²⁵ Kürtlere nasihat etmesi için görevlendirilen Şeyh Hacı Mehmet Efendi'ye verilen Program. BOA. DH.SYS., 24/2-4, Lef 61.

²²⁶ Kürtler nezdinde hürmet ve itibar sahibi olan Nakşibendiye-Halidî Tarikatı Şeyhlerinden olan Muşlu Şeyh Hacı Yusuf Efendi, Hınıs ve Pasinler bölgelerine gönderilmişti. bkz., BOA. DH.SYS., 23-12, Lef 2, Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 10 Haziran 1913 Tarihli Şifre.

²²⁷ Harbiye Nezaretinin 6 Ocak 1912 Tarihli Arzı. BOA. DH.SYS., 24/2-3, Lef 61.

lâde bir vaziyet almaktaydı. Hatta idare-i örfiye ilanının bile yetersiz olacağı durumlar olmuştu. Hükümet cânibinden, hadiselerin daha çok bölgedeki zâbit ve memurların tutumundan ileri geldiği kanaati yaygınlaşmıştır. Bu sebeble Jandarma güçlerinin intizamının sağlanması, adlî meselelerin daha süratli yürütülmesi için muktedir memurların gönderilmesi gibi daha çok uzun vaadede gerçekleştirilecek tedbirler daha muvâfık görülmekte idi²²⁸.

Diğer taraftan bölgenin Rusya ve İran devletlerine sınır olması ve aşiretlerin bu devletler tarafından zaman zaman kullanılmaya müsait olmaları, çeteler hususunda bu devletlerle diplomatik görüşmeleri gerekli kılıyordu. Eşkiya çeteleri çoğu zaman İran topraklarında barınmakta, ancak İran memurlarından ziyade Rus yetkililerin kontrolüne girmekteydi. Kürtler konusunda Ruslarla çok nadir müzakerelere giriliyorsa da olumlu bir netice alınamıyordu. Aynı şekilde İran makamları ile de işbirliği çalışmaları başarısız oluyordu. Örneğin, İran ile suçluların iadesine dâir görüşmeler yapılmış, ancak İran'ın meseleyi kendi lehine çözümleme önerisi Osmanlı makamlarınca kabul görmemiştir. Bu hususta Van vilayetinin işârını dikkate alan hükümet, hudut üzerinde eşkiya barındırılmaması için her iki hükümet arasında bir sözleşme yapılmasını hudut asayîşi için daha lüzumlu görmüştür²²⁹.

II. Meşrutiyet sonrası Doğu Anadoludaki genel istikrarsızlığın en ciddi şekilde gözler önüne serildiği olay Birinci Dünya Savaşı'nın arefesine rastlamış olan " *Bitlis isyanı* " veya " *Molla Selim* " İsyanı olarak bilinen hadisedir. Fakat bu süre içinde oluşan kısır tepkiler geniş tarafdar toplayamamıştır. Ya bir Aşiret reisinin insiyatifi dahilinde kalmış, ya da şu veya bu sebeble hükümet tarafından dışlanmış olan bazı kişilerin şahsi hırslarının somut göstergeleriyle sınırlı olmuştur. Tabi ki bu dönemde halkta genel bir pasif direnişin mevcut olduğu ve bunun giderek isyana dönüşeceği de muhakkaktı.

6- Bitlis İsyanı (Molla Selim veya Şeyh Selim İsyanı)

a-) İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Bitlis'de Kürt - Ermeni İlişkilerine Tesiri

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Anadolunun çeşitli yerlerinde birarada yaşayan Müslim - Gayrimüslim unsurlar arasında eşitlik, kardeşlik ortamı oluşturmaya çalıştığını ifade etmiştik. Özellikle Doğu Anadolu'da Kürdlerle Ermenilerin içiçe yaşadığı bölgelerde Meşrutiyet, Müslüman unsurlar tarafından

²²⁸ Sadarettin Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine Gönderilen 6 Ocak 1913 Tarihli Tahrirat. BOA. BEO., 309966.

²²⁹ Sadarettin Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine Gönderilen 6 Ocak 1913 tarihli Tahrirat. BOA. BEO., 309966.

kaygı ile izlenmekteydi. Oysa Ermeniler ve diğer Gayrimüslim azınlıklar gelişmelerden oldukça ümitli idiler.

Ermeniler, uzun bir süredir mücadelesini verdikleri " **Ermenistan**" idealine ulaşmak için yeni bir fırsat olarak düşündükleri meşrutiyeti hemen benimseyip sahip çıkmışlardı. Yeniden ilan edilen Kanûn-i Esâsî'nin verdiği imkanlar sayesinde, ilk fırsatta hükümete isyan ederek, Avrupa tarafından yapılacak bir müdahale sonucu kendilerine özerk bir yönetim ve sonunda bağımsızlık kazanmak amacındaydılar²³⁰. İlk başlarda Meşrutiyetçi gözükerek faaliyetlerini daha çok gizli yürütmeye ve hükümete hissettirmemeye özen göstermişlerdi.

Bir taraftan Ermenilerin pervasızca hareketleri, diğer yandan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermenileri benimseyen, kollayan tutumları, dinî duyguları oldukça kuvvetli olan Doğu Anadolu halkının önce şaşkınlığına sonra da yavaş yavaş husûmetine neden oldu. Bitlis ve civarında Kürt - Ermeni gerginliği de bu oranda giderek artmaktaydı. Hükümetin arazi meselesini de Ermeniler lehine çözümlemesi bu gerginliği bir kat daha artırmıştı.

b-) İsyana Doğru Bitlis'deki Gelişmeler

Ermeniler bu uygun ortamdan istifade ile bölgedeki nüfuzlu Kürdler aleyhine iftira kampanyasına başlamışlardı. Kürdlerin yaptıkları herhangi bir toplantı Ermeniler tarafından kendilerine karşı yapılmış hissiyle yaygaralar koparmalarına sebep oluyordu.

Nitekim 1911'de Aşiret Alayları zabıtlarından bazıları, Tensik Komisyonu'nun " *Görev zamanlarının haricinde askeri elbise giyilmemesi* " hakkındaki kararının tâdîlini istihdam için Bulanık ve Muş'un bazı köylerinde toplantı yapmışlardı²³¹. Bu toplantıyı haber alan Ermeniler telaşa kapılarak Ermeni Murahhasasını harekete geçirmişlerdi. Murahhasa, Erzurum İttihat ve Terakki merkezine gelerek Kürt reislerinin Bulanık ve Muş'un çeşitli köylerinde toplanarak Ermeniler aleyhine bazı kararlar aldıklarını, bu toplantılarda aşiret reislerinden Kürt Musa²³² ve kardeşi Kasım Bey'lerin de bulunduğunu

²³⁰ **Talat Paşa'nın Anıları**, (Haz. Mehmet Kasım), İstanbul 1986, s.24.

²³¹ Bitlis vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 2 Nisan 1911 Tarihli Şifre. **BOA, DH.SYS, 71/1, Lef 2**. Bu toplantıda istihdamname tahrir ve takdim edilmeksizin zabıtlar dağılmışlardı. bkz. **BOA. DH.SYS, 71/1, Lef 4/1**.

²³² Kürt Musa Bey, 1889-1890 yıllarında Bitlis bölgesi Ermenileri tarafından çeşitli iftiralara uğramış, yurt dışındaki Ermeni taraftarı çeşitli basın ve kuruluşlar tarafından Ermeni düşmanı olarak tanıtılmıştı. Hükümet, yabancı devletlerin bu olayı istismar etmelerini önlemek için Musa Beyi Medine'ye sürgün etmişti. Meşrutiyetin ilanından sonra Bitlis'e dönen Musa Bey, yine Ermenilerin şikayetlerine hedef

iddia ederek hükümeti ikaz etmişti²³³. Oysa yapılan tahkikâtler neticesinde Kürtlerin Ermeniler aleyhine toplantı yapmadıkları ve ayrıca Kürt Musa ve Kasım Bey'lerin de bu toplantılara iştirak etmedikleri tesbit edilmişti²³⁴.

Görülüyor ki Ermeniler bir yandan devletin dikkatlerini Kürtler üzerine çekerken diğ er yandan Şeyh ve ulemâ kesiminin etrafındaki Kürtlerin bir türlü ısınamadıkları İttihat ve Terakki Hükümeti ile aralarındaki uçurumları daha da derinleştiriyorlardı.

c-) Rusya'nın Bölgedeki Tutumu

Kuzeydoğu komşumuz Rusya da, Ermenileri himâye politikasında, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin onayını aldıktan sonra Ermeni ıslâhatı konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamıştı. Rusya esasında hem Ermenileri hem de Kürtleri devlete karşı harekete geçirmenin yollarını arıyordu. Kürtlerle ilgili planlarını daha çok Osmanlı - Rus hududundaki Kürt aşiretleri üzerinde yoğunlaştırmıştı. Van ve Bitlis'deki konsolosları vasıtasıyla da Doğu Anadolu'daki Kürtleri kullanmanın fırsatlarını kolluyordu.

Rusya daha 1912 yılında Rusya, Bitlis ve Bayazit'e propogandacılar göndermeye, çok sayıda para ve silah nakletmeye başlamıştı. Osmanlı Hükümeti bu esnada Bitlis havalisinde bir " **Hareket-i İrticâiye** " çıkarılmaya çalışıldığını öğrenmişti²³⁵. Ayrıca Kürt ümerâsından bazılarının Tiflis'te Ruslarla irtibata geçtiklerine dâir rivayetler de dolaşmaya başlamıştı.

İlk etapda olayı fazlaca dikkate almayan Osmanlı yetkilileri bunun, her zaman olduğu gibi Kürtler aleyhine şikâyet vesilesi icat etmek isteyen Ermeni müfsitlerinin bir oyunu olduğunu düşünmüştü. Zira dışarıda büyük çaplı problemler birbiri ardınca geliyor, yönetim çözüm üretememenin sıkıntısıyla bunalıyordu.

Trablusgarb hadisesinin hemen akabinde patlak veren Balkan harpleri Doğu Anadolu'daki Müslüman ahali arasında büyük üzüntü yaratmıştı. Bu zamana kadar faaliyetlerini sürekli gizleme ihtiyacı hisseden Ermeniler, devletin güçsüzlüğünün anlaşılmasıyla, Osmanlı Devleti'ne karşı açıkca tavır almaya başlamışlardı. Taşnaklar gazetelerinde ilk kez Osmanlı ordusunda silah altına alınmış olan Ermeni askerlerini firara kışkırtmaktaydı.

olmaktan kurtulamamıştır. Bu hususta geniş bilgi için bkz., Fatih Ünal, " Ermeni Olaylarından Bir Safha; Kürt Musa Bey Olayı ", Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1995 (Basımında).

²³³ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 27 Mart 1911. **BOA. DH.SYS**, 71/1, Lef 9.

²³⁴ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 9 Nisan 1911. **BOA. DH.SYS**, 71/1, Lef 5.

²³⁵ Erzurum vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 17 Şubat 1912 Tarihli şifre. **BOA. DH.SYS**, 23-3, Lef 59. *Harac* gazetesinin 13 Şubat 1912 tarihli nüshasında bu husus belirtilmiştir.

Yine bu çerçevede 5 Mart 1913 tarihli bir bildiri ile, Batılı devletlerin Ermeni meselesini Rumeli meselesi çözüldükten sonra masaya koyacaklarına karar verdiğini bildiriyordu. Köstence (Romanya)'de toplanan Hınçak kongresi hazırladığı tutanakta, İttihat ve Terakki İdaresinin eski Osmanlı idarelerinden pek farklı olmadığından ve partinin Türk bürokrasisini korumakta olduğundan bahsediyordu²³⁶. Balkan harblerini fırsat bilen çeşitli Ermeni örgütleri aralarındaki çekişmeleri bir tarafa bırakıp birleştiler ve ortaya Doğu illeri ıslahat problemini çıkardılar ve Avrupa merkezlerine heyetler gönderdiler²³⁷. Bu gelişmeler Ermeniler arasında Osmanlı hâkimiyetinden kurtulma fikirlerini güçlendirmişti. Ermeniler en fazla destek gördükleri Rusya'nın yakında Van, Bitlis ve Erzurum'u işgal edeceğine inanıyorlardı. Bunun için daha erken hareket ederek olay çıkarmak ve Rusya'ya davetiye hazırlamakla meşguldüler. Kürt ahaliyi üzerlerine çekebilmek için olanca imkanlarıyla çalışıyorlardı. Zaten gelişmelerden iyice huzursuz olan halk gerek Ermenilere gerekse muhtemel bir Rus taarruzuna karşı bölgenin ileri gelenleri etrafında kenetlenmeye başlamıştı. Bitlis Rus Konsolosu, İstanbul Rus Büyükelçisine gönderdiği 24 Aralık 1912 Tarihli Raporunda " Müslümanlar arasında huzursuzluğun giderek artmakta olduğundan, Ermenilerin ise Rusya'nın bölgeyi işgal ettikten sonra müslümanların çekileceğini ve onlardan kalan mal ve mülkün paylaşımı ile uğraşmakta " ²³⁸ olduğundan bahsetmekteydi. Ermenilerin bu faaliyetlerinde Taşnaksütyun örgütünün rolü büyük olmuştu. Bu örgüt Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar çıkarmaya ve Ermeniler için Bitlis ve civarında meydana gelebilecek bir olayı bahane ederek Rusya'nın müdahalesini ve memleketin Rus kuvvetlerince işgalini sağlamaya gayret sarfetmekteydi. Bu örgütün yanısıra Hınçak ve Sahmanas Taragan Ermeni örgütleri de Bitlis'te isyan için çalışmalarını hızlandırmıştı. Komiteler, Ermeni ahaliyi uyruk değiştirmeye zorluyordu. Komitelerin tertîbiyle Ermeni köylüleri tarafından yüzlerce mühür ve imza ile Kürt zulmü gerekçesiyle tabiiyet değiştirmek için Bitlis Rus konsoloslukuna müracaatlar vukubulmuştu²³⁹.

Bu sırada " Ermeni Islâhâtı " meselesinin yeniden gündeme getirilmesi, zaten bir sîrredir devam etmekte olan isyan çıkarma planlarını hızlandırmıştı. Ermeni islâhâtı konusunda Rus elçisinin kendi menfaatleri lehine hazırladığı ve sunduğu ıslâhat projesi Osmanlı hükümetince kabul edilmemişti²⁴⁰. Bu kararda Almanların şiddetle karşı çıkma-

²³⁶ Ermeni Komiteleri..., s.51.

²³⁷ a.g.e..., s.56.

²³⁸ a.g.e..., s.59

²³⁹ a.g.e..., s.60-61.

²⁴⁰ Talat Paşanın Anıları, s.32. Rusların, kabul edilmeyen ıslahat projeleri için bkz. Aynı eser, s.30.

sının önemli tesirleri olmuştu²⁴¹. Bunun üzerine Bâb-ı Âli'nin hazırladığı ıslâhat teklifleri büyük ölçüde yürürlük kazanmıştı. İsyanın başlamasını hızlandırıcı bir etken olarak bu projeye temas etmemiz gerekmektedir. Bu projeye göre, " Vilâyet-i Sitte " nin iki bölgeye ayrılması ve başlarına da, devletlerin müvâfakati ile birer yabancı " Umûmî Müfettiş " in tayini ve bu müfettişlere, valilik de dahil olmak üzere, bütün memurların tâyin ve azl yetkisi tanınması kabul ediliyordu. Umûmî Müfettişlik makamına Bâb-ı Âli iki İngiliz'in tâ-yinini teklif etmiş fakat İngiltere, Rusya ile dostluğunu bozmamak için, Rusya'nın razı olmayacağı gerekçesiyle teklifi reddetmişti. Nihayet Rus ve Alman elçilerinin onayı ile Hollandalı ve İsveçli " İki Umûmî Müfettişlik " ile birlikte İki " Yabancı Müşâvirin " tayini resmileşir. Ayrıca Kürt Hamidiye Alaylarının lağvedilmesi, mahalli dillerin kullanılması ve İdare Meclisi'ne nisbî aza seçilmesi de kabul edilen proje dahilindedir²⁴².

Bu sırada Doğu Anadoluya Hollandalı ve İsveçli müfettiş-i umûmîlerin tâyin edilmesi Kürtleri kendi safına çekmek veya Kürt-Ermeni çatışmalarını başlatmak üzere fırsat kollayan Rus konsolosluğunu harekete geçirdi. Konsolos, Osmanlı Hükûmeti'nin Ermenilere taviz verdiğini, Müslümanları ihmâl eylediğini telkinle yardım vadederek Kürtleri isyana teşvik etti²⁴³. **Bu gelişmeler karşısında İslam vatanının " Bağımsız Ermenistan " için büyük ölçüde temellerinin atıldığını gören Müslüman ahalide hükûmete karşı kin ve nefret doruk noktasına ulaşmış bulunuyordu.** İslam ahalinin vaziyeti böyle iken, ıslâhatlar hususunda kendilerini destekler nitelikte gösterdiği gayretten dolayı Ermeniler arasında Rus hayranlığı her zamankinden daha fazla artmış bulunuyordu. Yani her iki halk Osmanlı Hükûmeti aleyhinde kullanılmak üzere Rusya için tam bir kıvama gelmiş durumdaydı.

d-) Bitlis'te İsyan Hazırlıklar

Bitlis, Ermeni ve İslâm ahalinin iktisadi, siyasi ve sosyal menfaatlerinin çatıştığı Doğu Anadolu'nun önemli bir merkezi durumundaydı. Bu çatışmalar Meşrutiyetle birlikte, eski dönemlere nazaran İslâm ahali aleyhine ciddi bir boyut kazanmıştı. Meşrutiyet sonrasında bölgedeki gelişmelerden en fazla endişelenenler de, Aşiret beyleri, din adamları ve şeyhler

²⁴¹ Halil Menteşe, Almanya'nın Ermeni meselesindeki tutumunun sebeplerini iki şekilde mütalaa etmektedir. " ilki, Bâb-ı Âli'ye, daha hakiki ıslâhatlardan yana olduğunu ve Rusların daha vâfı ıslahatının önüne geçtiğini söyleyebilmek. Diğer, kendi nüfuz muntakasından addettiği Adana ve yöresi Ermenilerinin teveccühünü kazanmak " şeklindedir. Bu sebeble Almanya'nın Ermeni ıslâhatı meselesindeki tutumu şüpheli görülmüştür. bkz. **Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.174-175.

²⁴² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990, s.208-209.

²⁴³ **Halil Menteşe'nin Anıları**, s.176.

olmuştu. İsyanın elebaşlarından Halife Selim (Molla Selim), daha isyana kalkışmadan önce çeşitli girişimlerde bulunmuştu. İsyanın muvaffakiyetle neticelenmesi için yöredeki diğer aşiret reislerine, ağalara ve dînî nüfuza sahip kişilere başvurarak onların da desteğini almak, böylece isyanı geniş bir alana yaymak istiyordu. Bu sebeble 1913 yılında İstanbul'a gelerek, hem bir süredir hakkında oldukça fazla olumsuz kanaatlerin uyandığı hükümet yetkililerinin gidişâtını yakından takib etmeye çalışmış, hem de Hakkari ve civarında nüfuzlu bir şeyh olan Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir Efendi'ye misafir olarak kendisiyle çeşitli müzakerelerde bulunmuştur. Bir süre sonra da tekrar Bitlis'e dönmüştü²⁴⁴. İzlenimlerinde fazlaca yanılmadığına kanaat getiren Molla Selim, isyan hazırlıklarını hızlandırdığı sıralarda Van'da bulunan Said-i Nursi'ye de müracaat ederek yardımını istemişti. Fakat O yapılan teklifi geri çevirmiş ve isyan mürettebilerine, bu niyetlerinden vazgeçmeleri hususunda nasihatlerde bulunmuştur²⁴⁵.

Şeyh Selim bilhassa Bitlis'in merkez ve Hizan kazasında taraftar bulmuştu. İsyanın diğer önderlerinden Seyyid Ali²⁴⁶ ile kardeşi Şeyh Şehâbeddin ve diğer şeyhler tarafından Van vilayeti aşiretlerine de haberler gönderilmiş ise de katılım az olmuştur²⁴⁷. Kesin olarak bilinmemekle birlikte, İsyan Ermenilerin de katıldığı hakkında bazı iddialar mevcuttur²⁴⁸.

²⁴⁴ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 18 Mart 1914 Tarihli tahrirat. BOA. DH.KMS, 16/30, Lef 3. Bâb-ı Âli baskımında Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın şchid edilmesi ve Kamil Paşa ile birlikte devlet erkânının iktidar mevkiinden uzaklaştırılması İttihat ve Terakki muhalifleri tarafından bardağı taşıran son damla olmuştu. Halife Selim'in ziyaret ettiği Seyyid Abdülkadir Efendi İttihat ve Terakki Muhalifi olan Kürtlerin başında gelmekteydi. Molla Selim'in isyan etmeye karar vermesinde Seyyid Abdülkadir Efendi'nin teşvikleri olduğunu bir tahmin olarak ileri sürmek mümkündür.

²⁴⁵ Said Nursi, daha sonraları *Şuâlar* adlı eserinde bu olayı şu şekilde anlatıyor: " *Eski Harb-i Umûmiden biraz evvel ben Van'da iken bazı dindar ve mîlîttakî zatlar yanıma geldiler. Dediler ki: ' Bazı kumandanlarda dinsizlik oluyor, gel bize iştirak et, biz bu reislere isyan edeceğiz '*. Ben de dedim: ' O fenalıklar ve o dinsizlikler, o gibi kumandanlara mahsustur, ordu onun ile mesul olmaz. Bu Osmanlı ordusunda belki yâzbin evliya var. Ben bu orduya kılıç çekmem ve size iştirak etmem ' "diyerek asilere katılmamıştır. Said-i Nursi, *Şuâlar*, s.324'den naklen, Necmeddin Şahiner, **Bilinmeyen Taraflarıyla Bedlüz zaman Said-i Nursi**, s.152. Said-i Nursi'ye, buna benzer teklifler daha sonraki Doğu Anadolu isyanlarında da vukubulmuş ise de aynı kararlılığı göstermiştir.

²⁴⁶ Seyyid Ali, Demokrat Partisi milletvekillerinden Selahaddin İnan'ın babası ve Kamuran İnan'ın dedesidir. bkz. Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara 1992, s.169-170.

²⁴⁷ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 18 Mart 1914. BOA. DH.KMS., 16/30, Lef 3.

²⁴⁸ Molla Selim'in, 1913 yılında Ermeni hareketinin ileri gelenleriyle sıkı ilişkiler kurduğuna, hatta bir mektupla Ermeni Patriğine müracaat ederek " *isyânın sadece Jöntürklerle karşı olduğuna* " dair bilgi

Kürtler arasındaki bu faaliyetleri yakından takib eden Mazhar Bey (?) öncelikli olarak Molla Selim nezdine ilmiyeden ve eşraftan oluşan 8 kişilik bir nasihat heyeti göndermiştir. Nasihat heyeti döndükten sonra da Molla Selim'e Kürtler arasında pâyeye vererek ikna yöntemine başvurmuştur²⁴⁹. Bütün bu tedbirlerin ötesinde Osmanlı Hükümeti bir yandan Rumeli işleriyle uğraşırken, Doğu Anadolu da muhtemel bir Kürt isyanına karşı askerî hazırlıklara girişmişti²⁵⁰.

e-) İsyanın Başlaması ve Bastırılması

Gelişmelerden, artık bir isyanın çıkacağı anlaşılmaya başlamıştı ki, hükümet bu noktada askerî hazırlıkları hızlandırmayı zorunlu görmüştü. Vilayetteki gücün yetersiz kalabileceği düşüncesiyle Muş ve Van'dan askerî takviye birlikleri harekete geçirilmişti²⁵¹. Neticede, Ermeni ıslâhâtını protesto etmek amacıyla ayaklanan isyancılar " Şeriat-ı Muhammedî " yi talep ederiz diyerek isyanı başlatmışlardı²⁵². İlk başlarda Bitlis vilayeti-

verdiği ve Ermenilerden de isyana destek olmalarını istediği hakkında iddialar mevcuttur. Yine aynı idda sahipleri, Ermenilerin isyanda Kürtlere destek olduklarını ileri sürmektedirler. bkz. Celile Celil, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler**, (Terc. Mehmet Demir), Ankara 1992, s.201-214; Bu husustaki iddialar da birbiriyle çelişmektedir. İsyan hazırlıkları esnasında Ermenilerle Kürtlerin işbirliğini, yalnızca Seyyid Ali'nin kabul ettiği hatta, Taşnaklarla görüşme isteğinde bulunduğu, bu hususta güvendiği bir kimse olan Molla Selim'i Muş yakınındaki Surp Garabet manastırına gönderdiği ileri sürülmektedir. Buna göre, Molla Selim, Daron Taşnak Merkez Komitesi azası olan Rahip Vartan Vartabet ile görüşmüş ve Kürt - Ermeni işbirliği tesis edilmiştir. bkz. Garo Sasuni, **Kürt Ulusal...**, s.156-157; İsyanı Kürtlerle Ermenilerin birlikte hareket ettikleri hakkında yine bkz. Şadillili Vedat, **Türkiyede Kürtçülük**, s.35; Fakat Osmanlı Arşivlerinde yaptığımız çalışmalarda bu iddiaları doğrular nitelikte belgeye rastlamadık.

²⁴⁹ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 19 Mart 1914. **BOA. DH.KMS.**, 16/30, Lef 4.

²⁵⁰ **BOA. DH.SYS**, 23-3, Lef 42. Bitlis vilayeti, Siird ve Bitlis'e birer tabur sevkini gerekli olduğunu bildiriyordu.

²⁵¹ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine 14 Mart 1914. **BOA. DH.ŞFR.**, 39/7. İsyanı bastırmakla görevli İhsan Paşa'nın, isyanın bastırılması için, Muş bölgesi Ermeni ileri gelenlerine müracaat ederek katılmalarını istediği ve Ermenilerden de olumlu cevap aldığı hakkında iddialar da mevcuttur. bkz. Celile Celil, **a.g.e.**, s.208.

²⁵² Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 18 Mart 1914 Tarihli tahrirat. **BOA. DH.KMS.**, 16/30, Lef 3.

nin bir kısmını işgal etmeyi başaran²⁵³ isyancılar, askerî birliklerin şehre girmesiyle kısa sürede dağılmışlardır²⁵⁴.

Şehrin dışına gruplar halinde kaçan asiler askeri tâkibata alınırken bir kısmı da hemen orada yakalanıp idam edildi²⁵⁵. İsyanın önderlerinden Seyyid Ali ve Şehabettin de idam edilenler arasındaydı²⁵⁶. Halk tarafından sevilen ve hürmet edilen Seyyid Ali'nin idam edilmesi halk tarafından büyük tepkiye neden olmuş, uzun süre mâtem tutulmuştu²⁵⁷. İsyanın kısa sürede etkisizleşme sürecine girdiğinde, Bitlis Rus konsolosu, " *tarafeyn ateş kesmek şartıyla Telif-i hey* " için mahallî hükümete arabuluculuk teklif etmiş ise de hükümet tarafından kabul edilmemiştir²⁵⁸. Bu arada Molla Selim de Rus konsolosluğuna sığınmıştır²⁵⁹. Hükümet Molla Selim'i Rus konsolosluğundan almak için hukûki bir mesned aramıştır. Bunun için Molla Selim'in Ermeni vukûatına iştirak etmekten veyahut katl, gasb gibi suçlardan dolayı ceza alıp almadığının araştırılması için adliyeden tevkif müzekkiresinin çıkarılmasını istemiştir²⁶⁰. Fakat bütün çabalara rağmen Molla Selim Rus konsolosluğundan alınamamıştı. Daha sonra Molla Selim'in Rus konsolosluğundan firar ettiğine dair bir şâyia dolaşmaya başlamıştı²⁶¹.

Rusların, bu isyanın ortaya çıkmasında parmağı olduğunun böylelikle anlaşılması üzerine, bu dönemde Avrupa kamuoyunda hakim olan, " *Kürtlerin Ermenilere zulüm yaptığı ve Osmanlı Devleti'nin Ermeni ıslâhâtı hususunda gevşek davrandığı* " anlayışı, ortadan kalkmaya başlamıştı. İsyandan hemen sonra, Osmanlı aleyhdarlığı ile tanınan Stockholm'de çıkan " *Svenska Dağbiladet* " gazetesi, bu gerçeği görerek " *Tebdîl-i Siyâset*

²⁵³ Halil Menteşenin Anıları, s.176.

²⁵⁴ İsyancıların sayısı hakkında çeşitli görüş ayrılıkları mevcuttur. Kemal Mazhar Ahmet, Bu sayının 9 Mart'ta 4000 olduğunu, 10 Mart'da bu sayının iki katını aştığını ileri sürmektedir. Kemal Mazhar Ahmed, *Birinci Dünya Savaşı...*, s.33.

²⁵⁵ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal...*, s.158. İsyanın bastırılmasından sonra Bitlis Olağanüstü mahkemesi tarafından 14 kişinin idam edildiği bilinmektedir.

²⁵⁶ Celile Celil, *a.g.e.*, s.210.

²⁵⁷ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine Gönderilen 5 Temmuz 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 42/194. Seyyid Ali ve Şeyh Şehabettin hakkında halk ağıtlar yakmıştır. Bu ağıtlar, 1943 yılında Beyrut'da çıkan *Roja Nû* gazetesinde yayınlanmıştır. bkz., Naci Kutlay, *a.g.e.*, s.164.

²⁵⁸ Halil Menteşenin Anıları, 1986, s.176.

²⁵⁹ Molla Selim'in Rus konsolosluğunda kaldığı sırada, Rus Hükûmeti'nin desteğini istediği ve Kürtleri Rus uyruğuna geçmeye davet ettiğine dair iddialar da mevcuttur. bkz., Celile Celil, *a.g.e.*, s.211.

²⁶⁰ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine 16 Nisan 1914. BOA. DH.ŞFR., 40/18.

²⁶¹ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine 23 Nisan 1914. BOA. DH.ŞFR., 40/78.

" etmiş, Osmanlı Devleti'nin, " kanunsuz yaşamağa alışmış Kürt eşkiyasını ıslah etme gayretinde" olduğunu ve buna Rusya'nın engel olmaya çalıştığını belirtmişti²⁶².

İsyanın bastırılmasından sonra hükümet, görevini kötüye kullandığından dolayı bazı devlet memurlarını görevden aldığı gibi, Kürtlerin de çeşitli hediye ve paralarla hükümete kalplerinin ısındırılmasına çalışmıştır²⁶³. Hadisenin bastırılmasında yörenin ileri gelen eşrafı askerî kuvvetlere yardım etmiştir. Bunlardan Bitlisli Hacı Necmeddin Efendizâde Şemseddin, Şeyh Abdülbâki, Hacı Fâzıl Efendizâde Şeyh Mehmet, Şeyh Fethullah Efendizâde Şeyh Alâeddin ve Şeyh Ziyâeddin Efendiler hükümetin yanında âsilere karşı mücadele ettiklerinden ve devlete bağlılıklarını isbatladıklarından dolayı beşinci rütbeden mecidiye nişanı ile taltif edilmişlerdir²⁶⁴.

İsyanın hemen akabinde Bitlis'te " *Dîvân-ı Harb* " teşkil edilerek cürmüleri sabit olan, Bitlisli Sabık Mebus Abdullah, Şeyh Nureddin, Şeyh Nasreddin, Şeyh Nasrullah Efendi, Simik köyünden Sâdık ve ahaliyi isyana teşvik eden Cîranlı Aşireti'nden Cündî Ağa'lar Diyarbakir ve Medine tarikiyle Tâîfe sevk olunmuşlardır²⁶⁵. Fakat, yapılan haberleşme neticesinde Tâîfe sevklerinin mümkün olamayacağının anlaşılması üzerine Medine-i Münnevver'e de ikametleri kararlaştırılmış ve korunmalarına itina edilmesi Medine Muhafızlığı'na bildirilmiştir²⁶⁶.

Birinci Dünya Harbinin başlaması üzerine Molla Selim Rus konsolosluğundan alınarak idam edildiğini görüyoruz. İdam edileceği sırada yaptığı açıklamalar ise asıl maksadını göstermesi bakımından önemlidir. İdam sırasında yanında bulunan ve daha sonra Erzurum Mebusu olacak olan Durak Bey'e söylediğine göre; "...Ey Türkler ! Beni idam edecekseniz

²⁶² Stockholm Sefareti Seniyyesinden Hariciye Nezaretine gönderilen 7 Nisan 1914 Tarihli Suret. BOA. DH.KMS., 3/35, Lef 19. Bu siyasi değişiklikte, bölgeye atanan Mufettiş-i Umûmi'nin İsveçli olmasının ve buna Rusya'nın razı olmamasının yanısıra, Rus tehlikesinin İsveç kamuoyunda giderek artmakta olduğunu da göstermektedir.

²⁶³ Van Vilayetinden Dahiliyeye 1 Nisan 1914. BOA. DH.KMS., 19/27, Lef 2.

²⁶⁴ Hasan Fehmi tarafından Bitlis vilayetine çekilen 16 Mayıs 1914 Tarihli Telgraf. BOA. DH.KMS., 21/55, Lef 3/1.

²⁶⁵ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 8 Haziran 1914. BOA. BEO., 321738. Sürgünler Halep'ten gönderdikleri telgraflarda kendilerine yevmiye tahsisini istemişlerdir. Dahiliye Nezareti Dîvân-ı Harp'çe sürgün edilen kişilere verilmekte olduğu gibi bunlarada münasip miktar yevmiye tahsisini kararlaştırmıştır.

²⁶⁶ Dahiliye Nezaretinden Medine Muhafızlığına gönderilen 22 Haziran 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH.ŞFR., 42/102. Bu husus Suriye vilayetine, BOA. DH.ŞFR., 44/103, 22 Haziran 1914; Hicaz vilayetine, BOA. DH.ŞFR., 43/130, 30 Temmuz 1914'de tebliğ edilmiştir.

ediniz. Fakat memleketinizdeki idareden utanmıyorsunuz ? Bu kadar yerleri verdiniz, ne kadar yerleri şuna buna hibe ettiniz. O vakit ki idareyi hepimiz bilirsiniz. Bunda bizim kusurumuz vardır diye söylemiyorsunuz. Ne zararı var. Bitlis'i de bize veriniz ne olur "267 diyerek isyanın ortaya çıkmasında, hükümetin memleketi idaredeki acziyetinin esas sebep olduğunu gözler önüne sermiştir. Ancak, " Bitlis'i de bize veriniz " ifadesinden, kızgınlığının yanısıra, bölgede muhtar bir idare kurmak gibi bir gayesinin olduğunu söylemek de mümkündür.

Bu esnada hâlen firârî olan âsiler ele geçirilerek savaşa gönderilirken, Medine, Sivas, Ankara, Bitlis ve diğer yerlerde mahkûm ve menfî bulunanların, İslâm câmiası üzerinde iyi bir tesir yapacağı cihetle affedilmeleri gündeme geldi²⁶⁸. Kısa bir süre sonra da affedildiler.

Neticede isyanın İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermenilere karşı uygulamış olduğu politikalara bir tepki mahiyeti taşıdığını söyleyebiliriz. Fakat isyanın elebaşları Kürtlerden umduğu katılımı bulamamış, hatta bir çok nüfuzlu Kürtler isyan sırasında görüldüğü üzere Osmanlı güçleri yanında yerini almıştı. Ancak Molla Selim gibi " dünyanın yuvarlak olduğunu iddia edenleri kâfirlikle ithâm etmekle tanınan " ²⁶⁹ az sayıda kişi tarafından desteklenmiştir.

İsyanın çıkmasında Rusların parmağı olduğu gayet açıktır. İsyanın başlamasından hemen sonra, Van valisi " Rusya, bu husustaki programını Bitlis'te pek güzel tatbîke muvaffak oldu " ²⁷⁰ diyordu. Ruslar Doğu Anadoluyu işgal bahanelerinden biri olarak bölgede büyük bir isyan çıkarmayı her zaman düşünmekteydi. Hele hükûmete muhalif olan Ermeni ve Kürt unsurların birlikte yapacakları bir isyan Rusların işini oldukça kolaylaştıracaktı. Nitekim İsyanda Kürtlerin ve Ermenilerin ittifak halinde Osmanlı güçlerine başkaldırdıklarına dair rivayetler olduğu gibi²⁷¹, Ermenilerin isyana Osmanlı saflarında ka-

²⁶⁷ Hasan Yıldız, *Sevr - Lozan - Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yayınları, İstanbul 1991, s.139-140.

²⁶⁸ Dahiliyeden Sadarete 10 Kasım 1914. BOA. BEO., 324157. Dahiliye Nezaretinden Bitlis, Sivas, Ankara vilayetleriyle Medine Muhafızlığına 26 Kasım 1914'de tebliğ yapılarak serbest bırakılmaları sağlanır. bkz., BOA. DH.ŞFR., 47/190.

²⁶⁹ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 18 Mart 1914 Tarihli. BOA. DH. KMS., 16/30, Lef 3.

²⁷⁰ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 18 Mart 1914 Tarihli. BOA. DH. KMS., 16/30, Lef 3.

²⁷¹ Celile Celil, a.g.e., s.205. *Orizon* adlı Ermeni gazetesinin muhabiri, görgü tanıklarına dayanarak pek çok Ermeninin İsyancılarla birleştiğinden bahsetmiştir.

tıldıklarına dair iddialar da mevcuttur. " *Azadamart Gazetesi* ", " *Kürtlerin Bitlis'e ilk hücumu esnasında Ermenilerden bir kaç askerin ' Biz fedâi oluyoruz ve öne geçeceğiz diyerek ilerledikleri ve kendilerini bir Türk çavuş takib etmesi üzerine bu hâlin askerin kuvve-i mâneviyesini tezyîd ettiği ve bu fedâi mîlfrezesinin muhâcîmlerin iki cenâhı karşısında sonuna kadar kahramanca mukâbelede bulundukları ve müsâdemâtta Ermeni askerinden dört neferin maktûl düştüğü* " nü yazmıştı. Dahiliye Nezareti Bitlis vilayetine gönderdiği şifrede gazetenin bu haberinin doğru olup olmadığı konusunda bilgi istemekteydi²⁷². İsyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra Ermeniler tekrar harekete geçerek, Kürtlerin zulmüne maruz kaldıkları yolunda şikayetlerine devam etmişlerdir²⁷³. Bitlis'teki Kürt isyanının Türk ve dünya kamuoyuna yansımış olması o dönem için Ermenilerin önemli ölçüde işine yaramıştı. Ancak isyan daha uzun yıllar siyasi platformlara taşınma özelliğini korumuştur. Nitekim Musul meselesinin Lozan'da görüşüldüğü sıralarda Türk yetkililerinin önüne çıkarılmıştır. Lord Curzon'un, Kürtlerin Türk yönetiminden memnun olmadıklarını belittikten sonra, Bitlis isyanının da bunun göstergesi olduğuna işaret etmesine sebep olmuştur²⁷⁴.

Neticede, Meşrutiyet döneminde Kürtlerin sebep olduğu huzursuzluklar ve isyanların, Ermenilerle çıkar çatışmasından kaynaklandığını ve tepkilerin devlete karşı değil de, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki idaresine karşı yöneldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Daha çok islâmi endişelerin gözlendiği bu dönem olaylarından hiçbirisinde geniş halk kitleleri devlet karşıtı bir konumda yer almamıştır. Ancak devlete karşı genel bir güvensizliğin olduğu malumdur. Bunun sebeplerinin başında ise, islâmi yönünün daha ağır bastığı II. Abdülhamid'in hal' edilerek, ittihatçıların idarî mekanizmaları ele geçirmesidir. Tabi ki burada, ittihatçıların fikirleri ve Meşrutiyetin ne gibi değişiklikler getireceğinin bölge halkı tarafından layıkıyla anlaşılamamış olması da önemlidir. Öte yandan bu isyanlara karşı devletin etkili önlemler alamayışında gerek dış tehditler ve gerekse iç politikadaki karga-

²⁷² Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine Gönderilen 28 Nisan 1914 Tarihli Şifre. **BOA. DH. ŞFR.**, 40/104. Bazı kaynaklarda buna dair bilgi bulmak mümkündür. Garo Sasuni, isyan esnasında gönüllü Ermeni grubu oluşturulduğu ve daha önce Ermenilere eziyet etmiş olan Kör Miho ile çarpıştıklarını ileri sürmektedir. bkz. Garo Sasuni, **Kürt Ulusal...**, s.158; Yine, isyanı bastırmakla görevli İhsan Paşa'nın, Muş Ermeni liderine, " *Kürtlere yapılacak baskına katılması için silahlı bir mîlfreze hazırlaması* " için başvuruda bulunduğu iddia edilmektedir. Yine aynı iddiacıya göre, Ermeniler, İttihat ve Terakki tarafından kendilerine gelecek tehlikelerden kaçınmak için bu isteğe olumlu cevap vermişlerdir. bkz. Celile celil, **a.g.e.**, s.208.

²⁷³ Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayetine Gönderilen 30 Nisan 1914 Tarihli Şifre. **BOA. DH. ŞFR.**, 40/121.

²⁷⁴ Hasan Yıldız, **a.g.e.**, s.138-139.

şanın etkili olduğunu, bunun yanısıra bölge halklarını uzlaştırmanın dönem şartları içerisinde mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

III. NÜFÜZLU AİLELERİN KÜRT MESELESİNİN ORTAYA ÇIKMASINDAKİ ROLÜ

A- BEDİRHANZÂDELER

1- Bedirhanlıların Doğu Anadoludaki Faaliyetleri

a-) Meşrutiyetin İlanından Önce Bedirhanlıların Devlete Karşı Tutumu

Doğu Anadolunun yapısı gereği mevcut olan, aşiretler, tarikatlar ve büyük aileler, Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir itaatsizlikleri sözkonusu olmadıkları müddetçe uzun yıllar varlıklarını devam ettirme imkanına sahip olmuşlardır. Cizre merkez olmak üzere yörede tanınmış olan Bedirhanlılar da bunlardan birisi ve belki de Bedirhan Bey'in aileye ri-yaset ettiği dönemde en güçlü olanıdır. İşte bu sıralarda bölgede kurdukları ve genişlettikleri etkinlik, onları uzun zaman yörenin doğal hakimi haline getirmiştir. Ancak, "giriş" kısmında temas ettiğimiz isyanlarından dolayı bölgeden uzaklaştırılarak merkezî denetimin kontrolüne alındıkları için bölge halkı ve aşiretleri üzerindeki nüfuzları kısmen ortadan kalkmış idi. Bedirhan Bey'in ölümünden sonra çocukları, Sultan Abdülaziz'in irâdesiyle çeşitli memûriyetlere tâyin edilmişlerdi. O zaman çocuklarından en büyükleri olan Necib, Mustafa, Bedri ve Bahri Bey'ler kaymakamlık veya o derecedeki memuriyetlere, daha küçük olan çocukları da münâsib birer maaşla "Aklâma" verilmişlerdi²⁷⁵. Abdülhamid'in tahta geçişinin hemen ardından başlayan 93 Harbi'nde Bedirhanlı ailesi mensubları da hizmetlerde bulunmuşlardı. Bunlardan Bedri Bey Şam'da, Hüseyin Kenan Bey Adana'da, Ali Şamil Bey İstanbul'da, Bahri Bey de Doğu Anadoluda Kürt gönüllüleri toplamışlardı²⁷⁶.

1877-78 Türk - Rus Harbi'nin bitiminden sonra Bedirhanlılardan Hüseyin Bey (pederinden kalan miras meselesi için) Cizre'ye dönmüştü. Bölgedeki gelişmelere karşı son derece hassas olan Padişah II. Abdülhamid, Hüseyin Bey'in derhal oradan çıkarılmasını emretmiş ise de Hüseyin Bey emre itâat etmeyerek yaklaşık iki sene bölgede kalmıştır.

²⁷⁵ Emir Bedirhan, s.34.

²⁷⁶ Emir Bedirhan, s.36; "Bedirhanpaşazadeler", Osmanlı, No 20, 15 Eylül 1898. Bedirhanlıların Türk - Rus harbi esnasında Mardin, Cizre ve Midyat bölgelerinde isyan çıkarttıkları ve harb esnasında Ruslar hesabına çalıştıkları da ileri sürülmektedir. Bu husustaki iddia için bkz. Şadillili Vedat, a.g.e., s.30.

Burada kaldığı esnada, bir isyan hazırlığı içine girdiğinden şüphelenen hükümet, bölgede yeni bir karışıklığın yaşanmaması için ısrarlı hareket etmiştir. Ancak Hüseyin Bey'in yöreden çıkarılması için zor kullanmanın sakıncalı olacağı düşüncesiyle, kardeşlerinden Bahri Bey gönderilerek yöreden çıkarılması sağlanmış ve Şehremâneti âzâlığıyla taltif edilmiştir²⁷⁷. Böylece Bedirhanlıların fırsat buldukları zamanlarda Kürdistan'da karışıklıklar çıkarma eğilimlerinin devleti etkili tedbirler almaya sevkettiğini görüyoruz. Nitekim 1882'de Binbaşı Ali Şamil Bey, Mustafa ve Halid Bey'ler Şam'a, Bahri Bey Trablusgarb'a ve Hüseyin Bey'de Kudûs'e birer kaymakamlıkla tayin edilmişler, bir nevi uzaklaştırılmışlardı. Bu beylerin görev yerlerinde rahat durmamaları üzerine görevden alınarak tekrar İstanbul'a getirilmeleri ve yeniden birer memûriyete tayin edilmeleri sözkonusu olur. Bir kaç sene sonra Doğu Anadolu'daki eşrâfa gönderilmek üzere Bedirhanlılarca yazılmış bir mektup ele geçirilir. Mektuptaki, " *Biz Kürdistan'a muhâceret edeceğiz. Pederimizin vatanında hatm-i enfâs-ı hayat etmek bizler için bâdi-i saâdetdir. Bizim için hâne isticâr ediniz* " ifadesinden Bedirhanlıların yöreye geri dönmek niyetinde olduklarını anlayan Ömer Efendi isminde bir zat, durumu Padişah'a bildirdi²⁷⁸. Bu gelişme üzerine Ali Şamil, Emin, Murad, Hasan ve Kamil Bey'ler önce Taşkışla, daha sonrada Bâb-ı Zabtiye'de üç ay süreyle hapsedildiler. 1898'de padişahın affı ile serbest bırakıldılar²⁷⁹.

Fakat daha aradan çok geçmeden bu sefer Şehremîni Rıdvan Paşa'nın Bedirhanlılar tarafından öldürtülmesi²⁸⁰ Bedirhanlıların meşrutiyet öncesindeki son sürgünlerinin sebebi olur.

Meşrutiyetin ilanından önce Bedirhanlı ailesinden bazıları kendilerine karşı Osmanlı Devleti'nin sürekli haksızlık yaptığı gerekçesiyle Jöntürklerle katılmışlar ve devlete karşı muhalefetlerini Jöntürlük perdesi altında devam ettirmişlerdir. Bunların önde gelenlerinden biri olan Mithat Bey 1898'de ilk Kürtçe gazete olan " **Kürdistan** " ı çıkarmıştı. Daha sonra Londra'da " **Kürdistan** " ın yayınına devam ettiren Abdurrahman Bedirhan'ın Avrupadaki Jöntürklerle yakın temasları mevcuttu. Hatta 1902'deki Jöntürk Kongresi'ne

²⁷⁷ Emir Bedirhan, s. 39-40. " Bedirhani Hüseyin Paşa ", Roj Kürd, cild 3, 11 Ramazan 1331.

²⁷⁸ " Bedirhanpaşazadeler ", Osmanlı, No 20, 15 Eylül 1898.

²⁷⁹ Emir Bedirhan, s.42-45. Bedirhanlıların hapsedilmesi üzerine Osmanlı gazetesinin 15 Eylül 1898 Tarihli sayısında " Bedirhanpaşazadeler " adlı bir yazı yayınlanır. Yazıda Abdülhamid'in Bedirhanlılara karşı tutumu eleştirilerek, "...bizde büyük bir familyaya mensûbiyet bâis-ü nikbettir. Abdülhamid asâletten, şecâattan nefret eder...bu familyanın Kürdistan'ca olan nüfzunu bilir. Mahv için hiçbir fırsatı fevt etmez..." deniliyordu. Osmanlı, No 20, 15 Eylül 1898.

²⁸⁰ Bu konuyu doğrudan ilgilendirdiği için Abdürrezak ve Ruslarla Münasebeti kısmında ele alacağız.

de katılmıştı²⁸¹. Bu dönemde Osmanlı devletinin Bedirhanlılara karşı tutumlarını haksız bulduklarını belirten " **Emir Bedirhan** " adlı risâleyi Mısır'da İctihad Matbaası'nda bastırmıştı. Meşrutiyetin ilanından sonra Jöntürk Bedirhanlılardan Mithat ve Abdurrahman Bey'ler ülkeye dönmüşlerdi²⁸². 1908'de kurulan " **Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti** " içerisindeki en etkili gruplardan bir tanesinin de Bedirhanlılar olduğu görülmektedir. Nitekim, Emin Ali Bedirhan, cemiyetin kurucu üyeleri arasındaydı. Abdurrahman Bedirhan ise tamamiyle Kürt çocuklarına mahsus olarak kurulan " **Meşrutiyet Mektebi** "nin yöneticisi idi²⁸³. Aileden bazıları 31 Mart hadisesinden dolayı tutuklanmışlardı²⁸⁴. İttihat ve Terakki'ye muhalif Kürtlerden bazıları Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile iyi ilişkiler kurmuşlardı. Bu partinin İktidarda bulunduğu kısa süre zarfında, Bedirhanlılardan Mithat Bey Dersim mutasarrıflığına atanmıştı²⁸⁵. Yine aileden bazıları 1913'de tesis edilen " **Roj Kürd** " ile ilişki içine gireceklerdir. Fakat belirtmemiz gereken bir husus, Kürt Bedirhanlıların bu dönemde Osmanlı Devleti'nden ayrılmak veya bağımsız bir devlet kurmak gibi bir düşüncelerinin mevcut olmadığıdır. Ancak Abdülhamid'e karşı, bütün Jöntürkler gibi kin ve nefret taşıdıklarını söyleyebiliriz. Tamamı olmamakla birlikte, devlete muhalif olanlara karşı hükümetin tavizsiz yaklaşımını ise Sultan Abdülhamid'in devlet adamlığı vasfı ile açıklayabiliriz. Yine bunların II. Meşrutiyetin ilanından sonra oluşan hürriyet ortamından cesaret alarak yeniden devlete karşı husûmetlerini devam ettirdikleri dikkat çekmektedir.

b-) 11. Meşrutiyetin İlanından Sonra Bedirhanlıların Bölgeye Dönüşü

Bedirhanlı Ailesinin İstanbul'da ikamet eden ileri gelenleri Meşrutiyetin sağladığı serbestlikten yararlanarak Bedirhan Bey'in derebeyliğini tekrar canlandırmak amacıyla Cizre'ye dönmeye başlamışlardı. Bunu bir nevi feodal istekler olarak da tanımlamak mümkündür.

Bu durum tabiatıyla Doğu Anadoludaki yerel idarecileri oldukça endişelendirmişti. Meşrutiyet idaresinin Doğu Anadoludaki hedeflerinden biri de, nüfuzlu ailelerin ve zorba ağaların halk üzerindeki nüfuzunu tesirsiz bırakarak halkın tek otorite olarak devleti tanımasını sağlamaktır. Bu amaçla bir araştırma yapan Diyarbakır valisi, Bedirhanlıların, pederlerinin derebeyliği zamanının hatıralarını tekrar canlandırmak ve bu hatıraların Cizre ve yö-

²⁸¹ E. E. Ramsaur, **Jöntürkler ve 1908 İhtilali**, Terc. Nuran Yavuz, İstanbul 1982, s.81, Dn, 29.

²⁸² " Bedirhanzadeler ", **Şark ve Kürdistan**, 19 Teşrin-i Sani 1908.

²⁸³ Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara 1992, s.135 ve 139.

²⁸⁴ Naci Kutlay, **a.g.e.**, s.219. Bunlardan Süreyya Bedirhan, Bekiraga bölüğüne hapsedilmişti.

²⁸⁵ Naci Kutlay, **a.g.e.**, s.238.

resindeki halk ve aşiretlerin üzerindeki tesirlerini hükümete isbat etmek amacıyla olduklarını tesbit etmişti. Diyarbakır valisi bunu yapmaktaki esas gayelerinin, ya kendilerine ve kardeşlerine birer makam elde etmek, ya da pederlerinden kalan emlak ve araziye halkın cahil ve fakir olmasından istifadeyle geri alarak servet elde etmek olduğunu düşündürüyordu. Bu amaçla, bölgenin Rusya ve İran'a hudud olmasını gözönüne alarak, daha baştan bunların bölgede nüfuz kazanmalarının önüne geçilmesi hususunda hükümeti uyarmış ve kendilerini gücendirmeyecek bir şekilde tekrar merkeze celbedilmeleri gerektiğini ileri sürmüştü²⁸⁶. Ancak hükümet bunun kanuna aykırı olduğu mülâhazasıyla şimdilik yalnızca hareketlerinin kontrol edilmesini tenbih etmiş, onun için de Cizre'ye faal ve basiretli bir polis komiseri tayin edileceğini bildirmişti²⁸⁷.

Hükümetin tavrını net olarak ortaya koymadığı bu esnada, Bedirhanlılardan Bedri ve Mithat Bey' - Kürdistan'ı ilk defa görmektedirler- ler memleketlerine dönünce hemen çalışmalarına başlayarak Bohtan bölgesinin dedelerine ait olduğuna dair tertip ettikleri dilekçeyi Pervari ve Garzan Aşiretlerine mühürletiyor, Bedirhan Bey'in kasrını imar etmek için de yöredeki aşiretlerden para topluyorlardı²⁸⁸. Mithat Bey'in de Eruh kazasının Tanzi köyünde dedelerine ait eski bir medreseyi tamir ederek Mekteb-i İbtidâî'ye dönüştürmeyi düşündüğü ve bu amaçla yöredeki eşrafdan maddi yardım talebinde bulunmakta olduğu zikredilmektedir²⁸⁹.

Bedirhanlılar Bohtan kıtasının kanûnî mirasçıları olduklarını ve yurtlarının hükümet tarafından haksız yere zaptedildiğini iddia ile hazırladıkları bu dilekçeleri Pervari, Eruh ve Şirvan Aşiretlerine de ulaştırmışlardı. Mithat Bey, Bedirhanlı ailesinin nüfuzunu tekrar kurmak için aşiretler arasında dolaşıyor, daha önce zikrettiğimiz Kürt Emareti (?)'nden bahseden " Emir Bedirhan " adlı kitabı ve Osmanlı hanedânını yerici risâleleri aşiretlere ve ahaliye dağıtıyordu. Saf ve masum halkı Osmanlı hanedânı ve husûsiyle Türkler aleyhine teşvik ve tahrik etmekte oldukları belirtilmektedir. Bazı yerlerde Kürt Kulüpleri açmışlardı. Yerel idarecilerden bazılarında onlara destek olduğu, hatta açtıkları bu Kürt Kulüplerine üye olarak faaliyetlerde bulundukları rivayet edilmekteydi²⁹⁰. Bu durum karşısında henüz meşrûti idareyi tam olarak tesis edememiş olmanın endişesini taşıyan hükümet, bir de Doğu Anadolu'da muhtemel bir isyanla karşı karşıya bulunuyordu. Ancak Bedirhanlılar

²⁸⁶ Diyarbakır Vilayetinden Dahiliyeye 1 Mart 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-1, Lef 11-12.

²⁸⁷ Dahiliye Nezaretinden Diyarbakır vilayetine 6 Mart 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-1, Lef 10/1.

²⁸⁸ Diyarbakır Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 17 Nisan 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-1, Lef 51.

²⁸⁹ Bitlis vilayetinden Dahiliye Nezaretine 24 Nisan 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-1, Lef 50.

²⁹⁰ Kürdistan Muhabirinden " Gayet Ehemmiyetli Bir Mektup " adlı 28 Mayıs 1911 Tarihli Bend. Siird- Mehmet imzalı. BOA. DH.SYS., 24/2-2, Lef 48.

hakkında mahallî yöneticiler tarafından gelen çelişkili raporlar hükümetin nasıl bir meseleyle karşı karşıya bulunduğu noktasında tereddütlerini artırıyordu.

Bedirhanlılar devletin dikkatlerini çekmemek için Cizre'ye dönüşlerinin amacını " *Ecdâdına ait olan vakıfları tekrar ele geçirerek büyük bir 'Kürt Darulfünûnu' tesis etmek, Kürtleri ittihat ve ittifâka davet etmek ve ülmera arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak* " olarak belirtiyorlardı. Bu kadarıyla dahi tehlikeli olan amacı kamufle etmek için ayrıca Osmanlı Devleti'ne sâdık olduklarını isbat etmek üzere, Bedirhanlı ailesinden olup Ruslarla teşrik-i mesâi içinde olan Abdürrezzak²⁹¹'ın Kürdler üzerindeki zararlı faaliyetlerini de izale etmek amacıyla olduklarını her defasında açıklıyor²⁹², kendilerinin " *Hürriyet* ", " *Meşrutiyet* " taraftarı, kardeşleri olan Abdürrezzak'ın ise " *Şeriat* " taraftarı olduğunu vurguluyorlardı²⁹³. Bu şekilde hükümete güvence vermekle birlikte, " *Hürriyet* ", " *Meşrutiyet* " gibi kavramların arkasına sığınarak aynen İmparatorluktan ayrılmak eğiliminde bulunan Osmanlı unsurlarının yolunu takib etmekteydiler. Elbette ki hükümet, Kürtlerin eğitimi, öğretimi hususunda en az kendileri kadar istekliydi. Ancak bunun kendi inisiyatifi dışında gerçekleşmesine sıcak bakmıyordu. Hele bu girişime, devlet nazarında mimlenmiş bir ailenin öncülük etmesine ise şüpheli yaklaşması elbette ki devlet nokta-i nazarında makuldü.

Aslında meşrutiyetin ilanı ve getirdiği yenilikler Doğu Anadolu'nun kendine has içtimai ve siyasi durumunu altüst etmiş, Abdulhamid döneminde kurulan dengeler bir anda bozulmaya başlamıştı. Gayrimüslim unsurların, özellikle Ermenilerin görünüş itibariyle devletçi bir çizgiye gelmesi, İttihat ve Terakki Hükümeti hakkındaki dinsizlik, masonluk gibi şâyialar, Kürt ahali ve aşiretleri devlete karşı şüpheli yaklaşımlara itiyordu. Bazı aşiretler Rusya'ya daha fazla yaklaşırken bazıları da Osmanlı topraklarını terkederek daha bağımsız hareket edebilecekleri İran topraklarına geçmeyi düşünüyorlardı.

Bu keşmekeş ortamda Bedirhanlıları " *Kürdistan'a ayak bastırmak büyük bir hata idi* " diyen Mamûretü'l-Azîz valisi, kısa sürede halk nazarında meşrûiyet kazandıklarını bildiriyor, Milli Aşireti'nden boşalan nüfûzun Bedirhanlılara geçmek üzere bulunduğundan yakınıyordu²⁹⁴. Hakikaten Mardin, Cizre ve yöresinde güçlü bir aşiret olan Milli Aşireti ve Reisi İbrahim Paşa'nın tenkilinden sonra halk başsız kalmış derdini ileteceği bir merci bulamamıştı. Doğu Anadolu'da görev yapan devlet memurlarının çoğu,

²⁹¹ Abdürrezzak'ın Ruslarla münasebetleri için bk 2, sayfalar. 94 vd.

²⁹² Erzurum vilayetinden Dahiliye Nezaretine 21 Haziran 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-2, Lcf 33-34.

²⁹³ Pervari Kaymakamlığının 11 Ağustos 1911 Tarihli Tahrirâtı. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lcf 62/1.

²⁹⁴ Mamurettülaziz Vilayetinden Dahiliyeye 1 Ağustos 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-2, Lcf 54.

ne Doğu Anadolu insanının karakterine âşına, ne de dertlerine devâ olabiliyordu. Bu yüzden halk, güçlü aşiret ve beylerin nüfûzuna kolayca girebiliyordu. Ahali ve aşiretlerle doğrudan temasa geçmeye çalışan, araya vasıta sokmak istemeyen mahallî hükümet yetkilileri ise Bedirhanlılardan şikayet ederek tekrar merkeze celbedilmeleri hususunda kararlı idi.

3. Seçimler ve Bedirhanlılar Hakkında Kürtçülük Şüpheleri

Bedirhanlı ailesinin devletle ilişkilerini daha gerginleştiren ve Kürtçülük suçlamalarını gündeme getiren olay aile fertlerinin seçimlerdeki faaliyetleri idi. Nitekim Hüseyin Paşa ile Hasan ve Süleyman Beyler de bölgeye gelerek mebusluk seçimlerine aday olma bahanesiyle bir çok köy ve kasabalarda ahali ve aşiretlerle temas kurmaya başlamışlardı²⁹⁵. Bedirhanlı Kamil Bey Musul'dan mebusluğa adaylığını koymak istemiş ise de " *Ehliyet-i Kânûniyesi* " olmaması cihetiyle kabul edilmemişti²⁹⁶. Gerekçe olarak da Kamil Bey'in Musul ile hiçbir alâkasının mevcut olmaması gösterilmekteydi. Gerçekten de milletvekilliği adaylığı için yerli sicil nüfusunda kayıtlı olmaları gerekliydi. Bu durum Bedirhanlılar hakkındaki şüpheleri iyice olgunlaştırmıştı. Hükümet askerî tedbirlerin yanı sıra aşiretlerin ve ahalinin uyarılmasına çalışmış, Bedirhanlıların kânûnen mebus olamayacaklarının halk arasında yayılmasını istemişti²⁹⁷.

Hükümet Bedirhanlıların bölgede zararlı faaliyetlerini tesbit ettikten sonra bunlara karşı cibrî tedbir almaktan ziyâde sahip çıkarak, devletin kendilerine karşı her hangi bir art niyetinin olmadığını isbat etmeye çalışmış, bu amaçla, Bedirhanlılardan Hüseyin Paşa'yı Kırşehir Mutasarrıflığına tayin etmişti. Ailenin diğer fertlerinin de birer memûriyete tâyin edilmeleri hakkında Diyarbakır vilayeti ile mütâkere içerisindeydi. Fakat Hüseyin Paşa bu memûriyeti kabul etmeyerek bölgeden ayrılmak istemiyordu. Bunun üzerine hükümet meselenin ciddi bir boyut kazanmakta olduğunu idrâk ederek, askerî çözümün gerekli olduğu kanaatine varmıştı²⁹⁸. Bedirhanlıların bölgedeki faaliyetleri hükümet dışında bazı kesimler tarafından da kaygıyla izleniyordu. Özellikle Siirt yöresi ulemâ ve şeyhleri ol-

²⁹⁵ Bitlis vilayetinden Dahiliyeye 19 Ekim 1911. BOA. DH.SYS., 24/2-3, Lef 2.

²⁹⁶ Dahiliye Nezaretinden Musul Vilayetine Gönderilen 18 Şubat 1912 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 24/2-4, Lef 52/1. Dahiliye Nezaretinin uyarısı üzerine Musul valisi Kamil Bey'e mebusluk adaylığı için red cevabı vermişti. Aynı vesika, Lef 53. Musul Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 19 Şubat 1912 Tarihli Şifre.

²⁹⁷ Siird Mutasarrıflığından Bitlis vilayetine gönderilen 23 Aralık 1911 Tarihli Mahrem Tebligat. BOA. DH.SYS., 24/2-3, Lef 74.

²⁹⁸ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden Diyarbakır Vilayetine Gönderilen 15 Mart 1912 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 100/4, Lef 9/1-9/2.

dukça şikayetçi idiler. Hükümete çektikleri telgraflarda bu ailenin, pederleri Bedirhan Bey'in isyanından beri hiç bir zaman ahali tarafından sevilmedikleri ve " **Kürdistan Meselesi** " çıkarmak amacıyla oldukları dile getiriliyordu²⁹⁹.

d-) Bedirhanlıların Mahallî İdâreleri Yıpratma Çabaları

Sonunda Bedirhanlı Hasan Bey mahallî hükümeti yıpratmak ve halk nazarında devleti aciz bırakmak için tahrik ettiği Kürt gruplarını Cizre merkezine doğru harekete geçirmiştir. Kasabaya giren göstericiler kaymakamlık önünde bir nümâyiş yaparak hükümeti protesto etmişlerdir. İsyanın çevreye dağılmaması için Siirt'de " *İdâre-i Örfiye* " ilan edilmiş, Bitlis'ten gönderilen binbaşı Akif Bey kumandasındaki askerî müfreze isyancıları kısa sürede dağıtmıştır. Yapılan aramada Bedirhanlılardan Hüseyin Paşa'nın Eruh'a kaçtığı öğrenilmiştir³⁰⁰. Olayda Bedirhanlılara temâyül gösterdiği tesbit edilen Siirt Mutasarrıf vekili Raşit Bey'in de başka bir yere tayini istenmekteydi³⁰¹.

Bölge kısa bir süre sakinleştikten sonra, bu defa Bedirhanlılardan Süleyman Bey'in çeşitli kabile reislerinden ve hizmetkârlarından oluşan 40 atlı ile tekrar Cizre'ye girerek hükümete meydan okuması sükûneti yeniden bozdu. Yapılan müdâhale sonucu silahlarına el konuldu. Ancak bu duruma hiddetlenen Bedirhanlılar, silahlar geri verilmediği takdirde zorla alacaklarını söyleyerek mahallî yetkilileri tehdit ettiler. Kaymakam yeterli gücün mevcut olmamasını dikkate alarak silahların " *husûsî* " bir şekilde iade edilebileceğini söyleyerek savuşturdu³⁰². Böylece Kaymakam hem halk nazarında devleti küçük düşürmekten kurtaracak hemde askerî takviyenin yetişmesi için zaman kazanmış olacaktı. Hükümetin büyük gâilelerle uğraştığı bir dönemde, buna yenilerinin katılmaması ve hele Doğu Anadolu gibi her an karışmağa hazır bir bölgede isyanların çıkmaması için hükümet, meseleyi biraz alttan almayı daha uygun görüyordu. Böylece zaman zaman Bedirhanlıların nüfuzunu tanımak zorunda kalıyordu ki, bu durum mahallî hükümetlerde yeterli savunma hizmetlerinin bulunmaması gözönüne alınırsa, geçici bir tedbir olarak olumlu değerlendirilebilir.

²⁹⁹ Bitlis Vali vekili Ulvi'nin 9 Şubat 1912 tarihli telgrafnamesi. **BOA. DH.SYS.**, 24/2-4, Lef 47,48,49.

³⁰⁰ Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 26 Nisan 1912. **BOA. DH.SYS.**, 24/2-4, Lef 79,80.

³⁰¹ Muş mutasarrıflığı vasıtasıyla Dahiliye Nezaretine 12 Mayıs 1912. **BOA. DH.SYS.**, 24/2-4, Lef 93.

³⁰² Diyarbakır Vilayetinden Dahiliyeye 16 Aralık 1912 Tarihli Şifre. **BOA. DH.SYS.**, 100/4, Lef 44.

Hal böyle iken Bedirhanlılar bölgede nüfuzlarını gittikçe kuvvetlendirmeye devam ediyordu. Bedirhanlı Hüseyin ve Kamil Bey'ler Sincar'a giderek, daha çok Yezîdi Kürtlerinden oluşan Sincar ahalisinin de ittifakını temin etmişler³⁰³ ve tekrar Cizre'ye dönerek ahalinin silahlanmasına daha bir önem vermişlerdi. Bunu da, ileride aleyhine kullanacakları devletten temin etmeyi planlamaktaydılar. Zaten kılıfını da hazırlamışlardı. Güya Rusların Kürt aşiretlerini silahlandırarak Doğu Anadoluyu işgâle hazırlandıklarını ileri sürerek vatanı savunmak için kendilerinin de silaha ihtiyaçları olduğunu bildiriyorlardı. Bu konuda halka propaganda yaparak mahallî hükûmete baskı yapmalarına çalışıyor ve silahları hükûmet kanalıyla temin etmeyi planlıyorlardı. Bu sebeble halk tarafından kendilerine silah verilmesi hususunda hükûmete çok sayıda müracaat olmuş³⁰⁴, aksi taktirde Bedirhanlılarla birleşerek vatanı müdafaaya mecbur olacaklarını söylemişlerdir³⁰⁵.

Bedirhanlılar Rus tehlikesiyle halkı galeyana getiriyor, hükûmetin memleketlerini savunmada aciz kalacağını halka yayarak kendi otoritelerini tanımalarına çalışıyorlardı. Muhtemel bir Rus işgali karşısında Osmanlı Devleti'nin parçalanacağına, hiç değilse Doğu Anadoluyu müdafa ederek kurtarmaya ve bu bölgede " Kürdistan Emâreti " kurmaya yönelik fikirleri oldukça güçlenmişti. Halkı da buna inandırmaya gayret ediyorlardı ki, bu hususta başarılı olduklarını söylemek mümkündür.

e-) Bedirhanlıların Bölgede Nüfuz Kazanmaları ve Hükûmetin Aldığı Tedbirler

Meşrutiyetin ilanından sonra halkın sosyal ve iktisadi beklentilerinin hiçbirine cevap verilememişti. Toprak meselesi halledilememiş, eğitime gereken özen gösterilememiş, üstelik Ermeni örgütlerinin bölgedeki faaliyetleri engellenememişti. Bu durumda zaten devletten beklentisi kalmayan bir kısım ahaliye, Bedirhanlılar yeni bir ümit kaynağı olmuştu. Nitekim kısa sürede Sincar Yezidilerinin, Şırnak ve Garzan civarındaki Kürt ağalarının da güvenini kazanmışlardı. Bu gelişmeler karşısında mahallî hükûmet yetkilileri bazı tedbirler almak hususunda merkezî hükûmete çeşitli planlar sunmuşlardı. **Bunlardan ilki Bedirhanlı ailesinin ileri gelenlerini âni bir baskınla ele geçirerek İstanbul'a**

³⁰³ Bedirhanlı Ailesi ile Sincar Yezidileri arasında akrabalıktan dolayı bir yakınlık mevcuttu. Bedirhan Paşa'nın zevcesi Sincar Yezidilerindendi. Yezidi Ali Paşa (?)'da Bedirhanlıların dayısı addolunmaktaydı. Diyarbakır Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 6 Ocak 1913 Tarihli Şifre. bkz., BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 59.

³⁰⁴ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 14 Ocak 1913 Tarihli. BOA. BEO., 309712; Ayrıca bkz., BOA. DH. SYS., 100/4, Lef 5;

³⁰⁵ Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesinden Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum ve Musul'a gönderilen 14 Ocak 1913 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 57/1; Dahiliye Nezaretinden Sadarete 14 Ocak 1913 Tarihli. BOA. BEO., 309712.

sevketmek idi. Fakat bu fikir daha önce de olduğu gibi kânûnî engellere takılmıştı. Bu yüzden hem kânûnî olmadığı hemde olumsuz tesir edebileceği gibi gerekçelerle hükümet tarafından pek muvâfık görülmedi. Ayrıca Bedirhanlılar çok geniş bir aile olduklarından yeni liderlerin çıkması hiç de zor olmayacaktı. Onun için daha çok, **Bedirhanlıların nüfuz sahâlarındaki mahallî idareleri güçlendirici tedbirler ele alındı. Bunlar içinde Zâbita kuvvetlerinin artırılması, nahiyelerin çoğaltılması, hükümet konaklarının inşâsı, ilyâkatil kaymakam ve müdürlerin tayini ve adliyenin ıslâhı**³⁰⁶ en önemlileri idi. Fakat bu tedbirler daha çok uzun vadede yapılması gerekenlerdi. Oysa ailenin fertleri, hükümetin bölgedeki nüfûzunu tamamen silmek için olanca gayretleriyle çalışmakta ve giderek etki sahâlarını genişletmekteydiler.

Bu defa Musul vilayeti Tahrîrat Müdürlüğü'ndeki kardeşleri Halil Bey vasıtasıyla da Musul'daki Kürt aşiretlerini devlet aleyhine kışkırtmaya başlamışlardı. Ancak Musul eşrafı bir araya gelerek erken hareket edip, bunların zararlı faaliyetlerine engel olmak için bir komisyon teşkil etmişlerdi³⁰⁷. Cizre kaymakamı, Müftü Şeyh Abdülvehap ve Seyfeddin Efendi'yi yanına alarak Bedirhanlı ailesinden Hüseyin ve Kamil Paşa ile görüşmeye gitmişti. Bedirhanlılar yaptığı açıklamalarda din ve devlete bağlı olduklarını fakat muhtemel Rus işgalinden endişelendiklerini dile getirmişlerdi. Hükümetin kendilerine güvenmesini isteyerek, eğer hükümetin kendilerine itimâdı yoksa Osmanlı ülkesini terketmeye nâmusları üzerine söz vermişler, bunun böylece Nezârete bildirilmesini ve gelecek cevâba göre hareket edeceklerini söylemişlerdi³⁰⁸. Bedirhanlıların verdiği bu teminât, Dahiliye Nezareti'nce memnûniyet verici bulunmuş, bu tavırlarında devam ettikleri müddetçe hükümetin kendilerine " *Hüs-n-ü Nazar* " la bakacağı bildirilmiş ve hemen ardından emin olmak için Hüseyin Paşa'nın tayin edildiği Kırşehir Mutasarrıflığı'na gitmesi için yeniden girişimlerde bulunulması Diyarbakır vilayetine bildirilmişti³⁰⁹. Hükümetin bu yaklaşımı ise Bedirhanlılar tarafından, hükümetin kendilerine itimat edilmediği şeklinde yorumlanmıştır.

Bu görüşmeler olurken, seçimler de yapılmış, ancak Bedirhanlılar 1912 seçimlerinde mebus olamamışlardı. Bunun için mahallî yetkililer, Bedirhanlıların, nüfuzlarına aldıkları

³⁰⁶ Diyarbakır Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 19 Ocak 1913 Tarihli Şifretelgrafname. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 61.

³⁰⁷ Musul vilayeti ahalisi adına Dahiliye Nezaretine gönderilen 21 Ocak 1913 Tarihli telgraf. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 66.

³⁰⁸ Diyarbakır Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 2 Şubat 1913. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 74.

³⁰⁹ Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden Diyarbakır Vilayetine Gönderilen 2 Şubat 1913 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 100/4, Lef 71/1.

Şırnak ağaları ile birleşerek bir karışıklık çıkarmalarının muhtemel olduğunu düşünüyor, bu amaçla caydırıcı olacağı düşüncesiyle Eruh, Bitlis ve Siirt'te askerî tertibat alınmasını lüzumlu hissediyorlardı³¹⁰.

Bedirhanlıların şimdiye kadar yürüttükleri faaliyetlerin, bölgede önemli birer memûriyet elde etmek amacına yönelik olduğu Diyarbakır Vilayeti'nden bildiriliyordu. Ancak Bedirhanlılar, Siirt, Mardin gibi etkili oldukları yerlerde kendilerine memûriyet verilmesi halinde kabul edeceklerini bildirmişlerdi. Bu istekleri bölgede daha tehlikeli olacağı cihetle kabul edilmemiş, uzak yerlerdeki mutasarrıflıklara tâyinleri, geçici de olsa maksatlarını engelleyeceği için münâsib görülüyordu³¹¹. Kırşehir Mutasarrıflığı'nı kabul etmeyen Hüseyin Paşa için Valilik makamı istemişler ise de, her istedikleri yerine getirilecek olursa daha da taviz isteyecekleri " *nazar-ı dikkate* " alınarak uygun görülmemişti. Bunun üzerine tayin edildiği Kırşehir Mutasarrıflığı'nın maaşının daha da artırılması teklif edilmişti³¹². Bu tavizleri kabul etmemekle birlikte, hükûmete, istendiği takdirde muharebe için gönüllü toplayacağını bildiren Bedirhanlı Hüseyin Paşa, öte taraftan Musul'un Zaho ve Dehuk kazalarındaki Kürt ve Arap aşiretlerini ziyaret ederek, reislerine hil'at giydirmiş, aşiretlere, muharebenin (Balkan) Osmanlı Devleti aleyhine neticeleneceğini söyleyerek halkı ümitsizliğe sevketmeye çalışmıştı³¹³.

Siirt ve Eruh'da durum oldukça gergin bir vaziyet almıştı. Bitlis - Musul hududundaki aşiretler silahlanmış, heyecan had safhaya çıkmıştı. Kürt ve Arab (Cebel-i Şammar) aşiretleri arasındaki ezeli husûmet her an büyük bir karışıklığa sebep olabilirdi³¹⁴. Bedirhanlılarla onlara yardım eden diğer aşiretlere karşı caydırıcı bir askerî gösteri tertib etmek zorunlu hale gelmişti. Bu düşünceyle Eruh, Garzan ve Sason bölgelerine askerî kuvvet sevk edilmiş, Cizre ve Midyat kazalarına da Musul'dan bir tabur sevki istenmişti³¹⁵.

³¹⁰ Van 11. Kolordu Kumandanlığından Erkan-ı Harbiyeye 8 Şubat 1913 Tarihli Telgraf. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 82.

³¹¹ Diyarbakır Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 9 Şubat 1913 Tarihli Telgraf. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 94.

³¹² Dahiliye Nezaretinden Diyarbakır Vilayetine 16 Şubat 1913. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 93/1.

³¹³ Bitlis Adliye Müdürlüğünden Adliye ve Mezahip Nezaretine 23 Şubat 1913 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 77.

³¹⁴ Bitlis Adliye Müdürlüğünden Adliye ve Mezahip Nezaretine 3 Mart 1913 Tarihli Tahrirat. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 78.

³¹⁵ Van 11. Kolordu Kumandanlığından Umum Erkan-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 18 Mart 1913 Tarihli Şifretelgrafname Sureti. BOA. DH. SYS., 100/4, Lef 39.

Doğu Anadolu, Güney Azerbaycan Kürtleri arasında faaliyet gösteren Abdürrezzak ve Seyyid Taha gibi Rusların hizmetindeki Kürtler tarafından tehdit edildiği gibi İran aşiretleri arasındaki çatışmaların da Osmanlı aşiretlerine sirâyet etmesi muhtemeldi. Seyyid Taha ve Abdürrezzak'ın İmâdiye ve Revanduz taraflarından hücumla kalkışacakları haber alınıyordu³¹⁶. Çölemerik kaymakamı Tevfik Bey, Cizre, Erüh ve İmâdiye bölgelerinde ihtilal başladığını, Bedirhanlı Hüseyin Bey'in Cizre'ye hücum ederek kaymakamı öldürdüğü ve idareyi ele aldığını haber veriyor, Barzan Şeyhi'yle Nasturiler arasında çatışmalar çıktığından bahsediyordu³¹⁷. Yapılan tahkikatta Kaymakamın ihbârı doğru çıkmamış, İmâdiye taraflarında sadece âdi cinayetler olduğu anlaşılmıştı³¹⁸. Bu sebeble Tevfik Bey'in yanlış ihbarlarda bulunarak ahali ve hükümet arasında gerginlik meydana getirdiği için merkez livâya celbi istenmiştir.

f-) Almanların Doğu Anadolu'da Etkinlik Kurmaları ve Bedirhanlılar

Bu sıralarda Almanlar da Doğu Anadolu'da Kürtlerle diyalog kurmaya çalışmaktaydılar. Hem Rusların Kürtlerle temasları hakkında bilgi edinmek hemde bunları etkisiz hale getirme yollarını aramaktaydılar. Alman konsolosu, Mayıs 1913 başlarında Diyarbakır'a geldiğinde vali ile görüşmüş, Rusya konsolosunun Kürtleri elde etmek hususunda yaptığı çalışmaları bildirerek, bunu etkisiz kılmak için karşı propoganda yapmak istediğini belirtmiş ve Bedirhanlılarla temas kurmak istediğini bildirmişti. Bunun yanı sıra, bölgede bir kumpanya adına arazi satın almak istemiş ise de vali bu hususta hükümete müracaat etmişti. Bölgede Rus etkisi o kadar artmıştı ki, Diyarbakır valisi Almanları kullanarak Kürdistan'da hakimiyeti tekrar elde etmeyi muvafık buluyordu. Yani Rus tehdidine karşı ancak Almanlardan istifade etmek suretiyle bölgede Osmanlı hakimiyetinin devamı mümkün görülmekteydi. Rusya Hükümeti'nin gerek işgal ve gerekse kontrol suretiyle Doğu Anadolu'ya nüfûz etmeğe teşebbüs ettiği takdirde, karşısında Almanya gibi bir devlete tesadüf edeceğinin dikkate alınmasını hatırlatan vali, Almanların bölgedeki menfaatlerinin temin edilmesinin, " *Kürdistan'ın ahvâl-i âtiyesine büyük bir tesiri olacağı* " kanaatindeydi³¹⁹. Diyarbakır Valisi Celal Bey, Dahiliye Nezareti'ne verdiği bilgide, Osmanlı Hükümeti'nin " *...Rusya'nın âmâl-i istilâcuyânesine karşı durarak, Kürdistan'da istiklâl-i idârî ve siyâsî idâme edebilir. Hiç bir devletin huralarda peydâ-yı nüfûz eylemesi hittabî*

³¹⁶ 12. Kolordu Kumandanı Esad Paşa'dan Umum-u Erkan-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 20 Mart 1913 Tarihli Şifretelgrafname sureti. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 38.

³¹⁷ Van Vilayetinden Dahiliyeye 28 Nisan 1913 Tarihli şifre. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 35.

³¹⁸ Musul vilayetinden Dahiliye Nezaretine 29 Nisan 1913 Tarihli şifre. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 34.

³¹⁹ Diyarbakır Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 6 Mayıs 1913 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 23-15/4.

caiz olmaz..."³²⁰ ifadesi dahi Doğu Anadolu'nun önemli derecede Rus tehdidi altında bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı Hükümeti mahallî yetkililerin bu uyarılarını dikkate almış olmalıdır. Nitekim bir süre sonra Alman konsolos Bedirhanlılarla görüşmüş, bölgedeki Rus konsolosu aleyhinde propoganda yaparak onları ikna etmeye çalışmıştır. Bedirhanlılarla görüştüğü sırada, daha çok Ruslarla işbirliğinde olan Bedirhanlı Abdürrezzak hakkında bilgi edinmeye özen göstermiştir. Onun Doğu Anadolu'daki nüfuzu, ve diğer Bedirhanlılarla ilişkileri üzerinde durmuştur. Cizre'den ayrılırken de Bedirhanlı Hasan Bey'den, yolda aşiretler tarafından herhangi bir saldırıya mâruz kalmamak için aşiret reislerine hitaben açık mektup almıştı³²¹. Bu durum aynı zamanda bölgede hükümetin asayişini sağlayamadığını ve Bedirhanlıların, bölgede devletten daha fazla meşrûiyete sahip olduklarının yabancılar tarafından da tasdikini gösteriyordu.

Bu sırada Bedirhanlı Hüseyin Paşa Siirt'de vefat etmiş³²², geriye aile içinde etkinliği olan Kamil Bey ve onun her emrine itaat eden kardeşi Süleyman Bey kalmıştı. Süleyman Bey daha ihtiraslı bir kimliğe sahipti. Kamil Bey Bitlis Genel Meclisi âzâlığı için aday olmuş ve çoğunluğu elde etmiş olmasına rağmen şüpheli davranışlarından dolayı hükümetin dikkatlerini üzerinden atamamıştır. Bu şüphelerin daha da artması üzerine Siirt Mutasarrıflığı Kamil Bey'e nasihat edilmesi veya bir memûriyetle bölgeden uzaklaştırılması gerektiğini ileri sürerek hükümeti bu hususta uyarmıştır³²³. Bu gelişmelerden haberdar olan Bedirhanlı Kamil Bey, Tiflis'e kaçarak Ruslarla işbirliğine girmiştir³²⁴. Birinci

³²⁰ Aynı Vesika.

³²¹ Bedirhanlı Hasan Bey'den Mardin Mutasarrıfı Şevket Bey'e yazılan 24 Mayıs 1913 Tarihli Mektub Suretinden. BOA. DH.SYS., 23/14, Lef 6. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yakın münasebetler mevcuttu. Bundan istifade ile Almanlar, Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde araştırma ve incelemeler yapmışlar, bazı Kürt beyleriyle yakın ilişki kurmuşlardı. Almanların bu bölgedeki faaliyetlerinde dikkati çeken önemli bir husus, bölgedeki aşiretlere Rus aleyhdarı propoganda yapmalarıdır. Bu çalışmalarının semeresini Birinci Dünya Savaşı esnasında görmüşlerdir. bkz. Kemal Mazhar Ahmet, *Birinci Dünya ...*, s.20.

³²² Bitlis vilayetinden Dahiliyeye 29 Haziran 1913 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 16. Bedirhanlı Hüseyin Paşa'nın vefatı üzerine *Roj Kürd* ün ikinci sayısında " Kürdlük için Ziyân-ı Azîm " başlığıyla ilanı yapılır ve üçüncü sayısındaki kısa tercüme-i hal'inde "...hayatının sonuna kadar Kürdlük için mîlcadele ettiği..." yazılır. " Bedirhânî Hüseyin Paşa ", *Roj Kürd*, c. 2 ve 3, 11 Ramazan 1331.

³²³ Bitlis vilayetinden Dahiliye Nezaretine 5 Ağustos 1913 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 100/4, Lef 42.

³²⁴ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara 1992, s.151-152. Bedirhanlı Kamil Bey, Rusların Erzurum'a kadar ilerledikleri 1917'de Ruslar tarafından Erzurum Valiliğine atanır. a.g.e., s.78. Rusların bölgeden çekilmesinden sonra tekrar Tiflis'e dönerek 1934 yılında orada ölür.

Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Bedirhanlıların bölgedeki faaliyetleri sona ermiş gibi gözüküyordu.

2- Bedirhanlı Abdürrezzak'ın Ruslarla İlişkileri

a-) Bedirhanlı Abdürrezzak'ın Trablusgarb'a Sürgün Edilmesi

Bedirhanlı ailesinden Ali Şamil ile Abdürrezzak'ın, eski şehremînilerden Rıdvan Paşa'yla aralarındaki bir meseleden³²⁵ dolayı çıkan olay neticesinde, Rıdvan Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili olarak hem siyâsi hemde âdî suçlu bulunarak Trablusgarb'a sürgün edildiklerini daha önce zikretmiştik³²⁶. Daha meşrutiyetin ilanından önce meydana gelen bu olaydan sonra Bedirhanlı ailesinin diğer fertleri de devlet nazarında şüpheli pozisyonuna düşmüşlerdi. Ali Şamil meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra vefat etmiş, Abdürrezzak ise daha sürgün sıralarında Trablusgarb'tan firar ederek uzun bir zaman Osmanlı Hükümeti'ne karşı " **Bağımsız Kürdistan** " tahayyülü ile Doğu Anadolu'nun bir çok Kürt aşireti ile ilişki kurmaya çalışmış ve bu arada, Bedirhanlılar gibi, Kürtler arasında itibar edilen, büyük aşiret bağları bulunan, ihtiraslı şahsiyet arayan Rusların pençesine düşerek onlara " *sermâye-i fesât* " olmuştu. Şimdi onun bu ihtiraslı macerasını ana hatları ile ele alalım.

Bedirhanlı Necib Paşa'nın oğlu olan Abdürrezzak, sürgünde bulunduğu Trablusgarb'tan ayrıldıktan sonra Ruslarla ilişkiye geçmek üzere Güney Azerbaycan'a gelmiş ve orada Rusların dikkatini çekerek Rusya'ya davet edilmişti. Rusya'da kaldığı sürece bir çok hediyelerle taltif edilmiş, bir takım anlaşmalara varmıştı. Ruslardan aldığı tâlimât gereğince Kafkasya ve daha çok İran'ın Kürtlerle meskun olan kuzey kesiminde aşiretlerle irtibata geçmişti. Kürdistan'daki Bedirhan Bey Emareti'nin takibçisi olarak sahip olduğu nüfûzuda kullanan Abdürrezzak Kürtler arasında tarafdar toplamaya çalışmıştı. Bu dönemlerde Ruslar, özellikle İran Meşrûti inkılâbını bastırmak ve her zaman söz geçirebilecekleri eski İran Şahı'nı (Mehmet Ali) tekrar iktidara getirebilmek için bölgedeki feodal Kürt beylerinin yardımına ihtiyaç duymakta ve onları maddî menfaatler karşılığında

³²⁵ Abdürrezzak'ın Şişli'de oturduğu evinin önündeki yolun tamir edilmesi meselesinden dolayı Şehremini Rıdvan Paşa'yla aralarında tartışma çıkar. Abdürrezzak, Rıdvan Paşa'nın adamlarından birini rehin alır. Yakınları rehini kurtarmak için Abdürrezzakla silahlı çatışmaya varıncaya kadar mücadele ederler ve rehini kurtarırlar. Bunun üzerine olay esnasında tartaklanmış olan Abdürrezzak, bunların ardında Şehremini Rıdvan Paşa'nın olduğu düşüncesiyle onu öldürtür. Bu arada Bedirhanlı Ali Şamil'de olaydan müdahale görüldüğü için muhakemeleri yapılarak cezaya çarptırılırlar.

³²⁶ Karakilise Kaymakamlığı'nın 10 Ocak 1912 Tarihli ve 29 No'lu Tahrirâtı Sureti. BOA. DH. SYS., 90/1-6, Lef 11.

elde etmekte, çoğu zamanda başarılı olmaktadır. Bu sebeble Güney Azerbaycan ve Nevâhi-i Şarkiye'deki Kürtlerle yakın temas kurarak İran'a karşı bir tehdit unsuru oluşturmaya çalışıyorlardı. İran inkılâbını bastırmak için Ruslar en fazla da Şikak Aşireti'nden istifade etmişlerdi. Ruslar Osmanlı topraklarındaki konsolosları ve ajanları vasıtasıyla da Osmanlı Kürtlerini, Ermenilerle aralarındaki gerginliği daha da artırmak suretiyle ve gerektiğinde bir isyan çıkararak bölgeyi işgal etmek amacıyla bir baskı aracı olarak kullanmak istiyordu. Görüldüğü gibi Kürtler, hem İran hemde Osmanlı Devleti için Rus emellerinin vazgeçilmez bir parçasıydı.

b-) Meşrutiyetin İlanı Sonrası Abdürrezzak'ın Ruslarla İrtibata Geçmesi

Bu arada Osmanlı meşrutiyeti ilan edilmiş, Abdürrezzak da çıkarılan af kanunundan yararlanarak İstanbul'a dönmüştü. Fakat kısa bir süre sonra II. Abdülhamid'in hal'i ve İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi ile yeniden muhalif bir tavır alarak, daha önce işbirliği yaptığı Ruslarla yeniden temasa geçmiş ve Rus elçisinin müzaharetiyle Rusya'ya kaçmıştı. Burada Rus makamlarıyla yaptığı anlaşma gereği Kafkaslara dönerek Güney Azerbaycan'ın Kürtlerle meskun bölgelerinde faaliyetlere başlamıştı. 1910 yılının başlarında Ruslar için çalıştığı görülmektedir. Öncelikle, Rusların tahrikleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı husûmet içinde olan bazı Kürt ileri gelenleriyle ve eşkiya çeteleri ile irtibata geçmenin yollarını araştırmıştı. Bu tarihlerde yine Ruslara hizmet etmekte olan İran Kürtleri içindeki en güçlü aşiretin reisi Simko ile işbirliği yapma ihtimali, Osmanlı hükûmet yetkilileri tarafından gözönüne alındığı için, Rumiye ve Salmas Osmanlı şehbenderlikleri harekete geçirilmişti³²⁷.

Abdürrezzak'ın Rusların oyuncağı haline gelmemesi için, Hudûd-ı İrânîye I. Komiseri Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Behçet Bey'in tavsiyesi ile³²⁸ Dahiliye Nezareti, Şeyh Ubeydullah isyanının kumandanlarından Seyyid Abdülkadir Efendi'nin görüşlerine başvurmuştu³²⁹. Abdülkadir Efendi meşrutiyetten sonra İstanbul'a dönmüş ve hükûmetin güvendiği biri olarak Âyan âzâlığına getirilmişti.

Bu sıralarda Abdürrezzak Tiflis'te Rus askerî yetkilileriyle görüşmüş, Ruslar hesabına Doğu Anadolu Kürtleriyle ilgili planları tatbika başlayacağı Osmanlı Hükûmeti'nce anla-

³²⁷ Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 25 Aralık 1910 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 2. Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezareti'ne 28 Aralık 1910. Aynı Vesika, Lef 1/1-1/2.

³²⁸ BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 16.

³²⁹ Dahiliye Nezaretinden, Âyan'dan Abdülkadir Efendi'ye 18 Aralık 1911. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 15/1.

şılmıştı. Bedirhanlılar Cizre ve civarında eskiden beri nüfûz sahibi oldukları için Abdürrezzak'ın öncelikle Cizre'ye geleceği tahmin edilmekteydi. Zaten İstanbuldaki kardeşlerinin Kadıköy'den Cizre'ye gönderdikleri bir telgraf da bu yöndeki tahminleri güçlendirmekteydi. Bu durum karşısında Cizre Kaymakamı Diyarbakır vilayetine danışarak geldiği takdirde nasıl bir muamele yapılacağı hususunda bilgi istemişti³³⁰. Hükümet, Abdürrezzak'ın firârî olmadığını, hükümetin bilgisi dahilinde Güney Azerbaycan'a gittiğini ve yanlış bir hareketi görülmedikçe serbestçe seyahat etmesine müsaade edilmesini bildirmişti.(?) Yine de her ihtimale karşı müteyakkız bulunulmasını tenbih etmişti³³¹. Bunun üzerine Siirt ve Bohtan mıntikalarında daha fazla tedbir alınmış, yörede fazlaca tanınmadığı için de - Bedirhanlı ailesinin meşrutiyet kuşağı sürgünde doğmuş ve Kürdistan'a dönmelerine müsaade edilmemişti. Bundan dolayı Abdürrezzak bölgede tanınmamaktaydı - Beyoğlu fotoğrafhanelerinde bulunan fotoğraflarından bir nüsha elde edilerek gönderilmesi Erzurum vilayetince istenmekteydi³³².

Hükümet tarafında bu hazırlıklar yapılmakta iken Abdürrezzak Tiflis'te Rus konsolosuyla görüştüktan sonra Tiflis'ten ayrılarak Makû cihetine geçmişti. Burada kaldığı sürede, Osmanlı Hükümeti'ne husûmetiyle tanınan Kürt Eşref Bey'le temas halinde olduğunun tesbiti bölgedeki Osmanlı yetkililerince endişe verici bulunmuştu. Çünkü Kürt Eşref Bey, bir süre önce Osmanlıya bağlılıktan ayrılarak Rusya'ya tâbi olmuş bir aşiret reisiydi³³³.

Erzurum Vilayeti Meclis il idaresi katibi Hüseyin Bey, alınan bu istihbarattan hareket ederek Abdürrezzak'ın faaliyetlerinin takib edilmesi için Makû'ye gönderilmişti. Yaptığı tahkikâtlardan elde ettiği bilgilere göre; Abdürrezzak Makû'ye gelmiş ve Makû Hakimi'nin konağına misafir olmuştu. Makû yetkilileri tarafından kendisine çok hürmet edilmekte olduğunu müşahade etmiş, Makû ağalarının sabah akşam ziyaretine gittiklerini gözlemlemişti. Abdürrezzak'ın Makû'den ayrıldıktan sonra Tebriz ve Hoy taraflarını dolaşarak Van'a gideceğini de öğrenmişti ki, orada da Osmanlı Hükümeti'ne muhalefetiyle tanınan Hüseyin Hacı ve Emin Paşa'nın yaşıyor olması yetkililer tarafından dikkat çekici bulunmuştur. Abdürrezzak ise 19 Mart 1911'de bölgedeki işlerini hallettikten sonra veri-

³³⁰ Diyarbakır vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 12 Ocak 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 4.

³³¹ Dahiliye Nezaretinden Diyarbakır Vilayetine Gönderilen 14 Ocak 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH.SYS., 24/2-1, Lef 3/1. Aynı mealde, Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır Vilayetlerine de tebligat yapılmıştı. Aynı Vesika, Lef 6/1.

³³² Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 27 Şubat 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 8.

³³³ Tiflis Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezaretine Gönderilen 1 Mart 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 5.

len istihbaratta da işaret edildiği gibi Hoy - Salınas şehirlerine gitmek üzere Makû'den ayrılmıştı³³⁴. Bu arada vekâleten yürütülen Van valiliğine asâfeten bir valinin tayini vilâyet asayîşi için zorunlu olacağı cihetiyle gerekli görülmekteydi³³⁵.

c-) Şikak Aşireti Reisi Simko ile İşbirliği Çalışmaları

Abdürrezzak seyahatleri esnasında Şikak Aşireti Reisi Simko ile görüşmek ve Osmanlı Hükümeti muhalifi Kürtlerle işbirliği kurmak için Kotur'a giderek³³⁶, Simko'ya misafir olmuştu³³⁷. Kotur'dan ayrıldıktan sonra Van hududlarına girmiş, 2 Nisan 1911'de Milan Aşireti Reisi Mehmet ve oğlu Osman Bey'lerin ikamet ettiği Satmanas köyüne gelmişti³³⁸. Satmanas köyünden ayrılarak yakınındaki Rodi köyünde bir gece kalmış, buradaki Makuri Aşireti reisi Necip Ağa'ya misafir olmuştu. Daha sonra da Van merkezine gelerek vali vekili Kâzım Bey'le görüşmüştü. Abdürrezzak şüpheleri üzerinde toplamamak için mahalli Osmanlı yetkilileriyle görüşmekten çekinmemektedir. Zira burada yaptığı açıklamalarda, ticârî işlerini yoluna koymak ve mebusluk seçimlerine katılmak için bölgeye geldiğini ileri sürmesi dikkat çekmektedir. Daha sonra Rusya konsolosluğuna uğramıştır. Yine vilayet merkezindeki Osmanlı Hükümeti'ne sadâkatıyla tanınan aşiret reislerine misafir olmuştu³³⁹. Muhalif- tarafdar pek çok kabile ile görüşmesini dikkat dağıtmak çabası olarak değerlendireceğimiz Abdürrezzak Van'da kaldığı sürede Ermeni Taşnak Örgütü reislerinden İşhan'ın evi yakınlarında gizlice bir ev tutmuştu. Öte yandan Kürt eşkiya çetelerinden Said'in köyünde, kardeşi (Mithat olabilir)

³³⁴ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 21 Mart 1911 Tarihli Şifre. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-1, Lef 35. Makû'ye Gönderilen Nahiye Katibi Hasan Rıza Bey'in Beyazıt Mutasarrıflığı'na Gönderdiği Tahrirat. Ayrıca bkz. **Aynı Vesika**, Lef 37/1-2 ve 38/1.

³³⁵ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 17 Mart 1911 Tarihli Şifre. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-1, Lef 21.

³³⁶ Hoy şehbenderinin işarı üzerine Tahran Sefaretinden Hariciye Nezaretine oradan da Dahiliye'ye çekilen 28 Mart 1911 Tarihli Tahrirat. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-1, Lef 33.

³³⁷ Bayezid Sancağı meclis idare baş katibi Hasan Bey'in Vali vekili Kazım Bey'le yaptığı müzâkere. Van vali vekili Kazım Bey'den Dahiliye Nezaretine Gönderilen 12 Nisan 1911 Tarihli Şifre. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-1, Lef 47.

³³⁸ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 3 Nisan 1911 Tarihli Şifre. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-1, Lef 45.

³³⁹ Van vilayeti vali vekili Kazım Bey'den Dahiliye Nezaretine Gönderilen 12 Nisan 1911 Tarihli Şifre. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-1, Lef 47.

ile görüşmüştü³⁴⁰. Bohtan bölgesinde faaliyet gösteren kardeşleri her ne kadar Osmanlı yetkililerine yaptıkları açıklamalarda Abdürrezzak'la bağlantılarının mevcut olmadığını ve onun karşısında olduklarını söylüyorlar ise de, gizlice görüşmelerde bulundukları görülmektedir. Mebusluk seçimlerini kendilerine perde yapmak, bu dönem Kürt kökenli aydın ve politikacılarının ortak siyaseti idi. Aynı yöntemi sanki sözleşmişcesine bir stredir Cizre bölgesindeki kardeşleri de kullanmakta idiler. Böylece Kürt aşiretleri ile yaptıkları görüşmeleri hükümet nazarında meşrû hale getiriyor ve dikkatleri üzerlerinden atmaya çalışıyorlardı. Fakat ne Abdürrezzak'ın ne de Cizre ve dolaylarında faaliyet gösteren diğer Bedirhanlıların mebusluk çalışmaları kânunlara muvâfık değildi. Gerek İran'a tâbi Kürt aşiretleriyle temas kurması - İran aşiretleri mebus intihab edemiyordu - gerekse Ruslarla ilişkisinin kesinleşmesi, mebusluk çalışması iddialarını çürütüyor, dikkatleri bütünüyle üzerinde topluyordu.

Abdürrezzak'ın Van'da işlerini tamamladıktan sonra Hizan ve Bohtan cihetlerine gideceğinin anlaşılması üzerine takibine memur edilen Hasan Bey görevi tamamlandığı için Bayazıt'a celbi istenmiştir³⁴¹. Hem Taşnak'lı Işhan ile hem de Rus konsolosuyla sık sık görüşmeleri devam etmekte olan Abdürrezzakın takibine bu sefer de Hasan Fehmi adında biri görevlendirilmişti. Hasan Fehmi Efendi hem Taşnakları ve hemde yörede Abdürrezzak'ın irtibatı olduğu Kürt aşiretlerini tâkibâta almıştı³⁴². Bu noktada hükümet yetkilileri Abdürrezzak'la Ermeniler arasında bir işbirliği olması ihtimalinden şüphelenmekteydi. Bunda da haklı sebepleri vardı. Çünkü, bir yandan Abdürrezzak'ın Rusların emriyle hareket etmekte olması, diğer yandan Rusların yine Ermenilerle malum ilişkileri, muhtemel Kürt - Ermeni işbirliğini gündeme getirmekteydi. Zaten Abdürrezzak'ın Osmanlı hududuna girmeden önce Tiflis'ten Petersburg'a geçerek bizzat imparatorla görüştüğü ve Doğu Anadolu'da isyan çıkarmak konusunda anlaşmaya vardığı vesikalarda zikredilmektedir. Ermenilerle ilgili her hangi bir husus görülmemekle birlikte, önemli bulduğumuz bu anlaşmaya göre; Abdürrezzak Doğu Anadolu'da silahlı çatışmayı başlatacak, Rusların yardımı ve himâyesinde kurulacak " **Kürdistan Devleti** " nin başına geçecekti. Rus fabrikaları, üç sene zarfında ödenmek şartıyla ucuz olarak 50. 000 tüfenk ile 50 adet top verecekti. Aşiret reisleri arasında birlik sağlandıktan sonra silahların gönderilme-

³⁴⁰ Bitlis valisine, Van'da güvendiği biri tarafından gönderilen ihbar mektubundan yapılan alıntı. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 21 Nisan 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 55.

³⁴¹ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 14 Nisan 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-1, Lef 25.

³⁴² Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 3.

sine başlanacaktı. Silahların aşiretlere dağıtımı, karşılığında cüzî miktar para alınacaktı. Abdürrezzak'ın, Van Rus konsolosu vasıtasıyla Ruslar tarafından maddî destek sağladığı bilinmesine rağmen Osmanlı Hükümeti'nin Rusya nezdinde her hangi bir girişiminin mevcut olmaması dikkat çekmektedir. Hükümetin sıkı takibatına rağmen seyahat serbestisi olan Abdürrezzak, Van ve çevresindeki görevini tamamladıktan sonra Cizre'ye uğramaksızın aniden bölgeyi terkederek İran topraklarına geçmişti. Yine bu dönemde Simko ile de işbirliği içinde olduğu görülmektedir. Yukarıda bahsedilen ve Ruslar tarafından yapılan bu plan çerçevesinde Makû Hakimi, Mahmûdî kazası ağaları ve Simko'nun, Abdürrezzak'a tam destek vereceklerine dair teminat alınmış idi³⁴³. Ancak verilen teminatlara çoğu zaman tarafların çıkarlarına ters düştüğünde riayet edilmediği sonraki gelişmelerle sabittir.

Hükümet, 15 Mayıs'da Rumiye'ye geçen Abdürrezzak'ın bir " Kürdistan Gâilesi " plânlamakla meşgûl olduğuna sonunda kanaat getirerek bazı tedbirler almak lüzumunu hissetmişti. Bu amaçla bölgedeki nüfuzlu kişilerden Şeyh Ubeydullah Efendizâde Taha ile Hakkari'li Şeyh Abdülhamit Paşa'dan istifadeyi düşünüyordu³⁴⁴. Oysa Seyyid Taha'da bu sıralarda Ruslarla işbirliği içerisine girmek üzereydi.

Bu aşamada hükümet hata yaptığını geç de olsa anlayarak seyahat serbestisini kaldırdığı Abdürrezzak hakkında kânûnî takibat yapılmasını kararlaştırmıştı. Bu sebeble Rumiye'den Osmanlı topraklarına girdiği anda tutuklanması vilayetlere yazılmış idi³⁴⁵.

Hükümetin bu yasaklama kararı üzerine bu esnada Rumiye'de Osmanlı Şehbenderhanesi'nde kalmakta olan Abdürrezzak Rusya konsolosu tarafından başka bir hâneye nakledilmiştir. Burada kaldığı sürece Beyzâde Aşireti'yle sık sık görüşmüş ve onları elde etmeyi başarmıştı. Bunun üzerine Beyzâdelerin Rusya konsolosluğu ile münasebetlerini daha da sıklaştırdığı görülmektedir³⁴⁶. Abdürrezzak'ın Rus konsolosluğundan bir miktar İran akçesi alması İran cihetine gideceği ihtimalini kuvvetlendirmişti³⁴⁷.

³⁴³ Hudud-ı İraniye I. Komiseri Erkan-ı Harb Kaymakamı Behçet Bey'den Dahiliye Nezaretine Gönderilen Mahremâne Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 11.; Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen, 8 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. Aynı Vesika, Lef 3.

³⁴⁴ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 23 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 19.

³⁴⁵ Dahiliye'den Erzurum ve Van Vilayetlerine Gönderilen 31 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 17/1.

³⁴⁶ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 27 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 9. Bu esnada Abdürrezzak'ın Rumiye'de bulunduğu sürede ayyaşlığa başladığı, bir Ermeninin hanesine tecavüzden dolayı tartaklandığı ve Osmanlı hükümeti tarafından tevkif edileceğinin haber alınması üzerine Rus konsolosunun delaletiyle Tebriz'e kaçırıldığı hakkında Cari I. Komiser Erkan-ı Harbiye

Abdürrezzak'ın aşiretlerle kurduğu münasebetler hemen semeresini vermeye başlamış, Hakkari yöresindeki Kürtler arasında olaylar başgöstermişti. Dahiliye Nezareti olayların yatıştırılması hususunda aşiretlere nasihat etmeleri için Ulemâdan Seyyid Mehmet Kasım Efendi'yi bölgeye göndermiş, Şıtak ve Nürdüz cihetlerine de Şeyh Mehmet Sıddık Efendi gönderilmişti³⁴⁸. Dahiliyenin Sadaret tarafından "şâyân-ı takdir" görülen³⁴⁹ bu uygulaması üzerine Nürdüz'e hareket eden Şeyh Mehmet Sıddık Efendi'ye gizli ödenekten 40 lira verilmişti³⁵⁰. Yetkililerin aldığı bu tedbirlerin Abdürrezzak'ın emellerini ortadan kaldırmaya yetecek nitelikli olmamasına rağmen, ancak bazı safdil ahali ve aşiretlerin Abdürrezzak'a kanmamaları hususunda olumlu neticeler verdiğini tahmin etmek mümkündür.

Olayların gelişim seyrinin gösterdiği üzere Abdürrezzak'ın yaklaşık bir sene boyunca İran ve Osmanlı Kürt aşiretleriyle ilişki kurması ve onları kazanmaya çalışması beklendiği ölçüde başarılı olamamıştır. Osmanlı - Rus hududunda bulunan Zilan Aşireti'nin Rusya kısmındaki reislerinden Sofu Eyüp Paşa'nın küçük kardeşi Ali Eşref Bey'le görüşmüş ve ondan yalnızca bir miktar para alarak tekrar Tiflis'e dönmüştü. Van'ın şark kısmındaki çalışmalarında da başarılı olamamıştı. Zaten Meşrutiyetin ilanından itibaren ahali üzerindeki aşiret reisinin nüfuzu bir nebze de olsa kınıldığı için ahaliyi ayaklanmaya çağırma fikri etkisini kaybetmeye başlamıştı. Zilan Aşireti reislerinden Eyüp Paşa kolu ile hısımlık dolaşısıyla yakınlığı - Eyüp Paşa'nın büyük oğlu Kaymakam Hülseyin Bey'in kayınpederi idi - olmasına rağmen onlar dahi Abdürrezzak'a iltihak etmeyi reddetmişlerdi³⁵¹. Zilan Aşireti ve kolları, Edmanlı, Sepki, Celâli Aşiretleri arasında hiç itibarı kalmamıştı. Zilan Aşiretlerinin Osmanlı topraklarındaki kesimi ise Osmanlı Hükûmeti'ne bağlılığını devam ettirmekteydi³⁵². Fakat Abdürrezzak'a, Rusya Hükûmeti'nden ve Kafkasya Genel

Kaymakamı Behçet Beyden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Haziran 1911 Tarihli Şifre için bkz., BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 15.

³⁴⁷ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 22 Mayıs 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 10.

³⁴⁸ Dahiliye Nezaretinden Sadarete Gönderilen 1 Temmuz 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 38/1.

³⁴⁹ Sadareten Dahiliye Nezaretine Gönderilen 10 Temmuz 1911. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 40.

³⁵⁰ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 18 Temmuz 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 41.

³⁵¹ Karakilise Kaymakamlığının 30 Eylül 1911 Tarihli Tahriratı Sureti. BOA. DH. SYS., 90/1-6, Lef 10.

³⁵² Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 14 Aralık 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 13.

Valisinden son derece bol yardım gelmeye devam etmekteydi. Anlaşılan odur ki, Rusya prestijini önemli ölçüde yitiren Abdürrezzak'ı gözden çıkarmamıştı. Bunu ileride daha müsâit zeminler için saklama olarak da değerlendirebiliriz.

d-) Abdürrezzak'ın Ruslar Adına İran Meşrutiyetçilerine Karşı Tutumu

Azerbaycan'da, Sâbık İran Şah'ı, İran Hükümeti'ne karşı tekrar iktidara gelebilmek için harp açmış. Abdürrezzak'ta İran Kürtleriyle birlikte Şah'a yardım etmiş ve İran askerine büyük kayıplar verdirmişti. Şah'ın zaferle neticelenen muharebesinde de hazır bulunan Abdürrezzak bu zafer neşesiyle Şah'ın kardeşi Salarüddeve ile birlikte kuvvetini artırmak için Azerbaycan'da Kürdlerden gönüllü toplamaktaydı³⁵³. Bütün bunların arkasında da Ruslar vardı. Ruslar bu sıralarda Kafkasya'ya kadar sirâyet etmiş olan İran meşrutiyet dalgasını söndürmek ve İran'ı daha iyi kontrole alabilmek için İran'da küçük hanlıklar meydana getirmeye çalışmaktaydı³⁵⁴. Abdürrezzak da Rusların bu planlarının bir uygulayıcısı durumundaydı. Bu sıralarda pederinin memleketi olan Bohtan - Cizre mıntıkasına geçtiğine dair de şâyialar çıkmış ise de³⁵⁵ yapılan tahkikatlerde Cizre'ye gelmediği ve Eruh civarındaki kardeşlerinin de hükümetin gözetiminde oldukları anlaşılmıştı³⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nin tevkif kararından sonra Abdürrezzak'ın daha çok gizli faaliyet göstermeye başladığı dikkat çekmektedir. Hükûmete gelen istihbaratlarda Bohtan, Eruh ve

³⁵³ Makû serdarını tedaviye giden Beyazıt Nizamiye Taburu Tabibinin işarı üzerine Beyazıt Mutasarrıflığından 8 Kasım 1911 Tarihiyle Erzurum'a, Erzurumdan da Dahiliye Nezaretine 11 Kasım 1911 Tarihli Şifre. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-3, Lef 7.

³⁵⁴ Eruh Kaymakamlığından Siirt Mutasarrıflığına Gönderilen 17 Aralık 1911 Tarihli Tahrirat. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-3, Lef 75/1.

³⁵⁵ Van II. Kolordu Kumandan Vekili Cabir Paşa'dan mevru 12 Kasım 1911 Tarihli Şifretelgrafname. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-3, Lef 10.

³⁵⁶ Diyarbakır Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 30 Kasım 1911. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-3, Lef 11. Bu sırada Abdürrezzak ve arkadaşları Aralık ayının ilk haftasında gizlice Doğu Anadolu'ya girerek faaliyetlere başlamış, adamlarıyla birlikte Mûkûs nahiyesi müdürü Mutiullah Bey nezdinde bir gece misafir olmuşlardı. Kendisini doktor olarak tanıtan Abdürrezzak ve adamları revölver silahlara sahiptiler. Birisi sarıklı diğerleri sivil olan şüpheliler Mûkûs'ten ayrıldıktan sonra aynı kazanın Tınıs, Hizan'ın Tavas, Selim ve Nuhmiran köyü üzerinden Pervari yönüne doğru yola çıkmışlardı. bkz., **BOA. DH. SYS.**, 24/2-3, Lef 20. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 21 Aralık 1911 Tarihli Şifre. Fakat daha sonra yapılan tahkikatler neticesinde Abdürrezzak'ın Bitlis'te olduğu rivayetleri Erzurum Vilayetince tekzip edilmişti. bkz. **BOA. DH. SYS.**, 90/1-6, Lef 3. Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 8 Ocak 1912 Tarihli Şifre.

Cizre taraflarında olduğu söyleniyorsa da kesinlik kazanmıyordu. Bu dönemlerde Rusların Doğu Anadolu da isyan çıkarma planları olduğu hemen her yetkili tarafından dile getirilmekteydi. Sason Kaymakamı Firûzan Bey, Halep'te bulunduğu sırada, buraya tayin edilen Rusya konsolosuna alel ecele bir isyan çıkarılması için emir verilmiş olduğunu belirtiyordu. Konsolosun, Ermenilerle Kürtler arasındaki ilişkileri tetkik etmek, Van ve Bitlis vilayetlerinde incelemelerde bulunmak amacıyla olduğunu tesbit etmişti³⁵⁷.

Bu gelişmeler doğrultusunda Van'daki aşiret reisleri vilayet merkezine çağrılarak hükümet tarafından münâsib bir dille ikaz edilmiş ve kendilerinden devlete bağlılıkları hakkında söz alınmıştı. Aşiret reislerinin görüşü ve halk arasında yapılan tahkikatlerin neticesi olarak halkın dinî duyguları ve hilâfete bağlılıkları, padişah'a sadâkatleri son derece memnûniyet verici bulunmuştu. Fakat Rusya'nın İran'ı işgalinden sonra sıranın Doğu Anadolu'ya da geleceği korkusuyla ahalide endişe ve telaş gözlenmekteydi³⁵⁸.

e-) Abdürrezzak'ın Affı Meselesi ve Sonu

Bölgedeki aşiretler arasında etkinliği ve Rusya tarafından kullanılması dolayısıyla Osmanlı yönetimini oldukça uğraştıran Abdürrezzak'ın, affı yoluyla tekrar hükümete kazandırılması fikri ilk defa Karakilise kaymakamlığı tarafından dile getirilmişti. Eşkiya çetelerinin pasifize edilmesi için zaman zaman hükümet tarafından bir tedbir olarak düşünülen af uygulaması kısmen olumlu neticeler vermekle birlikte, bunun Abdürrezzak gibi lider konumunda bulunan biri için mûsbet netice vermesi oldukça güçtü. Yine de Karakilise Kaymakamı, Abdürrezzak gibi Doğu Anadolu'da etkin Bedirhanlı ailesinin bu ferdinin, Osmanlı Devleti üzerinde ezeli emelleri olan Rusya'nın elinde tehlikeli bir silah haline gelmesinin devlet açısından zararlarını belirterek affını istirham etmiş, Abdürrezzak'ın çaresiz bir şekilde üzerindeki âdi bir suçla dolaşması ve Rusya'ya alet olmasını engellemek fikrini ileri sürmüştü³⁵⁹. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti mahalli

³⁵⁷ Sason Kaymakamlığından Muş Mutasarrıflığına Gönderilen 18 Aralık 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 59.

³⁵⁸ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 9 Ocak 1912 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-2, Lef 6-7.

³⁵⁹ Karakilise Kaymakamlığından Erzurum'a 10 Ocak 1912 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 90/1-6, Lef 11. Erzurum Valisi Mehmet Emin, Karakilise Kaymakamlığının Abdürrezzak hakkındaki bu tedbirini 17 Ocak 1912 Tarihiyle Dahiliye'ye arz etmişti. Aynı Vesika, Lef 8 ve 9.

yöneticilerle Abdürrezzak'ın affını görmekte iken, kendisinin Tiflis'te Osmanlı tabiiyye-tinden çıktığı bildirilmiştir³⁶⁰.

Abdürrezzak ve Rumiye Konsolosu Mösyö Sergi Golobinof tarafından Osmanlı Hü-kümeti aleyhine ittifak için bazı aşiret reislerine mektuplar yazılmıştı. Bu mektuplardan bir kısmı, Ömer Mirzazâde Hasan Ağa tarafından elde edilerek Mavâne Mülki İdaresine, ora-dan da Hakkari Mutasarrıflığı vasıtasıyla Van vilayetine gönderilmiş, Farsçadan tercümeleri yapılarak Nezarete arzedilmişti³⁶¹. Bu mektuplar hem Abdürrezzak'ın Ruslarla münase-beti açısından hem de Osmanlı Devleti'ne karşı cephe alışının sebepleri açısından oldukça önemlidir.

Abdürrezzak, Şikak Aşireti Reislerinden İsmail ve Cihangirzâde Timur Ağa'ya yaz-dığı mektupta, " **Blmiş olunuz ki, harekâtı zâlimânesi müşâhade edilen bir devlet-i İslâmiyenin terkiyle, İslam olmasa bile diğer bir devletin penâhına iltica câiz ve şer'an vâcibtir** " diyordu. Ruslarla ittifak sebeplerini buna dayandıran Abdürrezzak, Osmanlı Devleti'ni idare edenleri farmasonluk ve kâfirlikle suçlamaktaydı. Bu sebeble ağaları ve aşiret reislerini, kâfir ve islâma ihanet etmiş olan vûkelâ ile mal ve canı için mücadeleye davet ediyordu. Burada Halife - padişahı bütün bu suçlamalardan uzak tutması hilâfete olan bağlılığı göstermesi bakımından dikkate değer bir durumdur. Zaten, Doğu Anadolu da devlete karşı oluşan bütün ayaklanma ve isyanlarda hiçbir zaman Halife suçlanmamış, hükümet yetkilileri ve onun uzantıları olarak görülen mahalli yetkililer suçlamalara hedef olmuşlardı. Yine aynı mektuptan, kendisi gibi bir Rus taraftarı olan Seyyid Taha ile aralarında anlaşmazlığın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu anlaşmazlıkların liderlik ihtirasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra iletişim eksikliğinin olması da muhtemeldir. Zira, Ubeydullah Efendizade Şeyh Taha'nın şahsî maksatları için Kürt ağalarını yanına alarak İstanbul Farmasonlarıyla işbirliği yaptığını ileri sürüyor ve Rumiye taraflarına gelişinde, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin parmağı olduğundan bahisle itibar edilmemesini istiyordu. Hatta, İsmail ve Timur Ağaların ittifak halinde bölge hâkimliği için kendisine rakib kabul ettiği Taha'ya karşı koymalarını istiyordu³⁶². Yine mektupta, "... *azmimiz sayesinde Türklerin husûlü*

³⁶⁰ Hudud-ı İraniye I. Kısım Komiserliğinin işarı üzerine Sadarettin Dahiliye Nezareti Vekaletine 25 Mart 1912. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 19.

³⁶¹ Abdürrezzak bn. Necib Bedirhani Tarafından İsmail ve Timur Ağalara yazılan 4 No'lu Mektup Tercümesinden. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 112. Aynı kişilere Rus konsolosu da mektup yazarak, Abdürrezzak Beyin kendileri hakkında sualde bulunduğu ve kendisinin bizzat gelerek hatırlarını soraca-ğını belirtmiştir. bkz., BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 106.

³⁶² Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 22 Nisan 1912 Tarihli Arz. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 113.

makâsıdına meydan hırakmayacağız..." ifadesinde kullandığı " Türk " kelimesi ise Abdürrezzak'ta Kürtlük şuurunun oluşmaya başladığını göstermekteydi. Artık Osmanlılık yerine milliyetler ön plana çıkmaya başlamıştı.

Daha önceki dönemlerde Kürtler tarafından bir çok isyan çıkarılmış ve fakat bunlardan hiçbirisi milli maksatlar taşımamıştı. Mesela 19. asrın son çeyreğinde görülen Şeyh Ubeydullah isyanının bir çok araştırmacı tarafından millî maksatlar güttüğü iddia edilmekteyse de bu görüşlere katılmak oldukça zordur. Şeyh Ubeydullah'da belki bağımsız bir devlet kurma fikri olgunlaşmakta idi. Fakat bu devlet hiçbir zaman milli bir hüviyete sahip olmayacaktı. Çünkü onun gücünün kaynağında dini misyon hakimdi. Abdürrezzak ise ilk defa Kürt adıyla bir devlet kurma emelinde olan kişi olarak görülmektedir. Esasen, bunun iddialarında da islâmi endişeler ön plandadır. Onu Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Kürt devleti fikrine yönelten, cüretlendiren de muhakkak ki Ruslardı. Onu bu fikre iten ikinci ve belkide en önemli neden ise meşrutiyet sonrasındaki Gayrimüslim Osmanlı azınlıklarıyla başlayarak Osmanlı Türklerine de - İttihat ve Terakki Yöneticileri - sirâyet eden milliyetçilik fikirleriydi. Fakat bu dönem Kürt aydınlarında milliyetçilik anlayışının, daha çok bölgesel menfaatlerin temini husûsuna yönelik olduğuna işaret etmeliyiz.

Abdürrezzak'ın Ruslarla ilişkileri, düşüncelerini uygulama alanına sokmasına imkan sağlamıştı. Bu amaçla en fazla destek sağlayacağına kâni olduğu Şikak Aşireti'yle temaslarını güçlendirerek onların desteğini almaya çalışıyordu. Zaten mahalli Rus yetkilileri de Kürtler arasındaki bu ittifak girişimlerinin perde arkasındaki tertipleycisiydi. Ruslara hizmet eden Kürt aşiret reisleri arasında liderlik rekabetleri de mevcut idi. Ruslar her biriyle belli bir dönem ayrı ayrı ilişkiler kurmuşlar ve bir süre sonra tek mercî oluşturmaya çalışmışlardı. Bu dönemde Rusların, Kürtler arasında Abdürrezzak'ın liderliğini diğerlerine kabul ettirme gayretleri görülmektedir. Rusların bu tutumuyla cesaretlenen Abdürrezzak, Şikak Aşireti reislerine ve Simko'ya yazdığı mektuplarda aralarındaki ihtilafları ortadan kaldırarak yek vücut halinde olmalarını, kendilerine verilecek emre itaat etmelerini istiyordu. " Emiriniz Abdürrezzak b. Necib Bedirhânî ³⁶³ imzasını kullanması da bu ihtisallarının mevcûdiyetini göstermektedir. Yine Mehmet Şerif ve Ömer Ağalara yazdığı mektuplarda da aynı hususlar üzerinde durmuştur³⁶⁴.

Bedirhanlı Abdürrezzak ile Seyyid Taha'nın Rus Hükümeti'nin desteğiyle Nevâhi-i Şarkiye'deki aşiretleri ve bütün Kürtleri kendi yanlarına alarak Şemdinan (Şemdinli)'a

³⁶³ Abdürrezzak Tarafından İsmail Ağa (Simko)' ya Yazılan 3 No'lu Mektup. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 108.

³⁶⁴ BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 104.

saldırmayı planladıkları yolunda çıkan şâyialar üzerine yapılan tahkikatlerde Taha'nın böyle bir niyetinin olmadığı ve padişahın affına mazhar olabilmeyi yollarını araştırmakla meşgul olduğu anlaşılmıştı³⁶⁵. Artık Abdürrezzak'ın yalnız kalma ihtimali güçleniyordu. Zaten Rusya ile ilişkiye girmesinden sonra yakın adamlarından bazıları da kendisini terketmişlerdi.

Her ihtimalde Abdürrezzak'ı tekrar kazanmaya çalışan Osmanlı Hükümeti, bu durumdan yararlanarak Abdürrezzak'ın üç hizmetçisiyle birlikte affedildiğini Rumiye Şehbender Vekili Süleyman Bey'e bildirmişti. Fakat Rusların kontrolünde olması af tebliğinin güçlüğü ile iletmesine neden olmuştur. Abdürrezzak tebliği öğrenince endişelerini dile getirmiş ve bizzat Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından teminat verilmesini talep etmişti³⁶⁶. Bunun üzerine affa uğradığı ve kendisine teminat verildiği husûsu Tahran Sefareti aracılığı ile de bildirilmişti. Abdürrezzak ise Osmanlı Hükümeti'nin bu kararını Ruslara bildirmiş ve onların talimatına göre hareket etmeyi tercih etmişti³⁶⁷. Bu arada Petersburg'tan gelen emir üzerine Abdürrezzak Hoy'dan hareket etmiş, af meselesinin kesinleşmesi de Rusya dönüşünden sonraya kalmıştı. Ancak bu aşamadan sonra Osmanlı Hükümeti'nin de, vereceği kararda Abdürrezzak'ın Rusların talimatıyla hareket ettiğini dikkate alacağını göreceğiz³⁶⁸.

Bütün bunlara rağmen hükümet Abdürrezzak'ı Rusların pençesinden kurtarmak için peşini bırakmamıştır. Rumiye Şehbenderi Tahran Sefareti'ne gönderdiği telgrafta Abdürrezzak'ın Kafkasya'ya gittiği ve yerinin tam olarak belli olmadığını bildirmekteydi³⁶⁹. Bu sıralarda Abdürrezzak'ın Tebriz'de bulunduğu ve oradan hareket ettiği es-

³⁶⁵ XII. Kolordu Kumandanlığından Erkân-ı Harbiye'ye Gelen 8 Şubat 1913 Tarihli Tahrirat. **BOA. DH. SYS.**, 100/4, Lef 18. Şinu'da Zerzâ Aşireti Reisi, Hudûd-ı İraniye I. Kısım Eski Muavini Rıza, halk üzerinde eski itibarını elde etmek amacıyla asılsız ihbarlarda bulunmuştur.

³⁶⁶ Tahran Sefareti Seniyyesinden Dahiliye Nezaretine Gelen 30 Kasım 1913 Tarihli Tahrirat Sureti. **BOA. DH. KMS.**, 8/20, Lef 3. Belgenin derkenarında gerekli teminatın verildiğinin sefarete ısrarı nezarete havale edilmiştir.

³⁶⁷ Hasan Fehmi Tarafından Van Vilayetine Gönderilen 13 Aralık 1913 Tarihli Şifre. **BOA. DH. KMS.**, 8/20, Lef 1/1.

³⁶⁸ Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 5 Ocak 1914 Tarihli Tezikire. **BOA. DH. KMS.**, 8/20, Lef 2.

³⁶⁹ Hasan Fehmi Tarafından Van Vilayetine Gönderilen 13 Ocak 1914 Tarihli Şifre. **BOA. DH. KMS.**, 8/20, Lef 5/1. Aynı mealde bir tezkire Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 12 Ocak 1914'te bildirilmişti. bkz., **Aynı Vesika**, Lef 6.

nada katledildiğine dair bir iddia ortaya atılmış³⁷⁰ ise de bunun asılsız olduğu ve Azerbaycan'da ikamet ettiği Tiflis Başşehbenderliği'nden bildirilmişti. Bunun üzerine hükümet Abdürrezzak'ın dehâlet ve ilticâsı için Hoy, Tebriz ve Rûmiye Şehbenderliklerinin uyarılmasını istemişti³⁷¹. Osmanlı Hükümeti'nin bu istekli tutumuna rağmen Abdürrezzak halen Ruslardan ümidini kesmemişti. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı bu yıllarda Ruslar Doğu Anadolu'yu işgal için Abdürrezzak ile irtibatını devam ettirmeye çalışıyordu. Makû'de bulunduğu sıralarda, Rus konsolosu, bölgedeki bütün aşiretlerin kendi emrine verildiğini ve buna dair biat ettirildikleri hususunda Abdürrezzak'a teminat vermişti³⁷².

Abdürrezzak Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusların Doğu Anadolu'yu işgalinde Ruslar adına önemli görevlerde bulunacaktır. Rusların işgal ettikleri Doğu illerinden çekilmesinden sonra, Hükümet, etkili olacak bir zaman olduğu düşüncesiyle Musul valisi Haydar Bey'e gönderdiği şifrede, Abdürrezzak'ın affedildiğini ve kendisine bu hususta tebligât yapılarak Musul'a getirilmesi, daha sonra da güvenli bir şekilde İstanbul'a sevk edilmesini istemekteydi³⁷³. Nihayet, 1918'de Musul'da İttihat ve Terakki yönetimi tarafından idam edildiği araştırmalarda yer almıştır³⁷⁴.

Netice olarak söyleyebiliriz ki, Meşrutiyet yılları Bedirhanlılar için bir arayış dönemi olmuştur. Ancak Kürtçülük konusunda kesin tavırları Birinci Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Kürtlere otonom verilmesi veya bağımsız bir Kürt Devleti kurulması düşüncelerinin siyasi platformlara taşınmasında bir takım faaliyetleri söz konusudur. Ailenin, bu tarihten itibaren siyasal hayatta temsilcileri, yurt dışına kaçarak faaliyetlerini oralarda yürüten Kamuran Bedirhan ve Celadet Bedirhan olmuşlardır. Bunlardan daha renkli bir siyasi yaşamı olan Kamuran Bedirhandır. İlk defa Ermeni - Kürt ittifakının gerçekleştiği **Hoybun Cemiyeti**'nin kuruluşunda kardeşi Celadet Bedirhan'la birlikte önemli görev

³⁷⁰ Dahiliye Nezaretinden Van Vilayetine Gönderilen 20 Temmuz 1914 Tarihli Şifre. **BOA. DH. ŞFR.**, 48/58.

³⁷¹ Dahiliye Nezaretinden Van Vilayetine Gönderilen 24 Eylül 1914 Tarihli Şifre. **BOA. DH. ŞFR.**, 45/81.

³⁷² Erzurum Vilayeti'nin işarına atfen Dahiliye Nezaretinden Van Vilayetine Gönderilen 8 Ekim 1914 Tarihli Şifre. **BOA. DH. ŞFR.**, 45/215.

³⁷³ Dahiliye Nezaretinden Musul Vilayetine Gönderilen 22 Mayıs 1917 Tarihli Şifre. **BOA. DH. ŞFR.**, 76/70 ; Aynı mealde, **BOA. DH. ŞFR.**, 76/228. Dahiliye Nezaretinden Musul Vilayetine Gönderilen 3 Haziran 1917 Tarihli Şifre.

³⁷⁴ Naci Kutlay, **a.g.e.**, s.78-79. Abdürrezzak'a dair elde ettiğimiz en son tarihli belge 10 Mart 1919 Tarihlidir. Dahiliye Nezaretinden Musul Vilayetine Gönderilen bu şifrede, Abdürrezzak'ın Musul'a gelip gelmediği ve kendisine arazi tahsis edilip edilmediği hususlarında bilgi istenmekteydi. bkz., **BOA. DH. ŞFR.**, 84/151.

yapmıştır. Celadet Bedirhan 1932'de " Hawar ", 1942'de " Ronahi " dergilerini çıkarmıştır. Bu tarihten sonra Kürtçü yayınları sürdüren Kamuran Bedirhan 1943'de Beyrut'da " Roja Nu " gazetesini ve " Ster " dergisini çıkarmıştır. 1947'de Fransa'da " Kürtçe Araştırma ve İnceleme Kurumu "nu kurmuş, Paris'te bulunduğu sırada " Yaşayan Doğu Dilleri Okulu "nda Kürtçe dersleri veren Kamuran Bedirhan, aynı zamanda Irak'ta da çeşitli siyasal faaliyetlerde bulunmuştur³⁷⁵.

B- ŞEMDİNLİ ŞEYHLERİ VE SEYYİD TAHA'NIN RUSLARLA İLİŞKİLERİ

1- Şemdinli Şeyhleri (19. Yüzyılın İkinci yarısı)

Doğu Anadolu'da oldukça yaygın olan Nakşibendi Tarikatı'nın tanınmış simâlarından Mevlâna Halid'in halifelerinden olduğu bilinen Seyyid Taha³⁷⁶ Seyyid Abdülaziz Geylânî'nin ahfâdından olarak bilinmektedir. Abdülaziz Geylânî maiyyetiyle birlikte Hülâgû Han zamanında ikâmet ettiği Akre'den kaçarak Şemdinan dağlarına sığınmıştı. Seyyid Taha, Şam'da Nakşibendi Tarikatı'nın Mevlevî kolunun kurucusu Mevlâna Halid'e bağlanmış ve ondan icâzet alarak Nehri (Şemdinli)'ye dönmüştü³⁷⁷. Kısa zamanda bölgenin dîni lideri olan Şeyhin Kafkaslarda Şeyh Şamil ile irtibatı olduğu bilinmektedir³⁷⁸. Bu dönemlerde Mir'ler tarafından yönetilmekte olan Şemdinan'da halkın Mir'lerden hoşnut olmaması yüzünden giderek huzursuzluklar artmaktaydı. Bu dönemde idareyi elinde bulunduran Mir Musa Bey, halk tarafından bölgeden çıkarılmış ve bu tarihten itibaren Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah, yörenin en güçlü adamı haline gelmiştir. 1877-78 Osmanlı - Rus Harbi'nde önemli hizmetlerini göreceğimiz Şeyh Ubeydullah, babasının nüfûzundan istifade ile kısa zamanda bölgedeki bütün aşiret reislerini kontrolüne almıştır³⁷⁹. 1880 yılındaki isyanından sonra bölgeden uzaklaştırılmasıyla Osmanlı - İran hududu üzerinde özellikle de aşiretler arasında ciddi otorite boşluğu meydana gelmiş, ve bu durum uzun yıllar bölgenin dış müdahaleye açık olması sonucunu doğurmuştur.

³⁷⁵ Botan Amedi, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, Fırat - Dicle Yayınları, İstanbul 1991, s. 169-174 ve 182-185.

³⁷⁶ Daha sonraki bölümlerde geniş olarak ele alacağımız, Seyyid Taha'nın büyük babasıdır.

³⁷⁷ Muzaffer İlhan Erdost, **Şemdinli Ropürtaşı**, İstanbul 1987, s.23-25. Mevlana Halid'e bağlanmasına dair bir menkıbe anlatılır. Seyyid Taha Geylânî, Abdülkadir Geylânî Türbesi'ni ziyarette gittiğinde, türbede uzun bir murâkabeye dalar. Rüyasında Kadiri Tarikatı'nın kurucusu Abdülkadir Geylânî görünür ve ona Mevlâna Halid'e teslim olmasını söyler. Bunun üzerine Seyyid Taha, Bağdat'tan hareket ederek Şam'a gelir ve burada kendisini beklemekte olan Mevlâna Halit'e bağlanır. 80 gün süren özel bir eğitimden sonra icâzet alır ve Şam'dan yola çıkarak Nehri'ye döner. a.g.e., s.24-26.

³⁷⁸ Halfin, **XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler**, İstanbul 1992, s.55.

³⁷⁹ Erdost, a.g.e., İstanbul 1987., s.25.

Şeyh Ubeydullah'ın isyanından sonra, Şeyh ve isyanın kumandanlarından olan oğlu Abdülkadir Efendi İstanbul'a getirilmişlerdi. Şeyh bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra Şam'a gitmiş ve Abdülkadir Efendi İstanbul'da kalmaya devam etmiştir. Abdülkadir Efendi İstanbul'da bulunduğu sırada kendisine verilen maaşın yetersizliğini bahane ederek memleketine dönmek istemiş ise de izin verilmemişti³⁸⁰. II. Meşrutiyetin ilanından başlayarak, Şeyh Said isyanından dolayı idam edilene kadar, önde gelen bir Kürt lideri olarak gördüğümüz Abdülkadir Efendi, imparatorluk merkezindeki gelişmelerden etkilenecek Jöntürk faaliyetlerine iştirak etmişti. 1896 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde faaliyet gösteriyordu. Cemiyetin Merkez Komitesi'nin de üyesi bulunuyordu³⁸¹. Bu gibi faaliyetleri dolayısıyla daha sonra Medine'ye sürgün edilmiştir³⁸².

Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelen Abdülkadir Efendi Âyan Meclisi âzâlığına getirildi. Kürtlerin eğitimi ve faydalı bir unsur olarak Osmanlılığı kazandırılma mücadelesine gönülden katıldı. Bu dönemde İmparatorluğun diğer unsurlarında görülen ve özerklik için ilk adım olarak değerlendirebileceğimiz kültürel amaçlı dernekler, Kürtler tarafından da kurulmaya başlanmıştı. Meşrutiyet sonrasında kurulan " Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti " nin kurucu başkanlığını da Seyyid Abdülkadir Efendi yapmaktaydı.

Bu dönemde İmparatorluktaki unsurlar arasında Meşrutiyetin ilk olumlu heyecanı kaybolmaya , aralarında yavaş yavaş gerginlikler oluşmaya başlamıştı. Özellikle Doğu Anadolu'da Kürt ve Ermeniler arasındaki geçimsizlikler yeni boyutlar kazanmaktaydı. Osmanlı Hükümeti bu gerginlikleri ortadan kaldırmak için Doğu Anadolu insanı üzerinde nüfuz sahibi olan kişilerden istifade etmekteydi. Seyyid Abdülkadir ve daha bir çok Kürt aydını ahali ve aşiretlere, Meşrutiyete sadık kalmaları hususunda tebliğlerde bulunmaktaydı. Meşrutiyetin tehdit edildiği ilk ciddi isyan olan 31 Mart vakasının yankıları Anadolu ve Doğu Anadolu'da tesirlerini göstermeye başlamıştı. Seyyid Abdülkadir Efendi bu dönemde Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret reislerine telgraflar yollayarak, Ermenilere karşı taşkınlık yapmamalarını tavsiye etmişti³⁸³.

Öte yandan Şeyh Ubeydullah'ın diğer oğlu Muhammed Sıddık, 1880'deki isyandan sonra kaçmayı başarmış, Osmanlı askerî kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinden sonra

³⁸⁰ BOA. YA. Hus., 335/32, Lef 1. 24 Ağustos 1895.

³⁸¹ Akşin, Jöntürkler..., s.29-30.

³⁸² Kutlay, a.g.e., s.81.

³⁸³ Sasuni, Kürt Ulusal..., s.153. Ayrıca yörede nüfuzu olan Said Nursi de bu hususlara dair Aşiretlere nasihatlerde bulunmuştu. Geniş bilgi için bkz., Bediüzzaman Said Nursi, Mûnazarat, Sözler Yayınevi, İstanbul 1977.

Şemdinli'nin merkezi Nehri'ye dönerek ailenin liderliğini üstlenmişti³⁸⁴. Ölümünden sonra idareyi oğlu Seyyid Taha almıştı ki, bu durum, uzun zaman Nehri'den uzak kalmış bulunan amcası Abdülkadir Efendi ile aralarındaki ihtilafların meydana gelmesine sebep olmuştur.

2- Seyyid Abdülkadir Efendi İle Seyyid Taha Arasındaki Anlaşmazlıklar

Şeyh Ubeydullah Efendi Hakkari civarında olduğu gibi İran hududları dahilindeki Kürtler arasında da büyük bir nüfûza mâlikti. Hakimiyeti altındaki Kürt aşiretlerinin vergilerinin bir kısmını alarak mâli yönden oldukça güçlü hale gelmişti. Bu servetin paylaşımı, çocukları ve torunları arasında uzun süre çatışmalara sebep olacaktı. 1911 Ağustos'unda Seyyid Abdülkadir Efendi ile kardeşi Şeyh Mehmet Sıddık Efendi'nin oğlu olan Seyyid Taha'nın adamları arasında büyük bir çatışma çıkmış, her iki tarafın adamlarından bir çoğu ölmüş ve yaralanmıştı. Olaydan sonra Seyyid Taha'nın adamları Urmiye'ye firar etmişlerdi. Bunun üzerine Seyyid Abdülkadir Efendi, beraberindeki 100 süvari ile Urmiye'ye geçerek Osmanlı Şehbenderliğine gelmişti. Burada da küçük çapta bazı olaylardan sonra, Abdülkadir Efendi'nin isteği üzere firârlilerin bulunduğu mahal kuşatılmış ve elebaşları tevkif edilerek³⁸⁵ Hakkari hapishanesine sevk edilmişlerdi³⁸⁶. Olaydan sonra Abdülkadir Efendi İstanbul'a dönmüş, oğlu Seyyid Mehmet Abdullah Efendi Şemdinan'da kalmıştı. Bir süre sonra Seyyid Taha ve Abdullah Efendi arasında çatışmalar başladı. Olayların devamlı olacağının anlaşılması üzerine her ikisinin İstanbul'a gönderilmeleri Dahiliye Nezareti'nden vilayete yazılmış idi. Bunun üzerine Seyyid Mehmet Abdullah Efendi İstanbul'a gelmiş ve Taha'nın da yakında gönderileceği bildirilmişti. Dahiliye Nezareti her iki tarafı da nezarete celbederek Seyyid Taha'ya, amcası Abdülkadir Efendi'nin elini öptürmeyi ve amcazâdesi Seyyid Mehmet Abdullah ile de barıştırmayı düşünüyordu³⁸⁷. Bu düşünceyle Dahiliye Nezareti mahallinde yapılmakta olan kanûnî tâkibatın kaldırılmasını hudud ahvalinin asayiş için lüzumlu ve zaruri gördüğünden Meclis-i Mebusân tarafından kanunun acilen müzakere edilerek kanunlaştırılmasını arzetmiştir³⁸⁸. Meclis-i Vükelâ'da yapılan müzâkere sonucu hududun

³⁸⁴ Erdost, a.g.e., s.32.

³⁸⁵ Hariciye Nezaretinden Sadarete 17 Aralık 1911 Tarihiyle Gönderilen Tahrirat, Sadarettten Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine 18 Aralık 1911. BOA. BEO., 298311.

³⁸⁶ Harbiye Nezaretinden Sadarete, Sadarettten Hariciye Nezaretine 19 Şubat 1912 Tarihiyle Gönderilen Tahrirat. BOA. BEO., 300320.

³⁸⁷ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 2 Mayıs 1912. BOA. BEO., 302591.

³⁸⁸ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 8 Mayıs 1912. BOA. BEO., 302591.

emniyeti için kanûni takibatın tehir edilmesi uygun görülmüştü³⁸⁹. Seyyid Taha'da bir süre sonra İstanbul'a getirilmişti. Hükümet, Abdülkadir Efendi'nin oğlunu serbest bırakarak memleketine dönmesine müsaade etmiş fakat Taha'ya izin vermemişti. Bunda, bölgeye gelmesi halinde olayların yeniden çıkabileceğinden endişelenen mahalli yetkililerin, İstanbul'da alıkonulması için hükümeti uyarmaları etkili olmuştu³⁹⁰. Fakat bir süre sonra Tahanın, İstanbul'dan firar etmeye muvaffak olduğunu ve ardından da olayların tekrar patlak verdiğini görüyoruz.

3- Kara Karyesi Vukûatı.

Seyyid Abdülkadir Efendi ile Taha arasındaki uzun süredir devam etmekte olan ihtilâf, Seyyid Taha'nın adamlarının, Şeyh Abdülkadir'in adamlarından iki kişiyi öldürmesi üzerine tekrar şiddetlenmişti (Ağustos olayları). Bu çekişmeden etkilenen Şemdinan ahalisi ikiye ayrılarak Kara karyesinde çatışmaya girmişlerdi. Mavâne idare memuru ve müfreze kumandanının beyânâtına göre 170 ev, 1 câmi, 2 dükkan ve 1 han'dan ibaret olan köy yerle bir olmuştu. Çatışmada 5-6 kadın ve 17 masum yanarak can vermiş, her iki taraftan 9 ölü ve 5 yaralı bulunmuştu. Maddi hasar ise o zaman için 20 bin liranın üzerinde tesbit edilmişti. Olay yerine gelen Van Savcısı, maarif ve Polis müdürlerinden oluşan heyet tarafından verilen raporda, bu olaydan sonra da bir takım hâdiselerin cereyan ettiği bildiriliyordu. Ve bu olaydan dolayı 29 kişi adliyeye sevk edilirken, Seyyid Taha hakkında da celb müzekkiresi çıkmıştı. Daha sonra Seyyid Taha'nın adamlarından eşkiya olarak tanınan Fettah Bey'le, tâkib müfrezesi arasında 21 Mart 1912'de çatışma çıkmıştı. Mülâzım-ı sâni Sâmî Bey'in şehit olduğu bu olaydan sonra Fettah Bey İran'a kaçarak kurtulmuştu³⁹¹.

4- Taha'nın Affı Meselesi

Seyyid Taha İstanbul'dan firar ettikten sonra, yörede, yukarıda kısaca işaret ettiğimiz asayişî ihlâl edici pek çok faaliyette bulunmuştu. Osmanlı Hükümeti bölgede otoritesini sağlamlaştırmak için Câbir Paşa'yı vazifelendirmişti. Câbir Paşa da askerî bir harekât başlatarak Seyyid Taha ve Ruslarla işbirliğinde olan Bedirhanlı Abdürrezzak'ı yakalamıştı. Ancak Van'a götürmek üzere yola çıkarıldıktan sonra Cârî yakınlarında 200 kişilik bir grupla Simko'nun tuzağına düşürülmüşlerdir. Askerî müfrezeye baskın yapan Simko, muhafızları esir almış, silahlarına el koyduktan sonra serbest bırakmış, Seyyid Taha ve

³⁸⁹ Sadarettin Dahiliye ve Adliye Nezaretlerine 13 Mayıs 1912 Tarihli Tebligat. BOA. BEO., 302848.

³⁹⁰ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 23 Eylül 1912 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 302848.

³⁹¹ Dahiliye Nezaretinden Sadaretc 25 Ekim 1912. BOA. BEO., 302848.

Abdürrezzak'ı da alarak Kotur'a geçmiştir³⁹². Ruslarla işbirliğinde olan Simko'nun bu yardımından itibaren Taha'nın da Ruslarla münâsebetleri başlamış bulunuyordu. Rusya konsolosunun incelemeler yapmak amacıyla bölgede bulunması, kaçırılma olayında Rusların parmağı olduğu şüphelerini uyandırmıştı. Dahiliye Nezareti Taha'nın kaçırılması olayından sorumlu tutulanlar hakkında kânûni soruşturma açılmasını kumandanlığa bildirdiği gibi, affının gerekliliği üzerinde de durmaktaydı³⁹³.

Taha'nın kaçırılması, bölgedeki aşiretlerin askere ve hükümete karşı güvenlerini yok etmiştir. Diğer yandan Seyyid Taha'nın Rusların pençesine düşmesi ihtimali de dikkate alınarak temkinli hareket ediliyordu. Van vilayeti Hısnü-l Ekrâd kaymakamına gizli bir tâlimat göndererek, Taha üzerinde büyük etki yapacağı düşünülen annesi Meryem Hanım'la temasa geçilmesini ve Taha'nın her halde merkeze getirilmesini istiyordu. Ayrıca affedileceğini bildiriyordu³⁹⁴.

Yine bu çerçevede kendisini yakinen tanımakta olan Said'i Kürdi de (Said-i Nursi) Seyyid Taha'nın affedilmesi için Sadârete çektiği telgrafta, onun Kürdistan'a bir çok hizmeti olduğunu, sûi idare neticesi maddi olarak zararda olduğunu belirtiyor, aksi takdirde Kürdistan'da büyük bir meseleye sebep olabileceğini bildiriyordu³⁹⁵.

5- Seyyid Taha'nın Ruslarla İşbirliğine Girmesi

Osmanlı yetkililerinin kendisine haksızlık yaptığına inanan Taha, bu haksızlığı çeşitli vesilelerle hükümete hissettirme ve baskı kurmaya çalışıyordu. En etkili yöntem ise isyan çıkarmaktı. Bu amaçla, kendi bölgesinde yaptığı aşiret reislerini tarafına kazanma girişimleri boşa çıkmış, ancak Osmanlı Devleti'ne itaatsızlığıyla tanınan çeşitli Kürt aşiretleriyle irtibat kurarak onların desteğini alabilmişti. Fakat yetersiz bulduğu bu güç karşısında umutsuzluğa kapılmış ve yakınlarının da önerileri üzerine Osmanlı Hükümeti'nden affını istiham etmişti. Uzun süredir askıda kalan af kararının bir an önce belirginleşmemesi halinde Simko ve Abdürrezzak gibilerin devreye girerek kendi taraflarına çekmesi ihtimal dahilindeydi. Bu yüzden Taha'nın kaybedilmesinin önüne geçmek için hem mahalli yetkililer

³⁹² Van 11. Kolordu Kumandanı Cabir Paşa'dan Dahiliye Nezaretine Çekilen 18 Ekim 1912 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 302848; Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 18 Ekim 1912 Tarihli Telgraf. BOA. BEO., 302848.

³⁹³ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 24 Ekim 1912 Tarihli Arıza. BOA. BEO., 302848.

³⁹⁴ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Çekilen 21 Ekim 1912 Tarihli Mahremâne Telgraf Sureti. BOA. BEO., 302848.

³⁹⁵ Said-i Nursi Tarafından Saray'dan Sadarete Çekilen 26 M. Tarihli Telgraf. BOA. BEO., 302848.

hem de halk af tebliğ kararını beklemekte olduklarını bildiriyorlardı³⁹⁶. Nihayet yetkililerin korktuğu başına geldi. Zaten mahkeme davalarının uzun süre askıda kalması bir çok zanlıyı eşkiya saflarına sokmuştu. Bu durumun bir çok defalar, başka eşkiyalar için de aynı neticeyi vermesine rağmen hükümet yetkililerinin bu hususta gereken hassasiyeti göstermemeleri büyük bir hata olarak değerlendirilebilir. İşte böyle bir fırsatı kollamakta olan Rusların Simko'yu devreye sokarak Seyyid Taha'yı Rus emelleri için ittifâka davet etmesi Taha tarafından benimsenmişti. Simko ile birlikte Rumiye'ye giderek Rus konsoloslughuna uğramışlardı. Bir süre sonra evine Rus bayrağı çekmesi, mahallî Rus yetkililerince fevkalâde memnûniyet verici bulunmuştu. Rusya konsolosu, aşiret reislerine yaptığı konuşmada; " *Rusya Devletinin teveccühünü kazanmak isteyen, Taha ile uzlaşsın* " önerisinde bulunuyordu. Böylece Seyyid Taha Kürdistan isyanı için Rusların önemli bir vasıtası olacaktı. Bu sıralarda Osmanlı Hükûmeti tarafından tahliye edilmiş olan Nevâhi-i Şarkiye'de Rus konsolosları, henüz Ruslara itaat etmemekte direnen Kürtleri celbe çalışmaktaydı. Bölgedeki otorite Ruslar lehine gelişirken Osmanlı yetkilileri Taha hususunda Ruslarla müzakereden uzak duruyor, ancak sözedilen bölgenin İran toprakları olması sebebiyle İran yetkilileriyle görüşüyorlardı. Ancak Tahran sefiri Emin Bey'in, Taha'nın teslim edilmesi hususunda da Hariciye Nazırının Azerbaycan Kârgüzârına tekrar tekrar yaptığı müracaat İran makamlarınca " *ahvâl-i mahalliye* " nin uygunsuzluğu sebebiyle tehir edilmişti³⁹⁷.

Gerçi Meclis-i Vükelâ'nın kararı ile 26 Aralık 1912'de Taha ve Abdürrezzak'ın hükûk-ı şahsiye davaları bâki kalmak üzere kabûl-ül dehâletlerine dair tanzim edilen İrade-i seniyye layihası padişah tarafından tasdik edilmişse de³⁹⁸ artık iş işten geçmiş bulunuyordu.

Seyyid Taha Ruslarla işbirliğine giriştiği sıralarda Şemdinan'daki halk arasında husûmet devam etmekteydi. Taha'nın affedilmesinden sonra, hükûmete teslim olması için kaza dahilinde birtakım cezbedici faaliyetler yapılmaktaydı. Zira Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Mehmet ve adamları hükûmetin mazhâriyeti içinde daha da şımarmışlardı. Taha ise Osmanlı Hükûmeti'ne karşı güvensizliğe itilmiş ve dışlanmıştı. Hükûmet geç te olsa bu ayrımın zararlarını farkederek, Taha ve adamlarına şirin görünme ve onları kazanma çabalarına girmişti. Bu sebeble hâlen gergin olan ortamı yatıştırmak için bir " *Hey'et-i Islâhiye ve Adliye* " nin bölgeye gönderilerek öncelikle Abdülkadir Efendizâde

³⁹⁶ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 21 Kasım 1912. BOA. BEO., 302848.

³⁹⁷ Tahran Sefiri Emin Bey'in 15 Aralık 1912 Tarihli telgrafı. BOA. BEO. 309556. Hariciye Nezaretinden Sadarete 24 Aralık 1912. BOA. BEO., 308843.

³⁹⁸ Sadarettten Adliye, Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine 26 Aralık 1912 Tarihli Tahrirat. BOA. BEO., 309556.

Seyyid Mehmet Abdullah Efendi'nin adamlarının dağıtılması uygun görülmekteydi³⁹⁹. Dahiliye Nezareti diğer yandan Seyyid Taha ile aralarındaki meselenin halli için Abdülkadir Efendi'ye tavsiye ve ihtarda bulunulmasını da gerekli görmekteydi⁴⁰⁰. Bu sebeble Abdülkadir Efendi hükümet merkezine çağırılmış, O da meselenin mahkemeye havâle edilmesi takdirinde verilecek hükme uymaya hazır olduğunu bildirmişti⁴⁰¹.

Bunun yanısıra hükümet, Taha üzerinde etkili olabilecek yakınlarının, onu ikna etmek için çalışmaları hususunda desteklerine başvurmuştu. Seyyid Taha'yı celbe çalışması için, Van Bidâyet mahkemesi âzâsından Şeyh Yusuf Efendi, Şemdinan'da Taha'nın Vekîl-i Umûr'u Seyyid Mehmet Said Efendizâde Seyyid Tahir Efendi görevlendirilmişlerdi. Sadâret, Van vilayetine tebligat yapılarak, Taha'ya etki edebilecek kişilerin tavassutlarından istifade edilmesi için Dahiliye Nezaretini uyarıyordu⁴⁰². Bu uyarıyı dikkate alan Nezaretçe Vilayet Naibi, Redif kumandanı ve Adliye müdüründen oluşan bir heyetin Şemdinan'a gönderilmesi münasib görülmüştü⁴⁰³. Fakat bölgeye giden heyet, Nevâhi-i Şarkiye'nin Osmanlı Hükûmeti tarafından tahliye edilmesi sebebiyle şahit bulamamıştı. Bu da adli tahkikâtın dürüst bir şekilde yapılmasını zorlaştırmaktaydı⁴⁰⁴. Bu esnada Taha ise hükümet tarafından gönderilen kişilere, olaylardan dolayı hapsedilmiş olan yakın adamlarının tahliyesini şart koşturmaktaydı. Adamlarından Şeyh Abdullah ile 45 arkadaşı Hakkari, 4 tanesi de Van hapishanesindeydiler. Van vilayeti, Taha'nın teslim olmasını temin etmek için bütün mahkumların tahliye edilmelerini gerekli gördüğü gibi, mahkumların hukûki olarak da mahkumiyeti hak etmedikleri kanaatinde idi. Fakat hükümet, mahkumların kanûni takibatları zarûri sebeplerden dolayı kesin hükme ulaşmadığı için affa uğrayarak tahliye edilmelerini mümkün görmüyordu. Taha'nın nüfûzunu, Rusların maksadını ve bölgenin hassasiyetini dikkate alarak yalnızca hukûk-ı umûmiye cihetinden tâkibât-ı adliyenin ertelenmesi münasib görülmüştü⁴⁰⁵. Bu ise bir süre sonra mahkumların serbest bırakılarak yeniden Taha'nın emrine girmelerine imkan vermiştir.

³⁹⁹ Dahiliye Nezareti 5 Ocak 1913. XI. Kolordu Kumandanlığı Telgrafı Sureti. BOA. BEO., 310096.

⁴⁰⁰ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 6 Ocak 1913. BOA. BEO., 310066.

⁴⁰¹ Sadarettin Dahiliye Nezaretine 19 Ocak 1913. BOA. BEO., 310096.

⁴⁰² Sadarettin Dahiliye Nezaretine 19 Ocak 1913. BOA. BEO., 310096.

⁴⁰³ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 21 Ocak 1913. BOA. BEO., 310212.

⁴⁰⁴ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 27 Mayıs 1913. BOA. BEO., 313257.

⁴⁰⁵ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 27 Mayıs 1913. BOA. BEO., 313257. Sadarettin Dahiliye Nezaretine 29 Mayıs 1913.

6- Taha'nın Nevâhi-i Şarkiye'deki Faaliyetleri

Rus konsolosu ve Rumiye'de bulunan İran yetkililerinin teşvikleri ile Seyyid Taha, kendisini Nevâhi-i Şarkiye'de tek yetkili merci olarak görmeye başlamıştı. Gerçekten de Rus İmparatorunun emri ile, Başkale'den Musul'a kadar olan bölgenin hakimiyeti Seyyid Taha'nın uhdesine veriliyor ve bölgedeki aşiretlerin Taha'yı otorite olarak tanımaları isteniyordu. Bu sırada Ruslar Taha'ya 6.000 mavzer sözü vermişlerdi. Bu silahların bir kısmı Ruslar tarafından teslim edilmiş bulunuyordu. Seyyid Taha'nın kumandanlarından önde geleni ise daha önce bahsi geçmiş olan Mir Muhiy idi. Onun Van ve Bitlis bölgesindeki eşkiyalık faaliyetlerinin durdurulmasından sonra Taha'ya iltica ederek onun hizmetine girdiğini yukarıda zikretmiştik⁴⁰⁶. Hükümetin bütün gayretleri neticesiz kalmıştı. Taha, Van ve Hakkari hapishanelerinde tutuklu bulunan adamlarının kurtulmasını temin etmiş fakat Ruslarla birlikteliğine devam ederek Kürt aşiretlerini Ruslar lehine celbetmeye çalışmıştır.

Taha, Merkuvar Beyzâdelerinden Abdullah Bey ve hudud üzerinde bulunan Serhâni Aşireti Reisi Ahmet ve Abdül Han'ları da Rusya'ya tâbi olmaya davet etmiş, kabul edildiği takdirde kendilerine altın kılıç ve çeşitli hediyelerle birlikte Ruslar tarafından himaye edileceklerini de bildirmişti⁴⁰⁷. Osmanlı Hükümeti'ne tâbi olan bölgedeki aşiretler Taha'nın yaptığı bu teklifi kabul etmeyince, 3000 kadar Rus askeri 5 top ile Nevâhi-i Şarkiye'ye hücum etmişler, köyleri yakmış, ahalinin mallarına el koymuş, bir çok kişiyi öldürmüş ve yaralamışlardı⁴⁰⁸. Seyyid Taha'nın isteğiyle Ruslar tarafından perişan edilen ahali, münasib bir mahâlde iskan edilmeleri için Osmanlı Devleti'ne iltica talebinde bulunmuştu⁴⁰⁹.

Rusya'nın aşiret reislerini, bütün imkanlarını seferber ederek kendi tarafına çekme politikasını şiddetle takib ettiği bir sırada, hükümete iltica talebinde bulunan bu aşiretlerin ilticalarını kabul etmemek aşiretler arasında sîi tesir hasıl edebilirdi⁴¹⁰. Hükümet ne

⁴⁰⁶ Nevâhi-i Şarkiye Şinu Bezreâ Aşireti Reisi, Hudud-ı İraniye 1. Kısım Sabık Komiseri Muavini Rıza'dan Dahiliye Nezaretine. BOA. BEO., 310096.

⁴⁰⁷ Musul Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 14 Temmuz 1913 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 314759.

⁴⁰⁸ Umum Beyzâdegân Reisi Ferdu ve Heriki Aşireti Reisi Bîrut imzalarıyla Şemdinan'dan telgraf çekilmişti. Sadareten Hariciye'ye 7 Ağustos 1913. BOA. BEO., 315226.

⁴⁰⁹ Musul Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 14 Temmuz 1913 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 314759.

⁴¹⁰ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 17 Temmuz 1913. BOA. BEO., 314759.

Taha'dan, ne de Rusların zulmüne uğrayan aşiretlerden vazgeçmeyi düşünmüyordu. Fakat ikisinden birini tercih etmekle karşı karşıya bulunuyordu.

Seyyid Taha, Osmanlıya tâbi aşiretlere Ruslar tarafından zulüm yaptırırken hükümet, anlaşılması son derece güç bir tarzda, mültecilerin kabul edilmesinin, avdet edeceğine dair söz vermiş olan Taha'nın sözünden dönmesine sebep teşkil edeceğini düşünmekteydi. Bu sebeble Vilayetten "... *Taha'nın avdetini temin için Abdullah Bey'in (Mültecilerin) istimdâdının reddi mi ? yoksa bir çâre-i te'lif aramak mı daha uygun?* " olduğu konusunda izahat istiyordu⁴¹¹. Müzakerelerin cereyan ettiği sırada Seyyid Taha ile çatışmaya girdikten sonra firar etmek zorunda kalan Abdullah Bey, Osmanlı yetkililerinin kesin bir karara varamaması üzerine Barzan Şeyhine müracaat ederek kendisine yardım edilmesini istemiştir. Fakat Barzan Şeyhi'nin, statüko haricindeki bölgeye yardım edemeyeceğini beyan etmesi üzerine, Bradost Beyzâdelerine sığınmıştır⁴¹².

Osmanlı Hükümeti'nin kendisine tâbi olan aşiretlere sahip çıkamadığı, onların dertleriyle hemhâl olamadığı gibi, Rus taraftarı eşkiya çetelerinin baskı ve zulmü altında eziyet çekmelerine seyirci kalmıştır. Dahası, Rusların hizmetinde bulunduğu kesinleşmiş ve teslim olup olmayacağı da kuşkulu bulunan bir âsi liderle pazarlık konusu haline getirilmesi bile hükümetin tutarsız politik tutumunu yansıtmaya açısından önemli görülmektedir. Kısacası hükümet, bölgedeki Osmanlı taraftarı aşiretleri kendi başlarının çaresine bakmakla karşı karşıya bırakmıştır. Oysa bu aşiretler bölgede Osmanlı varlığının teminatı durumunda idiler. Hükümetin bu yaklaşımı ise Rusların işini önemli ölçüde kolaylaştırmaktaydı. Nitekim bir süre sonra harekete geçen Ruslar, Nevâhi-i Şarkiye'yi tamamiyle işgale başladıkları sırada kendilerine tâbi olmayan aşiretleri itaat altına almaya çalışmışlar fakat direnişlerle karşılaşmışlardı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi özellikle Abdulah ve Kurt Bey'ler Ruslara karşı kahramanca karşı koymuşlardı. Kürtler nezdinde çok itibarlı kişilerin Ruslar tarafından şehit edilmesi aşiretler üzerinde olumsuz tesir yaratmıştı. Osmanlı dahilindeki Kürt aşiretlerinin de bu durumdan tedirgin olması hükümeti ciddi endişeye sevketmişti. Hakikaten Osmanlı Devleti Nevâhi-i Şarkiye ahalisinin hukûkunu korumada gerekli gayreti gösterememişti. Bölgedeki Osmanlı memurlarının başarısızlığı, aşiretlerin Osmanlı Hükümeti'ne karşı güvensizliğine neden olmaktaydı. Bu durumların düzeltilmesi için çoğu zaman başarısızlıkla neticelenen Rusya ve İran hükümetleri nezdindeki protestoların da hiçbir etkisi görülmemekteydi.

⁴¹¹ Sadarettin Dahiliye Nezaretine 19 Temmuz 1913 Tarihli Tahrirat. BOA. BEO., 314759.

⁴¹² Sadarettin Dahiliye ve Hariciye Nezaretlerine Gönderilen 27 Temmuz 1913 Tarihli Tahrirat. BOA. BEO., 314954.

Seyyid Taha bir yandan Rusların yardımıyla Nevâhi-i Şarkiye aşiretlerini nüfuzuna almaya çalışıyor, diğer yandan da Osmanlı yetkililerine yaptığı açıklamalarda gelip teslim olacağını söylüyordu. Ancak, biraderzâdeleriyle olan tütün iltizâmına ait işleri için dahi bizzat gelmeyerek adamlarından birini göndermişti. Buna rağmen hükümet peşini bırakmamakta kararlı görünüyordu. Nitekim avdet etmesi için tekrar girişimlerde bulunulmasını gerekli görüyordu⁴¹³. Hükümetin uzlaşma girişimlerine mukâbil Seyyid Taha, otoritesini tanımayan aşiretlere karşı zecrî yöntemler kullanmaya devam ediyordu. Osmanlı hududu yakınındaki Merkuvar Nahiyesi köyleri ahalisine yaptığı açıklamalarda Rusların yakında geleceğini söyleyerek kendisine tâbi olmadıkları takdirde köyleri boşaltmalarını istemesi de bu hususta kesin kararlı olduğunu gösteriyordu⁴¹⁴.

7- Seyyid Taha'ya Karşı Alınan Önlemler ve İlticası Konusu

Seyyid Taha 1914 baharında faaliyetlerini yoğunlaştırmış, Ruslardan satın aldığı 500 tüfeği kendisine tabi olan eşkiya çetelerine dağıtmaya başlamıştı. Bu arada Simko ile birlikte Osmanlı hududunda büyük bir gaile çıkarmak için hazırlık yapmaktaydı⁴¹⁵. Osmanlı yetkilileri haber aldıkları bu hazırlıklara karşı bazı tedbirler de almaktaydılar. Yetkililer muhtemel isyan merkezi olarak Van ve civarını görüyorlardı. Fakat bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin durumu hiç iç açıcı görünmüyordu. Kolordu efradının yetersizliği sebebiyle tedip hareketini Jandarma güçleri gerçekleştirmek zorunda kalıyorlardı. Van valisi Tahsin Bey, Erkân-ı Harp Kazım Bey'in jandarma kumandanı tayin edilerek hemen harekete geçmesi, Trabzon ve İstanbul Harbiye mekteplerinden 300, Aydın Efrâd-ı Cedîdesinden 300 olmak üzere toplam 600 kişilik bir kuvvetin 15 Mart'a kadar Van'da hazır olmaları, Rumeliden de takib tecrübesi olan 5 - 10 Jandarma bölük ve takım kumandanının bir an önce Van'a yetiştirilmesini hükümetden istemişti. Valinin, Hakkari mutasarrıfı Cevdet Bey'in Mart ayı başlarında görevi başında bulunmasını istemesi yöredeki mülkî durumunda iyi olmadığına işaret etmektedir. Bu arada kendisi de bazı hazırlıklar yapmıştı. Bu cümleden olarak Eşkiya tâkibinde istihdam edilmek üzere " Esterli Jandarma Bölüğü " teşkil ve hazır edilmiş, Osmanlı - İran hududu üzerinde bulunan, devlete bağlı aşiretlerden de askere yardım edeceklerine dair söz alınmıştı⁴¹⁶.

⁴¹³ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 11 Ağustos 1913. BOA. BEO., 315226.

⁴¹⁴ Rumiye Şehbenderi Ragıb Bey'in Telgrafına atfen Hariciye Nezaretine Gelen 4 Ocak 1914 Tarihli. BOA. BEO., 318351.

⁴¹⁵ Vali Tahsin Tarafından Dahiliye Nezaretine Gönderilen 2 Şubat 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. KMS., 9/26, Lef 8-9.

⁴¹⁶ Vali Tahsin Tarafından Dahiliye Nezaretine Gönderilen 2 Şubat 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. KMS., 9/26, Lef 8-9.

Olayların olduğu kadar ikili ilişkilerin de değişkenlik gösterdiği yörede, yukarıda zikrettiğimiz isyan ve müdafa hazırlıkları olurken Seyyid Taha'nın Tebriz Başşehbenderliği'ne iltica ettiği söylentisi çıktı. Tahran sefirinin haberine göre, Taha'nın yeniden Rus tarafına meyletmemesine gayret ediliyor ve hududdan sâlimen geçirilmesi çareleri aranılıyordu⁴¹⁷. Tebriz'de iken yaptığı açıklamalarda, bir taraftan affolunduğu taktirde Osmanlı Hükümeti'nin adâlet ve merhametine sığınarak, avdete hazır olduğunu bildirirken, diğer yandan müsâdere edilen arazisinin iadesini de ısrarla istemekteydi. Abdülkadir Efendi ile olan davaların halli için ise Osmanlı Hükümeti'nin adâletine güvendiğini bildirmişti⁴¹⁸. Bütün bu çabaların ışığında Seyyid Taha'nın affedilerek Rusların elinden alınmasının hükümetçe zaruri görüldüğü anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetimi mevcut şartların bütün islamların memleket müdafaası için yek vücut olmalarını gerektirdiğine inanıyordu. Hükümet Taha'nın avdeti halinde icab ederse başka bir bölgede ikamet ettirilmesini düşünüyor⁴¹⁹, bir yandan da Van vilayetinin bu husustaki görüşlerine başvuruyordu.

8- Birinci Dünya savaşı ve Taha'nın Sonu

Çalışmamız her ne kadar I. Dünya Savaşı öncesinde bitiyorsa da bu mevzûyu vuzûha kavuşturmak amacıyla Seyyid Taha'nın savaş sırası ve sonrası faaliyetlerini hülâsa etmeyi gerekli gördük. Van vilayetinin tesbitlerine göre Seyid Taha avdet etmek niyetinde değildi. Osmanlı Hükümeti'ni oyalayarak geleceğini garanti altına almaya çalışıyordu. Aynı zamanda Tebriz şehbenderini de iğfâle çalışmaktaydı. Ruslar, Tebriz'den çekilir, kendisi yalnız kalır ve Kürtlerin saldırısına uğrarsa ancak o zaman hükümete teslim olabilirdi. Hükümet yetkililerine gelince onlar, avdeti halinde kabûlü ve Van'da ikametiyle, arazi ve emlâk davalarının hallinde hiçbir mahzur olmadığı görüşündeydiler⁴²⁰.

Hükümetin ısrarla konuyu takibi neticesinde Taha'nın Osmanlı Devleti tarafından affedildiğine dair irâde-i seniyye, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında çıkmıştır. Musul'a geldiği taktirde güvenli bir şekilde İstanbul'a sevk edilmesi de istenmiştir⁴²¹.

⁴¹⁷ Tahran Sefirinin ıfşarına atfen Dahiliye Nezaretinden Van Vilayetine Çekilen 10 Haziran 1914 Tarihli Telgraf. BOA. DH. ŞFR., 45/241.

⁴¹⁸ Tahran Sefiri Asım Bey'den Hariciye Nezaretine 4 Ağustos 1914 Tarihli Telgraf. BOA. BEO., 322900.

⁴¹⁹ Dahiliye Nezaretinden Van Vilayetine 10 Ağustos 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 43/218.

⁴²⁰ Van Vilayetinin ıfşarına atfen Dahiliye Nezaretinden Sadarete 17 Ağustos 1914. BOA. BEO., 322900. Sadareten Hariciyeye 18 Ağustos 1914. Aynı Vesika

⁴²¹ Dahiliye Nezaretinden Musul Vilayetine Gönderilen 3 Haziran 1917 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 76/228.

Taha'nın Güney Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali sırasında yakalanarak Bakti'ye sürüldüğünü, ancak affın çıkmasından sonra kaçarak Musul'a gelip Musul valisi Haydar Bey'e teslim olduğunu görüyoruz⁴²². Aynı hataları bir daha işlememesi için uyarılan Taha'ya, gizli ödenekten bir miktar da para verilmiştir⁴²³. Bolşevik ihtilaliyle Kürt - Rus münasebetlerinin bir süre sekteye uğramasından sonra İngilizler devreye girerek Kürt reislerini elde etmeye çalışmışlardı. Bu defa da İngilizler Seyyid Taha ile temas kurarak, ona Şemdinli kaymakamlığını teklif etmişler ve bir çok altın ile kendilerine bağlamaya muvaffak olmuşlardır⁴²⁴. Musul'un İngilizler tarafından işgalinden sonra ise Taha İngilizler adına Revanduz kaymakamı olmuştur⁴²⁵. Amcası Seyyid Abdülkadir Efendi ve yakınlarının Şeyh Sait İsyanından sonra idam edilmesiyle, Abdülkadir Efendi'nin diğer oğlu Seyyid Abdullah, İran ve Irak'tan topladığı aşiretlerle Şemdinli isyanını başlatmıştır. Seyyid Taha vasıtasıyla İngilizlerin destek sözü verdiklerini bildiğimiz isyan, 1 Ağustos 1925'de askerî birliklerce bastırılmış ve Seyyid Abdullah Irak'a kaçmıştır⁴²⁶. Daha sonra da Seyyid Taha'nın İran'da öldürüldüğü kaynaklara geçmiştir.

⁴²² Nazmi Sevgen, " Seyyid Taha ", Tarih Konuşuyor, c. 7, S.40, Mayıs 1967, s.3165-3167.

⁴²³ Dahiliye Nezaretinden Musul Vilayetine Gönderilen 2 Temmuz 1917 Tarihli Şifre. **BOA. DH. ŞFR.**, 77/148.

⁴²⁴ Erdost, Şemdinli..., s.44-45.

⁴²⁵ Sevgen, a.g.m.

⁴²⁶ Erdost, a.g.e., s.51-60.

IV. BÖLÜM. RUSLARIN KÜRTLERLE MÜNASEBETLERİ

I. 19. Yüzyıl Osmanlı - Rus Harplerinde Rusların Kürtlerle Temasları

a-) Kürt Aşiretleriyle İlk Temasları

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler, 18. yüzyıldan itibaren Rusya'nın sülâtle kuvvetlenmesi ve coğrafi yakınlığı gereği, zaman zaman zayıf düşen Osmanlı Devleti aleyhine genişlemek istemesi şeklinde tayin ve tesbit edilmiş ve özellikle sıcak denizlere ulaşmak bir ideal haline gelmişti⁴²⁷. Rusların gerek Batıdan ve gerekse Kafkaslardan yayılma devri olan 19. yüzyıl boyunca Kürtlerle münasebet kurma girişimleri zaman zaman olumlu neticeler de vermişti. Osmanlı - Rus ve Rus - İran harplerinde stratejik bir öneme sahip ve çoğunlukla Kürtlerin yaşadığı bölgeler taraflar için önemli bir nüfuz sahası idi.

Ruslar, daha Deli Petro ve II. Katerina zamanında Kafkaslara sokulmayı başarmıştı. XIX. yüzyılın başında Gürcistan, Tiflis ve ardından 1804/1805 yıllarında Bakü, Nahcivan ve Erivan hanlıklarını da işgal eden Ruslar Kafkaslara yerleşerek Osmanlı Devleti'ni doğudan tehdit etmeye başladılar. Rusların bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebâsının hâmliliğine de soyunduğu ve 1806 Osmanlı - Rus Harbi'nde bir çok Ermeninin Ruslarla işbirliği yaptığı görüldü⁴²⁸.

Rusların Kürtlerle ilk defa bu harble karşı karşıya geldiklerini görmekteyiz. Bu savaşta Rus generalleri Erivan bölgesindeki Kürtleri kendi saflarına davet ederek, himaye ve

⁴²⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s.99.

⁴²⁸ Kurat, *a.g.e.*, s.50-51. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Küçük Kaynarca Barışı'ndan sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan Ortodoks tebânın koruyucusu olarak fırsat buldukça Osmanlı Devleti nezdinde baskı yapmaya başlamıştı. Rusya'nın Ermeniler üzerindeki hakimiyeti Erivan ve çevresinin Ruslar tarafından işgaliyle başlamış, 1828-29 ve özellikle Kırım Harbi'yle gelişen ilişkilerde Ermeniler Ruslara casusluk yapmış ve menfaat karşılığı Ruslara hizmet etmişlerdi. Rus - Ermeni ilişkileri Berlin Antlaşması'yla yeni bir veche kazanarak Osmanlı Devleti'ne karşı baskı aracı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Rusların Ermenilerle ilişkilerinde hedefleri, Ermenileri Türk Hakimiyetinden çıkarmak ve Rus idaresindeki Ermenilerle birleştirip Rus egemenliği altına almaktır. Bu politikaları, 1880'de İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir Henry Layard tarafından tesbit edilmişti. Kurat, *a.g.e.*, s.212.

taltif edecekleri vaadinde bulunmuşlardı⁴²⁹. Fakat istedikleri neticeyi alamamışlar, yalnızca Ermenilerden bir kısmını elde ederek bir asır boyu kullanma sürecini başlatmışlardır.

1828-29 Harbinin başlamasıyla Ruslar tekrar Kürtlerle ilişki kurma yollarını aramaya koyulmuşlardı. Osmanlı ve İran aleyhinde yayılmanın ancak bölgedeki Kürtleri elde etmek, en azından tarafsız kalmalarını sağlamakla mümkün olacağını anlayan Ruslar, bölgedeki nüfuzlu Kürt aşiret reisleriyle yakından ilgilenmeyi zorunlu görmüşlerdi. Takip edebilecekleri politika ise gerek Osmanlı gerekse İran devletlerinin tam hakimiyetini benimseyememiş, sadece dinî bağlarla bağlı olan hudud üzerindeki Kürt aşiretlerinin maddi menfaatler mukâbilinde saf değiştirmelerini sağlamaktı. Bu amaçla hem kendileri doğrudan ilişki kuracaklar hemde daha önceleri kendilerine tabi olan Ermenileri kullanacaklardı. Nitekim, Ermeni Eçmiyazin Katogigosluğu'nun Kürtleri Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırarak kendi saflarına meylettirmek için Kürt Aşiretlerinin ileri gelenlerine mektuplar yazdığı görülecektir⁴³⁰.

Kürtleri elde etme hususunda kararlı olan Rus generalleri izlenecek genel siyaseti hemen tesbit etmişlerdi. Nitekim Graf Paskviç imparatora verdiği raporda Kürtlerin elde edilmesinin zorunlu olduğundan bahisle izlenmesi gereken genel siyaseti şu şekilde tesbit etmişti; " *Nüfuzlu Kürtleri imparator tarafından himaye edileceklerine inandırmak, diğer Kürt Âyanına ise Osmanlı Devleti'nin verdiği mâişetten daha fazlasını vererek Rusya'ya meylettirmek* ". Rusların bu politikaları hemen netice vermeye başlamış, bazı Kürt reisleri Rus himâyesini kabul edeceklerine dair söz vermişlerdi⁴³¹.

Paskviç'in Kürdlerin elde edilmesi hususunda İmparatora sunduğu rapor hararetle kabul görmüştü. İmparator 10 Bin Kürt silâhının istihdamı ve bölgedeki Kürt aşiretlerinin elde edilmesi için 100 Bin altının hemen gönderilmesini emretmişti⁴³². Paskviç vakit kaybetmeden harekete geçerek " *Türkiye Vilayetleri Ahalisi* " hitabıyla yayınladığı beyan-

⁴²⁹ P. Avrianof, **19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri**, (Terc. Adil Efendi - Mustafa Efendi), Ankara 1926, Vesika No 1, s.172. Prens Silsiyatov Tarafından Erivan Kürtleri Reisi Hüseyin Ağa'ya Yazılan 24 Temmuz 1804 Tarihli Mektup.

⁴³⁰ Ali Arslan, " Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazin Katogigosluğu'nun Rolü ", **Kafkas Araştırmaları II**, İstanbul 1995 (Basımda).

⁴³¹ Avrianof, **a.g.e.**, Vesika, No 3, s.173-175. Graf Paskviç'in 11 Kanun-i Sani 1829 Tarihli Rus imparatoruna Gönderdiği rapor.

⁴³² Avrianof, **a.g.e.**, Vesika No 4, s.176. General Çernişov Tarafından Graf Paskviç'e yazılan Mektup.

namede Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettiğinden bahisle kendilerinden alınacak erzâkın para mukâbilinde olacağını ve Rus imparatorunun himâyesini teklif ediyordu⁴³³.

Savaş esnasında sadece Yezîdî Kürtlerinin lideri Ruslara hizmet etmiş ve karşılığında oldukça yüklü maddî menfaatler temin etmişti⁴³⁴. General Paskeviç kumandasındaki Rus ordusu Kafkas cephesinde Osmanlıya karşı büyük başarılar kazandılar, Suhum, Kars ve Erzurum kaleleri Rusların eline düştü. Osmanlı Devleti yapılan barış antlaşması gereği Erivan ve Nahcivan hanlıklarının Rusya'ya ait olmasını tanıyacaktı⁴³⁵. Fakat Rusların bu savaş esnasındaki, Kürtlere yönelik yaklaşımlarında istedikleri kadar başarılı olduklarını söyleyemiyoruz. Ancak, bazı Kürt grupları yardım vaadinde bulunarak maddî menfaat temin etmiştir.

b-) Kırım Harbi (1853-1856)'nde Kürtlerle Mûnasebetleri

Osmanlı - Rus ilişkileri, Mehmed Ali Paşa krizi esnâsında biraz yumuşamaya girmişti. Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Boğazlar üzerinde Rusya'ya tanınan imtiyazlar, Rusların giderek İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerini daha da kamçılamış ve nihayet 1852 yılının sonlarında Osmanlıya karşı harp hazırlıklarına sevk etmişti. Ancak, Kırım Harbi'nde (1853), İngiliz ve Fransızların devreye girmesiyle Ruslar ağır kayıplara uğradılar. Bir ara Kars kalesi Rusların işgaline uğramış ise de Rusların mağlûbiyetiyle neticelenen harbin sonunda yapılan anlaşma gereğince Kars kalesi tekrar Osmanlı Devletine terkedilmiş ve eski statû korunmuştur⁴³⁶.

Rusların Kürtlerle işbirliği kurma çalışmalarının bu savaş esnasında oldukça arttığını görüyoruz. Gerçekten de Harbin başlamasından hemen önce Ruslar Kürtlerle yine yakından ilgilenmeye başlamıştı. Ruslar 1 Temmuz 1854 senesine kadar, harp ilan edildiği esnada Ruslara sadâkat gösteren Kürt aşiret reislerine, hudut ötelerinde Kürtlerin harekâtını yönlendiren gizli ajanlara ve çeşitli aşiret reislerine olmak üzere toplam 2150 altın sarfetmişti. Bütün bunlara rağmen harp ilan edildiği zaman Osmanlı - Rus hududundaki birçok aşiret Osmanlı ordusuna katılarak Ruslara karşı cephe almışlardı. Ancak, Osmanlı ordusunun Başgedikler mevkiindeki mağlûbiyetinden sonradır ki, mal, mülk ve arazilerinin elden gitmesinden korkan Kürt aşiretleri Ruslara itaatlerini bildirmek zorunda kalmış ve

⁴³³ Avrianof, a.g.e., Vesika No 2. s. 172-173, Graf Paskviç'ten Türkiye Vilayetleri Ahalisine Beyanname,

⁴³⁴ Avrianof, a.g.e., Vesika No 5, s.176-177, .Yezidi Elçisi Petros Hazarof Tarafından Graf Paskviç'e Verilen 17 Kanun-ı Evvel 1830 Tarihli İstida.

⁴³⁵ Kurat, a.g.e., s.56-57.

⁴³⁶ Kurat, a.g.e., s.73.

ilk iyi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır⁴³⁷. Bu aşiretlerin reisleri Ruslar tarafından çeşitli hediyelerle taltif edilmişler ve Rus harekâtına yardım vaadinde bulunmuşlardı.

Bu çerçevede Kızıl Kilise Köyünde Kürt reisi Kasım Han, akrabaları ve Osmanlı topraklarında yaşayan bazı aşiret reisleriyle Miralay Loris Melikof arasında Ocak 1854'de anlaşmaya varılmıştı. Buna göre;

1- Kasım Han beraberindeki Kürtlerle birlikte Osmanlı Devleti'nden açıkça ayrılıyordu.

2- Kasım Han, istenildiği zaman en iyi Kürt süvarilerinden 800 - 1000 kişilik kıtalar oluşturacaktı.

3- Rus hududundaki asayişten Kasım Han sorumlu olacaktı.

Buna karşılık Ruslarda Kasım Han'a şu vaatlerde bulunmuşlardı.

1- Kasım Han, Rus ordusunda miralay rütbesiyle vazife alacaktı.

2- Kendisine bağlı Kürtler üzerinde nüfuzu devam edecek.

3- Tekâüd maaşı tayin edilecek.

4- Osmanlı Devleti tarafından Kasım Han'a karşı yapılacak bir harekât esnasında Ruslar yardım edecekti.

Bu anlaşma ile Ruslar hudut boyunu emniyet altına almış oluyordu. Ruslar işgal ettikleri bölgelerde Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer aşiretlerin direnişlerini de Kasım Han ve yandaşları vasıtasıyla kırabileceklerdi. Aynı zamanda hudut boyundaki bütün ahali Rus tabiiyetine girecek ve Rusların hizmetinde çalışacaktı. Miralay Loris Melikof yapılan müzâkereler esnasında Kürtlere çok miktarda hediye takdim etmiş, iki taraf arasında yapılan anlaşmada arabuluculuk yapan Ahılkelek ahalisinden Abdullah Efendi - 1828 - 29 Muharebesi'nde Rusların sadâkatini kazanmış -'ye de gayretlerinden dolayı 450 Ruble verilmişti⁴³⁸. Bu anlaşmaya rağmen Kasım Han sözünde durmamış ve Osmanlı Devleti'ne karşı harbe iştirak etmemişti. Fakat Kars, Bayazıt ve Van bölgelerindeki Kürtlerin bir çoğunun Ruslara karşı direnişini de engellemiştir⁴³⁹.

Ruslar daha bir çok bölgelerdeki Kürtlerle temasa geçerek, Osmanlı Devletinin çökmek üzere olduğu propogandası yapmış, onlara Rus himayesini teklif etmişlerdi. Bu arada Kürtlerle temas kurma işini de Erivan müfrezesi kumandanlığı yapmaktaydı. Ruslar Kürtlerle kurduğu iyi münasebetler sayesinde işgal ettikleri bölgelerdeki direnişleri kırdığı

⁴³⁷ Mustafa Budak, 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s.59.

⁴³⁸ Avrianof, a.g.e., , Vesika No 7, s.179-183. Miralay Loris Melikof tarafından 9 Teşrin-i Sani 1954'de Kafkas Türk hududundaki hareket kolordusu kumandanı Prens Beyutuk'a verilen rapor.

⁴³⁹ Halfin, XIX. Yüzyıl Kürdistan Üzerinde Mücadele, İstanbul 1992, s.57.

gibi, istikbaldeki muharebelerde de Rus ordularına yardım edebilecekleri ümidinde idiler. Bunun için her türlü imkânı seferber ederek münâsebetlerin devamına çalışmaktaydılar.

Rus komutanlardan General Muraviyef yöredeki Osmanlı vatandaşlarına yayınladığı beyannamede, Rus kıtalarının yalnızca Osmanlı Devleti'ne karşı tehditkar olduğunu, bölgede sâkin ahaliye karşı herhangi bir düşmanca tutumu olmadığını, mal ve canlarının emniyet altına alınacağını belirtiyordu. Ahali arasında Rus kıtalarına karşı itaatkar olan kişilerin muhtarlar vasıtasıyla " **Korunma Listesi** " ne alınacaklarını bildiriyordu⁴⁴⁰. Bunun yanı sıra, Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın yardımıyla kurtulduğunu, şimdi ise İngiliz ve Fransızlar tarafından yönlendirildiğini ileri sürerek, Kürtleri Osmanlı Devleti'nden soğutmaya çalışıyordu⁴⁴¹.

Kürtlerle temas kurmada özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı hasım olan aileleri ikna etmeye özen gösteren Rusların yaptıkları çalışmalar zaman zaman etkisini gösteriyordu. Bu amaçla, Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdan Şir'i Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirmişlerdir. Rusların Erivan Müfrezesi kumandanlığı, 20 Ağustos 1954'de Yezdan Şir'e yazdığı mektupta, Türk Hükümeti'nin kökünden sarsıldığından bahsediyor ve enkaz altında kalmaması için Rusların safına davet ediyordu⁴⁴². Nitekim kısa bir süre sonra Kırım Harbi'nin en şiddetli bir döneminde Yezdan Şir Bitlis bölgesinde isyanı başlatarak Musul'a kadar bir çok doğu bölgesini işgal etmiş ise de Osmanlı güçleri isyanı bastırmış, Yezdan Şir de tevkif edilerek İstanbul'a getirilmiştir⁴⁴³.

Diğer taraftan yine bu savaş esnasında Van ve Muş bölgelerindeki ahali gerek Ruslara gerekse onlara yardımcı olan Kürt aşiretlerine karşı hasmâne bir tavır almışlardı. Ruslar bunları ortadan kaldırmak için bir takım tedbirler almayı düşünmekteydiler. Bunun için en uygun yol, daha önce Rusların hizmetine girerek binbaşı rütbesini alan Cağfer Ağa'nın Kürt aşiretleri üzerindeki nüfuzundan istifade ederek Ruslar aleyhindeki propagandayı izâle etmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Kürtler arasında bulunan Osmanlı zâbitlerinin tutuklanması da önemli görülüyordu⁴⁴⁴. Ruslar aşiret reislerinden

⁴⁴⁰ Avrianof, a.g.e., Vesika No 17, s.186-187. General Muraviyef Tarafından Türkiye Tebalarına Neşredilen 1855 Tarihli Beyanname.

⁴⁴¹ Avrianof, a.g.e., Vesika No 18, s.187-188. General Muraviyef Tarafından Türkiye Tebalarına Neşredilen 16 Haziran 1855 Tarihli Beyanname,

⁴⁴² Avrianof, a.g.e., Vesika No 8, s.183. Erivan müfrezesi kumandanlığından Yezdan Şir'e yazılan 20 Ağustos 1954 Tarihli Mektup.

⁴⁴³ Şadillili vedat, a.g.e., s.30.

⁴⁴⁴ Avrianof, a.g.e., Vesika No 19, s.189-204. General Muraviyef Tarafından Erivan Müfrezesi Kumandanı General Suslof'a Gönderilen 19 Ağustos 1855 Tarihli Mektup.

bazılarını maddî menfaatler karşılığında elde ederek Kürtlerle olan münasebetlerde bunlardan istifade etmeyi prensib haline getirmişlerdir.

Fakat bütün bu gayretlerine rağmen, Rusların, birliklerine uzak mesafelerdeki Kürtlerden hiçbir şekilde istifade edemedikleri görülmüştür. Ancak Rusların işgal ettikleri bölgedeki bazı aşiretler mecburiyet karşısında Ruslara itaatlerini bildirmişlerdi. Kürt aşiretleri, ancak Osmanlı Devleti'nin kendilerini muhafaza yolunda ümidlerini kaybettikleri zaman mal ve canlarını kurtarabilmek için Ruslara itaat arzetmekteydiler. Yine de Ruslara karşı direniş gösteren Kürt aşiretleri de mevcuttu. Bazı büyük aşiretlerin Ruslardan destek gören bir kolu Rusların yanında yer alırken diğer bir kolun Osmanlı saflarında yerini belirlediği de görülmekteydi.

Propaganda çalışmalarındaki bu başarısızlık, Rus generalleri arasında, Kürtleri elde etmek hususunda çeşitli görüş ayrılıklarının çıkmasına yol açıyordu. Bir kısmı, Kürtleri her zamanki gibi maddî yönden destekleyerek kazanmak, diğer bir kısmı ise cebren yola getirmek fikrinde idiler. Cebr fikrinde olanlar, en fazla güvendidikleri Binbaşı Cağfer Ağa'dan bile şüphelenmişlerdi. Bu sebeble, Ruslaşmış bir kaç Ermeni'yi gizlice Cağfer Ağa'yı kontrol etmekle görevlendirmişlerdi⁴⁴⁵. Diğer yandan Osmanlı tebâlarına hitaben yapılan neşriyat, Kürtçe'ye vâkıf bazı kişiler tarafından Kürtçeye tercüme ediliyor ve öyle dağıtılıyordu.

Kürtlerle münasebet tesis etmek amacıyla General Suslof'un maiyyetine Miralay Bartolomi ile Yüzbaşı Popku görevlendirilmişti. Bunların bütün gayretleri Kürtleri Rus himayesine yaklaştıramamıştı. Harp esnasında, yalnızca Cafer Ağa ve Ahmet Ağa'nın kumandasındaki yaklaşık 500'er kişiden oluşan Kürt aşiret birlikleri Rus kuvvetleri yanında harbe katılmışlar⁴⁴⁶, Kürtlerin büyük bir bölümü ise Osmanlı kuvvetleri yanında muharebeye iştirak etmişti. General Suslof'a göre, Kürtlerin Rus saflarına celbi hediyelerle olmayıp tehdid ve cebr ile mümkündü⁴⁴⁷. Bu görüşe Miralay Fon Feifman, askerî yönden zararlı olacağı cihetle karşı çıkıyor, Kürt meselesinin ileri bir tarihte tam olarak ele alınması gerektiğini düşünüyordu⁴⁴⁸. Diğer yandan Miralay Bartolomi yaptığı incelemeler neticesi Kürtleri Rus saflarına çekmenin tek yolu olarak, yaşadıkları bölgenin işgal edilmesi,

⁴⁴⁵ Avrianof, a.g.e., Vesika No 19, s.192-194. Miralay Bartolomi'den General Muraviyel'e Yazılan 6 Eylül 1855 Tarihli Mektup.

⁴⁴⁶ Halfin, a.g.e., s.56.

⁴⁴⁷ Avrianof, a.g.e., Vesika No 19, s.200-202. General Suslof Tarafından Miralay Fon Kaufman'a Gönderilen 12 T. Evvel 1855 Tarihli Mektup.

⁴⁴⁸ Avrianof, a.g.e., Vesika No 19, s.202. Miralay Fon Feifman'dan General Suslof'a Yazılan 20 Teşrin-i Evvel 1855 Tarihli Mektup.

ekonomik vaziyetlerinin Rusların kontrolüne alınmasıyla mümkün olacağı kanaatine varmıştı⁴⁴⁹.

Rusların Kürtlerle münasebetleri bir müddet sonra daha bir ciddiyetle ele aldıklarını, General Muraviyef'in emriyle 30 Kasım'da Miralay Loris Melikof tarafından düzenlenen " **Kürt Kabileleri İdare Nizamnâmesi** " ile anlamaktayız. Kürtleri elde etme metodları da diyebileceğimiz Nizamnâme, Kürtlerin vaziyeti, hareketli tabiatleri, yaşam tarzları ve âdetleri dikkate alınarak ortaya konmuştu. Burada önemli gördüğümüz bir kaç maddesini zikretmekle yetineceğiz. Nizamnâmenin 1. Maddesine göre, Kürtler üzerinde Rus hâkimiyeti, Kürtçeyle vâkıf yüzbaşidan daha üst rütbede olan bir Rus zabitanın idaresiyle kurulmalıdır. 2. Maddesinde ise, Rus zabitanına muavin olarak nüfuzlu iki Kürt ağası tayin edilmelidir. Nizamnâmenin diğer kısımları ise daha çok, aşiretler arasındaki ilişkileri düzenleyici tedbirler ihtiva etmekteydi⁴⁵⁰. Fakat bu nizamname uygulanamamıştır⁴⁵¹.

c-) 1877-78 Osmanlı -Rus Harbi Esnasında

Ruslar bu dönemde esas itibariyle çalışmalarını Balkanlarda yoğunlaştırmışlardı. Buralardaki Rus konsoloslukları balkan slavlarının tahrik ve teşvik merkezi haline gelmişti. Özellikle İgnatief'in Balkan slavları üzerinde ciddi çalışmaları olmuştu. İgnatief'in gayretleri hemen neticesini vermeye başlamış ve 1875'de Bosna'da, daha sonra Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan'da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalar başgöstermiştir⁴⁵². Netice de, Rusya, Osmanlı Devleti'ndeki Gayrimüslim teba için reformlar yapılmasını bahane ederek 24 Nisan 1877'de harb ilan etmişti. Ruslar bir yandan Balkanlardan hareketle Edirne ve İstanbul istikametinde ilerlemeye başlarken diğer yandan, Kafkas cephesinden de büyük kuvvetlerle harekete geçmişti. Ahmet Muhtar Paşa'nın büyük gayretlerine rağmen, Kasım 1877'de Kars kalesini alarak Erzurum istikametine yönelen Ruslar yine bu savaşta Kafkas harekâtı programı dahilinde Kürtlerle yakın temasa geçmişlerdi. Bu defa hududun daha iç kesimindeki Kürtleri elde etmeye çalıştıkları, özellikle Osmanlı hakimiyetinin de tam olarak giremediği Dersim yöresi Kürtleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri tetkik ettikleri dikkati çekmektedir.

Bu dönemde Dersim'de olaylar zaman zaman ciddi boyutlar kazanmaktaydı. Osmanlı Hükümeti Bohtan, Cezire ve Dersim'de asayiş sağlamaya çalışıyordu. Bunda da Dersim'in

⁴⁴⁹ Avrianof, a.g.e., Vesika No 19, s.202-203. Miralay Bartolomi'den General Muraviyef'e Yazılan 14 Ekim 1855 Tarihli Mektup.

⁴⁵⁰ Nizamname Metni için bkz. Avrianof, a.g.e., s.205-208.

⁴⁵¹ Halfin, a.g.e., s.61-62.

⁴⁵² Kurat, a.g.e., s.79.

nüfuzlu beylerini hükümete celbederek bölgedeki hâkimiyeti bunlar vasıtasıyla kurmaya yönelmişti. Erzincan mutasarrıfı Şefik Paşa, Dersim beylerini beraberinde Erzurum'a getirmiş, özel merasimle karşılanmış, padişah namına hediye, nişan vesaire verilmişti. Hükümet Dersim'e nüfuz edebilmek için Pülümür, Hozat, Mazgird ve Palu'dan geçmek şartıyla Erzincan'dan Diyarbakır'a kadar Şose yolunun imarına başlamış, Dersim Kürtlerinden yaklaşık 15 seneden beri alınamayan vergilere mukabil olmak üzere işi Dersim Kürtlerine vermişti. Dersim Kürtleri de yolun imarını yapacaklarına dair teminat vermişlerdi⁴⁵³.

Balkan Slavları üzerinde etkili olduğunu gördüğümüz Müşir İgnatiyef, bu harp esnasında da Kafkasya erkân ve ümerâsının eski muharebelerde olduğu gibi Kürtlerin hissiyatını kazanmaları ve onlarla gizli münasebetlere girmelerini pek lüzumlu görmekteydi. Osmanlı idaresinin, Kürtlerden 60 Bin mevcutlu bir kuvvet çıkararak, bunları nizâmiye kıtalarına dahil etme girişimlerinden ve İngiliz entrikalarının Kürtleri Ruslara karşı harekete geçirme ihtimallerinden endişelenmekteydi⁴⁵⁴. Fakat Rus hududuna yakın bölgelerdeki Kürt aşiretlerinin vaziyetinden emin görünüyordular. Bu teşhislerinde makûl dayanakları vardı. Çünkü daha önceki muharebelerde bu aşiretlerin ileri gelenleri Ruslara hizmet etmişti.

General Boris Melikof askeri vazifesi gereğince Gümrü'ye geldiğinde, aşiret reisleri onun, nezdine murahhaslar göndererek itaatlerini arzetmiş, emrine âmâde olduklarını beyan etmişlerdi. Melikof, Kürt murahhaslara çeşitli hediyeler vererek, yapmaları gereken hususlarda talimat vermiştir. Bu tâlimâtâ göre; Rus kıtâtı hududu geçmedikçe harekâtâ başlamamaları ve eşkiyalık yapmamaları tenbih olunmuştu. Ayrıca sadâkatine güvendikleri Cağfer Ağa ve Kürt muhtarlarına adamlar gönderilerek, harekât başladığı zaman Rus müfrezelerine Kürtlerden süvari kuvveti katmaları emredilmişti⁴⁵⁵. Aynı zamanda, daha önceki muharebelerde olduğu gibi Doğu Anadolu ahali arasında dağıtılan beyannamelerde, Rus kıtâtının Osmanlı Devleti'nin sulh ve sükûnda yaşayan tebâsına bir kastı olmadığı, aksine tazyik altında bulunduğunu iddia ettikleri ahaliye yardım etmek amacıyla hareket edildiği vurgulanarak, Rus kıtâlarına karşı ahalinin itaatkar olması, aksi takdirde sert davranılacağı ifade olunuyordu⁴⁵⁶.

⁴⁵³ Avrianof, a.g.e., Vesika No 23, s.210. 1876-77'de Erzurum'da gizli askeri memur sıfatıyla bulunan Veveinov'dan General Dohofeski'ye verilen 24 Mart 1876 Tarihli Rapor.

⁴⁵⁴ Avrianof, a.g.e., s.221. Müşir İgnatiyef Tarafından 23 T. Sani 1876 Tarihli Şifreli Telgraf.

⁴⁵⁵ Avrianof, a.g.e., Vesika No 26, s.222-224. General Boris Melikof Tarafından General Pavlof'a Yazılan 2 Kanun-ı Evvel 1876 Tarihli Mektup.

⁴⁵⁶ Avrianof, a.g.e., Vesika No 31, s.229.1877-78 Osmanlı - Rus muharebesi esnasında ahali arasında dağıtılan bildiri.

Savaş, Osmanlı Devleti aleyhine tecelli ederek büyük bir mağlubiyetin neticesi olan Ayestafanos antlaşmasıyla sona ermişti. Osmanlı Devleti'nin Rus nüfuzu altına girmesinden endişelenen İngiltere tarafından müdahale edilerek Berlin'de yeni bir antlaşma metni hazırlatıldığını biliyoruz. Buna göre Batum, Ardahan ve Kars sancakları harp tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmıştır⁴⁵⁷. Antlaşmanın 61. maddesiyle de Ruslar Ermeniler üzerinde ciddi avantajlar elde etmişler ve bunu İmparatorluğun dağılışına kadar kullanmışlardır. Böylece Doğu Anadolu Rus tehdidine her zamankinden daha açık hale gelmiştir.

II. Abdülhamid dönemine gelince, Rus tehdidine karşı ilk başlarda İngiltere ile iyi ilişkiler kurulmasına çalışılmışsa da İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgali ve Kıbrıs'daki tutumu Abdülhamid'i Rus tehdidine karşı bu defa Avrupada yeni bir güç olarak beliren ve coğrafî olarak da uzak bulunması dikkate alınan Almanya'ya yönelmiştir. Rusların bu dönemde de zaman zaman Boğazları ele geçirmek için bazı planlar yaptığı görülür. Fakat Abdülhamid yine de Rusya ile iyi geçinmenin yollarını araştırmıştır. Bu dönemde Ermeni meselesi Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkilerin zaman zaman gerginleşmesinde başlıca amil olur.

d-) Rusların İran Kürdistanında Nüfuz Kazanmaları

Rusların Kürtlerle münasebetlerinin bir bütün olarak anlaşılabilmesi için İran'ın bu dönemdeki genel durumu ve yine bu bölgede yaşayan ve İran'a tâbi olan Kürtlerin hangi sâikler altında Ruslarla temasta bulunduklarını ortaya koymak gerekmektedir.

Kürtlerin, Osmanlı Devleti dışında yaşayan aşiret ve ahalisinin ikinci önemli kesimi İran topraklarında bulunuyordu. Bu itibarla Osmanlı Devleti'ne olduğu gibi İran'a karşı da Kürtlerden istifade etmesi Rusya gibi işgalci bir devlet için makuldü. Rusya, daha önce gördüğümüz gibi, Ermenilerin yanısıra Osmanlı ve İran'a tabi Kürtlerle yakınlık kurmaya çalışmış fakat bunda çok az muvaffak olmuştu. Osmanlı topraklarında yaşayan Kürtlerin yanısıra, İran'a tabi Kürtlerle de 19. yüzyılın ortalarından itibaren diyalog kurmaya çalışmış, göçebe olarak bazen Osmanlı bazen İran hududları dahilinde yaşayan Kürt aşiretlerini hem Osmanlı hem de İran'a karşı kullanmanın yollarını aramıştı. İran'daki otorite boşluğu, özellikle kuzey bölgelerinde Kürtlerle meskûn yerlerin Rus emellerine açık hale gelmesine imkan tanımıştı. Ruslar fırsat buldukça adım adım İran dahilinde etkinlik kazanmaya devam etmişlerdir.

Bu sıralarda İran'da Nâsıreddin Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muzaffereddin Şah bomboş bir hazine devralmıştı. İran'ın iktisâdî ve siyâsî durumu gide-rek daha da kötüleşmekte, bunun yanısıra devlet adamlarının müsrif harcamaları da devam

⁴⁵⁷ Kurat, a.g.e., s.89.

etmekteydi. İran devlet adamlarından bir kısmı İngiliz bir kısmı da Rus taraftarı olmuşlardı. İran'ın içinde bulunduğu istikrarsızlık, İngiliz ve Rusların bölgede çıkar sağlamak amacıyla çeşitli entrikalar çevirerek nüfuz kazanmalarına müsait ortam hazırlamıştı. Tahran siyasi çevrelerindeki entrikalar sonucu Atabek A'zam, Rusların yardımı ile Başvezirlik makamına gelmişti. Ruslara minnettarlığının karşılığı olarak İran'ın Kuzey, Batı ve Doğu sınırlarının gümrüğü Ruslara ipotek edilerek 224 Milyon Ruble borç alındı. Bu para ile de şah çeşitli ülkeleri dolaşmıştır. 1902'de tekrar Batı ülkelerine seyahat için Ruslardan 10 Milyon ruble daha alarak karşılığında Culfa, Tebriz ve Kazvin yollarının imtiyazlarını verdi⁴⁵⁸. Böylece Rusya, Rus - Japon harbine kadar İran'ı iktisadî yönden kontrolüne almıştır. Rusların bu savaşta Japonlara yenilmesinden sonra İngilizler devreye girerek, İran'ın Ruslara verdiği imtiyazlara ortak olmaya çalışacaklardır⁴⁵⁹.

İran'ın sorumsuz yönetimine karşı halkın tepkisi günden güne artmaya başlamıştı. Bu tepkiler sonunda Şah, " *Anayasa* " yı kabul etmek zorunda kalmış ve 1907'de milletvekilleri seçilerek, meclis, Şah'ın nutkuyla açılmıştır. Muzaffereddin Şah'ın ani vefatı üzerine, Çarlık Rus casusu Şapşal tarafından yetiştirilmiş olan veliaht Mehmet Ali Tebriz'den Tahran'a gelmiştir⁴⁶⁰. Böylece Ruslar, İran'da Anayasanın ilanına rağmen devam eden İnkılâbçılar ve Şah yanlıları arasındaki mücadelelerde Ruslarla iyi ilişkileri olan yeni Şah'ın yanında yer alarak inkılâbçılara karşı savaşa başlamıştır.

İngiltere ve Rusya, İnkılâbın karışıklığından istifade ile - çoğu zaman müdâhale ederek - İran'ı kendi aralarında nüfuz bölgelerine taksim etmişlerdi. Buna göre ; İran'ın İsfahan - Kum dahil Kuzey bölgeleri Rusya'nın, İran körfezine kadar Güney tarafı ise İngilizlerin kontrolüne giriyordu⁴⁶¹. Böylece yarı sömürge durumuna düşürülmüş olan İran'da Şah, meşrutiyetçilere karşı yürüttüğü mücadelede bu devletlerin yardımını alabilmek için yapılan taksimatı kabul etmişti. Sıra bunu inkılâpçılara da kabul ettirmeye gelmişti. Rus albayı Liyahof Tahran Genel Askeri Valiliği'ne getirilerek İnkılâbçılara karşı baskı ve sindirme politikalarını yürütmek üzere görevlendirildi. Liyahof'un vasıtasıyla askerî mahkemeler kurularak İnkılâbçılardan bir kısmı idam edildi. Bütün bu karışıklıklar sonunda İran'da yer yer ayaklanmalar başlamıştır. İran'ı en fazla uğraştıran ayaklanma da Tebriz bölgesinde vukua gelmiş ve halk ikiye ayrılmıştı. Şah yanlılarının başında askerî komutan olarak Tebriz Kazak Birliği komutanı Rus subayı Polimof, diğer tarafda ise Azerbaycanlı siyâsî ve askerî dehâ olan Settar Han bulunuyordu. İki taraf arasında aylarca devam eden mücadele sonunda Rus hükûmeti 22 Ekim 1908'de Azerbaycan'a doğru

⁴⁵⁸ Hüseyin Baykara, *İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri*, İstanbul 1978, s.46.

⁴⁵⁹ Baykara, a.g.e, s.47.

⁴⁶⁰ Baykara, a.g.e, s. 49-50.

⁴⁶¹ Baykara, a.g.e, s.53; Kurat, a.g.e., s.135.

Kafkasya sınırından altı piyade alayı ve topçu kuvvetleri gönderir. Rus Hükümeti'nin bu hareketi iktidara yeni geçen Osmanlı meşrutiyet hükümetini işe karışmaya mecbur eder. Osmanlı Hükümeti İngiltere'ye başvurarak Rusya'nın kuvvetlerini geri çekmesi hususunda ikaz edilmesini ister. İngiltere'nin ikazı sonucu Rus kuvvetleri ancak Culfa sınırında durdurulabilmiştir. İran'ın bir çok bölgesinde görülen halk ayaklanmaları sonucu Şah, ailesi ve yakınlarıyla Rus elçiliğine sığındı. İnkılâbçıların başına geçen Serdar Esat Han ise Şah'ın oğlu Ahmet Han'ın Şah ilan edildiğini açıkladı⁴⁶².

Ruslar, Şah'ın iktidarının korunmasında olanca güçleriyle yardım ederek inkılâbçıların yok edilmesine çalışmışlardır. Yaptıkları askerî ve siyâsî müdâhalelerde, yine şah taraftarı olan İran hanlarıyla da işbirliğine girmişlerdi. Tebriz kuşatması sırasında Rus ve İngilizler modern silahlarıyla Şah'ı desteklemişlerdi. Şah, inkılâbçılara karşı, bölgedeki feodal Kürt aşiretlerinden de istifade etmişti. Bunlar içinde Tebriz kuşatmasına katılan Şikak Kürt Aşiretleri'nden önemli ölçüde istifade edildiği bilinmektedir⁴⁶³. Fakat, Tebriz kuşatması Settâr Han'ın askerî başarıları sonucu kırılır. Tebriz'den gönderilen inkılapçı fedâiler Selmas, Merend ve Merağa şehirlerini ele geçirmiş ve Kürt eşkiya çetelerini bozguna uğratarak Hoy şehrini kurtarmışlardı⁴⁶⁴.

Fakat İngiltere, İran'ın güneyinde, Culfa'da fırsat bekleyen Rus Çar kuvvetleri de kuzey bölgelerindeki inkılâbçılara karşı saldırıya geçerek hareketi boğmuşlardı⁴⁶⁵. Ruslar 1909'da bölgeyi işgal ederek, Tebriz, Hoy, Dilman ve Urmiye'ye piyade ve Kazakları yerleştirdiler. Bu tarihten itibaren İran'ın kuzeyindeki Kürtlerle daha yakın temas kurarak onları elde ederek gerek İran'a gerekse Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmaya çalıştılar ve istedikleri hedeflere de ulaştılar.

2- Meşrutiyetten Sonra Rus - Osmanlı Münâsebetlerinde Kürtler

a-) Rusların Ermeni ve Kürtleri Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyetin ilanı ilk başlarda Ruslar tarafından endişe ile takib edilmiş ise de, Osmanlı meşrutiyetinin İmparatorluğu birarada tutmaktan ziyâde dağılmasını hızlandırıcı neticeler vermesi karşısında Ruslar, Balkanlardaki ve yakınoğudaki nüfûzunu kuvvetlendirme ve yayma siyaseti için ümid verici bulmuştu. Öncelikle Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan tebaya yönelik reformların yapılması şartıyla Osmanlı meşrutiyetine sıcak bakmıştı. Bu dönemde Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki münâsebetlerde

⁴⁶² Baykara, a.g.e., s.55-57.

⁴⁶³ Baykara, a.g.e., 74-75.

⁴⁶⁴ Baykara, a.g.e., s.78.

⁴⁶⁵ Baykara, a.g.e., s.80-81.

Boğazlar konusu önemini korumaya devam etmiştir. Rus Askerî yetkilileri, Balkan devletlerini Osmanlı aleyhine yönlendirirken, Doğu Anadolu'da da Ermeni meselesini gündeme getirerek Reformların yapılması noktasında Osmanlı Devleti'ne baskı yapma fırsatı bulmuşlardı. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Osmanlı yetkilileri Doğu Anadolu ahalisi için bir takım düzenlemelere başlamışlardı.

Meşrutiyet ilan edildikten sonra bölgedeki mahallî yetkililer, aşiret reisi, efrâdı ve halkın konumlarında bazı düzenleyici tedbirler almaya başlamışlardı. Bu ise bütün yanlışlıkları ve tezatlarına rağmen, alışılmış olan düzenin değiştirilmesine duyulan geleneksel tepkilere neden olmuştu. Aşiret reisleri ve zengin ağalar halk üzerindeki nüfuzunu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Meşrutiyetten sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Hükümeti aleyhinde bölgede yapılan propagandaların da tesiriyle durumlarını tehlikede görmeye başlayan Kürt ümerâ ve reisleri Rusya'ya veya İran'a hicret etme tasavvurunda idiler. Aşiretlerden bir kısmı hicret etmeye başlamış, bir kısımda hükümeti hicret etme tehdidiyle uyarak eski konumlarının devamını temin etmeyi amaçlamıştı.

Kürtler içerisinde meşrutiyet yanlısı görünenler de vardı. Fakat mahallî yetkililer anti-meşrutiyetçi Kürtlerden fazlaca endişe duymuyorlardı. Meşrûti inkılâbın hemen neticelerini vermeye ve artık ahalinin aşiret reisi ve ağaların nüfuzunu tanımamağa başladığı kanaatinde idiler. Bu sebeble Aşiret reisinin vereceği hicret etme emrine ahalinin riayet etmeyeceği düşüncesindeydiler⁴⁶⁶. Bunda haklılık payı olduğu şüphesizdir, fakat uzun yıllar yapılmış feodal düzenin bir kaç yıl içerisinde ve bütün imkansızlıklara rağmen ortadan kaybolması da mümkün değildi. İran'daki otorite boşluğundan istifade eden Ruslar çoktandır İran'ın Kürtlerle meskun bölgelerinde faaliyet yürütmekteydi. Osmanlı topraklarından hicret edecek olan aşiretler, ister İran isterse Rus topraklarına hicret etsinler Rusların eline düşeceği için ileride potansiyel bir tehlike olarak Osmanlı devlet adamlarını düşündürmüştür.

b-) Rusların Kürtlerle Doğrudan Temas Kurmaları

Rusya, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilanından sonra ve özellikle Osmanlı meşrutiyetinden beklentilerinin arttığı 1910 yılından itibaren yine hudud boylarındaki Kürt aşiretlerini rütbe, nişan ve hediyelerle ödüllendirerek kendi tarafına çekmeye başlamıştı. Aynı politikalar daha önceleride uygulanmış fakat meşrutiyetin ilanından sonra daha da hız ka-

⁴⁶⁶ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 1 Mart 1911 Tarihli Mütalaa. BOA. DH. SYS., 23-1/Lef 112/2-4. ; Aynı Vesika, Lef 135-146. Bitlis Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 15 Mart 1911 Tarihli Tahrirat. Bunlar içinde, gerektiğinde 15. 000 silahlı adam çıkarabileceğini iddia eden Hüseyin Paşa, firar ederken kendisine ancak 100 kişi katılmıştı.

zanmıştı. Bu sırada Doğu Anadolu'nun ve özellikle Osmanlı - İran hududunun problemleri had safhada idi. Hududun sınırları tam olarak belirlenememiş, bu yüzden hudud anlaşmazlıkları devam ettiği gibi, Osmanlı tabiiyetinde bulunan Kürt aşiretlerinin tam olarak tesbit edilememiş olması da önemli bir sorun yaratıyordu.

Hudud üzerindeki aşiretlerin, bazen yaylak ve kışlak olarak kullandıkları arazilerin farklı devletler dahilinde olması, bazen de kaçakçılık vesaire sebeplerle, sınırı hiçe sayarak taraflar arasında geçiş yapmaları Osmanlı ve İran devletleri arasında gerginlik meydana getirmekte, bu ise Rusların işine yaramaktaydı. Hududun âsâyişe kavuşabilmesi için öncelikli olarak hudud bölüklerinin teşkil edilmesi, gözetleme (Tarassut) kuleleri yapılması, kışla ve telgrafhane tesisi şarttı. Daha önceleri bölgedeki devlet yetkililerinin tayinlerinde belli bir sistem uygulanmamış bu sebeble âsâyişsizliğin devamında memurların ehliyetsizliği de önemli rol oynamıştı. Yeni yönetim, hudud komiserleri, kumandan ve bölük zabıtlarının seçiminde birtakım yenilikler yapma ihtiyacı hissetmiş, mektepli, hamıyyetli kişilerin tayinine öncelik tanınmasının gerekli olduğunu görmüştü. III. Ordu Müfettişliği, rüşvete meyilli zabıtların acilen hududdan geri alınması, hudud memurlarının sık sık gözetimden geçirilmesi, mülki ve askeri memurların ıslâh ve tebdilleri, Jandarma teşkilatının ıslâhı hususlarında hükümeti uyarmaktaydı⁴⁶⁷.

c-) Osmanlı - İran Hududu Üzerinde Eşkiyalık

Hudud üzerindeki otorite boşluğu her türlü yolsuzluk ve talana müsâit bir ortam oluşturmuyordu. Bölgedeki aşiretler bu durumdan istifade ile oldukça servet elde etmişlerdi. Bütün bu gayrimeşrû işlerin sığınağı da ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız " *Nevâhi-i Şarkıye* " toprakları idi. Bu bölge Osmanlı Devleti tarafından ilhâk edildikten sonra bölgedeki aşiretlerin hangilerinin Osmanlıya, hangilerinin İran'a tâbi oldukları tesbit edilememişti. Osmanlı Devleti aşiretlerin bölgedeki nizam ve intizâmının sağlanması için öncelikle bu aşiretlerin hangi tarafa bağlı olduğunun tesbiti konusunda çaba harcamıştı.

Daha önce İran'a tâbi olan aşiretler İran topraklarında eşkiyalık yapıyor, İran Hükümeti tarafından bir tazyik gördükleri zaman da Osmanlı topraklarına sığınmıyordu. Hudud üzerinde görevli bazı ehliyetsiz memurlar, rüşvet mukâbilinde bunların hududdan geçmelerine göz yumuyordu. Osmanlı topraklarında da eşkiyalığa başlayınca askerî tâkîbâta alınıyor, bu durumda ya tekrar İran'a kaçıyor ya da " *Fidye-i Necât* "la kurtuluyorlardı. Bu eşkiyaların Osmanlı topraklarındaki bazı ağalar tarafından himâye edildiği de olmaktaydı.

⁴⁶⁷ III. Ordu Müfettişliğinden Umum-ı Erkân-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 21 Mart 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 7/2-1, Lef 64. Daha önceki kötü sicillerinden dolayı jandarma ve diğer memuriyetlerdeki görevli çerkezlerin başka yerlere tayinleri de istenmekteydi.

Köylere baskın yapmak, kervan soymak veya zengin birinin malını ele geçirmek, bunların belli başlı işlevleriydi. Osmanlı topraklarında elde ettikleri malları İran'a, O tarafda elde ettikleri mağsûbâtı da Osmanlı topraklarına getirerek satmaktaydılar. Malların bir kısmı da rüşvet olarak hudud memurlarına verilmekteydi. Yaz mevsimlerinde ise mer'a yüzünden Osmanlı ve İran aşiretleri arasında çatışmalar meydana geliyordu. Te'dibe gönderilen askerî müfrezelerden bazılarının maddî menfaat gördüğü taraf lehine düzenlemeler yaptığı da olmaktadır. Mesela, Alaydan olan 11. Kolorduyu oluşturan fırkanın ümerâ ve zâbitân hey'eti eskiden beri gayri nizâmî hareket etmiş, zaman zaman eşkiya çeteleriyle işbirliği kurmuş, neticede maddi durumlarını oldukça iyi bir seviyeye çıkarmışlardı⁴⁶⁸.

Özellikle de Van'ın, merkeze uzak ve hudud üzerinde bulunması her çeşit gayrimeşrû işlerin mekânı durumuna gelmesine sebep olmuştu. Meşrutiyetin nimetleri mahallî idarecilerin hükümet merkezine olumlu raporlar vermelerinin aksine bölgede istenilen neticeyi vermemişti. Hükümetin bölgeye nüfuz edemediğini gören Aşiret reisleri bu durumdan daha da cesaretlenmişlerdi. Aşiretlerdeki silahların toplanması işleminde de başarılı olunamadığı görülmektedir. Sebebi ise hükümetin öngördüğü şekilde öncelikle Kürt aşiretlerin silahlarının toplatılması kararlaştırılmış, ancak hem Ermeniler hem de Kürt aşiretleri silahlarını hükümete teslim etmemekte direnmişlerdi⁴⁶⁹.

3- Nevâhi-i Şarkîye Meselesi ve Kürtler

a-) Nevâhi-i Şarkîye'nin Askerî, Siyasî ve Sosyal Durumu

Bu bölge coğrafî konumu sebebiyle, Osmanlı, İran ve Rus taraftarı Kürtlerin çoğu zaman çatışma alanını oluşturuyordu. Bir diğer ifadeyle, büyük devletlerin gayri resmi olarak savaştıkları bir mekândı. Nevâhi-i Şarkîye'nin Van vilayetine hemhudud olan kısmının merkezleri Çahârî, Mavâne ve Şinû olmak üzere üç kazaya ayrılıyordu. Bu kazaların idarî kısımları ve halkının vaziyeti ise şu şekilde idi.

Çahârî Kazası: Bu kazada Mâmedî Aşireti ve aşiretsiz ahali bulunmaktaydı. Hûder nahiyesinde, Şikak Aşireti'nin Abdüvî Tâifesi, Kurâbeş muhacirleri, halifeler ve ahali yaşıyordu. Şipran nahiyesinde aşiretler ve ahali, Sumay nahiyesinde Şikak Aşireti'nin Kardar, Valad ve Feynin kabileleri, Anzel nahiyesinde ise yalnızca ahali mevcuttu. Bunlardan Çahârî'nin halkı mezhep yönünden sünni idi. Buna mukabil Hûder, Şipran ile Sumay'da

⁴⁶⁸ III. Ordu Müfettişliğinden Umum-ı Erkân-ı Harbiye Dairesi'ne Gönderilen 21 Mart 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 7/2-1, Lef 64. Daha önceki Çerkez vali, başına topladığı Çerkez eşkiya ile işbirliği yapmıştı.

⁴⁶⁹ III. Ordu Müfettişliğinden Umum-ı Erkân-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 21 Mart 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 7/2-1, Lef 64.

çok nadir şii bulunuyordu. Anzel ise şii ve sünî Müslümanlarla birlikte Nastûrî gibi Hristiyan ahaliyi de barındırıyordu⁴⁷⁰.

Mavâne Kazası: Üç nahiyeden müteşekkildi. Mavâne merkezinde yalnızca ahali yaşıyordu. Halkın bir kısmı sünî olmakla birlikte Nastûrîler daha fazla idi. Bradost nahiyesinde ise Hınâre Şikak Aşireti ile ahali mevcuttu. Çoğunluğunu sünî müslümanlar oluşturduğu bu bölgede Nastûrîler de mevcuttu. Tergavar nahiyesi ise tamamiyle Beyzâde Aşireti ile meskundu⁴⁷¹.

Şinû Kazası: Merkez Şinû olmak üzere dört nahiyeden müteşekkildi. Zerzâ, Mamiş aşiretleri ve ahaliden oluşan Şinû Nahiyesi halkı tamamiyle sünî mezhepten idi. Mergavar Nahiyesi tamamiyle sünî aşiretlerden Beyzâde ve Heriki Aşiretleri ile meskundu. Berandiz nahiyesinde ise sünîlerin yanısıra Nastûrîlerin de bulunmasına rağmen çoğunluk şii idi. Deştibil nahiyesinde yine bir sünî aşiret olan Bâb-ı Ammar Aşireti yaşıyordu. Bu üç kazadan yalnızca Şinû kazasının ahali ticarete yatkın olup, aşiretler hayvancılıkla, yerleşik halkı ise ziraatle meşgûldü. Burada aşiretlerin çoğunlukla hayvancılıkla meşgûl olmasının esas sebebinin emniyet ve asayişin çoğu zaman ihlâl edilmesi olduğuna işaret etmeliyiz. Köylerin çoğunda mahalle mektepleri bulunuyordu fakat maarif oldukça yetersiz durumda idi. Halkın dînî duyguları çok kuvvetli olmakla birlikte cinayet ve hırsızlık olayları geleneksel bir haldeydi. Evlilik çoğu halde tek eşlilik üzerinedi⁴⁷².

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askerî kuvveti yok denecek kadar azdı. Merkezleri, Silav, Çahâri, Cemâlâbâd, Mavâne ve Göke olmak üzere 200'er mevcudlu 5 Hudud Bölüğü, bunlara istinâden geçici olarak biri Çahâri ve diğeri Mavâne'de olmak üzere iki Nizâmiye Taburu mevcud idi. Bunların yanısıra Kuvar (Gevar)'daki üçüncü bir tabur da yardımcı kuvvet olarak bulunuyordu. Bölgedeki güç dengesini esas belirleyen kuvvet ise süphesiz aşiretler idi. Aşiretlerin bölgedeki durumu ise şu şekildedeydi:

Şikak Süvari Alayı (Kardar, Fenin, Valad kabilelerinden oluşmaktadır), Heriki Süvari Alayı (Herki Aşireti'nin çeşitli kabilelerinden oluşmaktadır), Beyzâde Süvari Alayı (Tergavar ve Mergavar bölgelerinden teşkil olunmuştur), Şinû Süvari Alayı (Zerzâ, Bâb-ı Ammar ve diğeri Mamiş Aşireti'nden teşkil olunmuştur) ve bir bölüğü Mâmedi'den bir bölüğü Abdüvî, Kureyşin, Şipran ve üçüncü bölüğünde Hınâre aşiretlerinden teşkil olunan Müretteb Süvari Alayı idi⁴⁷³.

⁴⁷⁰ Nevâhi-i Şarkıye Mesclesi Hakkında Siyasi, Askerî, İktisadi Ahvâl. BOA. BEO., 303057.

⁴⁷¹ Aynı vesika.

⁴⁷² Nevâhi-i Şarkıye Mesclesi Hakkında Siyasi, Askerî, İktisadi Ahvâl. BOA. BEO., 303057.

⁴⁷³ Aynı Vesika.

Nevâhi-i Şarkiye'nin yukarıda izah edilen askerî vaziyeti dikkate alındığında aşiretlerden teşkil olunacak güçlerin önemi daha da artmaktadır. Bunun için aşiretlerin Osmanlı, İran hatta Rusya'ya temâyüllerinin bölgenin askerî ve siyasî geleceği konusunda daha dikkatli hareket etme ve bu aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmalarının gereğini ortaya koyuyordu. Bölgedeki halk daha önceki dönemlerde oldukça muzdarip olmuş, meşrutiyetle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı muhabbet ve sadâkatleri artmıştı. Bunda halkın İran Hükümeti'nden zulüm görmesi etkili olmuştu. Fakat İran idaresinde bulunduğu esnada İran Hükümeti tarafından rütbe ve nişanlarla taltif edilen bazı kişiler İran'a sadâkatte devam ediyor, ahaliyi de kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Bu durum ise halkda endişe ve tereddüd yaratmakta idi⁴⁷⁴.

b-) Rusların Nevâhi-i Şarkiye'daki Pozisyonu

Bölgenin esas geleceğini belirlemede en önemli tehdid ise Rusların adım adım bölgede uyguladıkları işgaldi. Daha önceki dönemlerde İran'ın Kürtlerle de meskun olan kuzey kısımlarında önemli avantajlar yakalamış olan Ruslar, İran'ın en büyük ve en meşhur şehirlerinden biri olan Tebriz' e göz dikmişlerdi. Tebriz doğal kaynaklar yönünden de her zaman Rusların iştahını kabartmıştı. Hâkeza Azerbaycan havalisi de Rusların vazgeçemedikleri bir bölgeydi. Azerbaycan'ın en önemli kısımlarından biri olan Rûmiye havalisi ise Osmanlı hududunun en mühim bir kısmını ihâtâ ettiğinden, hem siyâsî hem de iktisâdî olarak Rusların en fazla endişe ettikleri bir bölgeydi. Bu iki sebep Osmanlı ve Rusya'yı sürekli müteyakkız hale sokuyordu. Osmanlı Hükümeti'nin İran arazisi dahilinde ve ihtilaflı bölgede yeniden etkin olmaya başlaması, nüfus tesbitinde bulunması, mebusluk seçimlerinde bölgeden aday çıkarma çalışmaları Rusları oldukça endişelendirmişti. Müstakbel bir Osmanlı - Rus harbinde Rumiye ve Hoy bölgesi her iki taraf için hayâtî bir önemi hâizdi. Bunun için Ruslar hemen propoganda faaliyetine başlayarak Rûmiye ve Hoy'un Osmanlılar tarafından işgal edileceği şâyialarını yaymağa başlamışlardı. Burada Nevâhi-i Şarkiye'nin önemi daha da artmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Nevâhi-i Şarkiye'deki faaliyetleri Rus ve İngilizler nazarında " *İttihâd-ı Âlem-i İslâm* " ⁴⁷⁵ şeklinde izah edilmekte ise de Osmanlı Devleti'nin burada böyle bir maksadı olması mümkün değildi. Sadece Rûmiye ve havalisindeki mevcut hukûkunun muhafazasından başka bir amacı yoktu. İngiliz ve Rusların bundan maksadı böyle bir tehlikeyi her zaman olduğu gibi gündemde tutmasıydı.

Doğu Anadolunun Ruslar tarafından işgali için stratejik önemi haiz olan Hoy ve Rûmiye'nin Ruslar elinde bulunması Osmanlı Devleti açısından endişe verici bir durum arz ediyordu. Ayrıca Culfa'ya kadar uzatılmış olan Alexondropol şimendüfer hatunun cenuba

⁴⁷⁴ Aynı Vesika.

⁴⁷⁵ Aynı Vesika.

doğru uzatılması için de bu bölge Ruslar açısından önem arz ediyordu. Bu sebeplerle Rusların bu iki noktaya pek ziyâde ehemmiyet vermeleri ve bunları ellerinde bulundurmak için çalışmaları zorunlu görülüyordu. Hoy ve Rumiye ile ilişkileri mevcut olan Nevâhi-i Şarkiye'nin Osmanlı Devleti elinde bulunması Rusların bu bölge üzerindeki dikkatlerini yoğunlaştırıyordu. Üstelik Osmanlı Doğu Anadolusuna açılan bir kapı durumundaydı. Ruslar bu bölgelerde nüfuz tesis edebilmek için öncelikle Gayrimüslimlere yönelik faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Rûmiye'deki Nastûrî ve Keldânî ruhânî liderler vasıtasıyla Çölemerik havalisine de nüfuz etmeye çalışıyorlardı.

Nevâhi-i Şarkiye'de tedkik yapmak amacıyla gelen Rus ve İngiliz ajanları raporlar tanzim ediyor, bunu hükümetlerine bildirerek siyâsî emellerini tesis etmenin yollarını arıyordu. Bölgede en fazla da Rus ajanlarının faaliyetleri sözkonusu idi. Kullanılmaya müsâid aşiret reislerini tesbit ederek misâfir oluyor ve hediyelerle onları kendilerine bağlıyorlardı. Bu aşiret reislerini tesbit etme işleminde en fazla İran memurları Rus ajanlarına yol gösteriyordu. Bunun yanı sıra önceden beri Ruslarla işbirliğinde olan Simko gibi Kürt reisleri tarafından kendilerine verilen aşiret reislerinin isimlerini havi liste ile ulaşıyorlardı. Rus ve İngiliz ajanlarına karşı halkın rahatsızlığı giderek artmaktaydı. Ahali tepkilerini bir şekilde sergiliyor ve Osmanlı Hükümeti'ne bağlılıklarını gösteren nümâyişler tertib ediyordu. Bazen gayrimüslim ahali de Osmanlı Devleti'ne bağlılığını çeşitli vesilelerle sergiliyordu. Buna benzer davranışlar başka mahallerde de ortaya çıkmaktaydı. Musul'un Süldüz kazasında Kürt, Ermeni, Yahudi gibi muhtelif unsurlardan meydana gelen bir grup, ellerinde Osmanlı bayraklarını taşıyarak hükümetten ve padişahın memnuniyetlerini dile getiren bir mazbatayı Rus ve İngiliz ajanlarına vermişler ise de onların zararlı çalışmalarına engel olamamışlardı. Rus ajanları uğradıkları her yerde Osmanlı askerinin kısa süre sonra bölgeden çekileceği propagandasında bulunuyor, bölgedeki İran hanlarına bu hususta teminat vererek onların da desteğini almaya çalışıyorlardı⁴⁷⁶.

c-) Rus Ajanı Minorsky'nin Bölgedeki Faaliyetleri

Rus ajanları içinde en fazla dikkati çeken Minorsky⁴⁷⁷ idi. Görüntüde eskiden beri süregelen Osmanlı - İran hudud meselesini tedkik etmek maksadıyla bölgeye ge-

⁴⁷⁶ Aynı Vesika.

⁴⁷⁷ Petersburg İlimler Akademisi ileri gelenlerinden V. Minorsky 1917 Kominist İhtilaline kadar, Güney Azerbaycan'ın Rumiye (Urmiye) şehrinde konsolos olarak vazife yapmaktaydı. Yukarıda temas ettiğimiz faaliyetleri de bu görevi esnasında icra etmekteydi. İhtilalden sonra yerine V. Nikitin tayin edilmiş, Minorsky ise Moskova'ya çağrılarak, yeni yönetimin Kürtlerle ilgili politikalarında hizmet ettirmek istenmiştir. Bu amaçla, Rus Genel Kurmay Basımevinde gizli olarak " Kürtler " adlı eser hazırlanmıştır. Kürtlerle sıkı ilişki kurmuş olan bu iki Rus ajanı, Avrupaya geçerek kendilerini Kominist

len Minorsky'nin asıl maksadı Rus emellerine hizmet için kullandıkları Kürd liderlerinden Bedirhanlı Abdürrezzak'a empoze ettikleri " **Kürdistan Emâreti** " fikrini yaymaktı. Özellikle Bedirhanlının seçilmiş olması ise hiç şüphesiz Rus emellerini Doğu Anadolu içlerine kadar genişletmekti. Böylece İran tarafında elde ettikleri muvaffâkiyeti Osmanlı hududu dahilinde de kazanacaklardı. Bunun gerçekleşmesi için gerektiğinde İranlıları Kürtler, Kürtleri İranlılar aleyhine tahrik ettiği tesbit edilmişti. Minorsky incelemeleri esnasında bölge aşiretlerinin ileri gelenleriyle temas kurmaktan geri durmamıştır. Kürt aşiretlerini Rusya'ya meylettirmeye çalışmıştır. Kardar Aşireti reislerinden İsmail ve Timur Cenfu (Çanku)' ya rovelvörler, elektrik fenerleri ve daha bir çok hediyeler mukabilinde, ellerinden Osmanlı Devleti aleyhine çalışacaklarına dair mazbata almayı başarmıştı. Osmanlı Devleti'nin yakında buralardan çekileceğini de yaymaktaydı. Bu noktada Osmanlı Hudud Komiseri Behçet Bey'i de Rûmiye'ye davet ederek, gûyâ Osmanlı Hükûmeti ile Rusya arasında, Nevâhi-i Şarkiye'nin Osmanlılar tarafından tahliye edilmesi hususunda anlaşmaya varıldığı izlenimini vermeye çalışmıştı. Fakat Osmanlı yetkilileri Minorsky'nin bu plândan maksadını anladıkları için bu davete yanaşmamışlardı. Minorsky tekrar Kürt aşiretlerine yönelerek, aşiretlerin silhlanmasına çalışıyor, ellerinde oyuncak haline gelen Kürt çetelelerini bölgedeki köy ve kasabalara baskın yapmaya teşvik ediyor, kısmen başarılı olduğu da gözleniyordu⁴⁷⁸.

Minorsky daha önce Tebriz'den hareket ederek süratle Hûder cihetine, oradan da Hoy'a gelerek mahallî Kürt liderlerine gizli talimatlar verdikten sonra Kürt liderlerinden Simko'nun ikâmet ettiği Kotur'a geçerek üç gün boyunca burada kalmış, bölgedeki Kürt aşiret reisleriyle görüşmeler yapmış, Simko'ya da bir rovelvör hediye ederek Abdürrezzak'ın " **Kürdistan Emâreti** " tasavvuruna çalışması noktasında uyarmıştı. Minorsky'nin Kotur'dan ayrılmasının hemen akabinde, Simko'nun başlarında bulunduğu, 60 kişilik bir grup Şüküryazı taraflarında görülmüş ve aynı gece Dilman'da bir köye baskın düzenlenerek talan yapılmıştı. Minorsky, bu çalışmaları esnasında Salmas aşiretlerini de kendine bağlayarak onların da Osmanlı köy ve kasabalarından saldırıya geçmeleri tavsiyelerinde bulunmaktaydı. Çahâri İdare-i Mülkiye Memuru 9 Nisan 1912 Tarihli bir raporunda, Mösyö Minorsky'nin bu yörelerde büyük bir yangının çıkmasının da müsebbibi olduğunu bildirmekteydi⁴⁷⁹.

rejimin düşmanı olarak tanıtmışlardır. Minorsky Londra'da, V. Nikitin'de Paris'te Kürtlerle ilgili akademik ve siyasi çalışmalarını sürdürmüşlerdir. bkz. Mahmut Rışvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1992, s.218.

⁴⁷⁸ Aynı Vesika.

⁴⁷⁹ Aynı Vesika.

Rusların bu bölgede nüfuz kazanmalarında şüphesiz Kürt reislerinin etkisi olmuştu. Bunlardan Simko hem Ruslar, hem de Ruslara mütemâyil İran hâkimleri tarafından destek görüyor ve takdir ediliyordu. İran'da Şahlık rejiminin tekrar tesisini arzulayan eski Rûmiye Hâkimi İclal- el Mülk, Simko'ya gönderdiği bir mektupta, Osmanlıya karşı yaptığı saldırılardan ötürü takdirlerini belirtiyordu. Dilman'daki Sadrü-l İslam, mescid'de verdiği vaazlarda, aşiretleri Ruslarla işbirliğine davet ediyordu. (Kuşcu müşâdemesinde İranlıların Ruslara hizmet attığı açıktı.)

d-) Osmanlı Devleti'nin Bölgedeki Varlığı

Osmanlı Devleti, Nevâhi-i Şarkiye'de yeterince otorite kuramamıştı. Bunun sebeblerine gelince; Başta Osmanlı Devleti'nin buraya tayin ettiği memurların ehliyetsizliği ve uygulamalarıyla halkı ve aşiretleri devletten uzaklaştırmaları geliyordu. Mahallî memurların liyâkatsizliği hükümet işlerinin yeteri kadar işlememesine sebep olmuştu. Nevâhi-i Şarkiye Anadolu'dan farklı bir statüye sahip olduğu için öncelikle bölgenin şartları dikkate alınarak bir " *Mülkî İdare Tâlimatnâmesi* " hazırlanıp yürürlüğe konması gerekiyordu. Mahallî yetkililer, bölgenin tamamının tek elden idare edilmesini, ahali ve aşiretlerdeki endişe ve kararsızlığı ortadan kaldıracak bir tedbir olarak görmekteydiler. Osmanlı Hükümeti'nin bir dezavantajı da Osmanlı - İran hududunun henüz netliğe kavuşmamış olmasıydı. Bu ise idârî yapılanmayı geciktiriyordu. Bölgede Osmanlı Devleti tarafından askerî bir yönetimin tesis edilmiş olması, idârî teşkilatlanmanın yeteri kadar etkin olamamasına neden olmaktaydı. Mahallî yetkililer, bölgenin ahvâline vâkıf bir askerî memurun tayinini talep etmekte, bölge halkına karşı Osmanlı Devleti'nin buralarda güçlü ve kararlı olduğunu hissettirecek faaliyetler yapılmasını lüzumlu görmekteydiler. Osmanlı Devleti'nin buradaki idaresinin geçici olduğu şâyialarını ortadan kaldırmak ancak bu şekilde mümkündü. Rusların Kürtlerle münasebetlerinde bu dönemde Nevâhi-i Şarkiye önemli bir kriz alanıydı.

e-) Rusların Bölgeyi İşgalinden Önce Kürtlerle Meskun Bölgelerde Askerî Denetim Kurma Çabaları

Rusya, Karakurt ve Sarıkamış cihetinde 60 Bin kadar asker yığmış, Osmanlı hududunda bulunan kordonlarda öncekine nazaran daha fazla mevcut bulundurmaya başlamıştı. Kağızman'da manevra yapmak üzere 20 bin asker sevkettiği gibi, Çat kapısından geçişi de yasaklamıştı⁴⁸⁰. Askerî mühimmat sevki ise aralıksız devam etmekteydi.

⁴⁸⁰ Kolordu Kumandanlığının işarı üzerine, Erzincan III. Ordu Müfettişi Osman Paşa'dan Umumî Erkân-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 29 Temmuz 1911 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 294819. 13.

Rus askeri yetkililerinden oluşan bir heyet Tebriz'e, bir grup Rus yetkilisi de Nahcivan'a gelmişlerdi⁴⁸¹. Petersburg, Kars ve Tiflis'ten asker toplama işlemleri hız kazanmıştı⁴⁸².

Osmanlı yetkilileri, Rusların bu hazırlıklarının İran'a mı yoksa Osmanlı Devleti'ne mi karşı yapıldığı hususunda tereddüd halinde idi ve yapılan tahkikatlar de belirsizliğini korumaktaydı. Rusların, İran meşrûti inkılâbını olduğu gibi Osmanlı meşrûti idaresini de sarsmak için her fırsatı değerlendirecekleri ve bazı Kürt liderlerini kullanarak bir " **Kürdistan Meselesi** " yaratmak gayesinde oldukları genel kanaat idi⁴⁸³. Bu amaçla elde ettikleri bazı aşiret reislerini hem Osmanlı hemde İran meşrutiyetçilerine karşı kullanmaya çalışmaktaydılar.

Ruslar bir yandan Osmanlı cihetinde diğer taraftan da İran yönünde askeri hazırlık yapmaktaydılar. Bu amaçla her iki taraf için önemli bir bölge olan İran dahilindeki Hoy, Salmas ve Rumiye'de askeri denetim kurmaya çalışıyorlardı. Bölgedeki otorite boşluğu, ahaliyi güçlü olanın yanında yer almaya zorladığı için Hoy ve Salmas'ın bazı köylerindeki ahali, İran'ın zulmünden kurtulmak istedikleri gerekçesiyle Rus konsolosluğunun himâyesine sığınmışlardı. Bölgedeki Osmanlı yetkilileri Rus konsolosuyla görüşmüşler ve konsolos yaptığı açıklamada, müracaatın vâki olduğunu fakat bunlara müsbet cevap verilmediğini belirtmişti. Müslümanların hiçbir zaman himâyeye kabul edilmediklerini, sadece Hristiyanların Rusya tarafından himâyelerinin pek tabi olduğunu söylemişti. Bunlar içerisinde eşkiya yatağı olarak bilinen Osmanlı hududundaki Köhneşehir ahalisinin de mazbata tertib ederek konsolosa müracaat etikleri bilinmektedir⁴⁸⁴.

Askeri sevkiyatın merkezi olan Hoy'da 800 piyade, 150 Kazak, 200 süvari topçusu, 40 istihkam efradı, 4 top ve 2 mitralyoz bulunuyordu. Bunlardan 200'ü Rumiye'ye gönderilmişti. Askeri yetkililerden bir general kumandan, bir miralay ve 5 zabitten oluşan Erkân-ı Harbiye hey'eti ile birlikte 50 kadar da büyük küçük zâbitân mevcuttu. Rusya generali Osmanlı Hoy şebbenderini ikaz ederek, İranlıların yanlış bir hareketleri vukûbulursa

Rusların askeri hazırlıklara başladığına dair Kars Şebbenderliğinden de aynı mealde tebliğ yapılmıştı. **Aynı Vesika**, Sadarettin Harbiye ve Dahiliye Nezaretine 24 Ağustos 1911.

⁴⁸¹ Harbiye Nezaretinin 28 Ağustos 1911 Tarihli. **BOA. BEO.**, 295352.

⁴⁸² Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 7 Ekim 1911 Tarihli Şifre. **BOA. BEO.**, 295870.

⁴⁸³ Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerine Gönderilen 4 Kasım 1911 Tarihli Mahremâne Tebliğ. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-2, Lef 72/1.

⁴⁸⁴ Hoy ve Salmas Şebbenderliğinin 23 Aralık 1911 Tarihli Tahriratı Sureti. **BOA. DH. SYS.**, 7/2-3, Lef 46.

Hoy'un topa tutulacağını, bu durumda sur haricine nakl-i hâne eylemelerini söylemişti. Osmanlı yetkilileri Rus konsolosluğuna gidilmemesi, bombardıman hakkında resmi tebliğat yapılmadan şehbenderhanenin terkedilmemesi ve tarafsızlığın muhafazasını kararlaştırmışlardı⁴⁸⁵. Hoy'da olduğu gibi Rumiye'de de Rusların kuvvetleri giderek artmaktaydı. 260 piyade, 15 Kazak, 4 zabıt, iki mitralyoz ve bir cebel topu bulunmakta, takviye olarak da Hoy'dan sevkiyat devam etmekteydi. Bunun yanısıra yollar ve telgraf hatları Rusların denetimine geçmiş, Tahran ve Tebriz'le haberleşme kesilmişti. Bölgedeki Hristiyanların desteğini aldıkları gibi Kürt aşiretlerinden de istifade etmekteydiler.

Buna karşılık Osmanlı'nın bölgedeki varlığı yok denecek kadar azdı. Rumiye'de 100, Hoy'da 70 piyade mevcuttu. Güçlü Kürt aşiretlerinin kazanılması taraflar için büyük bir avantaj teşkil edecekti. Bölgedeki Osmanlı yetkilileri, askerî güçlerin takviye edilerek müteyakkız hale getirilmesi, bunun yanısıra, Kürt aşiretlerinin Ruslar tarafından kullanılmasını önlemek amacıyla aynen Rusların yaptığı gibi onlara maaş bağlanması ve Osmanlı nişanı verilmesinin etkili olacağı kanaatindeydiler. Ve bu hususdaki önerilerini Erkân-ı Harbiye'ye bildirmişlerdi⁴⁸⁶. Fakat Osmanlı Hükümeti bölgedeki varlığını sürdürmenin giderek zorlaştığının farkındaydı. Bu sebeble, verilen cevapta, değil bu önerileri yerine getirmek, askerî mühimmat sevki, telgraf hattı yapımı gibi önerileri de gereksiz buluyordu. Bu sebeble yalnızca Şehbenderhanenin muhafazasına dikkat edilmesini tavsiye etmekle yetinmişti⁴⁸⁷.

Osmanlı Hükümeti'nin bu teslim olmuşluğuna mukabil Ruslar Kürtleri elde etmek, hem Osmanlı hem de İran'a karşı kullanmak için büyük gayret sarfetmeye devam etmekteydi. Rusya Hükümeti ihtilâl çıkarmak için Kağızman'daki bazı Kürt aşiret reislerine 1000'er Manat maaş tahsis etmişti. Bu aşiret reislerinden beş kişi özel talimat almak için Kafkasya Umum Serdarlığına çağırılmış, muvaffak olmaları halinde bir çok mülkafaat vadedilmişti. Ruslar karışıklık çıkarmak için bir taraftan da Osmanlı Kürtlerini tahrik ederek Ermeniler üzerine sevkettmeye başlamıştı⁴⁸⁸.

⁴⁸⁵ Çahâri'de Hudud-ı İraniye I. Komiseri Behçet Bey'den Umum-ı Erkân-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 31 Aralık 1911, 3 ve 4 Ocak 1912 Tarihli Şifre telgrafname. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 65.

⁴⁸⁶ Dîr'de Hudud-ı İraniye Komiseri Behçet Beyden Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 1 Ocak 1912 Tarihli Şifrenin Halli Suretinden. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 66.

⁴⁸⁷ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesinden, Hudu-ı İraniye Komiseri Behçet Bey'e Yazılan 4 Ocak 1912 Tarihli Şifre telgrafname. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 67.

⁴⁸⁸ Erzurum Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 5 Mart 1912 Tarihli Hudud komiserliği Telgrafı. BOA. DH. SYS., 24/2-4, Lef 59-60.

Rus hizmetlerinde çalışmaları için Kürt aşiretleri nezdine çok sayıda özel ajanlar gönderilmeye başlanmıştı. Bölgedeki bir çok Kürt reisine gönderilen mektuplarda , " **Rus İmparatorunun Kürtlerin hâmisî olduğu, Kürtleri Osmanlı ve İran zulmünden kurtaracağı yolunda izahat veriliyor ve onları Rus İmparatoruna " ...rabt-ü kalb ve âmâl...** " eylemeye, çalışılıyordu⁴⁸⁹. Daha çok Rusların hâkim olduğu sahalardaki Kürt aşiretleri buna kanarken, Rus vaadlerine inanmayan aşiret reisleri de mevcuttu. Bunlardan, Eleşkird'deki Resul Bey, kendisine gelen Rus ajanının teklifini reddederek, kendilerinin Osmanlı toprağında yaşadıklarını ve Müslüman olmaları hasebiyle İslam olmayan bir devlete hizmet edemeyeceklerini belirtmişti. Resul Bey, Taşlıcan Hudud Bölüğü kumandanına giderek Rusların bu türlü faaliyetlerini ihbar etmişti⁴⁹⁰.

Rusya bir yandan Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekmeye çalışıyor, bir yandan da askerî hazırlıklarına aralıksız devam ediyordu. Kars ve Kağızman arasındaki yol güzergâhında tarlaların ekilmesini yasaklamış, buralarda askerî üsler kurmuştu. Malakan köylerindeki askerî nakliye araçlarını Sarıkamış'a sevk ederek yığınak yapmaya devam ediyordu⁴⁹¹. Urucek mevkiindeki gümrük memurlarının kaldırılmasını emretmiş, Artvin'deki Ermeniler ailelerini Çoruh nehrinin öte tarafına nakletmişlerdi. Hududdaki Milu köyleri heyecana kapılmışlar, Milu hudud bölük kumandanları ve telgraf memurları ailelerini merkez kazaya göndermek üzere yola çıkarmışlardı⁴⁹². Rusya sivil halkı heyecana düşürecek buna benzer uygulamalara devam etmekteydi.

Rus askerî kuvvetleri kumandanı General Rupanof, müzakerelerde bulunmak için Cabir Paşa'yı Hoy'a davet etmişti. General Rupanof, Rus konsolosu ile 11. Kolordu Kumandanı Vekili Cabir Paşa arasında yapılan müzâkerelerde General, bu hazırlıklardan endişelenilmemesi gerektiğini, amaçlarının İranla ticari işlerinde engel olanların te'dib edilmesi ve Culfa, Kazvin, Tebriz, Hoy ve Rumiye'nin âsâyişini temin etmek olduğunu belirtmişti. Kürtleri silahlandığı yolundaki Cabir Paşa'nın iddialarını inkar etmiş ve Kürt aşiretlerinde bulunan Rus silahlarının, İranlıların Tebriz ihtilali esnasında, Kafkasya Askerî

⁴⁸⁹ Osmanlı Kürtlerini Rusya'ya celb ve cezbetmek için Osmanlı lisanına vakıf biri tarafından yazılmış olan bu mektup parçası Van'ın Ercik nahiyesinde bulunmuş ve Vali Hakkı tarafından 8 Nisan 1912'de Dahiliye Nezaretine Gönderilmişti. bkz., **BOA. DH. SYS.**, 24/2-4, Lef 74.

⁴⁹⁰ Harbiye Nazırının 23 Mart 1912 Tarihli Arzı. **BOA. DH. SYS.**, 24/2-4, Lef 17.

⁴⁹¹ Bayezid Mutasarrıflığı'nın İşârına atfen, Sadarettin Harbiyeye 30 Mart 1912. **BOA. BEO.**, 301553.

⁴⁹² Erzurum Vilayetine İşârına atfen Sadarettin Hariciye Nezaretine 1 Nisan 1912. **BOA. BEO.**, 301639.

depolarından yağma edilmiş olabileceğini ileri sürmüştür⁴⁹³. Fakat bütün bu teminata rağmen Kars ve civarına asker ve mühimmat sevkiyatı devam etmiştir⁴⁹⁴. Bu sıralarda Umûmi Seferberliğe hazır olunması için Petersburg'dan emir verildiği şâyiaları üzerine bölgedeki Osmanlı askeri yetkilileride terhis ve izinleri durdurmuştu⁴⁹⁵.

Bir işgalin vâki olacağına kanaat getiren Osmanlı yetkilileri, buna öncelikle Rumiye'den başlanılacağını tahmin etmekteydi. Nitekim bir süre sonra Rumiye'ye sevk edilen 2000 asker, bir batarya top, 30 araba cephane, 60 araba elbise ve çadır, Rus müfrezesi ve ahali tarafından törenle karşılanmıştı. Rumiye'deki Rus kuvvetleri 3 Bin piyade, 220 süvari, iki batarya cebel topu ve üç mitralyözden ibaretti. Ayrıca Ruslarla işbirliğinde olan Kürt Aşiret Reisleri nüfuzlarının kuvvetli olduğu bölgelerdeki aşiretlere mektuplar göndererek onları Rumiye'ye davet ediyordu. Ruslar Nevâhi-i Şarkîye'de denetim kurabilmek için bölgedeki Kürt aşiretlerini Osmanlı müfrezelerine taarruz ettirecekler, karışıklıktan istifade ile Nevâhi-i Şarkîye'de söz sahibi olacaklardı⁴⁹⁶. Yakın zamanda Osmanlı ile Rus arasında bir harbin çıkacağı kanaati hudud boyundaki Osmanlı yetkililerinin ortak kanaati idi.

f-) Nevâhi-i Şarkîye'nin Osmanlılar Tarafından Tahliyesi

Bir yandan Rusların baskıları, diğer taraftan Kürt aşiretleri arasındaki çekişmeler bölgenin istikrarsızlığını hat safhaya çıkarmıştı. Bu durumda zaten bölgede varlığı tartışma konusu olan Osmanlı makamları da etkisiz bir durumda idi. Muhtemelen Rusya, İran, İngiltere ve Osmanlı devletlerinin aldığı karar neticesi, Osmanlı - İran hududunun ileri bir tarihte müzakere masasına konulması için, bölgenin Osmanlılar tarafından tahliye edilmesi gerekli görülmüştür. Bu cümleden olarak 19 Kasım 1912'de Nevâhi-i Şarkîye'nin Osmanlı yetkilileri tarafından tahliye olunmaya başladığını görüyoruz. İran memurları gelinceye kadar Osmanlı mülkî ve şer'î memurlarının görevde kalıp kalmaması meclis-i vükelâda görüşülmüş ve İran memurlarının vürûduna kadar görevde kalınması uygun görülmüştü⁴⁹⁷.

⁴⁹³ Dîr'de 11. Kolordu Kumandan Vekili Cabir Paşa'nın Gönderdiği 10 Nisan 1912 Tarihli Şifrenin Halli Sureti. BOA. BEO., 301625.

⁴⁹⁴ Osmanlı Ordu-yı Humayun Başkumandanlığı Vekaletinden Harbiyeye 18 Ekim 1912. BOA. BEO., 307470.

⁴⁹⁵ Hariciye Nezaretinden Sadarete 13 Ekim 1912. BOA. BEO., 307414.

⁴⁹⁶ Rumiye Şehbenderi Sadi Bey'den Dahiliye Nezaretine Gönderilen 29 Ekim 1912 tarihli telgrafnamenin halli sureti. BOA. BEO., 308786.

⁴⁹⁷ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 19 Kasım 1912; Sadarettten Dahiliyeye 4 Aralık 1912. BOA. BEO., 308975.

Daha sonra Dahiliye Nezareti'nden verilen emir üzerine hiçbir hadise çıkmadan tamamen tahliye edilerek İran memurlarına devredilmişti. Hudud bölük ve askerî kıtaları geri alınmış, Serdeşt ve Seldoz memurluklarını idare eden yüzbaşı Avni Efendi ile Şer'î memurlar Musul'a dönmüşlerdi⁴⁹⁸. Bu tahliyeden sonra, Rusların bölgede tamamiyle nüfuz sahibi oldukları görülmektedir.

Osmanlı askerinin bölgeden çekilmesinden sonra İran'a tabi Kürt aşiretlerinden bazıları Ruslara katılmışlardı. Şikak Aşireti Reisi Simko, Seyyid Taha ve bazı Kürt liderleri zaten eskiden beri Rusların hizmetinde bulunuyordu. Bölgedeki Ermeniler de bu durumda kendi geleceklerini görtüşmek için toplantı yapmışlardı. Bedirhanlı Abdürrezzak, Rus askerî yetkilileri ile birlikte Nevâhi-i Şarkîye'ye hareket ederek Rusların bölgedeki konumlarını güçlendirici tedbirler almaya uğraşmış ve Ruslarla bölgedeki aşiretler arasında temas kurmaya çalışmıştı. Ruslar da bölgede askerî denetim kurmaya devam etmişlerdir⁴⁹⁹. Yöredeki halk ise bu gelişmelerden dolayı endişe içindeydiler. Kars, Erivan, Tiflis ve Kafkasya müslümanlarının hicret tasavvurunda olduklarına dair şâyialar dolaşmaya başlamıştı. Fakat Petersburg Sefiri Turhan Paşa bütün bunların asılsız olduğunu açıklıyordu⁵⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nin etkisiz tavrına karşın Ruslar hududun daha içlerindeki Doğu illerinde de yoğun bir faaliyete başlamıştı. Bu amaçla çok sayıda ajanı araştırma ve inceleme yapmak adı altında Kürtlerle temas kurmak üzere görevlendirmişti. 1913 Şubat ayı başlarında üç Rus ajanı, Profesör namıyla fen araştırmaları maksadı adı altında Beyazıt'a gitmişlerdi. Erzurum, Van, Bitlis ve Beyazıt'daki Rus konsoloshaneleri, Osmanlı topraklarındaki Ermeniler ve Kürtler arasına nifak tohumları ekmek gayesiyle ajanlarını görevlendirmişlerdi⁵⁰¹. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerine gönderdiği tebliğlerde, bu ajanlara karşı aşiret reislerine ve halkın ileri gelenlerine gerekli uyarılar yapılmasını istiyordu⁵⁰².

g-) Rusların Bölgeyi İşgali

Bu arada Nevâhi-i Şarkîye bölgesi de adım adım Ruslar tarafından işgal edilmekteydi. Bölgenin önemli bir kısmını oluşturan Sumâfe taraflarında Kâryâr reislerine aid olan böl-

⁴⁹⁸ Musul Valisi Vekili Tarafından Dahiliyeye 10 Aralık 1912 Tarihli Suret. BOA. BEO., 309274.

⁴⁹⁹ Dahiliye Nezaretinedn Sadarete 19 Aralık 1912. BOA. BEO., 308843.

⁵⁰⁰ Turhan Paşa'nın 25 Aralık 1912 Tarihli Telgrafı. BOA. BEO., 310023.

⁵⁰¹ Kars Şehbenderliğinden Petersburg Sefareti Seniyyesine 22 Şubat 1913 Tarihli Maruzat. BOA. DH. SYS., 23/16, Lef 4.

⁵⁰² BOA. DH. SYS., 23/16, Lef 1/1.

genin etrafı Rus askerleri tarafından işgal edilmişti. Anlaşma gereğince Rus askerinin Nevâhi-i Şarkiye'ye girmesi yasak olduğundan Rusların aniden bölgeyi işgal etmeleri hem Osmanlı Hükümeti'nce hemde bölgede yaşayan halk tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bölgedeki Osmanlı askerleri geri alınırken Nevâhi-i Şarkiye hakkında Lahey hey'eti hâkimiyesine, meselenin halledilmesi için müracaat yapılmıştı. Rusya'nın böyle bir ortamda bölgeyi işgali hiçbir hakka müstenid değildi⁵⁰³. Hükümet, Rusya'nın milletlerarası hukuku hiçe sayan bu tavrına karşı Rus makamları nezdinde " *Lisân-ı münâsible* " teşebbüse geçilmesini Hariciye Nezareti'ne bildirmişti⁵⁰⁴. Buna mukabil Ruslar bu da yetmiyormuş gibi daha da ileri giderek, hakikatte Osmanlı Devleti'ne bağlı olan köylerin Osmanlı kuvvetleri tarafından işgal edildiği iddialarını ortaya atarak mevcut olan ihtilaflara bir yenisini de ekleyerek meseleye çıkmaz boyutlar kazandırmaktaydı. Bunlardan Gevar'a bağlı olan Sîrûd köylü zaten eskiden beri Osmanlıya bağlı idi. Ruslar burasını ve daha başka yerleri de " *Münâzaün fih* " araziden gösterip tartışılır hale getirmek niyetindeydi⁵⁰⁵.

Hukûki ve siyasi ihtilafları derinleştirmeye çalışan Ruslar, fiili olarak da çalışmalarına devam etmekteydi. Nitekim elde ettikleri Kürt aşiret reisleri vasıtasıyla Nevâhi-i Şarkiye'de denetim kurmaya çalışıyordu. Buna mukabil bazı aşiretler Rus - Kürt kuvvetlerine karşı direnişe geçmişler, ancak Rusların askerî kuvvet kullanmaları neticesi kanlı bir şekilde direnişler bastırılmış, Nevâhi-i Şarkiye Ruslar tarafından tamamen işgal edilmişti. Osmanlı Hükümeti'nin bu esnada diplomatik etkisizliği yöredeki aşiretleri ümitsizliğe sevketmişti. Hükümet, Petersburg ve İran Osmanlı sefirlerine durumu tebliğ ederek protesto edilmesini istemiş, bu başarısızlığın faturasını, bölgedeki mahallî memurlardan çıkarmaya çalışarak, iktidarsız memurların tebdilini uygun görmüştü⁵⁰⁶.

Rusların kullanmakta zorluk çekmediği Kürt aşiretlerine gelince; Bunlardan bazıları, daha önceki devirlerde de Ruslara hizmet etmiş olan kişilerin çocuklarıydı. Özellikle Osmanlı - Rus harblerinde Ruslar tarafından nişan ve hediyeler mukabilinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmışlar, Ruslar için casusluk yapmışlardı. Bunlar daha çok Rus sınırındaki aşiretlerdi. İçlerinde en geniş ve güçlü olan Zilan Aşireti'nin Rus topraklarında yaşayan tâifeleri idi. Aşiretin reislerinden Ali Eşref Bey⁵⁰⁷, Erivan'da ikamet etmekteydi. Fahri Miralay " *Polkovin* " rütbesiyle birlikte bir çok Rus nişanına da sahipti. Yine aynı

⁵⁰³ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 21 Mayıs 1913. BOA. BEO., 313086.

⁵⁰⁴ Sadaretten Hariciye Nezaretine 22 Mayıs 1913. BOA. BEO., 313086.

⁵⁰⁵ Hariciye Nezaretinden Sadarete 29 Mayıs 1913. BOA. BEO., 313086. Petersburg'da dolaşan bu haberler, Tahdîd-i hudud meselesi esnasına tesaduf ediyor.

⁵⁰⁶ Sadaretten Hariciye Nezaretine Gönderilen 8 Mayıs 1913 Tarihli Tebliğ. BOA. BEO., 315226.

⁵⁰⁷ Zilan Aşireti Reislerinden, Rus Hükümeti'ne hizmet ve sadâkati karşılığında General rütbesini alan Şerif Bey Şemseddinof'un oğludur.

aşiret reislerinden Mahmut, Hamit, Hasan ve Yusuf Bey'in kardeşine ve Kağızman Tûranlarından mülteveffa General Cağfer Ağa'nın oğlu Esad Bey'e Ruslar tarafından çeşitli zamanlarda 1200, 1600 ve 3000 ruble gibi o zamanın yüksek maaşları tahsis edilmişti. Bunlardan Ruslar nezdinde en itibarlısı ise şüphesiz Ali Eşref Bey idi⁵⁰⁸.

Ali Eşref Bey, bir süre önce Kafkasya Ordusu başkumandanı ve Genel valisi General Taşkov ve Eransof ile görüşmek üzere Tiflis'e hareket etmişti. Hemen ardından Rusya, Erivan yoluyla Bitlis ve Erzurum'a, İran yoluyla da Van'da bulunan Kürt aşiretlerine silah göndermeye başlamıştı. Rus topraklarında yaşayan Kürtler de, Erzurum, Bitlis ve Van dolaylarındaki aşiretlerle temasa geçiyor, Rus konsoloslarının tâlimatıyla, Osmanlı Kürtlerini meşrutiyet aleyhinde kışkırtıyor ve hristiyanlar üzerine sevk ediyorlardı⁵⁰⁹.

Burada belirtmeliyiz ki, ne Zilan Aşireti Reisleri, ne de bölgede Ruslarla işbirliğinde olan Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı bir husûmet içerisinde hareket etmiyorlardı. Ve Kürtçülük gibi, Kürt devleti kurmak gibi düşüncelere oldukça uzak bulunduklarını söyleyebiliriz. Ancak hudud üzerinde yaşamaları hasebiyle, fiili olarak bölgedeki devletlere bağlı olmadıkları için kendilerini hiç bir zaman tam güven içerisinde hissetmemişler ve bu sebeble hangi devletin kendilerini himâye noktasında ağırlığını hissettirirse o tarafa meyletmişlerdir. Rusların saldırgan tutumuna mukâbil Osmanlı Devleti'nin sürekli savunma stratejisini görmüşler ve bu sebeplerle uzun bir süre Ruslarla işbirliği içerisinde olmak zorunda kalmışlardır.

h-) Rusların Doğu Anadolu'ya Yönelik Çalışmaları

Rusya Hükümeti'nin aşiretlerle münâsebetlerinde iki çıkarı söz konusu idi. Bunlardan birincisi, muhtemel bir Osmanlı - Rus harbinde Kürtlerden yardım almak ve kendilerine karşı savaşmalarını önlemek, en azından tarafsızlıklarını temin etmek. İkincisi de elde ettikleri bu aşiretlerinden " **Kürt Milis Müfrezeleri** " teşkil etmektir. Bu amaçla Rusya Hükümeti Kars ve Erivan halkını kendine ısındırmak için bölgenin ileri gelenlerini ve aşiret reislerini nişan, rütbe ve para ile ödüllendirmekteydi. Daha önceki dönemlerde kendileriyle işbirliği yapmış olan aşiret reislerine ise çeşitli miktarlarda maaş tahsis etmişti. Bölge halkı, daha önceleri Ruslarla yapılan savaşlardan hemen önce de Rusların bu türlü girişimlerini yoğunlaştırdıklarını tecrübe etmiş olduklarından, bu durumun yakın gelecekte bir savaşın habercisi olduğu fikriyle huzurları kaçmıştı⁵¹⁰.

⁵⁰⁸ Kars Şehbenderliğinin 23 Şubat 1912 Tarihli Mahremane Tahrirat Sureti. BOA. BEO., 300338.

⁵⁰⁹ Aynı Vesika.

⁵¹⁰ Aynı Vesika.

Rusların bu hazırlıkları tabî ki yalnızca Osmanlıya karşı savaşmak değildi. İran'daki iş-gali de devam etmekteydi ve hatta Rus Hükümeti'nin istibdat ve zulmünden memnun olmayan Kafkasya ahalisinin ihtilâl çıkarma ihtimallerini de hesap etmişlerdi.

Rusya Doğu Anadolu'da ihtilâl çıkarmak için çalışmalarını hızlandırmıştı. Bu amaçla iyi derecede Türkçe bilir iki voyvoda Bulgaristan'dan hareketle, Batum yoluyla Kafkasya'ya geçmişlerdi. Voyvodaların Kafkasya'dan, Ermeni ve Kürtlerin oturduğu Doğu illerine geçecekleri, yanlarında çok miktarda patlayıcı ve patlayıcı yapımında kullanılan aletleri de bulunduracakları haber alınmıştı⁵¹¹. Hükümet sözkonusu voyvodaların Osmanlı topraklarına girmelerinin engellenmesi, ihtilâl çıkarmalarına meydan verilmemesi için Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Mamürettü'l - Aziz ve Diyarbakır vilayetlerine uyarılarda bulunmuştu⁵¹².

Hükümetin yalnızca uyarı yapmakla yetindiği bu sıralarda Ruslar Nevâhi-i Şarkîye'de elde ettikleri avantajdan istifade ederek Osmanlı hududunda gaile çıkarmak istiyordu. Bu çerçevede Van vilayetine taarruza geçmek için en uygun bir mevki olan Rûmiye'de asker sayısı ve mühimmat artırılmaktaydı. Öte yandan Tebriz havalisindeki İran'a tâbî Kürt aşiretlerine ve Osmanlı topraklarındaki Ermenilere silah gönderme işlemlerine hız vermişlerdi. Hududdaki karışıklıkların had safhaya çıkması üzerine Osmanlı makamları bölgedeki âsâyişin sağlanması için bir hudud komiseri tayin edilerek sîratle gönderilmesini lüzumlu görüyordu⁵¹³.

İ-) Rusların Nevâhi-i Şarkîye Kürtlerini Sındırma Çabaları

Nevâhi-i Şarkîye'nin Osmanlılar tarafından tahliyesinin hemen akabinde Ruslar hudud noktalarında nüfuz kazanmak ve Osmanlı Devleti'nin " *Siyâsi Mağlûbiyeti* " ni aşiretlere hissettirmek için her türlü tedbiri almaktaydılar. Bölgedeki aşiretlerin bir çoğu Müslüman - sünî - olduğu için hilafete ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne bağlıydılar. Ruslar bu aşiretlerden bazılarını zor kullanmak suretiyle itaat altına almaya çalışıyordu. Bunlardan Menglîr Aşireti Reisi Beyaz Paşa, imkanları nisbetinde direnmiş, fakat neticede

⁵¹¹ Osmanlı Ordu-yı Hümayun Başkumandanlığı Vekaletinden Sadarete 14 Mayıs 1913. BOA. DH. SYS., 23/10, Lef 2. Özel bir kaynaktan mükerrer ihbar.

⁵¹² Sadareten Dahiliye Nezaretine 19 Mayıs 1913. BOA. DH. SYS., 23/10, Lef 3; Dahiliye Nezaretlerinden Vilayetlere Mahremane Şifre, Aynı Vesika, Lef 1/1.

⁵¹³ Musul Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 22 Mayıs 1913 Tarihli Şifre Sureti. BOA. BEO., 313086.

Ruslara itaat etmek zorunda kalmıştı⁵¹⁴. Bu zorbalıklarda tabi ki Ruslarla işbirliği içinde olan Kürt aşiretlerinin de rolü büyüktü. Simko'nun başını çektiği Abdüvî Şikaklar ile Osmanlı tarafdarı olan diğer Şikak Aşiretleri arasındaki anlaşmazlıklar Reyhan yaylasında çatışmaların çıkmasına neden olmuştur. Rusların Abdüvîleri desteklemesi karşısında gerileyen diğer Şikak Aşiretlerinden 1100 hânenin üzerinde halk bütün eşya ve hayvanlarıyla Osmanlı topraklarına iltica etmek zorunda kalmışlardı. Rus zulmünden kaçan mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması için hükümet Van vilayetine gerekli yardım malzemelerini göndermişti. Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi Şikakların dışında İran topraklarındaki en asil Kürtlerden olarak tanınan Mergavar Beyzâdelar, Abdullah ve Kurt Bey'lerin önderliğinde Rus ve işbirlikçi Kürtlere karşı büyük direniş göstermişlerdi. Ahaliyi bölgeden kaçırmak için yapılan bu girişimlerin esas tertipçisi ise Rumiye Rus konsolosu idi. Osmanlı tarafdarı Kürtler, Rus kuvvetlerinin yanısıra Simko ve Bedirhanlı Abdürrezzak'tan oluşan güçlere karşı kahramanca savaşmışlardı. Neticede 15 köy yakılmış, Osmanlı tarafdarı Kürtlerden, içlerinde Kürtlerin çok değer verdiği şahıslar da olmak üzere 40 - 50 kişi öldürülmüştü. Rus generali Hoy'dan getirdiği takviye kuvvetlerle bölge halkı üzerine saldırıya geçmiş, Abdullah ve Kurt Bey'ler büyük zâyiat vermiş, yakınlarından bazıları Ruslara esir düşmüştü. Son olarak da Seyyid Taha'nın Şemdinan'dan ve bazı aşiretlerden teşkil ettiği kuvvetlerin Mergavar Beyzâdelere hücumu üzerine, ahali Osmanlı topraklarına sığınmak mecburiyetinde kalmıştı. Ruslar bir yandan Kürt aşiretlerini birbirine kırdırıyor, diğer yandan karışıklıktan istifade ile olaylara dahi karışmamış olan aşiretler üzerine de hücum ederek onları da Osmanlı topraklarına göçetmeye zorluyordu. Böylece bir çok köy yanmış, 15 Bin'in üzerinde halk Osmanlı topraklarına iltica etmişti⁵¹⁵.

Rusların bölgede takib ettikleri bu siyasetin esas gayesi, Lahey'de görüşülmekte olan Osmanlı - İran hudud meselesi öncesinde bölgede etkin olabilmektir. İşgali meşrû göstermek için aşiretler arasındaki rekabeti körtükleyerek âsâyişsizliğin devamını sağlamak, bunu da bahane ederek bölgedeki işgali, " *huzûru sağlama operasyonu* " olarak göstermektir. Öte yandan bölgedeki ahaliyi itaat altına almak, buna karşı gelenleri hudud haricine çıkarmak, gerekirse bölgenin halktan tamamıyla tahliye olunmasını temin etmek. Tabi bunların da ötesindeki gayesi Umûmi harbin arefesinde, Osmanlı Devleti'ne taarruz için Doğu hududlarını güvenceye almak ve askeri üsleri için zemin oluşturmaktır.

Buna karşılık Osmanlı Hükümeti'nin pasif tutumu, bölge aşiretleri arasında infial uyandırmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin yardımından ümidini kesen aşiretler Ruslara tema-

⁵¹⁴ Musul Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 3 Haziran 1913 Tarihli Şifre. BOA. BEO., 313086.

⁵¹⁵ 24 Haziran 1913 Reyhan yaylasında meydana gelen çatışma hakkında tutulan rapor. BOA. BEO., 316225.

yıl göstermek mecburiyetiyle kar   kar  ya bulunuyordu. Üstelik Ruslar tarafından silahlandırılarak Osmanlı Devleti'ne kar   hasmâne tavırlara sevkedilmekteydiler.

Nevâhi-i   arkiye ahalisi Osmanlı topraklarına hicret ettirildikten sonra bunlardan bazıları intikam almak niyetindeydi. Bu ise Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki zaten varolan gerginliği daha da olumsuz etkileyebilirdi. Osmanlı H  k  meti ise bu sıralarda daha çok i   meselelerle u  ra  t  ı için Rusya ile bir problem yaratmamaya   zen gösteriyordu. Ama diplomatik yollarla Rusların bölgeyi işgalini kınamıştır. Bundan dolayı aşiretlerin Ruslarla   atı  ma ihtimalini hesap ederek bu durumdan kendisinin sorumlu olmayacağını açıklamak durumunda kalmı  tı⁵¹⁶. Bu amaçla Petersburg sefiri Turhan Paşa, gerek Nevâhi-i   arkiye'nin işgalini, gerekse aşiretlere kar   yapılan zulmü Rusya H  k  meti nezdinde protesto etmiş ve işgalin hiçbir gerekçeyle bağdaşmayacağını dile getirmişti. Buna karşın ne Rusya Hariciye Nazırı ne de yardımcısı böyle bir durumdan haberdar olmadıklarını söylemişlerdi. Bunun   zerine Turhan Paşa olayın peşini bırakmayarak Rusya İran İşleri   ube Müdürü'nden açıklama istemiştir. M  d  r, meseleyi önemsemez bir tavırla yaptığı açıklamada, bu tür olayların her zaman olabileceğini, ayrıca Nevâhi-i   arkiye'nin Ruslar tarafından işgal edilmediğini, Rus müfrezelerinin Kürt aşiretleri arasındaki emniyet ve âsâyişi sağlamak maksadıyla bölgeye girdiğini, âsâyişin temin edilmesinden sonra tekrar kendi ordugahlarına döneceklerini s  ylemi  ti⁵¹⁷. İran nezdinde yapılan girişimler de neticesiz kalmıştı. Tahran Sefiri Sadreddin Bey Kürtlere yapılan bu zulmü kınamak b  bında İran H  k  meti ve Rus maslahatgüzarı ile görüşme yapmıştı. Maslahatgüzar Osmanlı sefaretine gelerek, çatışmanın durdurulması ve heyecanın yatıştırılması için emir gönderdiğini söylemiştir. Ayrıca olaylara Kürt liderlerinden Seyyid Taha ve Abdürrezzak'ın adamlarının sebep olduğunu belirterek Rusların olaylardaki parmağını örtbas etmeğe çalışmış, bu şahısların hududdan uzaklaştırılacağı, Rumiye konsolosunun - Bütün bunların tertibcisi - da cezalandırılacağı teminatında bulunmuştu. Maslahatgüzar, Rusya'nın bölgede istikrar ve âsâyişin sağlanmasıyla yana olduğunu belirtmi  ti⁵¹⁸. Fakat ne Kürt liderleri hududdan uzakla  tırılmı  lar ne de bölgedeki mahallî Rus yetkilileri cezalandırılmı  lardı. Aksine Kürt liderleri Ruslar tarafından   d  llendirilmeye devam edilmiş, eskisine nazaran ilişkiler daha da güçlendirilmiş ve sürekli olarak Ruslar tarafından silah ve mühimmat yönünden takviye edilmeye devam edilmiştir.

Temmuz ayındaki Rus kuvvetleriyle Kürtlerin   atı  malarının akabinde Kürtler Osmanlı topraklarına iltica etmişlerdi. Bunlardan boşalan Sumay, Br  dost ve Tergavar na-

⁵¹⁶ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 11 Ağustos 1913. BOA. BEO., 316225. Sadarettten Hariciye Nezaretine 12 Ağustos 1913. BOA. BEO., 315306.

⁵¹⁷ Hariciye Nezaretinden Sadarete 23 Eylül 1913 Tarihli tezkire. BOA. BEO., 316225.

⁵¹⁸ Hariciye Nezaretinden Sadarete 12 Ekim 1913. BOA. DH. SYS., 108/30, Lef 6.

hiyelerindeki bazı köyler satılığa çıkarılmıştı. Bu köyler Rus tâcirbaşısı Ermeni asıllı Baron Girkor ve kardeşi Baron Karâbet tarafından satın alınmak istenmiş ise de Rus konsolosu buna engel olmuştu. Rumiye Osmanlı şebkenderi, Rusların bu köylere " *Malakan* " dedikleri Rus köylülerini yerleştirmek ve böylece yöreyi adım adım slavlaştırmak tasavvurunda⁵¹⁹ olduklarını söylemesine karşın Osmanlı Tahran sefiri aynı kanaatte değildi. Sefir, Rusların ilk başlarda böyle bir teşebbüsünün olduğunu fakat bu düşünceden vazgeçtiklerini beyan etmekteydi. Üstelik boş olan bu köylere Hınâre ve Kardar Şikak Aşiretlerinin tekrar avdet etmeye başladığını bildiriyordu⁵²⁰.

Bu gelişmelerin yanısıra, benzeri bir çok defalar tekrarlandığı gibi Ruslar, Kürt liderlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmayacaklarına dair verdikleri bütün teminata rağmen buna yine riâyet etmemişlerdi. Rusların Nevâhi-i Şarkiye meselesindeki başarıları ve Osmanlı Devleti'nin pasif tutumu, zaten taraflar arasından birine tam olarak bağlı olmayan Kürt aşiretlerini olumsuz yönde etkilemiş ve bazıları Ruslara daha fazla yakınlık duymaya başlamıştı. Bu sıralarda Osmanlı toprakları dahilinde yaşayan bazı aşiretler de Ruslarla işbirliğine girme çabasıındaydı. Çünkü Ruslarla işbirliği yapan aşiretler silah vesair yönden destekleniyor ve bölgelerindeki diğer hasım aşiretlere ve muhtemel Ermeni tehlikesine karşı kendilerini güvence altına alabiliyordu. Bunlardan Haydaranlı Aşireti Reisi Hüseyn Paşa, Tekhây Reisi Hüseyn Bey, Rusya konsolosu ile haberleşmeye başlamışlardı⁵²¹. Hükümet, Van vilayetine gönderdiği şifrede, bu aşiretlerin Rusların emellerine alet olmaması için, bunlara karşı fevkalâde ihtiyatlı ve Osmanlı Devleti'ne güven duymalarını sağlayıcı bir çabaya girilmesini istiyordu⁵²². Kürt reislerinin birer birer Rus pençesine düşmesi Osmanlı Hükümeti'ni endişelendiriyor ve onlara karşı daha ihtiyatlı hareket etmek zorunluluğuyla karşı karşıya bırakıyordu.

Nevâhi-i Şarkiye'deki Kürt aşiretlerini itaat altına aldığı oranda, Osmanlı Doğu Anadolusuna yönelmeye cüret eden Ruslar Osmanlı toprakları dahilindeki Kürtlere kadar nüfûz etmenin yollarını aramaktaydı. Bu amaçla Kafkasya Genel valisi, Türkçe ve Kürtçe bilen bazı Rus memurlarını Eleşkird ve Karakilise civarına göndermişti. Bu ajanlar ticaret vesaire bahâneleriyle bölgedeki aşiretlerle temas kurmaya çalışmaktaydılar. Bölgedeki aşiretlerden bazıları da Ruslar tarafından casusluk hizmetinde istihdam edilmişlerdi. Sarıkamış'daki Ruslardan yine bazıları kazalardaki aşiretler içerisine sevk edilerek fesat to-

⁵¹⁹ Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 12 Ocak 1914. BOA. DH. SYS., 108/30, Lef 4.

⁵²⁰ Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 22 Şubat 1914. BOA. DH. SYS., 108/30, Lef 2.

⁵²¹ Tahran Sefareti Seniyyesinden Hariciye Nezaretine Gönderilen 5 Mayıs 1914 Tarihli Telgrafname. BOA. DH. KMS., 21/23, Lef 2.

⁵²² Dahiliye Nezaretinden Van Vilayetine Gönderilen 6 Mayıs 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 40/151.

humları ekmekle görevlendirilmişlerdi. Aynı şekilde Van ve Bitlis vilayetlerinden firar etmiş olan bazı Kürtler Osmanlı topraklarındaki aşiretlere silah getirmek üzere Rusya Hükümeti tarafından görevlendirilmişlerdi. Ayrıca " *İran Hudud Süvarisi* " ve " *Orman Bekçiliği* " namıyla teşkil ettikleri gruplar da Kürt çetelerine hizmet etmekteydiler⁵²³.

J-) Osmanlı - İran Hudûdunun Belirlenmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması

Nihayet 17 Kasım 1913'de İstanbul'da bir hudud düzeltmesi protokolü imzalanır ve Birinci Dünya savaşı'nın arafesinde Türkiye, İran, İngiltere ve Rusya'dan oluşan bir komisyon ihtilâflı bölgelerin sınırlarını tesbit eder. Ancak belirlenen hudud sayesinde İran'a, Osmanlı topraklarına ait bölgeler de dahil edilmişti ki Osmanlı Hükümet yetkilileri bu duruma itiraz ederek yapılan düzenlemenin tanınmaması gerektiği fikrindeydiler⁵²⁴. Bunda şüphesiz haklıydılar. Zira hudûdun tahdîdinde, Osmanlı memurlarından hiçbirisi davet edilmemiş, tahdid işleri karşı tarafın fikrine göre tatbik edilmişti. Araziyi tanımayan kişilerin re'iyine göre hareket edilmesi neticesi, bir çok Osmanlı köylü İran tarafında gösterilmiş, Osmanlı'nın bölgedeki hukûkuna riayet edilmemişti. Bunun yanısıra yapılan yeni düzenlemeden doğal olarak bölgede yaşayan aşiretler de memnun olmayacaklardı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin adil sistemine alışmış, buna mukâbil İran memurlarının yolsuzluklarına tanık olmuş Osmanlı aşiretleri İran toprakları içerisine terkedilmiş oluyordu. Artık bu aşiretler ürünlerinin mîriyesini İran Hükümeti'ne vermek mecburiyetinde kalacaklardı ki⁵²⁵bu durumda İran Hükümeti ile aralarındaki geçimsizlik daha kötü bir hal alacaktı.

Umûmi Harbin başlarında hudud üzerindeki olaylar daha bir ivme kazanmış bulunmaktaydı. Şikak aşiretleri arasındaki çatışmalar tekrar alevlenmişti. Simko'nun önderliğindeki Abdüvîler, Rus Kazak sülvarilerinden 400 kişilik bir güçle Kardar ve Sumay aşiretleri üzerine harekete geçmişlerdi. Rusların Kardar Aşireti'ne ait bir köylü muhasara ederek top ateşine tutmaları, ahaliye karşı katliama cür'et etmeleri, bölgedeki bütün aşiretlerin galeyânına neden olmuştu. Mavâne ve bazı merkezî yerlerde Ruslarla Kürt aşiretleri arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmişti. Müsâdemeden sonra firar etmeye başlayan Ruslar Kürt aşiretleri tarafından Rumiye'ye kadar takib edilmişlerdi. Rusların Rumiye'de Zerzâ

⁵²³ Erzurum Vilayetinden Gönderilen 6 Mayıs 1914 Tarihli Şifreli Telgrafnameye atfen Dahiliyeden Van vilayetine 9 Mayıs 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 40/174.

⁵²⁴ Bağdat Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 8 Haziran 1914 Tarihli Tahrirat Sureti. BOA. BEO., 322184.

⁵²⁵ Bağdat vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 16 Eylül 1914 Tarihli Tahrirat Sureti. BOA. BEO., 322184.

Aşireti Reisini tevkif ederek hapsedmeleri üzerine Zerfâ Aşireti de Ruslara karşı ayaklanmaya başlamıştır⁵²⁶.

Bu çatışmalar esnasında Ruslarla birlikte hareket eden Abdüvî Şikaklar da büyük zâ-yiat vermişlerdi. Şikak Aşiretlerinden Heriki ve Hınâre taifeleri, bölgedeki Rus-Kazak müfrezelerine hücum ederek bazı köyleri Rus işgalinden kurtarmışlardı⁵²⁷. Rusların yörede katliama girişmeleri üzerine, Ruslarla işbirliğinde olan Kürt aşiretlerinin de Ruslara karşı cephe oluşturduğu görülmekteydi. Kürt aşiretlerinin bu galeyanı karşısında Rus kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştı. Harbin daha başındaki bu gelişmeler İran dahilindeki diğer Kürt gruplarının Ruslara karşı büyük bir kin duymalarına neden olmuştu⁵²⁸. Bu dönemde Ruslarla işbirliğinde olan Abdüvî Şikak Aşireti'nin Reisi Simko için de yeni arayışlar başlıyordu.

⁵²⁶ Son Havadis, No 2092, 19 Teşrin-i Evvel 1914; Tanin, No 2070, 27 Eylül 1914; Tanin, No 2071, 28 Eylül 1914;

⁵²⁷ Tanin, No 2078, 5 Ekim 1914.

⁵²⁸ Tanin, No 2082, 9 Ekim 1914.

V- BÖLÜM. ŞIKAK AŞİRETİ VE SİMKO (İSMAİL AĞA) HAREKETİ

1- 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Şikak Aşireti ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri

İran topraklarında yaşayan en büyük Kürt aşiretlerinden biri olan Şikak Aşireti Salmas ve Urmiye'nin batısında Osmanlı topraklarına civar Somay ve Brâdost dağlık bölgelerinde bulunmaktaydı. Şikaklar Tergevar ve Deşt-i Bil bölgelerindeki Şah'a ait toprakları yaz otlakları olarak kullanıyor, kışları ise Salmas ve Rumiye düzlüklerine iniyorlardı. Yarı göçer olan bu aşiretin bazı kolları ziraat ve hayvancılıkla meşgul olmasına rağmen daha çok hırsızlık ve yağmacılıkları ile biliniyorlardı⁵²⁹.

Şikak Aşireti'nin Tahrir defterlerinde " Cemaat-i Şakâkî ", " Şikâkî " veya " Şafak " şekillerinde geçtiği bilinmektedir. Bu aşiretin Çemişgezek ve çevresinde yaşayan " Şavak Aşireti " ile ilişkili olduğu tahmin edilmektedir. Konar - Göçer tâifesinden zikredilen aşiretin 16. yüzyılda 9 ayrı köyde yaşamakta oldukları bilinmektedir. Tahrirlere göre 1518'de 191 hane ve 59 mücerred, 1523'de 189 hane ve 34 mücerred, 1554 tahririnde 285 hane ve 160 mücerred nüfusa sahip oldukları bilinmektedir. 1566 yılındaki tahrirde ise bu aşirete bağlı köylerden hiç birisi yazılmamıştır⁵³⁰. Bu aşiret, *Şerefnâme*'ye göre, başta Şikak olmak üzere Dakûri, Şevli, Ademi, Şemsiki, Mukri, Livi, Reşi (Yezidi), Barâvi (Yezidi), Mendekî (Yezidi), Bele Kürtî (Yezidi) kabilelerine ayrılmışlardı. Daha sonraki dönemlerde bu kabileler ayrı birer aşiret olarak ortaya çıkmışlardır⁵³¹.

19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Şikaklar, *Bruinessen*'in tesbitlerine göre, farklı büyüklükte yaklaşık 25 tâifeden oluşmaktaydı. Bu tâifelerden, Abdüvî, Mâmedî ve Kardar Tâifeleri aşiret genelinde en büyük ve güçlü olanlarıydı. Diğerleri çeşitli zamanlarda bu üç büyük tâifeye bağlı olarak hareket etmekteydi. Bunlardan Hınâre, Şikaklarla bir tür vassallık içindeydi. Savaşmaktan çok ticarete yatkın olan bu aşiret, 1850'li yıllara kadar

⁵²⁹ Bruinessen, *Kürdistan...*, s. 225-226.

⁵³⁰ Mehmet Ali Ünal, " XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı'nda Aşiretler ve Cemaatler ", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Samsun 1991, S 6, s. 303-311.

⁵³¹ Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, (Haz. Gamze Gayeoglu), Ankara 1982, s.44. Bu aşiretlerin içinde aslen Türk olan aşiretlerin de varlığı bilinmektedir. Şikak kabilesi kıyafetinde yaşayan ve Azerbaycan Türkçesi'yle konuşan "Kuresinliler", Şikakların himâyesine girmişlerdir. Bu aşiretin Samsun civarından geldikleri ileri sürülmektedir. Aynı Eser, s.44-45.

Şikaklardan ayrı iken sonraları Şikaklara bağlı hale gelmiştir. Yine bu yıllarda bağımsız bir göçebe aşiret olan Mâmedi'ler de zaman içerisinde Şikakların kolu haline gelmiştir⁵³². Aşiretler arasındaki bu statü değişiklikleri 19. yüzyıl boyunca aralıklarla devam eden Rus, İran ve Osmanlı harplerinin bir neticesi idi. Bazı aşiretler bu karışık ortamlardan yararlanarak sınırlarını genişlettikleri gibi savaş esnasında bu devletlerden biriyle ittifak ederek diğer aşiretler nezdinde üstünlük elde etmişlerdi. Bu üstünlük ise bazı küçük aşiretlerin büyüğe itaati ve onun adıyla anılmaya başlanmasına yol açmıştı. Küçük aşiretler bu sayede rakib aşiretlere karşı, itaat ettiği aşiretin isminden faydalanarak kendisini muhafaza edebilme avantajını kazanmaktaydılar.

Şikak Aşireti, 1860-70'li yıllara kadar Osmanlı Devleti tebâsından ve Hakkari Sancağı aşiretlerinden idi. Bu dönemde Şikak Aşireti'nin Reisi Ali Ağa'dan sonra oğlu Mehmet Ağa'ya geçmişti. Mehmet Ağa döneminde aşiretin Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerinin mevcut olduğu görülmekte ise de Osmanlı - İran hududundaki olaylar hiç bir zaman eksik olmamıştı. Osmanlı Devleti'ne tâbi aşiretler ile İran'a tâbi aşiretler arasında zaman zaman transferler olmaktaydı. Şikak Aşireti Reisi Mehmet Ağa'da bu dönemde aşireti ile birlikte İran topraklarına geçmiş ve bir kaç kez tekrar Osmanlı topraklarına iltica etmiş, son olarak da İran dahilinde ikâmete başlamıştı⁵³³. Osmanlı - İran hududu üzerinde yaşayan aşiretler, yaylak yüzünden ve çoğu zaman da gasb ve talan yapmalarından dolayı taraf devletlerin tedbî hareketi sonucu karşı tarafa sığınmak zorunda kalıyordu. Bu tür durumlar zaman zaman Osmanlı ve İran devletleri arasında gerginlik meydana getiriyordu.

Şikak Aşireti Reisi Mehmet Ağa'ya mensub geçinen bazı aşiretler İran dahilinde bir köye taarruz etmişler, bunun üzerine İran Hükümeti, olaydan Mehmet Ağa'yı sorumlu tutarak cezalandırmak istemişti. Yine Mehmet Ağa ile Şikak Aşireti reislerinden Şeref Bey arasındaki anlaşmazlıklar da, bu iki aşiretin çatışmasına ve İran'ın müdahalesine neden olmaktaydı. İşte böyle bir durum karşısında, Mehmet Ağa'nın terbiyesi maksadıyla İran Hükümeti'nin asker sevkine başlaması üzerine, O da Osmanlı topraklarına iltica etmeye karar vermişti. İran Hükümeti'nin gönderdiği askerî kuvvetler Osmanlı hududuna üç saat mesafedeki yaylaya kadar gelmiş bulunuyordu. Daha önceki tecrübelerine dayanarak, İran askerlerinin aşireti tedbî etmek maksadıyla Osmanlı hududuna tecavüz etmelerini ihtimal dahilinde gören mahallî yetkililer, bu hususta hükümeti uyarmışlardı⁵³⁴. Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti hudud üzerinde âsâyişin sağlanmasına özen göstererek, öncelikle hasım aşiretler arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması gerektiğine inanmaktaydı.

⁵³² Bruinessen, *Kürdistan...*, s.227.

⁵³³ Van Valisi Ferik tarafından Dahiliye Nezaretine Gönderilen 10 Mayıs 1893 Tarihli Arz. BOA. *İ. Dahiliye.*, No 56.

⁵³⁴ Meclis-i Mahsus'un 28 Ağustos 1893 Tarihli Kararı. BOA. *İ. Dahiliye.*, No 56.

Bu sebeble Mehmet Ağa'nın iltica talebinin, " ...aralarındaki tezd ve ihtilafdan her ikisinin ferâgatiyle beyinleri te'lif olunmak şartıyla..." kabulünü uygun görüyordu. Mehmet Ağa'nın, Osmanlı topraklarına iltica etmek istemesinin bir diğer sebebi ise, bu dönemde Osmanlı Hükümeti'nin bölgedeki aşiretlerden " **Hamidiye Alayları** " oluşturma girişimiydi. Bu alaylara giren aşiretlerin elde ettikleri avantajları müşâhade etmiş olan aşiretlerin bir çoğu bu alaylara katılabilmek için birbiriyle yarışa girmişlerdi. Mehmet Ağa da, aşiretinden bir süvari alayı teşkil edilmesi talebinde bulunmuş ve bu isteği de Osmanlı Hükümeti tarafından faydalı görülmüştü⁵³⁵. Tüm bu hususlar değerlendirilerek, Şikak Aşiretinin her halde Osmanlı Devleti'ne sadık kalması ve muhtemel bir Osmanlı - İran muharebesinde, Osmanlı saflarında harbe gireceğine dair yemin etmesi şartıyla kabul ve iskanı irade olunmuştu⁵³⁶. Osmanlı ve İran devletleri arasında zaman zaman yakınlaşmalar mevcut olmakla birlikte, her an bir harp çıkabileceği gözönünde bulundurulmaktaydı. Bu yüzden Osmanlı Hükümeti İran topraklarında yaşayan ve doğrudan olmamakla beraber İran'a tâbi olan Kürt aşiretlerine açık bir kapı bırakmaktadır. Ve özellikle İran'la problemleri mevcut olan aşiretlerin Osmanlı tarafına geçmesine fırsat verilmesi, ileride yine İran'a karşı rahatça ve güvenle kullanılabilecek bir avantaj sağlıyordu.

Bu sebebledir ki Mehmet Paşa, " *mîrûlmîrâlîk* " rütbe ve 1000 kuruş maaşla taltif edilmiş ve aşiretler arasında " *şerefrâz* " olmuştu. Sadarete gönderdiği teşekkülnâmesinde "...ömrüm oldukça acz kalacağım derkâr olup elden gelecek hizmeti saltanat-ı seniyye uğrunda evlâd ve aşiretle fedâ-yı ser ve can'a her zaman hazır..." olduğunu ve kendilerine devletin gösterdiği bu yakınlıktan dolayı İran dahilindeki kendisine tâbi olan daha bir çok hânenin gelmek tasavvurunda olduğunu belirtiyordu⁵³⁷.

Şikak Aşireti Reislerinden Mehmet Ağa'nın bu şekilde, Osmanlı Devleti'ne tâbi olmasına rağmen, İran topraklarında kalan aşiretin diğer kolları, gasb ve talana devam etmek suretiyle hudud üzerindeki huzursuzlukların devamına neden olmuşlardı. Özellikle Şikakların Hınâre Tâifesi Osmanlı hududuna tecavüz ettiği gibi zaman zaman Osmanlı askerî kuvvetleriyle silahlı çatışmaya girdikleri de olmaktaydı. Çoğu zaman bu tür durumlarda Osmanlı Hükümeti, yalnızca İran makamları nezdinde teşebbüsde bulunmakla yetinmekteydi⁵³⁸.

⁵³⁵ Meclis-i Mahsus'un 28 Ağustos 1893 Tarihli kararı. BOA. I. Dahiliye., No. 56.

⁵³⁶ 31 Ağustos 1893 Tarihli İrade. BOA. I. Dahiliye., No 56.

⁵³⁷ Şikak Aşireti Reisi Mehmet Ağa'dan Sadarete 21 Haziran 1894 Tarihli Mektup. BOA. YA. Hus., 300/100, Lef 2.

⁵³⁸ Van Vilayetinin 18 Haziran 1895 Tarihli Telgrafı. BOA. YA. Hus., 330/135, Lef 1-2. Yine Şikak Aşireti'nden bir grup, Gevar'ın Dirşek köyüne baskın yaparak köyün bütün sürüsünü götürmüşler, fakat bölgedeki askeri güçler tarafından yakalanarak ele geçirilen sürü, sahiplerine teslim edilmişti.

Aşiretin önde gelen diğer bir reisi ise Ali Han'dı. Eşkiyalıkla meşhur olmasından dolayı gerek Osmanlı gerekse İran devletleri nezdinde hiç itibarı yoktu. İran toprakları dahilinde yaptığı bir baskın sonucu yine İran Hükümeti'nin dikkatlerini üzerine çevirmişti. İran'dan gördüğü tazyik sonucu aynen Mehmet Ağa gibi, İran Hükümeti'nden şikayetçi olarak Osmanlı topraklarına iltica etmek üzere hudûda yakın mesafeye kadar gelmişti. Ali Han, İran Hükümeti'nin Sünni mezhebe bağlı olan aşiret ve ahaliye zulüm yaptığını ileri sürerek, öleceklerini bilseler dahi İran'a dönmeyeceklerini ve Osmanlı Devleti'nin kendilerine sahip çıkmasını talep etmekteydi. Te'dibine memur edilen İran askerinden bir grup, iki defa Osmanlı sınırlarını aşarak Gevar'ın 11 köylüne baskın düzenlemiş, köylerin bütün hayvan ve eşyalarını talan etmişti. Ahaliden 35 kişinin de İran askerleri tarafından katledildiği bu olayda bir çok kadın ve çocuk esir edilmişti. Osmanlı Hükümeti, IV. Ordu Müşirliği'ne gönderdiği emirde, hudûda tecavüz eden İran askerlerine karşı gerekirse silahla mukâbelede bulunulmasını emretmişti⁵³⁹. Bu esnada Ali Han, yaklaşık 2000 hânenin oluştuğu halkıyla Osmanlı topraklarına girerek Başkale'ye ulaşmış bulunmaktaydı. Hentüz hükümetin karar aşamasında olması sebebiyle, Ahmet Muhtar Paşa mültecileri ablukaya alarak etrafa dağılmamalarını sağlamıştı. IV. Ordu Müşiri Mehmet Nafiz Paşa, hükümetin mültecileri kabûlü noktasında Ali Han'ın eşkiyalıkla meşhur olmasının gözönünde bulundurulmasını ve aşireti halkının Ali Han'dan dolayı sorumlu tutulmamasına dikkat edilmesini istemekteydi⁵⁴⁰.

Ali Han'ın iltica talebi muhtemelen, eşkiyadan olması hasebiyle kabul edilmemişti. Buradan da anlaşılıyorki, Osmanlı Devleti her aşiretin iltica talebini kabul etmemekte ve devlete karşı bir problem yaratmayacak, itaatkâr ve aynı zamanda devlet için bir fayda temini hususlarında seçici bir uygulama takib etmektedir. Daha sonraki dönemlerde de İran topraklarında yaşayan Şikak Aşireti mensuplarının Osmanlı hududuna tecavüzleri ve ahaliyi huzursuz etmeleri devam etmiştir⁵⁴¹.

bkz., BOA. YA. Hus., 335/85, Lef 1. Van Vilayeti'nin 4 Eylül 1895 Tarihli Telgrafı. Bu ve buna benzer hadiseler özellikle hudud üzerinde her zaman için vukubulmaktaydı.

⁵³⁹ Hakkari vilayeti'nin İşarıyla Tahran Sefaret-i Seniyyesinden bildirilen bu hususlar üzerine IV. Ordu Müşiriyeti'ne yazılan 15 Ağustos 1897 Tarihli emir. BOA. YA. Hus., 168/39, Lef 3. Aynı zamanda Hakkari vilayetine gönderilen telgrafname ile de hududa tecavüz edenlerin silahla vurulup men olunmaları lazım geldiği emredilmekteydi.

⁵⁴⁰ Erzincan'da IV. Ordu-yı Hümayun Müşiri Mehmet Nafiz Paşa Tarafından Harbiye Nezaretine Gönderilen 22 Ağustos 1897 Tarihli Telgraf Sureti. BOA. YA. Hus., 168/39, Lef 2.

⁵⁴¹ IV. Ordunun 16 Eylül 1900 Tarihli Telgrafı. BOA. Y. Mtv., 206/113. 1900 Eylül'ünün ortalarında yine Şikak Aşiretinin önemli bir saldırısı vukua gelmiş, üzerine gönderilen askeri kuvvetler eşkiyaları İran topraklarına atmıştı. Gasbedilen malların bir kısmı geri alınabilmiş, geride kalanlar ise yöre-

Aşirete liderlik için Abdüvî ve Kardar tâifeleri arasında sürekli mücadeleler vukûa gelmekteydi. Çoğunlukla her ikiside Umum Şikak Aşireti'nin ancak bir bölümünün denetimini ele geçirebilmişlerdi. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Şikak Aşireti'nin liderliği için üç aşiret rekabet halindeydi. Bunların içinde de en güçlüsü Abdüvî Taifesi⁵⁴²'nin Reisi ve muhtemelen Osmanlı topraklarına iltica talebi kabul edilmeyen Ali Ağa idi. Oğulları Cağfer Ağa ve İsmail Ağa (Simko), ünlü eşkiyalar olarak tanınmaktaydı. İkincisi, Mâmedi Tâifesinin lideri Umar Ağa - Bazı kaynaklara göre Simko'nun amcası - Üçüncüsü ise Kardar Aşireti lideri Mustafa Ağa idi. Daha sonra yerine kardeşi İsmail Ağa geçmiştir⁵⁴³. Mâmedi Aşireti'nin Reisi Umar Ağa 1902'de İran yetkililerince, Mustafa Ağa ise 1906'da rakib Abdüvî Tâifesi tarafından katledilmişlerdi.

2- Simko'nun Şikak Aşiretli Reislğine Yükselmesi ve Osmanlı - İran Hududu Üzerindeki Konumu

Ali Ağa'dan sonra Abdüvî Tâifesi'nin liderliği için Cafer Ağa ve Simko (İsmail Ağa) namzet olarak görülmüyordu. Cafer Ağa, İran makamlarını hiçe sayarak yağma yapmaya devam ediyordu. İran Hükümeti Cafer Ağa'yı kontrol altına almak için sınır bölgesine " Reis " tayin etmişti. Fakat Cafer Ağa'nın tekrar eşkiyalığa başlaması üzerine Azerbaycan valisi Cafer Ağa'nın af dilemek üzere Tebriz'e gelmesini sağlar ve burada adamlarından ikisiyle birlikte öldürtür. Geri kalanları Tebriz'den kaçmayı başarır⁵⁴⁴.

Umum Şikak Aşireti'nin önde gelen bir çok liderinin çeşitli vesilelerle ortadan kaldırılmış olması, Abdüvî Tâifesi Reislerinden Simko'nun önünü açmıştı. Zaten bu zamana kadar bir çok yağma ve talan operasyonunu başarıyla yürütmüş bu sayede etrafındaki adamlarının sayısı da artmıştı.

İran'da meşrutiyetin ilanı ile Simko meşrutiyetçilere cephe alarak, davet edilmediği halde adamlarıyla birlikte Hoy encümenine karşı olan Makû valisi İkbâl El- Saltana'nın kuvvetlerine katılmıştı. İran meşrutiyetçilerine karşı yürüttüğü mücadeleler karşılığı, Berlin

deki aşiretler tarafından yağma edilmişti. Bu ve buna benzer olaylar hududun normal olayları haline gelmişti ve sadece Şikak Aşireti ile de sınırlı değildi.

⁵⁴² Abdüvî Taifesi, Selahaddin-i Eyyûbi'nin seferlerine katılmış olan Kürt aşiret reislerinin soyundan geldiğini iddia etmişlerdir. Bruinessen, *Kürdistan...*, s.228.

⁵⁴³ Bruinessen, *Kürdistan ...*, s.230.

⁵⁴⁴ Minorsky, *Kürtler, Not ve İzlenimler*' den naklen Bazil Nikitin, *Kürtler*, (Terc. H.D.), İstanbul 1976, s.149-150; Bruinessen, *Kürdistan ...*, s.230

Antlaşmasıyla İran'a terkedilmiş olan Kotur⁵⁴⁵ bölgesine Vali yardımcısı olarak atandı. " *Eşkiyâ-yı Meşhûre* " den olmasına rağmen İran Hükümeti bu atamayı onaylamıştı⁵⁴⁶. Böylece Simko yalnızca bir eşkiya elebaşı olmadığını ve aynı zamanda siyasi menfaatlerinin takipçisi olduğunu ortaya koyuyordu. Daha önceki dönemlerde İran'a karşı sürekli huzursuzluk kaynağı olan Şikak Aşireti, İran'da mevcut iç karışıklıktan istifade ile İran tarafından resmen kabul edilmiş oluyordu. Tabi burada hemen şunu belirtmeliyiz ki, İran'daki meşrûti inkılabı bastırmak için olanca gücüyle çaba harcayan Rusya'nın, Simko ve aşiretini techizatlandırarak onun vasıtasıyla İran inkılapçılarını bastırmaya çalıştığı bilinmektedir.

İşte bu kritik dönemde güçlenmeyi başarmış olan Simko, İran Hükümeti'nin karışık durumundan istifade ile İran aşiretlerine zulüm yaptığı gibi, Osmanlı Devleti'nin yeterince güvenlik önlemleri alamadığı Nevâhi-i Şarkiye ve Van - Hakkari bölgelerinde - hudud üzerinde - mükemmel techizâtli eşkiya ordusuyla yağma ve talan yapmaktaydı. İran Hükümeti tarafından resmî yetkiyle donatıldıktan sonra, daha çok Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan aşiretlere musallat olmaya başlamıştı. Gerek İran eşkiyaları gerekse Osmanlı Hükümeti'ne başkaldıran eşkiya veya siyâsî sürgün durumunda olan bütün kişilere kucak açarak, hâkimiyeti altında bulunan Kotur'u eşkiya yatağı haline getirmişti. Kotur, Osmanlı - İran hududunda, Mahmûdi'ye üç dört saat mesafede İran hâkimiyeti altında bir bölgeydi.

Osmanlı topraklarında eşkiyalık yaparak halkı soyan bazı çeteler, hükümet kuvvetlerince tâkibâta alındıkları zaman Kotur'a firar ederek Simko'ya iltica etmekteydiler. Simko'da bu çeteleri gruplar halinde çeşitli bölgelerde talan yapmaya sevk etmekteydi. Bizzat Simko'nun da içinde bulunduğu eşkiya grupları Osmanlı toprakları dahilindeki köyleri de yağmalayarak, ahaliyi bîzâr etmekteydi. Askerî müfrezelerin yetersez kalması ahalinin can ve mal emniyetini yok ediyordu.

3- Osmanlı Devleti'nin Simko'ya Karşı Tutumu

Hoy - Salmas Osmanlı şebkenderleri, Tebriz hâkimi Mecc - el Saltana ile görüşerek, Simko'ya karşı İran Hükümeti'nin kalıcı bir tedbir almasını istemişlerdi. Fakat İran Hükümeti iç karışıklıklar yüzünden Simko ile ilgilenecek durumda değildi. Zaten Simko

⁵⁴⁵ Rusya Sefareti'nin Muhtırası. BOA. YA. Res., 24/8, Lef 1. Berlin Muahedenamesinin 60. maddesinin 2. fıkrası gereğince İngiliz ve Rus azalardan oluşan bir komisyon, Osmanlı Devleti ile İran hududunun belirlenmesi için görevlendirilmiş ve komisyon, Kotur ve arazisinin İran'a terkedilmesine karar vermiştir.

⁵⁴⁶ Bruinessen, *Kürdistan* ..., s.231.

şah yanlılarıyla birlikte İran inkılâbçılarına karşı büyük mücâdeleler vermişti. Bu sebeble hareketlerinde daha serbest kalmıştı. Osmanlı Hükûmeti İran'ın acz içinde olduğunu düşünerek, Simko'ya karşı kendi yöntemleriyle mukâbele etmek mecburiyetini hissetmişti. Van Valisi Bekir Sami Bey Kotur'a gizli bir çıkarma yapmak istiyordu. Bütün mesûliyeti üzerine alarak, İran'ın da memnun kalacağı düşüncesiyle Kotur'u muhâsara etmek, Simko başta olmak üzere bütün eşkiyayı te'dip ettikten sonra bölgeyi tekrar İran'a terketmek niyetindeydi. Bu konudaki düşüncelerini hükûmete açmıştı⁵⁴⁷. Fakat hükûmet, yabancı bir devlet arazisine girmenin yanlış yorumlanacağı endişesindeydi. Bu endişelerinde de haklıydı. Çünkü, İran'la uzun süredir devam etmekte olan hudud meselesi henüz halledilmemişti. Ayrıca İran'ın Rus işgali altında bulunması da hükûmeti çıkarma yapmaktan alıkoymuştu⁵⁴⁸. Osmanlı Hükûmeti'nin Simko meselesinde böyle ciddi bir tavır almasında, meşrutiyet rejimini de emniyete almak amaçlanmış olmalıdır. Şöyle ki, Simko'nun destekçisi olan Rusya, Kürt aşiretlerini kullanarak İran'daki meşrûti inkılabı bastırmaya çalışmıştı. Aynı şekilde Osmanlı meşrûti rejimine de sıcak bakmadığını ve Kürt aşiretlerini kullanarak baltalamaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Şikak Aşireti'nin, Simko'nun Reisi bulunduğu Abdüvî Tâifesi yaptığı talanlar sayesinde güçlenirken, Umum Şikak Aşireti içindeki konumunu da yükseltmeye çalışmaktaydı. Simko'nun bu ihtirâsı Şikak Aşireti'nin diğer güçlü tâifeleri arasında rekabet ve liderlik hırslarını kamçılamaktaydı. Şikak Aşireti içerisinde Abdüvîlerin dışında halen güçlü bulunan ve rekabet halinde olan Kardar ve Hınâre tâifeleri varlıklarını devam ettirmekteydi. Simko Abdüvî Tâifesi içinde liderliğini sağlamlaştırmış bulunuyordu. Kardar Tâifesi'nin en önde gelenleri ise İsmail ve Timur Ağalar idi. Bu üç tâife zaman zaman aralarında çatışmaya girmektedir⁵⁴⁹ ve bu durum daha uzun yıllar devam edecektir.

Abdüvî Şikak Aşireti'nin Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği baskınlar, Osmanlı Hükûmeti'ni Simko'ya karşı daha ciddi tedbirler almaya yöneltmişti. Öyleki, 31 Temmuz 1911'de Mahmûdi kazasının Pânemerik köyüne yaptığı baskında kadın ve çocuk demeden bir çok kişiyi öldürmüş, köyün bütün mal ve mülkünü yağma etmişti. Yine 10 Eylül 1911'de Ercik Nahiyesinin Hacı Kışlak köyüne baskın yapmış, bir kişiyi öldürmüş, köyü

⁵⁴⁷ Van vilayetinden (Vali Bekir Sami) Dahiliye Nezaretine Gönderilen 24 Haziran 1910 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 7/2-1, Lef 91.

⁵⁴⁸ Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine 4 Temmuz 1910 Tarihli Takdim. BOA. DH. SYS., 7/2-1, Lef 93/1.

⁵⁴⁹ Simko, İsmail ve Timur Ağalar ve Hınare Aşiretleri arasında meydana gelen bir çatışma, Hoy ve Salmas Şehbender Vekaletinden Hariciye Nezaretine bildirilmişti. Hasan Fehmi Tarafından Van Vilayetine 25 Mart 1911. BOA. DH. KMS., 2/1-36, Lef 8/1. Hariciye Nezaretinden de Dahiliye Nezaretine Bildirilmiştir. Aynı Vesika, Lef 11.

yağma ettikten sonra geride kalan bütün zâhireyi de ateşe vermişti. Bundan üç gün sonra bu seferde başka bir köye baskın yapmış, cinayet işleyerek, köyü yağma etmişti. 18 Eylül 1911'de Palçıklı köyüne yaptığı baskında bir kişiyi öldürmüş, köyün bütün sürüsünü götürmeye teşebbüs etmiş ise de ahalinin karşı koyması üzerine bırakarak kaçmak mecburiyetinde kalmışlardı⁵⁵⁰.

Kotur bölgesinin tek hâkimi haline gelmiş olan Simko, Osmanlıya ait köylere zulüm yaptığı gibi Osmanlı taraftarı olan Hoy ve Salmas ahalisine de zarar vermeye başlamıştı. Bu sebeble, gasbedilen malların iadesi ve Simko'nun te'dibi için Tahran Sefareti Seniyyesi vasıtasıyla İran Devleti nezdinde gerekli teşebbüslerin yapılması, şâyet İran Hükümeti Simko'yu te'dibde aciz kalıyor ise gerekli te'dibâtın yapılması için Osmanlı Hükümeti'ne izin vermesi hususu Van vilayeti'nden önerilmekteydi⁵⁵¹. Osmanlı Devleti Simko meselesine çözüm bulma noktasında, gerçek hâmisi ve destekçisi olan Rusya ile hiç bir zaman karşı karşıya gelmemeye özen göstermiş ve daha çok, hiçbir olumlu netice alamayacağını bildiği halde İran'la temas kurmaya devam etmiştir.

4- Osmanlı - İran Hükümetleri Ve Simko

Simko'nun, hududda Osmanlı köylere yaptığı baskınlarla devleti bölgede etkisizleştirme çabalarının ardında yatan gerçek, hudud meselesinin yabancı devletler tarafından yeniden gündeme getirilmeye çalışılmasıydı. İran ile Osmanlı devletleri arasında uzun zamandır belirlenememiş ve sürekli münâza çıkarılan Güney Azerbaycan toprakları içerisinde bulunan ve Nevâhi-i Şarkiye olarak bilinen bölgenin hukûkî statüsünün belirlenmesi için çeşitli müzâkereler cereyan etmekteydi. Bu bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılması için İngiltere ve Rusya, üzerinde daha fazla etkin olabileceklerine inandıkları İran Devleti adına bölgeyi İran topraklarına katma gayretleri içerisindeydi. İşte böyle kritik bir dönemde, yabancı güçler Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hukûkunu ortadan kaldırmak için Simko gibi bir Kürt aşiret reisini devreye sokmayı başarmışlardı. Bu bölgede yoğun bir şekilde Kürt aşiretleri yaşamakta ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunmaktaydılar. Nitekim, ileride ayrıntılı bir şekilde verileceği üzere Rusların bölgeyi işgal etmesi üzerine bu aşiretler Osmanlı Devleti'ne bağlılığın bir göstergesi olarak ya karşı koyacaklar ya da sonuna dek savaşıp Osmanlı topraklarına iltica etmek mecburiyetinde kalacaklardı.

⁵⁵⁰ Adliye tahkikiyle sabit olan bu hususlar Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Tahriratla bildirilmişti. bkz., BOA. DH. SYS., 7/2-3, Lef 6.

⁵⁵¹ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 26 Ekim 1911 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 7/2-2, Lef 80.

Bu noktada Simko, kendisine verilen görevi yerine getirecek güce ve karaktere sahipti. Destek ve teşvikçilerinin başında ise Rusların emirleri doğrultusunda hareket eden Rûmiye Hâkimi İclal - el Mülk gelmekteydi. Uzun yıllar Kürtlerle olan münasebetleri neticesi tecrübe kazanmış olan Ruslar, bölgede kendilerine yakın olan İranlı yetkililer vasıtasıyla Kürtleri kullanmaktaydılar. Simko ve adamlarının Râzi, Çilik, Göke ve Hoy'da meydana getirdiği hadiselerin arkasında da yine İclal -el Mülk'ün teşvikleri vardı. Simko'ya gönderdiği mektupta, yakında hudud meselesinin halledileceğini, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan arazi ve köylerin tekrar ele geçirileceğini ve kendisinin mülkafatlandırılacağını söyleyerek, yaptıklarını takdir etmekte ve devamını arzuladığını ifade etmekteydi⁵⁵². Rus ve İngiliz ajanları da Nevâhi-i Şarkiye'de gizlice dolaşüyor, görevlerine ve tarafsızlık kaidelerine aykırı olarak İran memurlarıyla hudud muamelâtı hakkında görüşmelerde bulunuyorlardı. Diğer yandan hudud müzâkereleri esnasında bölge halkının da görüşlerine başvurulmaktaydı. Rus ve İngiliz memurları Simko'nun amcası Timur Ağa ile görüşmüşlerdi. Simko'nun rakibi olan Kardar Şikak Aşireti reislerinden olan Timur Ağa'nın Osmanlıya tâbi olmaktan yana yaptığı açıklamalar, İclal- el Mülk'ün, amcası Timur Ağa'nın ikaz edilmesi hususunda Simko'yu uyarmasına sebep olmuştu⁵⁵³. Hakikaten bölgedeki Kürt aşiretleri, Simko'nun yakınları da dahil olmak üzere Rus ve İran devletlerinin bölgedeki varlıklarından rahatsızlık duymaktaydılar. İran memurlarının Kürt aşiretlerine yaptığı zulümler, hâkezâ Rusların bölgedeki emelleri ahaliyi tedirgin etmekte ve Osmanlı Devleti'ne merbûtiyetlerini kuvvetlendirmekteydi.

Simko'nun amcası Timur Ağa, İclal-el Mülk tarafından 1910 yılında İran topraklarından alınarak, Simko'ya katılması için Nevâhi-i Şarkiye'nin Brâdest nahiyasının Mastgan (Masitan) köyüne nakledilmişti. Timur Ağa, Simko'nun Rus ve İran memurları tarafından Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtılmasına karşı çıkarak ona iltihak etmemişti. Hatta, İran memurları hudud meselesinin hallinden sonra Timur Ağa'ya arazi tahsis edeceklerini vaad ederek onu kazanmaya çalışıyorlardı. Mavâne Hudûd-ı İrâniye 1. Komiseri Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Behçet Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği arzda bu hususa dikkat çekerek, Timur Ağa'nın Simko'ya katılmak mecburiyetinde bırakılmaması için sahip çıkılması gerektiğine işaret etmekteydi⁵⁵⁴. Aslında Osmanlı Hükûmeti'nin, bu uyarıları dikkate aldığı, kendisine yakın olan aşiretlerden istifade ederek, bölgede huzursuzluğun kaynağı

⁵⁵² İclal- el Mülk tarafından - Ümerâil A'zam İsmail Han Reisü'l Aşâir Ünvanıyla - Simko'ya Gönderilen Mektup. BOA. DH. SYS., 7/2-2, Lef 25.

⁵⁵³ İclal - el Mülk tarafından Simko'ya gönderilen Mektup. BOA. DH. SYS., 7/2-2, Lef 25.

⁵⁵⁴ Mavane Hudud-ı İraniye 1. Komiseri Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Behçet Bey Tarafından Dahiliye Nezaretine Gönderilen 1 Kasım 1911 Tarihli Arz. BOA. DH. SYS., 7/2-2, Lef 24. Aynı hususta mükerrer mütalaa için bkz., BOA. DH. SYS., 47/4, Lef 13-14.

olan Simko'yu zayıf düşürmek istediği muhakkaktır. Fakat imkansızlıkların yanısıra eşkiyanın arkasındaki yabancı desteği yine de kesin darbe vurmasını engelleyecektir.

Bu arada Simko, gasb ve talan faaliyetlerini yürütmekte, zaman zaman Osmanlı güçleriyle çatışmaya girmekteydi. Yine hudud üzerinde devriye gezmekte olan zâbit Süleyman Efendi ve maiyyeti, Abdüvî Aşireti'nden bir grup eşkiyanın Osmanlı köylerinden birine baskın yaparak sürüsünü götürmekte olduğunu görünce hemen müdâhale etmişti. 60 kişiden fazla olan eşkiya grubu ile çıkan çatışmada 9 asker şehit olmuş, zâbit Süleyman Efendi'de yaralanmış, silahları eşkiyalar tarafından ele geçirilmişti⁵⁵⁵.

Osmanlı Hükümeti, İran nezdindeki girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine Simko'nun te'dibine kendi çözüm aramak durumunda kalmıştı. Buna göre; Nevâhi-i Şarkîye dahilindeki Cârî mevkî merkez olmak üzere, mevcut hudud bölüklerine ilâveten bir bölük daha teşkili, Rumiye ve Hoy şebhenderlerinin Osmanlı askeri zabitlerinden seçilerek tayin edilmesi, Hoy'daki Osmanlı askerlerinden gerekirse, Salmas Osmanlı Reis-i Tüccârî refâkatine muhafız terfiki gerekli görülmüyordu⁵⁵⁶. Harbiye Dairesi, 17. ve 18. Hudud bölükleri arasındaki boşlukta yeni bir hudud bölüğü teşkilini nazar-ı dikkate alıyordu⁵⁵⁷.

Osmanlı Hükümeti tarafından bu önlemler düşünülürken Şikak Aşiretleri arasında çözülme ve dağılma başgöstermişti. Simko'nun Müslüman olmayan bir devletle işbirliğinde olması bölgedeki Kürt aşiretleri arasında huzursuzluk meydana getiriyordu. Bazıları bölgeden ayrılarak Osmanlı topraklarına geçmek tasavvurunda idi. Bunlardan Simko'nun kardeşi Şükrü, Osmanlı tabiiyetini tercih ederek iltica etmiş, kırk dört hâne halkıyla birlikte Nevâhi-i Şarkîyenin Hûder nahiyesine yerleştirilmişti. Bundan sonra da Osmanlı Devleti'ne sâdık kalacağını ve Rusların pençesine düşmüş olan kardeşi Simko'nun bölgedeki mezâlimine son vermek için mücadele edeceğini bildirmişti. İran Hududu 1. Kısım Komiserliği, Şükrü'nün devlete sadâkatinin devamı için zarûret hali de gözönüne alınarak maddi olarak desteklenmesini istemiş⁵⁵⁸, hükümet de bu hususta gereken hassasiyeti göstermişti. Şükrü Ağa'nın yanısıra daha bir çok aşiret Osmanlı Hükümeti'ne iltica ile iskan

⁵⁵⁵ Hoy - Salmas Şebhenderliğinden Tahran Sefareti Seniyyesine Gönderilen 29 Kasım 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 7/2-3, Lef 18.

⁵⁵⁶ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 29 Kasım 1911 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 7/2-3, Lef 31.

⁵⁵⁷ Umum-u Erkan-ı Harbiye Dairesinden Hudud-ı İraniye 1. Kısım Komiserliğine Yazılan 23 Aralık 1911 Tarihli Şifre Telgrafname. BOA. DH. SYS., 7/2-3, Lef 32.

⁵⁵⁸ Harbiye Nezaretinden Umum Erkan-ı Harbiye Dairesine Gönderilen 2 Aralık 1911 Tarihli. BOA. DH. SYS., 47/4, Lef 9.

müracaatında bulunmuşlardı. Kırk hâne halkıyla Cârî'nin Hûd Nahiyesine iskan edilen Musa Bey ve halkı için 50 Bin kuruş, 12 Hane halkıyla Şikfeti Nahiyesinin Hanasor köyüne iskan edilen Sultan Ağa ve halkı için 10 Bin kuruş yardım yapılmıştı. Hükümet iltica eden bu aşiretleri iskan ettiği gibi, ziraate teşvik ederek tarım aletleri için 150 Bin kuruşluk bir yardımda bulunmuştu⁵⁵⁹. Osmanlı Hükümeti, bölgedeki aşiretler arasında kendisine tabiiyeti tercih edenleri kabul ederek, aşiretler arasında zaten mevcut olan rekabeti kendi lehine derinleştirdiği gibi, bunları müstahkem mevkilere yerleştirmek suretiyle muhtemel tecavüzlere karşı set oluşturmuş oluyordu.

5- Simko'nun Ruslarla İşbirliği ve Şikak Aşiretleri İhtilâfı

Simko'nun riyâset ettiği Abdüvî Tâifesinin Ruslarla işbirliği halinde hudud üzerindeki tecavüzleri yukarıda da bahsettiğimiz gibi Şikak Aşireti'nin diğer kolları arasında huzursuzluklara sebep olmaktaydı. Bu yüzden, bölgenin ileri gelen aşiret reisleri ve Simko'nun da katıldığı bir toplantı tertib edilmiş ve toplantıda, Osmanlı Devleti veya Rusya'ya tâbi olma hususlarında müzâkereler cereyan etmişti. Simko toplantıda yaptığı açıklamada, Osmanlı Devleti'nden şikâyetlerini dile getirerek Rusya'ya tâbi olunması gerektiği fikrini savunmuştu. Simko'nun bu tavrı kendi adamları tarafından dahi tepkiyle karşılanmıştı. Mesleği sadece eşkiyalık yapmak olan kendi tâifesi dahi Rusya'ya tâbi olmak hususu gündeme geldiğinde reislerine karşı gelmişlerdi. Toplantıda Makûl bölgesinde yaşayan Kürt aşiretleri ve özellikle Arusan Aşireti reisleri Simko'nun bu teklifine şiddetle tepki göstererek, kesinlikle Rusya'ya tâbi olmayacakları hususunda görüş bildirmişlerdi⁵⁶⁰.

Simko'nun Rusya'ya tabiiyet konusundaki tutumu bölgedeki Kürt aşiretleri arasında galeyâna sebep olmuştu. Van vilayeti hükûmete yaptığı öneride bu durumdan istifade ile bölgedeki Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne merbûtiyetlerinin sağlamaştırılmasının gerekli olduğunu belirtmekteydi⁵⁶¹. Durumun nezâketini takdir eden Hükümet bu durum karşısında Simko'ya karşı çıkan aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne merbûtiyetlerinin sağlamaştırılması için gerekli gayreti gösterme kararı almıştı⁵⁶².

⁵⁵⁹ 1911 Senesi zarfında Van vilayetinde iskan olunan İran muhacirleri için Muhacirin Tahsisatından vukubulan sarfiyatı mübeyyin pusula. BOA. DH. SYS., 47/4, Lef 22.

⁵⁶⁰ Hudud-ı İraniye 1. Kısım Komiserliğinin işaretine atfen Harbiye Nezaretinin 1 Ocak 1912 Tarihli Tahrirâtı. BOA. DH. SYS., 7/2-2, Lef 5.

⁵⁶¹ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Yazılan 1 Ocak 1912 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 47/4, Lef 20.

⁵⁶² Harbiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 2 Ocak 1912. BOA. BEO., 298822.

Aslında bunun için gerekli ortam da vardı. Zira Simko'nun yakınlarından bir kısmı Osmanlı topraklarına iltica etmiş, geride kalanlarda Simko'dan ayrılarak Osmanlı Devletinin kendilerine sahip çıkması yolunda uğraş vermektedirler. Simko'nun kardeşi Şükrü Ağa ve amcası Timur Ağalar ve yine akrabalarından Başkale'de ikamet eden Sultan Ağa bir süre önce Simko'dan ayrılarak Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardı. Mülteciler akın akın Osmanlının nüfuz alanlarına sığınmaya devam etmekteydi. Simko'nun hâkimiyetinde bulunan Kotur bölgesindeki Abdüvî Tâifesi'nden 100 hânelik bir grup da hicret etmek tasavvurunda idi. Osmanlı yetkilileri de bunların iskân ve iâşeleri konusunda gerekli hassasiyeti göstermekteydi⁵⁶³. Hükümetin bu mültecilere yakınlık göstermesi aslında hem Simko'yu zayıf düşürmek hem de saldırılarına karşı yine Şikak Aşireti'nin diğer kollarıyla bir set oluşturabilmek amacına yönelikti.

Diğer yandan, Simko nezdinde itibar sahibi kişiler de, Osmanlı yetkilileriyle işbirliği halinde idiler. Bunlardan Ahmet ve Mahmut adında iki kardeş, Rusya tabiiyetini reddedererek Osmanlı Devleti'ne sadâkat yemini etmişlerdi. Üstelik Simko'yu Ruslarla işbirliğinden uzaklaştırmak için gayret ediyorlar, bu hususta mahallî yetkililere yardımcı oluyorlardı. Ayrıca Kotur bölgesindeki bütün Abdüvîler arasında dolaşıyor ve onları Rus tabiiyetine geçmemeleri konusunda uyarıyorlardı. Bu kardeşlerden Mahmut, zaten Osmanlı Devleti'ne meyilli olan Abdüvî köylerini dolaşarak halkı ikna etmeğe muvaffak olmuştu. Simko ile görüşmek ve onu da ikna etmek amacıyla nezdine gittiğinde, Rûmiye - Hoy Rus konsoloslarından gönderilen mektupları okumakla meşgûl olduklarını görmüştü. Mektupta anlatıldığına göre Hoy Rus konsolosu ve generali, " *Osmanlıyı vur vur vur* " diye Simko'ya tenbihlerde bulunmakta onu Hoy'a davet etmekteydiler. Mahmut'un uyarısı ile Simko, Hoy'a gitmek konusunda aldığı kararı tehir etmişti. Bir süre sonra en güvendiği adamlarından Ahmet ve Mahmut'un Osmanlı yetkilileriyle gizlice görüşmelerinden haberdar olan Simko, Ahmet ve Mahmut'un ikâmet etmekte olduğu Esteran'a geldiğinde, mütad ziyaretlerinde bulunmayarak başka bir hâneye misafir olmuştu. Daha sonra Ahmet ve Mahmut kardeşlerle görüşerek, Osmanlı yetkilileriyle işbirliği yaptıklarından dolayı bölgeyi terketmelerini istemişti. Onlar da yalanlamak mecburiyetinde kalmışlardı⁵⁶⁴.

⁵⁶³ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 1 Ocak 1912 Tarihli Şifre. **DH. SYS.**, 47/4, Lef 21. Vilayet mültecilerin iâşesi için 1000 liralık bir meblağmacilen gönderilmesini istemişti. Bu esnada " Muhacirîn Tertibi "nin sona ermesi hasebiyle " Mesârif-i Gayr-ı Melhûz " tertibinden karşılanması Maliye Nezaretine tebliğ edilmişti. Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi'nin 6 Ocak 1912 Tarihli Sadarete Arzı. **Aynı Vesika**, Lef 19/1.

⁵⁶⁴ Hudud Kumandanı Yüzbaşı Mehmet Feyzi'den Hudud-ı İraniye 1. Kısım Komiserliğine 27 Aralık 1911. **BOA. DH. SYS.**, 7/2-3, Lef 67/1-2.

Dinlerine son derece merbût olan bu kardeşler Osmanlı yetkililerine yaptığı açıklamalarda hiç bir zaman Rusya tabiiyetini kabul etmeyeceklerini, gerekirse bu uğurda öleceklerini belirterek, bütün gelişmelerden hükümeti haberdar etmek için bir süre daha bölgede kaldıktan sonra arazi ve emlaklarını terkederek Osmanlı topraklarına gelmek tasavvurunda olduklarını ve bunun gizli tutulmasını istemekteydiler⁵⁶⁵.

Simko'nun en yakınlarının dahi Osmanlı Devleti'ne yaklaşma girişimleri, hükümet yetkililerini umutlandırmış, Simko'nun da af dileyeceği düşünülmeye başlanmıştı. Bu konuda etkili olabileceği düşünülen Ulemâdan bir zat, Simko'ya nasihat etmesi için nezdine gönderilmiştir⁵⁶⁶. Fakat istenilen neticenin alınamadığı görülmektedir.

6- Simko'nun Affı Meselesi

Simko meselesini halletmede kararlı olan hükümet, daha da tehlikeli bir hale gelmesini önlemek için bunca yaptıklarını görmezlikten gelmiş ve teslim olması hususunda girişimlerde bulunmaya devam etmiştir. Van vilayeti, Simko nezdine husûsi birini göndererek vaziyeti hakkında bilgi istemişti. Bunun üzerine Seraceddin adında bir zat Simko ile görüşerek Cârî Mülkî idaresine bilgi vermişti. Buna göre Simko, Osmanlı Devleti'ne karşı takib ettiği bunca tutumdan sonra affını dilemeye mahcûp olduğunu ifade etmişti. Simko yaptığı açıklamada, gerek kendisinin gerekse beraberindeki eşkiyaların affı kabul edilir ve teminat verilirse hükümete teslim olacağına dair söz vermişti⁵⁶⁷.

Sözlerine sadık kaldığı ender görülen Simko'nun bu tavır değişikliğinde, yalnız kalması etkili olmuştu. Bir süre önce yakınlarının kendisini terkederek Osmanlı Devleti'ne sığınmaları üzerine Simko eski gücünü kaybetmeye başlamıştı. Güçsüz bir Kürt reisi, Ruslarında pek işine gelmeyeceği için dış desteklerinden de mahrum kalacaktı. Zaten Ruslar da bir müddettir fazla yltz vermiyorlardı. Bu durumda Simko, Osmanlı Hükümeti'yle pazarlık yaparak affını temin etmenin ve bu sefer de Osmanlı Devleti'ne sırtını dayayarak aynı mesleğinde devam etmenin yollarını aramaktaydı. Kürt aşiret reisleri, hangi devletin daha güçlü olduğunu hissettikleri ve en fazla hangi taraftan menfaat temin edebileceklerini anladıkları anda o tarafa meyiletmekteydiler. Bu husus sadece Simko için geçerli olmayıp, hudud üzerindeki çoğu Kürt aşiretinin ortak özelliği idi. Fakat Simko bu

⁵⁶⁵ Hudud Kumandanı Yüzbaşı Mehmet Feyzi'den Hudud-ı İraniye 1. Kısım Komiserliğine 27 Aralık 1911. BOA. DH. SYS., 7/2-3, Lef 67/1-2.

⁵⁶⁶ Çehari'de Hudud Komiseri Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Behçet Bey'den Van Vilayetine 27 Aralık 1911. BOA. DH. SYS., 7/2-3, Lef 67/1-2.

⁵⁶⁷ Van vilayetinden Dahiliye Nezaretine 15 Ocak 1912 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 24/2-3, Lef 72-73.

hususları en iyi şekilde değerlendiren bir aşiret reisi olarak tanınmıştır. İşte bu esnada Simko, Rus ve İran hükümetleriyle işbirliği yaptığı gibi her ihtimali düşünerek Osmanlı Devleti'ne de yeşil ışık yakmaktaydı. Hükümet yetkililerine verdiği teminata rağmen bir yandan da Osmanlı Hükümeti'ne muhalefetiyle tanınan kişi ve gruplarla temas halinde olmaya devam etmiştir.

7- Simko - Şemsiki Aşireti Husûmeti ve Osmanlı Devleti'nin Yaklaşımı

Osmanlı dahilindeki Mezigi ve Şemsiki aşiretleriyle Simko arasındaki düşmanlık zaman zaman Simko'nun fırsattan istifade ile Osmanlı hududuna tecavüzüne sebep olmaktadır. Simko'nun yaptıklarına karşılık olarak bazı Osmanlı aşiretleri mukâbelede bulunmaktaydı. Şemsiki Osmanlı Aşireti Kotur'a yarım fersah mesafede bulunan Râzi köyünden Kotur'a bağlı iki köye saldırarak köyü talan etmişlerdi. Bunun üzerine kendini bölgede tek hakim olarak gören Simko, Şemsiki Aşireti'ne özel bir heyet göndererek gasbettikleri malların iadesini talep etmişti. Şemsiki Aşireti tarafından bunlara ateşle karşılık verilmiş ve bir kaç kişi telef olmuştu. Bunun üzerine Simko, Şemsiki Aşireti üzerine yürüyerek gasbedilen malların bir kısmını tekrar ele geçirmişti. Şemsiki Aşireti de bölgedeki diğer Osmanlı aşiretleriyle işbirliği kurarak Kotur'a hücum etmeye ve Simko'ya iyi bir darbe vurmaya çalışıyordu⁵⁶⁸. Hükümet Simko'nun tecavüzüne engel olmak için Şemsiki Aşireti ve Simko arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmayı tek çare olarak görüyordu⁵⁶⁹. Diğer yandan hükümet kendisine tâbi ve sâdik aşiretleri kollayarak Simko'ya karşı korumaya çalışıyor, gerektiğinde Simko ile husûmet içinde olan aşiretleri eşkiya çetelerine karşı kullanmayı amaçlıyordu. Şemsiki Aşireti de hem Kotur'a yakın bir bölgede hem de Simko'ya düşman olan aşiretlerin başında geliyordu. Zaten eşkiya takibinde Osmanlı kuvvetlerine yardım etmekteydi. Hükümet, Şemsiki'leri Simko'nun saldırılarından korumak için Şemsiki Aşireti alayının bir bölüğünün silah altına alınmasına karar vermişti. Fakat bu sırada Rusların, Gümrü'de yapacakları tatbikat hareketini hudud civarında Sarıkamış'ta yapmayı kararlaştırmaları, her hangi bir yanlış anlaşılmaya sebep olacağı düşünülerek Şemsiki Aşireti'nin silah altına alınmasından vazgeçilmiştir. Simko'nun saldırılarından korunmaları için 11. Kolordu ve Van vilayeti tarafından da muhafaza edilebilecekleri ileri sürülerek silah altına alınmamışlardı⁵⁷⁰.

⁵⁶⁸ Salmas Kargüzarlığı'nın ışarı üzerine Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine 9 Ocak 1912 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. SYS., 7/2-3, Lef 15/1-2.

⁵⁶⁹ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 13 Haziran 1912 Tarihli Şifre. BOA. DH. SYS., 7/2-3, Lef 99.

⁵⁷⁰ Umum-ı Erkân-ı Harbiye Dairesi Tarafından Dahiliye Nezaretine Gönderilen 21 Temmuz 1913. BOA. DH. SYS., 11/2, Lef 22.

Fakat bir süre sonra Simko'nun, Şemsiki Aşireti'nden intikam almak için plânlar yapmakta olduğunun tesbit edilmesi üzerine Van vilayeti, hem Şemsiki Aşireti'nin hem de tehdid altında bulunan diğer Osmanlı aşiretlerinin muhafazası için aşiret alaylarından birer bölüğün silah altına alınmasının zorunluluğunu hükümete bildiriyordu. Bu amaçla hiç değilse 50 küçük çaplı mavzerin geçici bir süre için gönderilmesinin gerekli olduğuna işaret ediyordu. Hakikaten, Şemsiki Aşireti'nden Sâdun Bey'in gayretleri neticesi Simko'nun gasb faaliyetleri sekteye uğramış, gasbettiği mallardan bir kısmı ele geçirilerek sahiplerine dağıtılmıştı. Bu yüzden Simko, Şemsiki Aşireti'nden intikam almak husûsunda kararlıydı.⁵⁷¹

Şemsiki Aşireti 27 köyden oluşan büyük bir aşiret olduğu için asker tarafından muhafazası imkansız gibiydi. Zaten bölgedeki askeri kuvvetler de yetersiz durumdaydı.⁵⁷² Bu durumu gözönüne alan hükümet Şemsiki Aşireti'nin Simko'nun taarruzundan korunması için 50 küçük çaplı mavzerin gönderilmesini muvafık görmüştü.⁵⁷³

8- Simko'nun Ruslarla Tam İşbirliğine Başlaması

Daha önce belirttiğimiz üzere, Simko, Rusların Azerbaycan'ı işgalinden önce hem Osmanlı hududunda hem de İran'da eşkiyalık yapmakta idi. Daha sonraki dönemlerde de mesleğine devamla bazen Rus bazende İran memurlarıyla işbirliği halinde bölgedeki Kürt aşiretlerini yeniden itaat altına aldığı gibi maddî yönden de insiyatifi ele geçirmiş bulunuyordu. Böylece hem Kürtler hem de bölgede emelleri olan yabancı devletlerin dikkatlerini üzerinde toplamayı başarmıştı. İlk başlarda kendisini sadece eşkiya elebaşısı olarak gören ve bazen destekleyen Ruslar 1913 yılının sonlarına doğru Doğu Anadolu'da çıkarmayı plânladıkları " *Kürdistan İsyanı* " için Simko'ya yeni bir elbise giydirmeyi başarmışlardı. Zaten Ruslar bir süredir bölgedeki nüfuzlu Kürt reisleriyle işbirliği çalışmalarını hızlandırmışlardı. İşte Simko'da bu sırada bir siyasi Kürt lideri olarak Ruslar tarafından siyaset sahnesine çıkarılmış bulunuyordu.

Rus ve İngiliz memurları Nevâhi-i Şarkiye'nin çeşitli yerleşim yerlerinde incelemeler yapmaktaydılar. Ruslar bölgedeki askerî güçlerini artırmaya çalışıyor, bölgedeki Kürt aşiretlerinin de Simko'nun emri altına alınmasına gayret ederek Simko'yu bölgede güçlendirmeye çalışıyorlardı. Simko'yu tam olarak kontrollerine almaya çalışan Ruslar ona bazı

⁵⁷¹ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine 2 Ağustos 1913 Tarihli Mülstacel Şifre. BOA. DH. SYS., 11/2, Lef 14.

⁵⁷² Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 2 Ağustos 1913 Tarihli Mülstacel Şifre. BOA. DH. SYS., 11/2, Lef 14.

⁵⁷³ Dahiliye Nezaretinden Sadarete 3 Ağustos 1913. BOA. DH. SYS., 11/2, Lef 12/1-2.

vaatlerde de bulunmaktaydı. Salmas Rus konsolosu, Şah'ın özel hazinesine ait olan köylerden Nîrukân, Şîrâkî, Ahsencân ve Vezre Kenân köylerinin Simko'ya verilmesini gerekli mercilere emretmişti. Ruslar elde ettikleri Kürt liderlerinin yanısıra bölgeye askeri birlikler de sevk etmişlerdi. Salmas'taki Rus kuvvetleri Kazak Soldat ve topçu olmak üzere 1200 kişiye ulaşmıştı. Ayrıca Mavancık'ta 130, Ayan'da 165, Köhne Şehir'de 250, Şorgöl'de 85, Hasârü Âbâd'da 250, Melhem'de 65, Kabaktepe'de 40, Zendeş'te 250, Hantahtı'nda 150, Kuşçu'da 150, Cemâlâbad'da 65 olmak üzere Rus kuvvetleri 2800 kişiye ulaşmıştı ve bu güçlerin daha da artırılmasına gayret ediliyordu⁵⁷⁴.

Rus konsolosunun teşvikleriyle Simko, öncelikle içte birliği sağlamak amacıyla Şikak aşiretlerini kontrolüne almaya uğraşıyordu. Bu da zaman zaman çatışmalara sebep oluyordu. Simko'nun adamlarıyla, daha önce bahsettiğimiz ve Şikak konfederasyonu içerisinde en güçlü tâifelerden olan Kardar ve Hınâre aşiretleri arasında bu yüzden yeni bir çatışma meydana gelmişti. Simko'nun saldırısına dayanamayan diğer Şikak kolları Osmanlı topraklarına kaçmaya çalışmışlar ise de bunu başaramayarak Simko'ya aman dilemişlerdi. Bu aşiretlerden elde edilen 200 tüfeğe Simko tarafından el konulur. Salmas Rus Tâcirbaşısı, Simko ile mücadele etmekte olan aşiretlerle yakınlık kurmaya çalışarak Rusya'ya meylettirmeye gayret ediyor fakat çoğu girişimlerinde başarılı olamadığı gözleniyordu⁵⁷⁵.

Ruslar, Balkanlardaki çetelerden nasıl istifade etmişler ise Kürtlerle meskun bölgelerde de aynı yöntemi uygulamaya çalışıyorlardı. Manastır, Kosova, Selanik vilayetlerinin işgalinden önce " *düvel-i mütehâbbe* ", konsolosları vasıtasıyla çeteleri elde ederek amaçlarında muvaffak olmuşlardı. Konsolosların esas görevi, çete reisleriyle temasa geçerek onları mümkün olduğu kadar himâye etmek ve kendilerine yardımcı memur olarak görevlendirmek idi. İşte buralarda çetecilik tecrübesi kazanmış olan konsoloslar aynı görevi icra etmek amacıyla Kürtlerin yaşadığı bölgelerde görevlendirilmişlerdi. Biraz farklı olmakla birlikte Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki vaziyet de Balkanlara benzemekteydi.

Bu cümleden olarak Hoy ve Salmas'a konsolos tayin edilen Mösyö Çerkof, Kürtleri elde ederek ve örgütleyerek Osmanlı Devleti'ni Doğu'dan tehdit etmek amacıyla bölgede faaliyetlerine başlamıştı. Çerkof, beş sene Selanik konsolluğunda bulunmuş, Prezrin, Üsküp ve Manastır'da Ruslar adına önemli görevler ifa etmişti. Rus askerinin bölgeyi işgalinden sonra hükümeti tarafından hizmetlerinin mükâfatı olarak son derece geniş selâhi-

⁵⁷⁴ Salmas Osmanlı Tacirbaşısı Meşhedî Rıza Ağa'dan Hoy ve Salmas Şehbenderliğine Gönderilen 26 Eylül 1913 Tarihli Farsça Tahriratin Tercümesi. BOA. DH. KMS., 2/2-36, Lef 7.

⁵⁷⁵ Hoy ve Salmas Şehbender Vekaletinin 9 Ekim 1913 Tarihli Tahriratu. BOA. DH. KMS., 2/1-36, Lef 12.

yetlerle Hoy ve Salmas konsülü olarak atanmıştı. Esas görevi, aynı yöntemi bu seferde Kürt aşiretleri vasıtasıyla bölgede uygulamaktı. Göreve başlar başlamaz hemen harekete geçerek Osmanlı Hükümeti'ne karşı muhalif olan Kürt gruplarıyla temasa geçmişti. Tabiki onun en fazla işine yarayacak kişi de Simko idi. Onun vasıtasıyla bütün Kürtleri kontrol altına almaya çalışıyordu. Bu amaçla Simko'yu Kafkas Vali-i Umûmisiyle görüşmek üzere Tiflis'e göndermiş, orada gayet iyi bir şekilde karşılanan Simko, konsolos ve askerî kumandanlığın emirleri doğrultusunda görevlendirilmişti. Aldığı talimatları uygulamak amacıyla tekrar Tiflis'ten hareketle aşiretine dönmüştü. Bu arada Ruslar, yöredeki Kürtleri kendilerine bağlamaya gayret ediyorlardı ve her türlü askerî techizatla Kürtlerden mülkemmek bir güç elde etmeyi planlıyorlardı⁵⁷⁶.

Rus konsolosu Mösyö Çerikof, Rus imparatoru'nun isim günlü münasebetiyle verdiği bir ziyafete Hoy ve Salmas Osmanlı Şehbenderi Hasan Tahsin Bey'i de davet etmişti. Davete Hoy ve Salmas askerî yetkilileri ve mahallî hükümetin üst düzey memurları katılmıştı. Ziyafette, Kürt milli elbisesi (Şâl-ü Şapîh) ve Rusya'nın bir kıta nişanını hâmil bulunan Simko' da hazır bulunmaktaydı⁵⁷⁷. Artık Simko Rusların bölgedeki resmi bir yetkilisi olarak hemen görevine başlıyor ve ilk icraatını da Bacirge'de gerçekleştiriyordu.

9- Bacirge Hudud Bölüğü Hadisesi

Rusların desteğiyle techizatlandırılan Simko ve adamları bölgedeki diğer Kürtleri itaat altına almaya çalıştıkları gibi Osmanlı askerî güçlerine de saldırmaya başlamışlardı. 19. Bacirge Hudud Bölüğü kumandanı Yüzbaşı Abdullah, mülâzım İsmail, eczacı Şevket ve beraberlerindeki bir çavuş ve dört neferden oluşan bir askerî müfreze, İran hududu üzerindeki Bâni köyü karakolunu teftiş ettikten sonra Bacirge'ye dönerken Gelinkanı mevkiinde Simko'nun saldırısına uğramışlardı. Aralarında çıkan çatışmada Yahya çavuş yaralanmış, diğerleride teslim alınarak İran tarafına götürülmüştü. Bir süre sonra mülâzım İsmail ve Şevket efendiler serbest bırakılarak Bacirge'ye dönmüşlerdi. Bunun üzerine Fırka kumandanı İbrahim Bey, kaza kaymakamı ve 7. Alay kumandanı olay yerine gönderilmişti. Rusların olaya karışmasının kuvvetle muhtemel olduğunu gözlemlemişlerdi⁵⁷⁸.

⁵⁷⁶ Hoy ve Salmas Şehbenderi Hasan Tahsin Bey'in 25 Aralık 1913 Tarihli Raporu. BOA. DH. KMS., 2/1-36, Lef 10/1-2.

⁵⁷⁷ Hoy ve Salmas Şehbenderi Hasan Tahsin Bey'in 25 Aralık 1913 Tarihli Raporu. BOA. DH. KMS., 2/1-36, Lef 10/1-2.

⁵⁷⁸ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 10 Şubat 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. KMS., 3/35, Lef 2.

Simko'nun bu saldırısı üzerine hükümet yeniden harekete geçerek Petersburg ve Tahran Osmanlı sefirleri vasıtasıyla gerekli teşebbüslere başlamıştı. Simko meselesinde Rusya nezdindeki girişimleri gösteriyorki, Osmanlı Hükümeti artık Simko'nun arkasındaki esas gücün Rusya olduğu konusunda kesin kanaate ulaşmıştı. Fakat yine de girişimler neticesiz kalmaya mahkumdu. Nitekim Petersburg Sefareti maslahatgüzarı Münif Bey, Simko hususunda Rus Hükümeti'ne başvurduğu zaman, Rusya Hariciye Nezareti, Umûr-ı İrânîye Şube müdürü vasıtasıyla, Simko'dan şikâyeti hâvi olan olayların tahkiki için Hoy Rus konsolosunun görevlendirilmesini emretmişti. Oysa bütün olayların zaten tertipçisi konsolosun kendisiydi. Konsolos, Osmanlı yetkililerine verdiği cevapta, Osmanlı aşiretlerinin Simko'ya vâki taarruzuna karşı, Simko tarafından mecburi müdâhele cereyan etmiş olabileceğini ifade etmişti. Bunun üzerine Osmanlı yetkilileri, hudud âsâyişinin sağlanması için Simko'nun, İran'ın başka bir bölgesine nakledilmesi isteği de, Umûr-ı İrânîye Şube Müdürü tarafından, Simko'nun hududda istikrar unsuru olduğu cevabı ile karşılık vermiştir⁵⁷⁹. Rus yetkililer resmen olmasada, Simko'nun haklılığını ileri sürerek, ona sahip çık-tıklarını ortaya koymuş oluyorlardı.

Osmanlı Hükümeti bu durum karşısında bölgedeki güvenlik önlemlerini arttırmaya çalışmıştı. Bölgedeki jandarma kuvvetlerinin artırılmasına özen gösterildiği gibi, Van Jandarma Kumandanı Halil Bey'in yerine, Selanik Takib Kumandanı Erkân-ı Harbiye Yüzbaşlarından Kazım Bey'in, rütbesinin binbaşılığa terfikiyle göreve tayini kararlaştırılmaktaydı⁵⁸⁰.

Simko tarafından işkenceye uğrayan ve tahkir edilen Yüzbaşı Abdullah Efendi ve askerlerden biri serbest bırakılarak Bacirge'ye dönmüşlerdi. Yaralı çavuş ve diğerlerinin silahları (2 Mavzer) teslim edilmemişti. Rusların bu olaydan sonra Simko'yu taltif ve teşcî etmeleri⁵⁸¹, açıkça Osmanlı Hükümeti'ne düşmanlığı sergiliyordu.

Öte yandan yaralı olarak Simko'ya esir düşen Yahya Çavuş'un, tedavi edildikten sonra serbest bırakılacağı bildirilmişti. Fakat bir süre sonra şehit olmuş ve cenazesi Ruslar tarafından Salmas'a nakledilmişti. Bütün bunlar karşısında hükümetin sessiz kalmasının Rus ve İran hududu üzerindeki hukûkunu ortadan kaldıracığı düşüncesiyle Rusya ve İran nez-

⁵⁷⁹ Hariciye Nezaretinden Sadarete Sunulan 8 Ocak 1914 Tarihli Tezkire Sureti. BOA. DH. KMS., 2/1-36, Lef 20.

⁵⁸⁰ Van Vilayetine Gönderilen 3 Şubat 1914 Tarihli Tahrirat. BOA. DH. KMS., 9/26, Lef 6/1.

⁵⁸¹ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 15 Şubat 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. KMS., 3/35, Lef 6. 17 Şubat 1914'de durum aynen Sadarete iletilmişti. Aynı Vesika, Lef 5/1.

inde girişimlerde bulunulması zorunlu görülmüyordu⁵⁸². Fakat İran'la olan hudud meselesi halen halledilememiş bulunuyordu. Bu sebeble olay mahallinin İran toprakları olması hasebiyle Ruslar, sorumlu olarak İran'ı göstererek, meseleyi İran'a atmaya çalışıyorlardı. İran ise kendi meseleleriyle uğraşmakta olduğu için bölgedeki inisiyatifini tamamen Ruslara terketmiş gözükmüyordu.

Bu diplomatik çıkmazlara rağmen hükümetin bu konudaki ısrarlı tutumu karşısında Ruslar, Simko ve teşvikçisi Hoy Rus konsolosu Çerkof'u, Osmanlı Devleti'nin gözünlü boyamak amacıyla Tebriz'e aldırarak zorunda kalmışlardı. Şehit Yahya çavuş'un cenazesi Salmas'ta Ruslar tarafından törenle defnedildiğinden dolayı Ruslar meselenin kapandığı düşüncesiyle bir süre sonra Simko'yu serbest bırakmışlardı. Simko'nun hududdan kaldırılması için tam bir fırsat yakalandığını düşünen Osmanlı yetkilileri tekrar girişimlerde devam etmişlerdi⁵⁸³. Çünkü yeniden serbest bırakılan Simko hem Ermenilere hemde Kürtlere karşı saldırılarına devam etmiştir. Kısa bir süre önce Hanik Müfrezesine baskın yapmış, üç askeri şehit ederek silahlarını da ele geçirmiştir. Daha sonra Kürt aşiretlerinden ve Osmanlı Devleti'ne sadık olarak bilinen Ermenilerden oluşan ve Simko'nun hakimiyetindeki Cahâri'ye bitişik olan Şikfeti nahiyesine saldırmış, Ermenilere büyük zayıat vermiştir. Bunun üzerine Van valisi Şikfeti nahiyesine giderek iki gün kalmıştır. Ermeniler bizzat valiye Simko'yu şikayet ederek " *...Simko önceleri sadece eşkiyalık yapıyor, bizi perişan ediyordu. Şimdi ise Rusya'nın Şaki-i Resmîsidir...* " diyerek dert yanmışlardır. Arazi meselesinin halledilmesinden dolayı, Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni minnet ve şükranla yâdettiklerini hükümete bildiren Vali, Simko belasından kurtulmak için bölgedeki köylerde, " *Bekçi Teşkilatı* " vesilesiyle bazı kişilerin - Simko meselesi halledildikten sonra geri toplatılmak üzere - silahlandırılması gerektiğini öneriyordu⁵⁸⁴. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ise Simko için büyük bir fırsat oluyordu.

10- I. Dünya Savaşı ve Simko'nun Sonu

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Güney Azerbaycandaki Kürt aşiretleri, savaşın en şiddetli bir biçimde kendini göstermesi, Ermeni, Nastûri vesair Hristiyan unsurların Ruslarla birlikte Müslümanlara karşı katliama girişmesi üzerine, ilk başlarda Rusları

⁵⁸² Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 25 Şubat 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. KMS., 3/35, Lef 10. 26 Şubat 1914'de Dahiliye Nezaretinden Sadarete sunulmuştur. Aynı Vesika, Lef 11.

⁵⁸³ Van Vilayetinden Dahiliye Nezaretine Gönderilen 9 Mart 1914 Tarihli Şifre. BOA. DH. KMS., 3/35, Lef 16/1.

⁵⁸⁴ Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 29 Ca 1332 Tarihli Şifre. BOA. DH. KMS., 2-1/36, Lef 15.

Rûmiye ve çevresinden çıkarmayı başardılar ise de Hoy bölgesindeki Osmanlı taraftarı Şikakların yenilgisi üzerine Ruslar bölgeyi tekrar ele geçirdiler⁵⁸⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Simko, hududdaki hâkimiyet sahasını genişletmeye çalışıyordu. Ruslar, Simko'yu tutuklayıp Tiflis hapishanesine göndermişler ve daha sonra Rusya'ya sâdık kalması şartıyla Hoy'a dönmesine izin vermişlerdi. 1917 Bolşevik ihtilali'nden sonra bölgeden çekilen Rus kuvvetlerinin geride bıraktığı askerî mühimmat Simko tarafından ele geçirilirken, Osmanlı birliklerinden firar eden Kürt kökenli askerler de silahlarıyla birlikte Simko'ya katılmış bulunuyorlardı. Bu askerlerden bir çoğu Alman eğiticiler tarafından yetiştirilmişlerdi. Böylece Simko adam ve silah bakımından oldukça kuvvetlenmişti. Diğer taraftan Ermeniler tarafından desteklenen Nastûriler, Fransızlar tarafından Osmanlıya karşı silahlandırılan ve Urmiye - Salmas bölgesinde bağımsız bir devlet kurmaya teşvik edilen Âsûriler de Simko kadar güçlenmiş bulunuyordu⁵⁸⁶.

Rusya'nın bölgeden çekilmesinden sonra bölgedeki topluluklar arasında gerginlikler daha da artmış, daha fazla silah gücüne sahip olan Gayrimüslimlerin Rûmiye'de denetimi ele geçirmeleri, ileride kendisine karşı bir tehdid unsuru olabileceğini düşünen İran'ı tedirgin etmiştir. Bu defa İran Tebriz valisini harekete geçirerek Simko'yu Gayrimüslim unsurlar aleyhine kışkırtmıştır. İran'ın bu tavrı zaten bölgedeki otoriteyi Gayrimüslimlere kaptırma erdişesi taşıyan Simko'nun Nasturilere karşı savaş açmasına ve Nastûri lideri Benjamin Marşemun'u öldürmesine sebep olur⁵⁸⁷. Bunun üzerine Nastûriler Ağa Petros ve Sırma Hanım kumandasında 30 bin kişilik silahlı bir güçle Simko üzerine yürür. Zor durumda kalan Simko Musul Valisi Haydar Bey'in hükûmete yaptığı teklif ile affedilir ve Osmanlı güçlerine katılması kararlaştırılır. Bu sırada Halil Paşa'nın uygun göreceği şekilde Osmanlı topraklarına alınmasına müsaade edilmesi Musul vilayetine bildirilmiştir⁵⁸⁸. Böylece Simko Nastûrilerin önünden kaçarak, bu sırada askerleriyle birlikte Kotur dere-sinden Hoy şehrine gelmiş olan Ali İhsan Paşa'nın kuvvetlerine katılır. Hoy'dan Dilman'a oradan da Nastûrilerin bulunduğu Rûmiye şehrine gelerek şehri muhasara ederler. Bu arada Irak'tan gelen Miralay Hacı İbrahim Bey'in askerî kuvvetleri de Rûmiye'nin cenub

⁵⁸⁵ Kemal Mazhar Ahmed, *Birinci Dünya...*, s.39; Sekban, *Kürt Meselesi*, s.139.

⁵⁸⁶ Bruinessen, *Kürdistan...*, s.232-233.

⁵⁸⁷ gös. yer. Mar Şemun'un Simko tarafından öldürülmesinde, Van valisi Haydar Beyin teşvikleri olduğu yolundaki iddia için bkz. İbrahim Arvas'ın Hatıratı, *Tarihî Hakikatlar*, 1964 Ankara, s. 37; Yine bkz. M. S. Lazerev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, (Terc. Mehmet Demir), Ankara, s.21.

⁵⁸⁸ Dahiliye Nezaretinden Musul Vilayetine Göhderilen 22 Mayıs 1917 Tarihli Şifre. BOA. DH. ŞFR., 76/71.

kısmını tutmuş bulunuyordu. Bu muhasara karşısında tutunamayan Nastûriler bir çok ganimeti de bırakarak firara başlamışlar ve daha sonra Irak ve Suriye'nin çeşitli yerlerine dağılmışlardı⁵⁸⁹.

Mütarekeden sonra Osmanlı güçleri de Azerbaycan topraklarından çekilmiş bulunuyordu. İran'ın bölgede denetimi sağlama girişimi ise her zamanki gibi başarısızlıkla sonuçlandı. Bir süre Osmanlı yetkilileriyle de iyi ilişkiler kurmuş olan Simko artık yörenin en güçlü lideri konumuna yükselmişti. Gücünü kullanarak bölgede topladığı vergi alanlarını İran aleyhine genişletmeye başlar⁵⁹⁰. Bu durumdan rahatsız olan İran'ın Tebriz valisi Muharrem el Mülk, Simko'ya bir süikast tertip etmiş fakat bombanın erken patlamasıyla bir erkek kardeşi ve çok sayıda hizmetçisi ölmüş, kendisi kurtulmuştu⁵⁹¹.

Simko 1919'da, Güney Azerbaycan'daki ileri gelen Kürt aşiret reisleriyle işbirliği yaparak İran'a karşı savaşmak amacıyla bir toplantı tertib etmişti. Toplantıda yabancı desteği sağlama konusunda görüş birliğine varılır. Ancak İngilizlerle yapılan görüşmeler neticesiz kalır. Van'daki Osmanlı yetkilileriyle ilişkilerinin de mevcut olduğu Ermeniler tarafından ileri sürülmüştü⁵⁹².

Simko İran'a karşı harekâtı başlatır ve ilk olarak Dilman şehrini ele geçirir, Hoy'u yağmalar ve Rûmiye'yi de muhasara eder. Dilman'ın Kuzey batısındaki Azerilerin karşı koyması üzerine bölgedeki Azeri nüfusun bir kısmını katleder. Bu sırada Tahran'dan gelen Rus kazağı Filipov öncülüğündeki Azeri süvarilerinin de katıldığı kuvvetler, Simko'ya ağır kayıplar verdirir ve nihayetinde Şahrîk'teki kalesine sığınmak zorunda kalır. Bu hezimet

⁵⁸⁹ İbrahim Arvas, *a.g.e.*, s.37-38.

⁵⁹⁰ Bu dönemde, Simko'yu, " *prencipsiz, ve önyargılı, gaddar ve acımasız, fakat aynı zamanda güçlü ve Şovalye ruhlu tipik bir Kürt feodali* " olarak tanımlayan Lazarev, Simko'nun esas amacının, Batı İran'da kendi başkanlığında bağımsız bir Kürt devleti kurmak olduğunu iddia etmektedir. bkz. M. S. Lazarev, *a.g.e.*, s.93; Buna karşılık, Meşrutiyet yıllarında kurulmuş olan Hevi Cemiyeti'nin en etkili elemanlarından Şükrü Sekban, Simko hareketinin hiçbir milli gayesi olmadığını, Simko'nun esas gayesinin daha çok sayıda kabileyi hakimiyeti altına almak olduğunu belirtmiştir. Sekban, *Kürt Meselesi*, s.27.

⁵⁹¹ Bruinessen, *Kürdistan...*, s.234. Simko'nun İran'a karşı yavaş yavaş harekete geçmesindeki diğer bir sebep de, Ağabeyi Cağfer Ağa'nın İran tarafından, Urmiye gölünün batısındaki Kürt bölgesine vali olarak atanmak üzere Tebriz'e davet edilerek resmi bir ziyafet esnasında öldürülmüş olmasıydı ki bunun intikamını almakti. bkz. Sekban, *a.g.e.*, s.140.

⁵⁹² Bruinessen, *Kürdistan...*, s.235. Lazarev, bir İngiliz kaynağına dayanarak, Simko'nun hareketine, Van valisi Halil Paşa'nın casusu Mirza Ali Akbar'ın yönetimindeki subayların başında bulunduğu 400 veya 500 Türk'ün katıldığını ileri sürmektedir. Lazarev, *a.g.e.*, s.95.

üzerine adamlarından bir çoğu kendisini terkeder. Filipov ile yaptığı anlaşma neticesinde, Dilman'ın Kuzeybatısındaki aldığı ganimetleri geri vermeye, silahları teslim etmeğe söz vermiş ise de bunu yerine getirmez. 1920 yılının başında " Kürt Şefleri Konseyi " Simko başkanlığında bir çok defa, çeşitli aşiret reislerinin katılımıyla gerçekleşir. 1920'de Rûmiye Salmas ve Hoy'un güneyinde denetimi tekrar kurmayı başarır ve Rûmiye'ye kendi adamını vali olarak atar⁵⁹³. Yaptığı baskınlarla ekonomik yönden de oldukça güçlenir ve tekrar İran'ı tehdid etmeye başlar. Rızâiye gölünün doğusundaki bölgede ayaklanmayı yeniden başlatan Simko ilk başlarda Rus - Kazak kuvvetlerine ve Jandarmalara karşı biraz başarı kazanır ise de Rus kızıl ordu birliklerinin faaliyetinden dolayı fazla rahat hareket edemez⁵⁹⁴.

1921'de bölgenin kurtarılması için Tebriz'den gönderilen Jandarma bölüğü Simko karşısında yenilgiye uğramıştı. Simko'nun bu başarısı, kuvvetlerini daha da genişletmesine yarar. Fakat Ekim 1921'de, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Savuçbulak (Mehabat)'ın Simko tarafından ele geçirilerek yağmalanması, bazı Kürt aşiretlerinin tepkisine ve kendisinden ayrılmasına neden olur. Savuçbulak'a Mamiş Aşireti reisi Hamza Ağa'yı vali olarak atar. Güney Azerbaycan şehirlerinden bazıları Savuçbulak'a itaatlerini bildirir⁵⁹⁵. Simko Mehabat'a girdiğinde 600 İran jandarmasını, daha sonra da Amerikan Misyonerler heyeti üyelerini toptan imha etmişti⁵⁹⁶.

1922'de Rıza Han'ın kısa sürede kurduğu modern disiplinli ordusu karşısında dayanamayan Simko kuvvetleri dağılır. Kendisi de önce Türkiye'ye daha sonra da Irak'a sığınır. Tekrar memleketine dönmek için bazı Kürt aşiretlerinden destek istemiş fakat hiçbir yanışmamıştır⁵⁹⁷. İran kuvvetleriyle çarpıştığı sırada içlerinde Türk askerlerinin de bulunduğu kanaat getirmiş, beraberindeki diğer aşiret reislerinin bütün ısrarlarına rağmen " Türk askerine silah çekmem " diyerek harb cephesinden çekilmiştir. İran ordusu tarafından dağıtıldıktan sonra ailesi ile birlikte iltica ettiği Türkiye'de Doğu Anadolu'nun çeşitli köylerinde dolaşmıştır. Büyük bir servete sahip olan Simko'ya Şahmanas köyünde, Albay Mehmet Ali Bey'in Başkale'den gönderdiği bir müfreze baskın yaparak servetine el koymuştur⁵⁹⁸.

⁵⁹³ Bruinessen, *Kürdistan...*, s.236-237.

⁵⁹⁴ Sekban, *a.g.e.*, s.140.

⁵⁹⁵ Bruinessen, *Kürdistan...*, s.237-238.

⁵⁹⁶ Sekban, *a.g.e.*, s.140.

⁵⁹⁷ Bruinessen, *Kürdistan...*, s.239-240. Bruinessen, Simko'nun 1921-22 yıllarında Ankara hükümetiyle ilişkilerinin olduğuna dair iddiaların mevcut olduğunu, fakat bunların hiçbir zaman doğrulanamadığını belirtmektedir. Bruinessen, *a.g.e.*, s.241.

⁵⁹⁸ İbrahim Arvas, *a.g.e.*, s.39.

Nihayet 1924'te Rıza Han'ın bağışlamasıyla tekrar İran'a dönmüş, 1926'da bazı aşiretlerin yardımıyla Dilman'ı kuşatmış ise de bu defa Irak'a kaçmak zorunda kalmıştır. 1929'da İran Hükümeti, kendisine Uşnuviye valiliğini teklif ederek getirmeye muvaffak olmuş ve kurulan tuzakla öldürülmüştür⁵⁹⁹. Cenazesinin bütün Azerbaycan şehirlerinde teşhir edildiği, aleyhinde ahalinin sevinç gösterileri yaptığı ve büyük hakâretlere maruz kaldığı nakledilmektedir⁶⁰⁰.

Netice olarak, bölgede mevcut otorite boşluğunun yarattığı Simko, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Ruslar tarafından önceleri İran'a, esas olarak da Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmış, uzun zaman bölgede Türk, Kürt, Ermeni gözetmeksizin halka zulüm yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin en zayıf bir zamanda ve büyük dış meselelerle uğraşmakta olmasından istifade etmiştir. Osmanlı'nın, Rus ve İran makamları nezdinde yaptığı diplomatik girişimler neticesiz kalmış, bölgede askerî imkanların yetersizliği, coğrafi şartların Simko lehine bulunması ve en önemlisi de Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Ruslarla karşı karşıya gelmemeye çalışması, kati önlemler almasını engellemiştir. Rusların bütün çabalarına rağmen Simko siyasî bir kimlik kazanamamıştır, ancak bu hayale kapılanları menfaatleri gereği zaman zaman desteklediğini, işbirliği yaptığını söyleyebiliriz. Onun esas olarak tarihe konu olması 1919 yılı sonrasında İran'a karşı kazandığı başarılı harekâtlardır.

⁵⁹⁹ Bruinessen, *Kürdistan...*, s.240-241; Sekban, *a.g.e.*, s.141.

⁶⁰⁰ İbrahim Arvas, *a.g.e.*, s.39. Simko'nun ölümünden sonra Şikak Aşireti, Emir Han'ın liderliğinde KDP içinde önemli rol oynamıştı. Emir Han, 1946'da kurulan ve bir yıla yakın varlığını devam ettiren Mehabat Kürt Cumhuriyeti'nin düzensiz ordusunun üç generalinden birisiydi. Mehabat İran tarafından merkezi denetim altına alınınca, İran'a bağlılık yemini etmişti. Emir Han'ın ölümünden sonra Simko'nun oğlu Tahir Han Şikak Aşiretinin lideri konumuna yükselir. 1979'da etkinliği iyice artmıştır. İKDP'de faaliyet gösteren Tahir han daha sonra ayrılarak muhalefete başlar. Bruinessen, *Kürdistan*, s.245-247.

NETİCE

Osmanlı Devleti'nin imparatorluk olma yolunda ilerlediği dönemde, Şii Safevilerin hakimiyeti yerine Sünni Osmanlı Devleti'ni tercih eden, Doğu Anadolu'nun yerli hakimleri, asırlarca sulh ve sükûn içinde devletin önemli bir uzvu olmuşlar, dış tahrikler neticesi çok nadiren devlete karşı itaatsizlikleri söz konusu olmuştur. Özellikle ilk dönemlerde Osmanlı-İran mücadelelerinde hudud boyunda Osmanlının emniyetini sağlamışlardır. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hemen her alanda çözülmeye başlamasına bağlı olarak Kürtlerin devlete karşı itaatsizliklerinde artma görülmüştür. Devletin gerilemesine paralel olarak artan yenileşme ve reform çabaları ve bu değişimin, inançlara gelenek ve göreneklere aykırı bir şekilde tecelli etmesi, huzursuzlukların, yalnızca Kürtlerin yaşadığı bölgeler için değil, imparatorluğa bağlı ve merkeze nisbeten uzak olan bölgelerin hemen tamamı için geçerli bir sebebinin teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin her alanda önemli bir değişim sürecini başlattığı II. Meşrutiyet yılları, İmparatorluğu teşkil eden unsurların da ayrılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Tabi ki, bu dönemi başlatan ve damgasını vuran da, devlet olmak veya hükümet etmek arasında net bir politik çizgi belirleyememiş olan İttihat ve Terakki'dir. Cemiyetin, Meşrûti inkılabı gerçekleştirdikten sonra, ideolojik amaçlarıyla da doğru orantılı olarak devletin dağılmasını engellemek için Müslim ve Gayrimüslim bütün Osmanlı unsurlarını Hürriyet, Adalet ve Müsavaat prensipleriyle bir arada tutma çabasına girmiştir. Bir diğer tabir ve tesbitle "İttihâd-ı Anâsır" ı gerçekleştirerek imparatorluğu yaşatmak Balkan savaşlarına kadar İttihat ve Terakki'nin iç politikadaki esas uğraşı olmuştur. Ancak bu tarihten itibaren, unsurların imparatorluktan ayrılma eğilimlerinin, en azından merkezî idareye tam bağımlılıktan kurtulma çabalarının daha da arttığı görüldü. Bu noktada İttihat ve Terakki Hükümeti'nin de bu gerçeği kabul eder tarzdaki politik tutumu cesaret vermiş olmalı ki, Osmanlı Kimliğiyle özdeşleşmiş olan Müslüman Kürt, Arap, Arnavud (vs) unsurların bu kimliğin yanı sıra milliyeti de ön plana çıkaran tutum ve davranışlara temayülleri artmıştır. Ancak dönemin Osmanlı-Kürt aydınlarının Arap ve Arnavudlara veya Türk olmayan Müslüman unsurlara nisbetle "Osmanlı Birliği" ne en sadık ve "Meşrutiyet" e samimi duygularla bağlı olduklarını vurgulamak gerekmektedir. Tam bütünlük arzetmemekle birlikte, bunların samimiyetle inandıkları "Osmanlı Birliği" içerisinde, Kürtlere önemli bir mevki kazandırmak; sosyal, kültürel ve iktisâdî bakımlardan Doğu Anadolu'da yaşayan Kürtlerin, diğer unsurlara nazaran oldukça geri bir vaziyette bulunmalarını da hesaba katarak daha fazla çaba sarfettiklerini söylemek, meşrutiyetin ilanından 1913 yılına kadar olan dönem için mümkündür. Bâb-ı Ali Baskını ve

sonrası gelişmelerle İttihat ve Terakki'nin ülke genelinde idareyi tamamen ele alması Osmanlı gayrimüslim unsurları ile bağlarının kopmaya başladığı önemli bir dönemin başlangıcı olmuştur. Kürtler açısından bu kopukluğa baktığımızda, Meşrutiyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nden ve toplumundan ayrılmamaya gayret ettikleri görülmektedir. Ermenilerin ve diğer gayrimüslimlerin aksine Osmanlı Birliği için çalıştıkları, Ermenilerin tahrik eder tutum ve davranışlarına rağmen bu kararlılığı muhafaza ettikleri bilinmektedir. Nitekim, *Jamanak* adlı gazetenin 16 Aralık 1912 tarihli nüshasında, *Ermenistan mı? Kürdistan mı?* adlı bir makale neşredilmiş idi. Buna cevaben Osmanlı-Kürt aydınlarından Abdullah Cevdet, *Kürdistan ve Ermenistan Mefhumları* adıyla bir yazı yazmıştır. Ermenilere verdiği cevapta "...Kürtler, Ermeniler, Türkler vs. aynı zamanda ve aynı ölçü ile nikmet veya niğmet görmeye, aynı zamanda aynı derecede aynı şerait altında mesud veya gayri mesud yaşamaya mahkumdurlar " diyor ve devam ediyordu. "...Kürdistan, Arabistan, Lazistan, Ermenistan ilh. kelimeleriyle oynamak zorunda değiliz, müttehit ve hür olarak yaşamaya müstehak ve muktedir olduğumuza maddi beyyineler verecek zamandayız " Abdullah Cevdet aynı yazıda, hem Ermenilerin hem de Kürtlerin tarihî bir gerçek olarak " ne bin senelik ne de yüz senelik bir mazi-i medeniyet gösterebilmekten uzak " olduklarına işaret ediyordu⁶⁰¹. Abdullah Cevdet'in bu yazısına karşı, *Jöntürk* gazetesinin 9 Aralık 1913 tarihli nüshasında Agop Serkisyan, cevap ve itiraz niteliğinde bir makale yazmış, burada, Ermenilerin Kürtlerden daha şanlı bir geçmişe sahip oldukları ve Doğu Anadolu'ya sahip olma noktasında haklılıklarını iddia eder açıklamaları karşısında Abdullah Cevdet'in yeniden savunmaya geçtiği ve Kürtlerin tarihi bir geçmişi bulunduğunu, Kürtlerden büyük devlet adamları yetiştirdiğini ileri sürdüğü ve Şerefname adlı Kürt Tarihine ait eserden bahsettiği görülmüştür⁶⁰².

Burada şu hususu önemle belirtmekte fayda vardır. Zira, Kürtler diye tabir ettiğimiz ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Kürt olarak bilinen ve öyle kabul edilen - Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür temeline dayalı milli bir devlet tarzında kuruluşundan itibaren Kürt diye ayrı bir kavmin olmadığı, Türklerle aynı kavmi menşee sahip insanlar oldukları iddia edilmiş ve bunu destekler mahiyette çeşitli tezler ileri sürülmüştür - toplumun meşrutiyet dönemindeki vaziyetlerini ortaya koymak için çeşitli analizler yapmak zorundayız. Zira bu toplumun, asırlarca Türklerle birlikte İslam bayrağı altında yaşamış ve bir bütün oluşturmuş olmaları dikkate alındığında böyle bir ayrımın yapılması zor olmakla birlikte dönemin şartlarını ve daha sonraki gelişmeleri dikkate alarak Kürtler arasındaki farklı yaklaşımlara değinmeliyiz. Bu noktada Kürtleri, siyasi manada Kürtçülüğe temel hazırlayanlar, Din adamları, Aşiret reisleri ve Halk olarak kısımlara ayırmak mümkündür.

⁶⁰¹ Abdullah Cevdet, *İttihat*, No. 50, 16 Ocak 1913.

⁶⁰² Abdullah Cevdet, *İttihat*, No 54, 14 Şubat 1913, s.1209-1211.

Siyasi Kürtçüler : Yukarıda temas ettiğimiz, Osmanlı Devleti'nin meselelerine çözüm arayan ve Jöntürk hareketi içerisinde siyasi bir kimlik kazanan ve kendi aralarında genelde iki guruba ayırabileceğimiz fikirlere sahip bulunan kesimdir. Bunlardan birincileri, yani Osmanlı toplumu ve devletine entegre olan ve devletin menfaatlerini, Osmanlı toplumunun birlik ve bütünlüğünü her şeyden üstün tutanlar ki, gerek II. Abdülhamid döneminde gerekse İttihat ve Terakki'nin iktidarda bulunduğu yıllarda devlet kademelerinde makam, mevki sahibi olmuşlardır. Bunlar, islâmi bir yaklaşımla hareket ettiklerinden hiçbir zaman etnik bir meseleleri olmamıştır. Devletle ve iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Hükûmeti ile uyum içerisinde olmuş, Kürtlüklerini çoğu zaman geri plana atmış olan bu gurubun Türklere karşı bir husûmetinin olmamasının yanısıra, Türklüğe gönül verenleri de çıkmıştır.

İkinci grupta yer alanlar, yine Jöntürk hareketinden gelerek, meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki'ye muhalif olan ve çeşitli, kulüp, gazete ve dergi faaliyetleri ile " Osmanlı Birliği " anlayışı çerçevesinde, bu birliğin en önemli uzvu olmaya aday gördükleri Kürtlerin meselelerine yönelmişlerdir. İlk başlarda İttihat ve Terakki'ye muhalif olan partileri destekledikleri gibi, Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup devletler arasında yer alan Osmanlı İmparatorluğu'ndan, yabancı devletlerin teşvik ve yardımları ile bağımsız bir Kürdistan ko-parmaya çalışmışlardır. Ancak bunu başaramayınca yabancı ülkelere sığınan bu insanların, Kürtçülüğün yayılmasında ve günümüze taşınmasında önemli payları olmuştur. İncelediğimiz dönem çerçevesinde bunların Kürtçülük veya Kürdistan kurmak gibi bir iddia ile ortaya çıkmadıklarını, ancak şartların ve gelişmelerin onları bu mecraya yönlendirdiğini söyleyebiliriz. Burada şunu ifade etmeliyiz ki, çok az sayıda kişinin önderlik ettiği bu gibi çalışmalar, günümüzde olduğu gibi, o dönemlerde de geniş kitleler tarafından benimsenmemiştir. Aynı zamanda, Osmanlı toplumu içerisinde Kürtlerle Türkler arasında da ayrılma eğilimi mevcut olmamıştır. Zaten hareketin öncüleri de ilk başlarda Türklere karşı hasmâne bir tutum içerisinde olmamakla birlikte, iktidarı ellerinde bulunduran ve dönemin şartları itibarıyla Türklüğe sahip çıkan İttihat ve Terakki Hükûmeti'ne karşı muhalefet etmişlerdi.

Din Adamları - Özellikle 19. yüzyılda Doğu Anadolu'da tarikatlerin ve buna bağlı olarak din adamlarının etkinliği artmıştır. Bunun belli başlı sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi, Doğu Anadolu'da sakin Müslüman ve Müslüman olmayan topluluklar arasında, yüzyılın ortalarında başlayan ve sonlarına doğru oldukça belirginleşen kopukluk ve bunun giderek gerginleşmeye dönüşmesidir. Osmanlı Devleti'nin engin hoşgörü ve adalet anlayışı sayesinde, asırlarca bir arada, kardeşçe yaşayabilme imkanı elde etmiş olan farklı din ve mezhebe bağlı bu topluluklar, devletin gerilemesine ve kontrol mekanizmasını yitirmesine paralel olarak çeşitli himâye arayışlarına girmişlerdir. Tanzimatla başlayan ve daha sonraki dönemlerde giderek artan Batılılaşma uğruna verilen ödünler, devletin müsülman unsurlarının tepkileriyle karşılaşmıştır. Bu dönemde Batılı devletlerin, imparatorluktaki çıkarları için kullanmak üzere Gayrimüslim unsurlara - Ermeni, Nasturi, Keldani, Süryani vs. - sahip çık-

ması, onları gözetip kollaması ve gerektiğinde bunu Osmanlı Devleti'ne karşı baskı vesilesi olarak kullanması, devletin bu unsurlar üzerinde mevcut olan etkinliğini ve itibarını zayıflatmıştır. Arkalarında Batılı devletlerin varlığını hisseden Gayrimüslim teba, hükümetçe meşrû kabul edilen mahalli Kürt beylerini tanımamağa ve onlara kafa tutmağa başlamıştır. Batılı devletlerin doğu illerindeki konsoloslukları bu unsurlarla bağlarını sağlamlaştırmak için dînî merkezler, okul (vs) faaliyetleri karşısında, Müslüman halkın daha çok dînî çevrelere rağbet ettiğini tesbit ediyoruz. Bu dönemde tarikatlerin nüfûzu o kadar artmıştır ki, büyük Kürt aşiretleri dahi bu nüfûzun kontrolü altına girmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru, yabancı devletlerin en fazla istismar ettikleri Gayrimüslim tebadan Ermenilerin - Ermeni halkından ziyade komitelerin - ihtilâlcî faaliyetleri Müslüman halk tarafından ciddi mânâda bir tepki ile karşılaşmamakla birlikte, aralarındaki kin ve nefreti arttırdığına dikkat çekmeliyiz.

II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise - muhtemelen daha önceleri Ermenilerin çıkardığı isyanların da etkisiyle olmalı - bu gerginlik had safhaya çıkmış, yeni iktidarın unsurlara yaklaşımı biraz da olsa endişe ile beklenmeye başlamıştır. Ancak İttihat ve Terakki'nin Doğu Anadolu'da uygulamaya çalıştığı politik tutumları en fazla dînî kesimlerin tepkilerini almıştır. Devletin meşrûti bir sistemi kurma çabaları ve bu sistem gereğince Müslüman olmayanların dahi devlet yönetiminde temsil hakkına kavuşmaları, bu kesimce devletin dinden uzaklaştığı şeklinde bir anlayışın yaygınlaşmasına yol açmıştır. Devletin Doğu Anadolu'da, Ermenilerle Müslümanlar arasındaki arazi ihtilâflarına yaklaşımı, devlet kademelerinde Ermeni ileri gelenlerin önemli makam ve mevkilere getirilmesi, güvenlik güçlerine Ermenilerden de eleman alınması, fiilî olarak olumsuz kanaatlerin kesinlik kazanmasına yol açmıştır. Bitlis isyanı örneğinde de görüldüğü gibi hareketin öncüleri, Şeyh, Seyyid gibi dînî pâyelere sahip olan kişiler olmuştur. Bu kesimin ciddi anlamda en büyük tepkisi ise Cumhuriyetin kurulmasından ve Hilafetin kaldırılmasından sonra vukûbulan Şeyh Said İsyanı ile kendisini göstermiştir. Burada dikkatimizi çeken bir hususa işaret etmeliyiz. O da bu kesimlerin, Batı'ya veya yabancı devletlere karşı en fazla tepki göstermesi beklenirken, onlarla işbirliği içerisine girmesi ve çoğu zaman tahrik ve teşviklerine alet olmaları ilginç bir görünüm arz etmektedir. Nitekim bu isyanların ortaya çıkmasında yabancı devletlerin rolleri elbetteki azımsanmayacak niteliktedir, ancak içerde var olan hoşnutsuzluğun istismar edilmiş olmasını unutmamak gerekir.

Aşiretler Reisleri ve Ağalar: Osmanlı Devleti'nde Kürt aşiretleri uzun yıllar varlığını devam ettirmiş, yaşam şartlarının zorlaması ile zaman içerisinde değişik bölgelerde bulundukları gibi, bazıları güçlü bir aşiretin hakimiyetini tanıyarak ortadan kaybolmuştur. Yerleşik olan ve ziraatle uğraşan aşiretler hemen her dönemde devlete bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı, İran ve Rus hududu üzerinde bulunan ve dış müdahaleye açık olan aşiretlerin yabancı devletlerle münasebette bulundukları bilinmektedir. Yalnızca çıkar temin etmek amacıyla ilişkide bulundukları devletler tarafından,

elde ettikleri menfaatler karşılığı olarak zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı itaatsizlikleri olmuştur. Bunlardan Rus hududuna yakın olan ve Rus hakimiyetini tanımak zorunda kalan aşiretlerin, özellikle 93 Harbi'nden sonra Ruslardan gördükleri büyük menfaatler mukabilinde Rus tâbiliğini kabul edenler olmuştur. Ancak bunlar içerisinde dahi büyük çoğunluğunun Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tam olarak bir tercih yapamadıklarını söyleyebiliriz. Bunların Kürtlük veya Kürdistan kurmak gibi bir davaları ne Meşrutiyet döneminde ne de sonraki yıllarda olmamıştır.

Kürt Halkının Durumu: Aşiret bağı bulunmayan ve ekonomik yönden toprak sahibi nüfuzlu beylere tâbi olan bu kesim, Doğu Anadolu için nüfus olarak yüksek ancak, siyasî etkinlik yönünden o derecede zayıf bir potansiyel idi. II. Meşrutiyetin ilanına kadar himayelerinde bulundukları güç odaklarının arzuları istikametinde bulunmakta iken, sonraları tedricen siyasi bilince ulaştıkları görülmektedir. Bu tesbiti, daha küçük birimlerde değilse, merkezî yerleşim yerlerinde yaşayan topluluklar için yapmak mümkündür. Bu gelişmede, Jöntürk sempatanlarının bölgedeki faaliyetleri etkili olmuştur. Meşrutiyetle birlikte, insanlar arasında her yönden eşitliğin mümkün olabileceği, özellikle ekonomik yönden güçlü olanların her türlü tasarrufu altında bulunan bu kesime cazip gelmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra da, İttihatçıların vaadettikleri toprak reformunu gerçekleştirmeye gayret ettikleri görülmektedir. Bu sayede hem insanlar arasında ekonomik denge sağlanmış olacak hem de halk üzerinde Aşiret Reisi ve Ağa'ların nüfuzu kırılmış olacaktı. Ancak, bu teşebbüslerin incelediğimiz dönem içerisinde proje aşamasında kaldığını, fazla bir mesafe kaydedemediğini tesbit etmekteyiz.

Siyâsî yaklaşım olarak baktığımızda ise, meşrutiyet sonrasında Kürt halkı arasında çok az bir kesimin Kürt olmanın bilincine ulaştığını görüyoruz. Bunda, mebus seçimi vs. sebeplerle bölgede zararlı faaliyette bulunan Osmanlı-Kürt aydınlarının etkisi olmuştur. İttihat ve Terakki karşıtı partilere yakın olan Doğu Anadolu kökenli mebus adaylarından bazıları, halkın desteğini alabilmek için Kürtçe konuşmalar yapmışlar, yine Kürtçe broşür ve dergiler dağıtarak onların kavmî hislerine hitap etmişlerdir. Bedirhanlıları bu hususta örnek olarak gösterebiliriz. İttihat ve Terakki yönetiminin vaatlerini yerine getirememesi ise bu kişilere, halkı istismar etme vesilesi oluşturmıştır. Ancak yine söyleyecek olursak, gerek çete hareketlerinde ve isyanlarında gerekse Rusların bazı Kürt liderlerine Kürdistan kurdurma teşebbüslerinde gördüğümüz gibi, halkın çok az bir kesimi bunlara alet olmuştur.

Rusların Kürt Meselesi Çıkarmada Öncülüğü: Gerek dinî gerekse ekonomik ve sosyal sebeplerle olsun, bir takım Kürt gurupların devlete karşı fiili bir tavır almaya başladıkları dönem II. Meşrutiyet yılları olmuştur. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bunların meselelerine çözüm üretmemesi bir tarafa, bu tepkileri askerî ve hukuki yönden halletme girişimleri, İttihat ve Terakki'nin şahsında devlete olan güvenlerini yok etmiş ve bu

gurupları eşkiyalığa sevketmiştir. Bu durum ise, kendilerine her türlü yardım ve himâyeyi vaad eden Rusların kontrolüne rahatça girmelerine yol açmıştır. Burada Rusların Kürtlerle ilgili politikalarındaki gelişime kısaca değinmeliyiz.

Rus-Japon Harbi'nin meydana getirdiği olumsuz havayı kısa zamanda ortadan kaldıran Rusların, yeniden Osmanlı ve İran topraklarında bulunan Kürtlerle ilgilendiğini gördük. Ruslar İran ve Osmanlıda meydana gelen Meşrutî ihtilallerin kendi coğrafyasında etkili olmaması için bu devletlerdeki bir takım karşı hareketleri desteklemiştir. Bu aşamada en fazla da Kürtleri kullanmaya çalıştıklarını vurgulamalıyız. II. Meşrutîyetin ilanından sonra gerek Nevahi-i Şarkiye'nin işgalinde gerekse Doğu Anadoluyu işgal planlarında Kürtlerden hem askeri güç olarak hem de işgal öncesinde bölgede karışıklık meydana getirmede yararlanmak için her türlü gayreti gösterdikleri bir gerçektir. Ancak bu ilişkileri sağlamlaştırmak için, daha önceleri Ermenilere uyguladıkları gibi Kürtleri de bir devlet kurmak fikrine yönelttikleri, yardım ve teşvik ettikleri görülmeye başladı. Bu nedenle bir süre himayelerinde bulundurdıkları Bedirhanlı Abdürrezzak'ı kullandıklarını ifade etmiştik. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu faaliyetlerin yavaşladığını söyleyebiliriz. Hatta savaş yıllarında Kürtlerin çoğunluğunun Ruslardan umudunu kestiği ve Osmanlı tarafını tuttıkları bilinmektedir. Son olarak olarak söyleyebiliriz ki, 19. Yüzyılda Osmanlı-Rus harplerinde, yalnızca savaşlarda bir kısım Kürtlerin tarafsız kalmalarını sağlamak amacıyla başlayan ilişkiler, Ruslar tarafından II. Meşrutîyet sonrasında, Kürt Devleti kurulması yönünde bir mecraaya oturtulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, bu geçiş dönemindeki kargaşa son bulmuş ve çizilen sınırlar dahilinde kalan unsurlar Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları olarak kabul edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a-) Yıldız Belgeleri

Sadaret Resmî Mârûzat Evrâkı (Y.A.RES)

Sadâret Husûsî Mârûzat Evrakı (Y.A.HUS)

Mütenevvi Mârûzat Evrakı (Y.MTV)

b-) Dahiliye Nezâreti Belgeleri

Dahiliye Nezareti Siyasî Kısım Belgeleri (DH.SYS)

Şifre Kalemi (DH.ŞFR)

Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdiriyyeti (DH.KMS)

c-) Bâb-ı Ali Evrak Odası Belgeleri (B.E.O)

1308 - 1334 Yılları belgeleri

d-) İradeler

İrade-Dahiliye (1310-1334 Yılları İradeleri)

2. BASILMIŞ ESERLER

ABDÜLHAMİD.,

Siyasi Hatıratım, Dergah Yayınları, İstanbul 1984.

AHMAD, Feroz.,

İttihat ve Terakki (1908 - 1914), (Tercüme Nuran Yavuz), İstanbul.

AHMED, Kemal Mazhar.,

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, (Tercüme Mustafa Düzgün), Ankara 1992.

AKBULUT, Kenan.,

Şeref Han İsyanı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Genel Kitaplık No 1873.

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

- AKGÜL, Suat., **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler**, İstanbul, 1992.
- AKŞİN, Sina., **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1987.
- ÂLİ EMİRİ., **Osmanlı Vilâyet-i Şarkiyyesi, Evkâf-ı İslamiyye** Matbaası, 1334 (1918)
- ÂMEDİ, Botan., **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, Fırat - Dicle Yayınları, İstanbul 1991.
- ARSLAN, Ali., " Rusların Güney Kafkasya'da Yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katogigosluğu'nun Rolü ", Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1995 (Basımda).
- ARVAS, İbrahim., **Tarihi Hakikatler**, Ankara 1964.
- AVRİANOF, P., **XIX. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri; Türk - İran - Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hâzıraları**, Kafkas Askerî Dairesi Erkân-ı Harbiyesi Neşriyatı, (Tercüme Adil Efendi - Mustafa Efendi), Ankara 1926.
- BAYKARA, Hüseyin., **İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri**, İstanbul 1978.
- BAYRAKDAR, Mehmet., **Bitlisli İdris**, Ankara 1991.
- BRUİNESSEN, M. Van., **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İstanbul 1992.
- _____ **Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi**, (Tercüme Remziye Arslan), Ankara.
- BUDAK, Mustafa., **1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.
- CELİL, Celile., **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler**, (Terc. Mehmet Demir), Ankara 1992.
- ÇADIRCI, Musa., **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991.
- ÇAY, Abdülhaluk., " II. Meşrutiyet Sonrası İhanet Şebekeleri ", Türk Kültürü, S. 84.
- DÜSTUR, **Tertib-i Sani**, Cild 4, Dersaadet Matbaai Amire, 1331.
- Emir Bedirhan., (Neşreden Lütü), Matbaa-i İctihad.
- ERASLAN, Cezmi., **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1992.
- _____ " I. Sason İsyanı Sonrasında Osmanlı Devletinin Karşılaştığı Problemler ", Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1995.
- ERDOST, M. İlhan., **Şemdinli Röportajı**, İstanbul 1987.
- ERGİN, Osman., **Türkiye Maarif Tarihi**, III, İstanbul 1941.

- FIRAT, Şerif.,
GİRİT, Oya.,
GÖYÜNÇ, Nejat.,
HALFİN.,
HALİL MENTEŞE.,
HANIOĞLU, M. Şükrü.,
HOCA SA'DETTİN EFENDİ.,
HUART, CL.,
KALAFAT, Yaşar.,
KARACA, Ali.,
KODAMAN, Bayram.,
KURAT, Akdes Nimet.,
KURŞUN, Zekeriya.,
KUTLAY, Naci.,
KÜTÜKOĞLU, Bekir.,
LAZAREV, M. S.,
MİNORSKY, V.,
NİKİTİN, Bazil.,
ÖZKÖK, Burhan.,
PARMAKSIZOĞLU., İ.(Haz.)
RAMBOUT, Lucian.,
RAMSAUR, E. E.,
- Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara 1983.
Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi, M. Ü.
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora
Tezi, İstanbul 1994.
" Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı ", İ.Ü.
Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, XXIII, 1969.
XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler,
Komal Yayınları, İstanbul 1992.
Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları,
1986.
Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul 1981.
Tacüt - tevârih, (Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu), cild
4, Ankara 1992.
" İdris Bitlîsi ", İ.A., c.5 (II), s.936.
Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri,
Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Ankara 1992.
Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899),
İstanbul 1993.
Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası,
Ankara 1987.
Türkiye ve Rusya, Ankara 1990.
Türk - Arap İlişkileri, İstanbul 1990.
İttihat Terakki ve Kürtler, Ankara 1992.
Osmanlı - İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1962.
Vakanüvis (Makaleler),
" Şeref Han ", İ.A., c.11, s.427-429.
Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917 - 1923), (Terc.
Mehmet Demir), Ankara. (Tarihsiz)
" Kürtler ", İ.A, c. 6, s.1089-1114.
Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme, İstanbul 1976.
Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları, Askeri Matbaa,
1937.
Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri
Emeller, Ankara 1981.
Çağdaş Kürdistan Tarihi, Fırat - Dicle Yayınları,
İstanbul 1992.
Jöntürkler ve 1908 İhtilali, (Tercüme Nuran Yavuz),
İstanbul 1982.

- RIŞVANOĞLU, Mahmut.,** **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.**
- SAİD-İ Nursî.,** **Münâzarat, Sözlere Yayınevi, İstanbul 1977.**
- SAİD PAŞA,** **Said Paşa'nın Hatıratı, cild 2.**
- SAN, M. Salih.,** **Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, (Hazırlayan Gürsan Öner), Ankara 1982.**
- SASUNİ, Garo.,** **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni - Kürt İlişkileri, (Tercüme Bedros Zartaryan - Memo Yetkin), İstanbul 1992.**
- SEKBAN, M. Şükrü.,** **Kürt Meselesi, Ankara 1979.**
- SEVGİN, Nazmi.,** **" Kürtler ", Belgelerle Türk Tarih Dergisi., (VII,VIII,IX,X,XI,XII)S,11-17.**
- " Seyyid Taha ", Tarih Konuşuyor, cild 7, S 40, Mayıs 1967.**
- SİLOPİ, Zinar.,** **(Kadri Cemil Paşa), Doza Kurdistan (Kürdistan Davası), (Hazırlayan Mehmet Bayrak), Ankara 1991.**
- SÜLEYMAN SABRİ PAŞA.,** **Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler, (Hazırlayan Gamze Gayeoğlu), Ankara 1982.**
- SÜMER, Faruk.,** **Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara 1990.**
- ŞADİLLİLİ, Vedat.,** **Türkiyede Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları I , Ankara 1980.**
- ŞAHİNER, Necmeddin.,** **Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said-i Nursi, İstanbul 1979.**
- ŞEMSEDDİN SAMİ,** **Kamustü'l - A'lam, c. V, İstanbul 1314.**
- ŞEREF HAN,** **Şerefname Kürt Tarihi, (Tercüme Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1975.**
- ŞERİF PAŞA.,** **Bir Muhafifin Hatıraları, Nehir Yayınları, İstanbul 1990,**
- TALAT PAŞA,** **Talat Paşa'nın Anıları, (Hazırlayan Mehmet Kasım), İstanbul 1986.**
- TUNAYA, T. Zafer.,** **Türkiye'de Siyasal Partiler, cild I, 1984.**
- TURAN, Osman.,** **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993.**
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı.,** **Osmanlı Tarihi, cild II, Ankara 1988.**
- ÖZKÖK, Burhan.,** **Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları, Askeri Matbaa 1937.**
- ÜNAL, Fatih.,** **" Ermeni Olaylarından Bir Safha; Kürt Musa Bey Olayı ", Kafkas Araştırmaları II, İstanbul 1995.(Basımda)**

- ÜNAL, M. Ali., " XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri ", X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986), c.5, Ankara 1994.
- _____ " XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Aşiretler ve Cemaatler ", 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Samsun 1991, S.6.
- Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistiği**, (Tercüme Mehmet Sadık), İstanbul 1330.
- YILDIZ, Hasan., **Sevr - Lozan - Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral Yayınları, İstanbul 1991.
- ZEKİ, M. Emin., **Kürdistan Tarihi**, Ankara 1992.

3. GAZETE VE DERGİLER

İçtihad
İttifak
Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi
Osmanlı
Roj Kürd
Şark ve Kürdistan
Tanin- Yeni Tanin